

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

PARTIDUL – PROMOTORUL DEZVOLTĂRII DEMOCRAȚIEI SOCIALISTE ÎN
PROCESUL EDIFICĂRII SOCIETĂȚII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOL-
TATE

GHEORGHE SURPAT

MUTAȚII CALITATIVE INTERVENITE ÎN DEZVOLTAREA PUTERII ARMATE
ÎN PERIOADA DE DUPĂ CONGRESUL AL IX-LEA AL PARTIDULUI COMU-
NIST ROMÂN

CONSTANTIN OLTEANU

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT
PUNCTE DE VEDERE PRIVIND ISTORIA DACIEI PREROMANE

ALEXANDRU VULPE

ȚĂRÂNIMEA DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN VEACUL AL
XVII-LEA

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

DAMASCHIN MIOC

ÎN ÎNTÂMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ISTORICE
IMAGINEA ȚĂRILOR ROMÂNE LA CĂLĂTORII STRĂINI DIN SECOLELE
XIV–XVIII

PAUL CERNOVODEANU

VIATA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII

REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMĂRI
INDEX ALFABETIC

12

TOMUL 32

1979

Decembrie

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. Box 136—137. Telex 11226— București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției :

B-dul Aviatorilor, nr. 1

București 71261, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 32, Nr. 12

Decembrie 1979

- GHEORGHE SURPAT, Partidul — promotorul dezvoltării democrației socialiste în procesul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate. 2221
- General-major CONSTANTIN OLTEANU, Mutații calitative intervenite în dezvoltarea puterii armate în perioada de după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român 2241

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT

- ALEXANDRU VULPE, Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane. 2261

- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, DAMASCHIN MIOC, Țărâniea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea 2285

- LOUIS ROMAN, Influența materialismului dialectic și istoric asupra operei lui Ioan Bogdan 2303

- IOAN SAIZU, Dimensiunile, caracterul și structura concepției „prin noi înșine” în perioada 1922—1928 2319

- MARIAN STROIA, Coordonate ale mișcării de eliberare națională din Birmania (1942—1978) 2341

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- PAUL CERNOVODEANU, Imaginea țărilor române la călătorii străini din secolele XIV—XVIII 2353

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Ședință publică de comunicări la Academia Republicii Socialiste România (*Constantin Damian*); Prima sesiune științifică a Centrului italo-român de studii istorice din Milano (*Dan Berindei*); Al II-lea seminar internațional „Terra Antiqua Balcanica” (*George Trohani*); Al IX-lea Congres internațional de numismatică de la Berna (*Octavian Iliescu*); Scurte observații cu privire la cronologia primilor domni ai Moldovei (*Nicolae Grigoras*) 2367

RECENZII

- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Edit. Junimea, Iași, 1978, 203 p., 31 fig. + III pl. (*Liviu Mărghit*) 2377
- EMA NASTOVICI, *România și Puterile centrale în anii 1914—1916*, Edit. politică, București, 1979, 242 p. (*Paul Oprescu*). 2381
- BERNARD HÄNSEL, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau* (Contribuții la împărțirea regională și cronologică a Hallstattului timpuriu la Dunărea de Jos), vol. I (text), vol. II (planșe și hărți, indici), Edit. Rudolf Habelt, Bonn, 1976, 251 p. (*Alexandru Vulpe*) 2384
- ** *Gazavât -i Sultan Murad b. Mehmed Han. İzadi ve Varna Savaşları (1443—1444) überinde Anonim Gazavâtname* (Campaniile sultanului Murad, fiul lui Mehmed han. Cronică anonimă despre luptele de la Zlatița și Varna în 1443—1444.) Text facsimilat și transcris, note și vocabular de Halil Inalcik și Mevlüt Oğuz, (Edit.) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, X+ 120 + 129 p. (facs.) (*Mihail Guboglu*) 2377

REVISTA REVISTELOR

- ** „Acta Musei Porolissensis”, Zalău, vol. II, 1978, 460 p. (*Doru E. Goron*) 2401

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI: *Texte din gândirea social-politică progresistă românească* (1900—1944), ed. Mircea Măciu, 2 vol., Edit. Albatros, București, 1979, 229p. + 420 p. (*Fl. Constantin*); VIOREL FAUR, *Societatea de lectură din Oradea. 1852—1875* (Studiu monografic), Oradea, 1978, 336 p. (*Mihai Drecin*); ** *Ștefan Meleş, la 85 de ani. Studii și documente arhivistice* (Din publicațiile Arhivelor statului Cluj-Napoca, serie nouă îngrijită de Al. Matei), nr. 2(8), Cluj-Napoca, 1977, 580 p. (*Costin Feneșan*); ANA DOBJANSCHI, VICTOR SIMION, *Artă în epoca lui Vasile Lupu*, Edit. Meridiane, București, 1979, 111 p., 60 il. color, 40 il. alb-negru + 40 desene (*Nicolae N. Rădulescu*); ISTORIA UNIVERSALĂ. — MILAN VANKU, *Mica Înfelegere și politică externă a Iugoslaviei. 1920 — 1938*, Edit. politică, București, 1979, cu o prefață de Viorica Moisuc. Traducere Carmen Moldoveanu, 260 p. (*Eliza Campus*); ** *Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia*, t. VI, *Der Grosse Kampf und die Vormacht in Europa, 1635—1643*, Akademia. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha, 1978, 533 p. + 20 reproduceri (*Traian Ionescu-Nișcov*); GIUSEPPE TRAMAROLLO, *Un pensiero per l'azione*, Cremona, 1977, 173 p. (*Ștefan Delureanu*) 2405
- INDEX ALFABETIC (*Gelu Apostol*) 2419

REVISTA DE ISTORIE

TOME 32, N°. 12

Décembre 1979

SOMMAIRE

- GHEORGHE SURPAT, Le parti—promoteur du développement de la démocratie socialiste dans le processus d'édification de la société socialiste multilatéralement développée en Roumanie 2221
- General-major CONSTANTIN OLTEANU, Mutations qualitatives intervenues dans le développement du pouvoir armé de la Roumanie pendant la période qui s'est écoulée après le IXe Congrès du Parti Communiste Roumain 2241

2050 ANS DEPUIS LA CRÉATION DU PREMIER ÉTAT DACE CENTRALISÉ ET INDÉPENDANT

- ALEXANDRU VULPE, Points de vue concernant l'histoire de la Dacie preromaine . . 2261

- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, DAMASCHIN MIOC, La paysannerie de Valachie et de Moldavie au XVIIe siècle 2285

- LOUIS ROMAN, L'influence du matérialisme dialectique et historique sur l'œuvre de Ioan Bogdan 2303

- IOAN SAIZU, Les dimensions, le caractère et la structure de la conception « par nous-mêmes » pendant la période 1922—1928 2319

- MARIAN STROIA, Coordonnées du mouvement de libération nationale de Birmanie (1942—1978) 2341

EN L'HONNEUR DU XVe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

- PAUL CERNOVODEANU, L'image des pays roumains chez les voyageurs étrangers des XVe — XVIIIe siècles 2353

LA VIE SCIENTIFIQUE

Séance publique de communications à l'Académie de la République Socialiste de Roumanie (*Constantin Damian*); La première session scientifique du Centre d'études historiques italo-roumain de Milan (*Dan Berindei*); Le IIe séminaire international «Terra

- Antiqua Balcanica * (George Trohan); Le IXe Congrès international de numismatique de Berne (Octavian Iliescu); Courtes observations concernant la chronologie des premiers princes de Moldavie (Nicolae Grigoraş) 2367

COMPTES RENDUS

- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Scurtă istorie a Daciei preromane* (Courte histoire de la Dacie préromaine), Editions Junimea, Jassy, 1978, 203 p., 31 fig. + III pl. (Liviu Mărghită) 2377
- EMA NASTOVICI, *România și Puterile Centrale în anii 1914—1916* (La Roumanie et les Puissances Centrales pendant les années 1914—1916), Editions politiques, Bucarest, 1979, 192 p. (Paul Opreșcu) 2381
- BERNARD HÄNSEL, *Beiträge zur regionalen und cronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau* (Contributions à la répartition régionale et chronologique du Haut Hallstatt au Bas-Danube), vol. I, (texte), vol. II (planches et cartes, indices), Editions Rudolf Habelt, Bonn, 1976, 251 p. (Alexandru Vulpe) 2384
- * * * *Gazavât-i Sultan Murad b. Mehmed Han. İzladi ve Varna Savaslari (1442—1444) üzerinde Anonim Gazavâtname* (Les campagnes du sultan Mourad, fils de Mehmetkhan, Chronique anonyme concernant les combats de Zlatița et Varna(1443—1444)) Texte établi, notes et vocabulaire par Halil Inalcik et Mevlut Oguz, Editions Turk Tarih Kurumu, Basimevi, Ankara, 1979, X+120 pages+129 facsimilés (Mihail Guboglu) 2377

REVUE DES REVUES

- * * * «Acta Musei Porolissensis», vol. II, Zalău, 1978, 460 p. (Doru Goron) 2401

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE:** *Texte din gîndirea social-politică progresistă românească (1900—1944)* (Textes de la pensée socio-politique progressiste roumaine)(1900—1944), éditeur Mircea Măciu, Editions Albatros, Bucarest, 1979, 229 p. + 420 p. (Florin Constantin); VIOREL FAUR, *Societatea de lectură din Oradea (1852—1875)*: (La société de lecture d'Oradea (1852—1875); Etude monographique, Oradea, 1978, 336 p. (Mihai Drecin); * * * Ștefan Meleş, *la 85 de ani. Studii și documente arhivistice* (85e anniversaire de Ștefan Meleş. Etudes et documents d'archives) (Publications des Archives d'Etat de Cluj-Napoca, nouvelle série parue par les soins de Al. Matel, no. 2 (8), Cluj-Napoca, 1977, 580 p. (Costin Feneșan); ANA DOBJANSCHI, VICTOR SIMION, *Arta în epoca lui Vasile Lupu* (L'art à l'époque de Vasile Lupu), Editions Meridiane, Bucarest, 1979, 111 p., 60 illustrations en couleurs, 40 illustrations en blanc et noir + 40 dessins (Nicolae N. Rădulescu); **HISTOIRE UNIVERSELLE** — MILAN VANKU, *Mica Înfelegere și politica externă a Iugoslaviei, 1920—1938* (La Petite-Entente et la politique extérieure de Yougoslavie, 1920—1938), Editions politiques, Bucarest, 1979, 260 p. (Eliza Campus); * * * *Documenta bohémica bellum tricennale illustrantis*, t. VI, *Der Grosse Kampf und die Vormacht in Europa, 1635—1643*, Akademie Nakladatelství Československé Akademie Ved., Praha, 1978, 533 p. + 20 reproductions (Traian Ionescu Nișcov); GIUSEPPE TRAMAROLLO, *Un pensiero per l'azione*, Cremona, 1977, 173 p. (Ștefan Delureanu) 2405
- INDEX ALPHABÉTIQUE (Gelu Apostol) 2419

PARTIDUL — PROMOTORUL DEZVOLTĂRII DEMOCRAȚIEI SOCIALISTE ÎN PROCESUL EDIFICĂRII SOCIETĂȚII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE

DE

GHEORGHE SURPAT

Triumful socialismului în România, materializat prin generalizarea relațiilor de producție socialiste în întreaga economie națională și făurirea economiei socialiste unitare, în cursul planului cincinal 1961—1965, a pus în fața Partidului Comunist Român sarcini noi, complexe, cerute de soluționarea, în continuare, a multiplelor probleme de natură economică, socială, politică, ideologică și culturală, de ridicare la un nivel tot mai înalt a conducerii întregii societăți și adâncirea democrației socialiste pe care le implică vasta operă de înfăptuire plenară a principiilor socialiste.

În concepția Partidului Comunist Român, construcția societății socialiste constituie un proces complex, de lungă durată, în cadrul căruia evoluția societății reprezintă o succesiune de transformări revoluționare și perfecționări pe plan economic, politic și spiritual. O caracteristică de bază a concepției partidului nostru cu privire la edificarea noii orinduirii sociale o constituie ideea fundamentală potrivit căreia socialismul și democrația sînt de nedespărțit. Fundamentele democrației socialiste se află în deținerea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea, cu intelectualitatea, în stăpînirea avuției naționale de către oamenii muncii.

Edificarea socialismului și comunismului fiind un proces revoluționar permanent, partidul nostru subliniază constant necesitatea obiectivă a perfecționării organizării sociale a tuturor laturilor activității economico-sociale, asigurării participării nemijlocite a poporului la conducerea întregii vieți politice și economico-sociale. O astfel de viziune a conducerii procesului de edificare a socialismului și comunismului a cărei principală parte componentă o constituie un dialog permanent cu masele de oameni ai muncii, cu întregul popor, fertilizează întreaga activitate a partidului nostru, generînd forme de organizare și acțiune în pas cu cerințele vieții.

Adîncirea continuă a democrației socialiste este un proces continuu determinat de dialectica accelerată a economiei socialiste, de schimbările permanente în dezvoltarea forțelor de producție, în relațiile de producție și în structura socială, în dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor. Întregul proces de lărgire și adîncire a democrației socialiste se înfăptuiește din inițiativa Partidului Comunist Român, care, inspirîndu-se din experiența maselor largi populare, a acordat și acordă o permanentă atenție

problemelor conducerii științifice a societății, creșterii rolului său conducător în toate sectoarele vieții sociale, dezvoltării continue a democrației de partid, perfecționării formelor organizatorice și instituționale ale democrației, asigurării participării clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității și celorlalte categorii de oameni ai muncii la conducerea statului, la luarea deciziilor fundamentale care privesc prezentul și viitorul țării, la rezolvarea efectivă a multiplelor probleme pe care le ridică viața politică, social-economică și cultural — educativă. „Noi — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — ne preocupăm, în general, de democrația socialistă, dar nu trebuie să uităm nici un moment că aceasta este, pînă la urmă, nemijlocit legată de felul în care în interiorul partidului există o viață democratică, de felul în care organele și organizațiile noastre de partid acționează în concordanță cu prevederile Statutului nostru, care pornesc de la necesitatea afirmării cu putere a principiului conducerii și muncii colective, al participării membrilor de partid, a activului și cadrelor de partid la elaborarea colectivă a hotărîrilor și aplicarea lor în viață, la unirea eforturilor oamenilor muncii pentru înfăptuirea politicii partidului”¹. Deci, dezvoltarea democrației de partid constituie factorul hotărîtor de care depinde adîncirea democrației în viața societății.

Prin compoziția sa, prin stilul și metodele sale de muncă, partidul este promotorul neobosit al principiilor și normelor democratice în întreaga viața socială; el înfăptuiește linia perfecționării ansamblului activității sociale.

Fundamentînd rolul statului în procesul edificării socialismului și comunismului, Congresul al IX-lea al P.C.R. din 1965 — care prin spiritul novator imprimat întregii evoluții a societății a inaugurat începutul unei noi epoci în viața partidului și a poporului — a subliniat că adîncirea democrației are loc în condițiile creșterii rolului și atribuțiilor statului socialist, ale amplificării activității sale de organizare, reglementare și dirijare a vieții economico-sociale și cultural-educative, de ridicare a nivelului de trai al poporului. În viziunea partidului nostru, creșterea rolului statului înseamnă de fapt integrarea sa tot mai pronunțată în societate prin procesul adîncirii democrației și în condițiile unei perfecționări continue a formelor și metodelor activității statului. În domeniul construcției de stat, Congresul al IX-lea al partidului a stabilit directivele privind elaborarea unei noi Constituții a țării, deoarece, datorită profundelor schimbări social-economice produse în întreaga structură a societății noastre, ca urmare a victoriei socialismului, Constituția adoptată în 1952 nu mai corespundea. Potrivit hotărîrilor Congresului, Marea Adunare Națională, care și-a desfășurat lucrările în zilele 20—21 august 1965, a votat noua Constituție a României, care a schimbat denumirea țării din Republică Populară în Republica Socialistă România. Constituția a definit trăsăturile fundamentale, esența, conținutul social și funcțiile statului. Ea a consacrat natura socialistă a societății românești, caracterul unitar și independent al statului român, deținerea suverană a puterii de către oamenii muncii de la orașe și sate, proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, rolul conducător al Partidului Comunist Român în întreaga viață a socie-

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 15, Edit. politică, București, 1978, p. 61—62.

tății, unitatea social-politică a poporului, caracterul socialist al națiunii noastre, drepturile și libertățile cetățenești, indiferent de naționalitate, principiile democratismului și umanismului socialist. Constituția, consfințind realitățile românești, conține noi și numeroase dispoziții, care asigură continua largire a democrației socialiste. Astfel, în ce privește problema esențială a puterii, Constituția a statornicit că poporul este deținătorul ei suveran și efectiv. Puterea politică a poporului român se realizează printr-un sistem încheiat și unitar al organelor statului și al organizațiilor politice, de masă și obștești, cunoscut sub denumirea de *sistem al democrației socialiste* care, având ca nucleu și forță politică conducătoare Partidul Comunist Român, asigură participarea permanentă a clasei muncitoare, a întregului popor la conducerea societății.

Așezind la baza sistemului organelor statului principiile centralismului democratic, conducerii colective, atragerii maselor la conducerea treburilor publice, conducerii societății pe baza planului național unic, legalității socialiste, partidul nostru a acționat în vederea perfecționării aplicării acestora, pentru creșterea rolului statului și dezvoltarea democrației socialiste. Astfel, la Conferința Națională a P.C.R., din 6—8 decembrie 1967, au fost adoptate Principiile de bază ale îmbunătățirii organizării administrativ-teritoriale a României și sistematizării localităților rurale².

Principiile îmbunătățirii organizării administrativ-teritoriale a țării noastre, supuse dezbaterii largi a cetățenilor, specialiștilor, activiștilor de partid și de stat, au fost definitivare de Plenara C.C. al P.C.R. din 14 februarie 1968. Noua organizare administrativ-teritorială a căpătat apoi putere de lege prin adoptarea acestor principii de către Marea Adunare Națională la 16 februarie 1968³. Prin modificarea articolului 15 al Constituției, s-a renunțat la organizarea administrativă a teritoriului țării pe regiuni și raioane, adoptându-se ca unități administrative teritoriale județul, orașul și comuna. Pe întreg teritoriul țării s-au constituit 39 de județe și municipiul București. Noua organizare administrativ teritorială a țării a apropiat mai mult aparatul de stat de mase, a creat un teren mai larg de participare directă a oamenilor muncii la rezolvarea nemijlocită a treburilor de conducere privind dezvoltarea unităților administrativ-teritoriale. Ea a asigurat, totodată, un cadru mai favorabil pentru dezvoltarea armonioasă a tuturor județelor și localităților, pentru egalizarea nivelului economico-social de dezvoltare al acestora. În vederea întăririi răspunderii cadrelor de conducere ale partidului pentru bunul mers al diverselor sectoare de stat și economice, precum și pentru a apropia și mai mult conducerea politică de problematica vieții de stat Conferința Națională a partidului din 1967 a stabilit ca primii secretari ai comitetelor județene, municipale și orașenești, și, respectiv, secretarii comitetelor orașenești și comunale să dețină în același timp și funcția de președinți ai comitetelor executive ale consiliilor populare județene, respectiv de primari ai municipiilor, orașelor și comunelor. Justețea acestor măsuri fiind confirmată de viață, Plenara C.C. al P.C.R. din noiembrie 1972 a hotărât ca secretarii cu probleme eco-

² Principiile de bază adoptate de Plenara C. C. al P.C.R. din 5—6 octombrie 1967 cu privire la îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a României și sistematizării localităților rurale, în „Scintela” din 7 decembrie 1967.

³ Legea nr. 2 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România, în „Buletinul oficial” nr. 17—18 din 17 februarie 1968.

nomice, precum și cei care se ocupă cu problemele de propagandă de la comitetele județene, municipale și orășenești de partid, să îndeplinească și funcția de vicepreședinți ai comitetelor executive ale consiliilor populare respective. Prin aceasta, rezolvarea problemelor, îndrumarea și controlul întregului proces de conducere nu mai sînt desfășurate de organul de partid paralel și oarecum din afară, ci nemijlocit, dinăuntrul organismului chemat să transpună în practică în mod concret politica generală a partidului.

Generalizînd propria experiență și trăgînd concluzii din experiența internațională, Congresul al IX-lea și Conferința Națională a partidului din decembrie 1967 au elaborat un program unitar de măsuri cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale, fundamentat pe baza cerințelor legilor obiective, inclusiv a legii valorii. Aplicarea Directivelor C.C. al P.C.R. — cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale corespunzător condițiilor noii etape de dezvoltare socialistă a României, adoptate de Conferința Națională a Partidului din 1967, a asigurat creșterea rolului planului în dirijarea proceselor economico-sociale și sporirea atribuțiilor și răspunderii unităților de bază în organizarea activității lor, în realizarea sarcinilor ce le revin din planul general al dezvoltării economice și sociale a țării. A fost statuat totodată cadrul organizatoric potrivit căruia întreaga activitate de conducere a industriei republicane s-a organizat pe trei verigi fundamentale, cu atribuții și răspunderi bine determinate, și anume: întreprinderea, centrala industrială, ministerul economic de ramură.

Partidul Comunist Român — ținînd seama de faptul că democrația este indisolubil legată de sistemul organizării politice a societății, că ea are, în genere, un caracter instituțional — s-a preocupat de perfecționarea instituțiilor democratice, a formelor și mecanismului lor de funcționare. Pe această linie a fost elaborat un ansamblu de măsuri pentru perfecționarea activității Marii Adunări Naționale și a consiliilor populare, organe ale puterii de stat.

În scopul asigurării unor condiții mai bune pentru desfășurarea activității Marii Adunări Naționale, au fost perfecționate, prin modificarea articolelor 52, 53 și 60 din Constituție, modalitățile de lucru ale Marii Adunări Naționale în plen, precum și ale comisiilor sale permanente. Astfel, începînd cu anul 1969, Marea Adunare Națională lucrează în sesiuni deschise, de mai lungă durată, care permit o mai bună aprofundare a problemelor ridicate de adoptarea proiectelor de legi și hotărîri, o participare mai largă a deputaților la definitivarea proiectelor de legi, în ședințe plene, în cadrul discuțiilor generale, sau cu prilejul examinării proiectelor de legi în comisii. Totodată, prin hotărîrea adoptată de Marea Adunare Națională în sesiunea din 12—14 martie 1969, au sporit atribuțiile și rolul comisiilor permanente în elaborarea proiectelor de legi și în controlul asupra activității celorlalte organe ale statului. De asemenea, prin Legea privind organizarea și funcționarea consiliilor populare, adoptată în decembrie 1968, organele locale ale puterii de stat au căpătat o largă autonomie în soluționarea problemelor de interes local, avînd și răspunderea față de întreaga activitate economică și socială din județele și localitățile respective.

În lumina unității organice dintre socialism și democrație, partidul nostru a abordat amplu pe plan teoretic problemele democrației economice,

ale democrației muncitorești, ale necesității participării directe, nemijlocite, a muncitorilor, a tuturor oamenilor muncii care lucrează în producția materială la conducerea vieții economice, social-politice și culturale, asigurării creșterii rolului clasei muncitoare în conducerea societății, nu numai prin reprezentanții săi delegați în diferite foruri, ci în mod direct, nemijlocit. La Conferința Națională a partidului din 1967, analizându-se experiența acumulată în domeniul conducerii economiei, s-a apreciat că principiul conducerii unipersonale nu mai corespundea stadiului de dezvoltare a economiei naționale, volumului și complexității activității și sarcinilor unităților economice. Se impunea crearea unui cadru organizatoric care să asigure participarea nemijlocită a clasei muncitoare, a celorlalți oameni ai muncii la gospodărirea întreprinderilor, a avuției naționale în ansamblu. Pe baza concluziilor desprinse din aplicarea hotărârilor Conferinței Naționale a partidului din decembrie 1967 și a propunerilor venite din partea producătorilor înșiși, în 1971, a fost adoptată legea cu privire la organizarea și conducerea unităților socialiste de stat, potrivit căreia conducerea acestora se realizează pe baza principiului conducerii colective. În virtutea acestui principiu, toate unitățile socialiste, indiferent de natura lor (industriale, agricole de cercetare, de învățământ, de cultură etc) și pe întreaga scară ierarhică, sint conduse de organe colective de decizie ⁴.

În unitățile economice din industrie, construcții și transporturi au fost instituționalizate: adunarea generală a oamenilor muncii sau a reprezentanților acestora; consiliul oamenilor muncii și biroul executiv al acestuia, organisme colective, reprezentînd forme ale autoconducerii muncitorești, ale manifestării răspunderii colectivelor de muncă pentru buna gospodărire a mijloacelor financiare și materiale ce le sint încredințate, ca parte a avuției generale a poporului. Autoconducerea muncitorească constituie o expresie a ridicării pe o treaptă superioară a democrației muncitorești. De asemenea, au fost instituționalizate și lărgite atribuțiile organelor de conducere colectivă la nivelul unităților cooperatiste — adunarea generală a cooperatorilor; au fost create organizații obștești proprii ale țărănimii, cu importante atribuții organizatorice, economice și social-politice: Uniunea națională a cooperativelor agricole de producție (U.N.C.A.P.) și uniunile județene ⁵ constituite la Congresul cooperativelor agricole de producție din 7—9 martie 1966, primul congres al țărănimii cooperatiste din România, care a întrunit peste 5 200 delegați.

Un moment istoric important în întărirea unității moral-politice a poporului român și a frăției dintre toți oamenii muncii, indiferent de naționalitate, l-a constituit crearea, la 24—25 octombrie 1968, a Frontului Unității Socialiste ⁶, front larg patriotic și politic care grupează toate forțele sociale progresiste, constructoare ale socialismului în țara noastră. Organism politic larg reprezentativ, care înmănușează, sub conducerea partidului, toate organizațiile politice, obștești, culturale, toate clasele și păturile sociale, indiferent de naționalitate, Frontul Unității Socialiste se

⁴ *Legea 11/1971, cu privire la organizarea și conducerea unităților socialiste de stat, în „Buletinul oficial”, nr. 130, din 21 octombrie 1971.*

⁵ *Act Constitutiv al Uniunii Naționale a Cooperativelor Agricole de Producție din Republica Socialistă România în „Scnteia” din 10 martie 1966.*

⁶ *Frontul Unității Socialiste. Documente constitutive, Edit. politică, București, 1969.*

manifestă ca un adevărat forum național, în care masele populare își spun liber și deschis părerea asupra mersului construcției socialiste, participă la conducerea societății.

Cerințele dezvoltării democratismului socialist, ale valorificării mai intense a energiilor creatoare ale naționalităților conlocuitoare în cadrul efortului întregului popor pentru propășirea continuă a societății noastre socialiste au dus la constituirea Consiliilor oamenilor muncii aparținând naționalităților conlocuitoare (maghiari, germani, sirbi etc.), organisme cu caracter reprezentativ ale acestor naționalități, care activează în cadrul Frontului Unității Socialiste. Ele asigură participarea largă a naționalităților conlocuitoare, alături de poporul român, la întreaga viață economică, politică și culturală a țării, aduc o contribuție activă la înfăptuirea politicii partidului, la elaborarea și traducerea în viață a programului de edificare a societății socialiste. Consiliile naționalităților se înscriu în cadrul general al politicii partidului și statului român de creare a unor organisme democratice largi, în care oamenii muncii de toate categoriile sociale și de toate naționalitățile să participe activ la conducerea societății.

Toate aceste momente și măsuri adoptate, legate de aplicarea directivelor și tezelor Congresului al IX-lea al partidului, au dus la o dezvoltare complexă, pe toate planurile, a țării noastre, pregătind trecerea ei într-o etapă nouă a construcției socialiste.

Congresul al X-lea al P.C.R., din 1969, pornind de la realizările dobândite în cursul cincinalului 1966—1970, a apreciat că s-au creat condițiile necesare pentru trecerea la o etapă nouă, superioară, obiectiv necesară în progresul țării noastre — etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate. Această etapă a început odată cu trecerea la realizarea cincinalului 1971—1975 și se va întinde, după cum s-a subliniat la Congresul al X-lea, pe o perioadă de câteva cincinale. Obiectivele fundamentale ale etapei edificării societății socialiste multilateral dezvoltate stabile de partidul nostru și soluțiile adoptate s-au întemeiat pe o cuprinzătoare analiză a proceselor și fenomenelor social-economice pe care le-a parcurs România, pe evaluarea realistă și mobilizarea resurselor și posibilităților de care dispune noua orînduire, pe luarea în considerație a tradițiilor și premiselor proprii dezvoltării sociale în condițiile revoluției științifice și tehnice, a voinței, a hotărîrii întregului nostru popor de a înfăptui neabătut linia politică a Partidului Comunist Român, pe folosirea în mod selectiv a experienței altor partide și națiuni, promovînd totodată o largă colaborare internațională. În elaborarea liniei strategice și tactice de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, partidul nostru a pornit de la faptul că, datorită condițiilor concret-istorice de evoluție, România este încă o țară în curs de dezvoltare. Or, această realitate impune un ritm mai susținut întregii dezvoltări economice și, pe această bază, o ridicare mai rapidă a bunăstării materiale și spirituale a poporului. „Ne propunem — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — ca în următorii 15—20 ani să lichidăm această stare de lucruri, să ridicăm România la un înalt nivel de dezvoltare a industriei, agriculturii, științei, culturii, să asigurăm creșterea substanțială a bunăstării poporului. Luăm ca exemplu țările dezvoltate economic pentru a avea un termen de comparație, dar noi avem în vedere reali-

zarca unei economii avansate, pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, pentru făurirea comunismului”⁷.

Strategia și orientările tactice ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism și-au găsit o formulare amplă în *Programul Partidului Comunist Român*, adoptat de Congresul al XI-lea⁸. Pornind de la concepția materialismului dialectic și istoric și generalizând teoretic experiența partidului și poporului nostru în lupta pentru transformarea revoluționară a societății, pentru edificarea orinduirii socialiste și ridicarea nivelului de civilizație materială și spirituală a întregului popor, Programul a ținut seama, totodată, de experiența celorlalte țări socialiste, a tuturor popoarelor, aplicînd creator adevărurile generale, universal valabile, la condițiile istorice, sociale și naționale concrete ale României. El a fundamentat științific principiile de bază ale societății socialiste multilateral dezvoltate — ca fază superioară a socialismului — și a stabilit obiectivele fundamentale și direcțiile principale de acțiune pentru înfăptuirea ei.

Originalitatea concepției partidului nostru, a secretarului său general, despre făurirea societății socialiste multilateral dezvoltată se exprimă, înainte de toate, în faptul că această operă este concepută ca un proces complex și autocuprinzător, care vizează dezvoltarea armonioasă și perfecționarea neconținută a sistemului forțelor de producție, realizarea unei puternice și susținute creșteri economice a țării, transformării revoluționare corespunzătoare în ansamblul relațiilor de producție și sociale, în existența și conștiința socială a maselor, perfecționarea permanentă a întregului sistem al suprastructurii, promovarea eticii și echității socialiste, afirmarea personalității umane, a umanismului nou, care pune în primul plan omul cu necesitățile lui, stăpîn pe destinele sale, constructor liber și activ al viitorului său. Este vorba de un obiectiv strategic care vizează dezvoltarea continuă a societății noastre astfel încît să se asigure înfăptuirea plenară a principiilor socialiste, înflorirea tuturor laturilor vieții sociale.

Congresele X și XI ale P.C.R. au hotărît continuarea în ritm înalt a procesului de edificare a unei economii moderne, bazată pe o industrie puternică și o agricultură înaintată, pe folosirea cuceririlor revoluției tehnico-științifice contemporane și valorificarea superioară a resurselor țării, pe utilizarea intensivă a întregului potențial de producție, pe o înaltă productivitate a muncii sociale și eficiență economică.

Noi măsuri s-au preconizat în domeniul învățămîntului, ridicării nivelului de cultură al întregului popor, dezvoltării științei ca forță de producție a societății, precum și în vederea îmbunătățirii sensibile a nivelului de trai al poporului, țel permanent și primordial al tuturor programelor noastre.

Deosebit de importante au fost și hotărârile adoptate privind orientarea activității generale a statului, adîncirea continuă a democrației socialiste, perfecționarea cadrului instituțional în vederea participării tot mai

⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. politică, București, 1973, p. 547—548.

⁸ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism* Edit. politică, București, 1975, p. 65—71.

active a cetățenilor la dezbaterile principalelor probleme ale politicii interne și externe, la conducerea și rezolvarea treburilor statului.

Congresul al X-lea, analizând măsurile aplicate în perioada 1965—1969, a hotărât să se acționeze, în continuare, în direcția perfecționării cadrului organizatoric, pentru a permite participarea tot mai largă a cetățenilor la adoptarea și îndeplinirea deciziilor, să apropie organele de conducere de unitățile de producție.

În vederea analizei, controlului și coordonării unitare a activității în unele domenii de mare importanță au fost create pe lângă organele supreme ale partidului și statului o serie de organisme politice care îmbină activitatea partidului și statului cu o largă componentă democratică: Consiliul Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României⁹ și Consiliul Central de Control Muncitoresc al Activității Economice și Sociale¹⁰, subordonate Comitetului Central al P.C.R. și Marii Adunări Naționale; Consiliul Organizării Economico-Sociale¹¹, care își desfășoară activitatea sub îndrumarea directă a Comitetului Central al P.C.R. și a Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România; Consiliul Culturii și Educației Socialiste¹², Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie¹³, care își desfășoară activitatea sub conducerea nemijlocită a Comitetului Central al P.C.R. și guvernului Republicii Socialiste România, Organele cu natură dublă, de partid și de stat, realizând împletirea activității de partid și de stat, au menirea să sprijine organele supreme ale puterii de stat — atât în activitatea de pregătire a deciziilor în domeniul dezvoltării și organizării vieții economice-sociale, cât și în activitatea de control. Viața a confirmat că înființarea acestor organe cu dublu caracter corespunde cerințelor obiective ale dezvoltării societății noastre. În cursul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, ele se vor perfecționa în cadrul procesului de împletire tot mai strinsă a activității partidului cu cea a statului.

Conferința Națională a partidului din 1972 a adoptat noi măsuri pentru perfecționarea în continuare a organizării și conducerii planificate a economiei naționale, corespunzător noii etape istorice de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate. Conferința Națională a P.C.R. a stabilit ca planul de dezvoltare economico-socială să poarte denumirea de Plan național unic de dezvoltare economico-socială a României¹⁴, denumire ce reflectă caracterul și aria de cuprindere a planurilor, sfera lor atotcuprinzătoare. Planul național unic — reprezentînd un atribut esențial și inalienabil al statului, o formă esențială de manifestare a principiului independenței și suveranității naționale — asigură concentrarea tuturor forțelor materiale și umane ale societății în vederea dezvoltării rapide a economiei naționale, științei și culturii și, pe această bază, ridicarea nivelului de viață al întregului popor; el este un instrument indispensabil pentru

⁹ *Legea nr. 1/1973 privind Consiliul Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României*, în „Buletinul oficial” nr. 45 din 30 martie 1973.

¹⁰ *Legea nr. 5/1972 cu privire la funcționarea Consiliului Central de Control Muncitoresc al Activității Economice și Sociale*, în *ibidem* nr. 161 din 19 decembrie 1972.

¹¹ *Legea nr. 3/1973, privind Consiliul Organizării Economico-Sociale*, în *ibidem*, nr. 45 din 30 martie 1973.

¹² Decretul nr. 301/1971, în *ibidem*, nr. 108 din 21 septembrie 1971.

¹³ Decretul nr. 275/1973, în *ibidem*, nr. 69 din 15 mai 1973.

¹⁴ *Legea 8/1972 cu privire la dezvoltarea economico-socială planificată a României*, în *ibidem*, nr. 135 din 25 noiembrie 1972.

realizarea coordonării pe baze științifice și unitare a economiei naționale, potrivit propriei voințe a poporului român, a intereselor imediate și de perspectivă ale țării, ținând seama de necesitățile și posibilitățile economice, precum și de extinderea relațiilor internaționale ¹⁵.

În preocuparea pentru dezvoltarea democrației socialiste un loc important s-a acordat perfecționării structurii și îmbogățirii activității consiliilor populare — organe locale ale puterii de stat alese pe bază de vot universal, egal direct și secret. În acest scop, a fost creat în 1973, pe baza indicațiilor Conferinței Naționale a P.C.R. din 1972, Comitetul pentru problemele consiliilor populare — organ de partid și de stat cu caracter deliberativ, care are sarcina de a analiza și dezbate probleme majore ale dezvoltării economico-sociale a județelor, municipiilor, orașelor și comunelor, de a îndruma, orienta și controla activitatea consiliilor populare ¹⁶. Au fost adoptate măsuri pentru combaterea birocratismului și formalismului în munca organelor puterii și administrației de stat, pentru întărirea legăturii și conlucrării lor active cu masele de oameni ai muncii. Un rol important în îmbunătățirea activității consiliilor populare a avut instituționalizarea unor noi forme de activitate a acestora, și anume: Congresul deputaților consiliilor populare, județene și al președinților consiliilor populare; Camera legislativă a consiliilor populare și Conferința pe țară a președinților consiliilor populare municipale, orașenești și comunale.

Conferințele județene ale consiliilor populare s-au ținut în februarie 1976, fiind urmate de Congresul deputaților consiliilor populare din 4—6 februarie 1976, care, reunind pentru prima oară în istoria țării deputații consiliilor populare județene și ai municipiului București, precum și președinții consiliilor populare municipale, orașenești și comunale din toată țara, a marcat un eveniment de însemnătate istorică în afirmarea concretă a democrației socialiste, în activitatea organelor locale, în exercitarea puterii de către popor. Congresul deputaților consiliilor populare județene și al președinților consiliilor populare constituie forul colectiv al conducerii activității organelor locale ale puterii și administrației de stat, în care se dezbate problemele fundamentale ale consiliilor populare. Congresul are loc o dată la 5 ani și se convoacă de Consiliul de Stat.

Preocuparea constantă pentru perfecționarea activității statului socialist și atragerea celor mai largi mase de cetățeni la rezolvarea treburilor obștești și-a găsit ilustrare și în noua lege electorală, adoptată de Marea Adunare Națională în sesiunea din 20—21 decembrie 1974 ¹⁷. Potrivit legii, dreptul de a organiza alegerea organelor reprezentative ale puterii de stat, de a propune, în numele său, candidații pentru alegerile de deputați în Marea Adunare Națională și în consiliile populare, de a îndruma și controla activitatea deputaților revine Frontului Unității Socialiste. Legea a prevăzut, totodată, posibilitatea depunerii mai multor candidaturi pentru un loc de deputat; a simplificat procedura de revocare a deputaților înainte de expirarea termenului pentru care au fost aleși, în cazul în care nu-și îndeplinesc îndatoririle sau cînd pierd încrederea alegătorilor prin fapte contrare eticii și echității socialiste.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ *Legea 10 privind Comitetul pentru Problemele Consiliilor Populare*, în *ibidem*, nr. 92 din 25 iunie 1973.

¹⁷ *Legea electorală a Republicii Socialiste România*, în *ibidem*, nr. 161 din 23 decembrie 1974

În perioada marcată de Congresele al IX-lea, al X-lea și al XI-lea ale partidului a fost desfășurată o intensă activitate legislativă avînd drept scop să pună în concordanță legislația statului cu dezvoltarea și perfecționarea forțelor și relațiilor de producție. Au fost adoptate codul penal, codul de procedură penală, legea consiliilor populare, codul muncii, legea controlului obștesc, legea dezvoltării economico-sociale planificate a țării, legea pensiilor, legea retribuției, legea privind administrarea fondului locativ și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași, legea mediului înconjurător, legea de organizare și funcționare a unităților socialiste de stat, legea comerțului interior precum și legi prin care s-au adus îmbunătățiri în organizarea întreprinderilor agricole de stat, a activității cooperativelor agricole de producție, a cooperativelor meșteșugărești ș.a.¹⁸. Proiectele de legi și hotărîri importante au fost supuse dezbaterii publice înainte de a fi adoptate de Marea Adunare Națională.

În scopul îmbunătățirii activității de legiferare, a luat ființă, în 1971, Consiliul legislativ¹⁹, organ consultativ de specialitate avînd sarcina de a sprijini activitatea de pregătire, coordonare și sistematizare a legislației, de a aviza proiectele de legi și alte acte normative, de a întocmi studii referitoare la concordanța legislației în vigoare cu cerințele vieții sociale și economice.

Relevînd necesitatea perfecționării continue a legislației, Programul P.C.R. arată că partidul va acorda o atenție deosebită perfecționării continue a principiilor de drept, astfel încît acestea să exprime în modul cel mai corespunzător schimbările revoluționare produse în caracterul forțelor și relațiilor de producție, să permită așezarea pe baze judicioase a raporturilor dintre întreprinderi, dintre diferite organisme sociale, dintre cetățeni — în dubla lor calitate de producători și proprietari ai avuției naționale — să dea formă juridică adecvată raporturilor de conviețuire socială în orînduirea socialistă și comunistă²⁰.

Acordînd o atenție deosebită întăririi legalității socialiste, partidul a adoptat măsuri privind îmbunătățirea rezolvării propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii. În acest sens, Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din martie 1974 a prevăzut la Comitetul Central al P.C.R. organizarea primirii în audiență de două ori pe lună a cetățenilor de către fiecare secretar al Comitetului Central²¹. Totodată, Hotărîrea a prevăzut analiza trimestrială de Secretariatul C.C. al P.C.R. și semestrială de Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R. a activității de soluționare a propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii adresate conducerii partidului, precum și a problemelor ridicate de cetățeni în audiențe. Pe baza Hotărîrii Plenarei C.C. al P.C.R. din 22—23 martie 1978 cu privire la activitatea de rezolvare a propunerilor, sesizărilor, recla-

¹⁸ A se vedea : *Repertoriul legislației Republicii Socialiste România — Legi și decrete* — București, Consiliul Legislativ, 1976.

¹⁹ *Legea 15 pentru organizarea și funcționarea Consiliului Legislativ* în „Buletinul oficial”, nr. 10 din 26 octombrie 1971.

²⁰ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 128—129.

²¹ *Hotărîrea C. C. al P. C. R. cu privire la rezolvarea propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii*, în Colecția de legi și decrete, 1 ianuarie — 31 martie 1974, Consiliul de Stat, București, 1978.

mațiilor și cererilor oamenilor muncii, a fost adoptată o lege care prevede că întreaga activitate de examinare și rezolvare a propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii se desfășoară sub conducerea nemijlocită a organelor și organizațiilor de partid. În scopul cunoașterii principalelor probleme ridicate prin scrisori și la audiențe, a cauzelor care generează unele aspecte negative și pentru stabilirea măsurilor necesare îmbunătățirii activității în acest domeniu, organele de conducere colectivă ale instituțiilor și celorlalte unități socialiste au obligația să analizeze periodic activitatea de rezolvare a propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii ²².

După Congresul al XI-lea al partidului, în continuarea procesului de perfecționare a cadrului organizatoric al vieții economico-sociale și a organelor de conducere, de largire continuă a democrației socialiste a fost îmbunătățită activitatea consiliilor oamenilor muncii, a fost sporit rolul adunărilor generale ale oamenilor muncii în conducerea unităților economice, s-a instituționalizat Congresul consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții și transporturi și Consiliul Național al Oamenilor Muncii *.

Primul Congres al Consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții și transporturi, care s-a desfășurat în zilele de 11—13 iulie 1977, a stabilit forme, mijloace pentru perfecționarea în continuare a activității celor peste 5 500 consilii ale oamenilor muncii, pentru ridicarea pe o treaptă superioară a democrației muncitorești. Congresul a adoptat programul de dezvoltare suplimentară a economiei naționale până în 1980. Pe baza discuțiilor, a angajamentelor luate, a apărut posibilitatea de a se realiza suplimentar o producție de 120—130 miliarde lei.

Instituționalizarea Congresului consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții și transporturi și crearea Consiliului Național al Oamenilor Muncii a marcat o etapă calitativ superioară în dezvoltarea autoconducerii muncitorești, în asigurarea cadrului organizatoric adecvat pentru participarea efectivă, la scară națională, a clasei muncitoare, a oamenilor muncii la conducerea societății. Totodată, au fost adoptate o serie de îmbunătățiri în componența și organizarea consiliilor oamenilor muncii, care au dus la creșterea rolului acestor organisme ale autoconducerii muncitorești. Sporirea numărului membrilor consiliilor de conducere și, în acest cadru, creșterea substanțială a reprezentanților oamenilor muncii din producție, faptul că unul din vicepreședinții consiliului din fiecare întreprin-

²² *Legea nr. 1 cu privire la activitatea de rezolvare a propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii*, în „Buletinul oficial”, nr. 24 din 27 martie 1978.

* Consiliul Național al Oamenilor Muncii este alcătuit din consiliul de conducere ale ministerelor care conduc industria, construcțiile și transporturile; Comitetul Executiv al Consiliului Central al Uniunii Generale a Sindicatelor din România; Consiliul Organizării Economico-Sociale; Consiliul Central de Control Muncitoresc al Activității Economice și Sociale; reprezentanți ai Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist și Consiliului Național al Femeilor; 301 muncitori și maștri, membri ai consiliilor oamenilor muncii, aleși o dată la cinci ani în adunări ale reprezentanților oamenilor muncii pe județe și municipiul București, potrivit normelor stabilite de Consiliul Național. În Consiliul Național al Oamenilor Muncii o treime din numărul membrilor îl reprezintă oamenii muncii care lucrează direct în producție, în întreprinderi. (A se vedea: *Legea privind Congresul consiliilor oamenilor muncii și Consiliul Național al Oamenilor Muncii din Industrie, construcții și transporturi*, în „Buletinul oficial” nr. 112 din 28 octombrie 1977.)

dere este muncitor care lucrează nemijlocit în producție, au creat condiții ca muncitorii să aibă un rol important în întreaga activitate de conducere a întreprinderii. Desemnarea ca președinte al consiliului oamenilor muncii a secretarului organizației de partid, directorul întreprinderii fiind primul vicepreședinte al consiliului și președinte al biroului executiv, a întărit atât răspunderea consiliului de conducere, cât și a biroului executiv, inclusiv a directorului, cu urmări pozitive în îmbunătățirea activității generale de conducere a unităților economice și sociale.

În vederea asigurării mijloacelor necesare îndeplinirii în cele mai bune condiții a rolului organismelor de conducere colectivă au fost adoptate o serie de măsuri de perfecționare a conducerii și planificării, care pornesc de la principiul îmbinării dirijării unitare, pe baza planului național unic, a activității de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, cu autonomia economico-financiară a unităților administrative și de producție, cu principiul autoconducerii muncitorești. În acest sens, o deosebită importanță au avut hotărârile adoptate de Plenara C.C. al P.C.R. din 22—23 martie 1978, care au prevăzut un ansamblu de măsuri privind organizarea și planificarea economiei naționale, perfecționarea mecanismului economico-financiar, prin introducerea indicatorilor — producția netă și producția fizică —, de evaluare mai exactă a activității economice, participarea oamenilor muncii la beneficii, îmbunătățirea structurilor de conducere, în sensul întăririi autoconducerii și autogestiei economice în întreprinderi. Hotărârile adoptate de plenară au creat condiții unităților economice și organelor de conducere colectivă să dispună de instrumentele corespunzătoare pentru gospodărirea cu maximum de eficiență a părții din averea națională ce li s-a încredințat spre administrare, pentru cointerесarea oamenilor muncii în valorificarea superioară a resurselor și obținerea unor rezultate cât mai bune în îndeplinirea programelor de dezvoltare, de creștere a venitului național, de ridicare a nivelului de trai. Introducerea indicatorului „producția netă” și al indicatorului „producția fizică”, ca indicatori de bază ai planificării economice în industrie, în agricultură, în construcții și transporturi, perfecționarea celorlalți indicatori economico-financiar, a creat posibilitatea exprimării mai bine a rezultatelor eforturilor proprii pentru realizarea producției fizice necesare economiei, a asigurării comensurării atât a dimensiunilor cantitative, cât și a celor calitative ale activității fiecărei unități economice. Au fost astfel înlăturate neajunsurile pricinuite de folosirea preferențială a indicatorului „valoarea producției globale”²³.

În perfecționarea mecanismului economico-financiar, a planificării s-a urmărit îmbinarea armonioasă a celor două laturi ale centralismului democratic — conducerea planificată unitară a întregii economii, cu autogestionarea economico-financiară —, întărirea rolului unităților economice în planificarea propriei lor activități. Principiul autoconducerii muncitorești și al autogestiei economice a fost legiferat în 1978²⁴. În esență acest principiu înseamnă că în fiecare unitate economică, colectivul de

²³ Hotărârea C. C. al P. C. R. din 22—23 martie 1978 cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economico-financiare, în „Buletinul oficial” nr. 28 din 7 aprilie 1978.

²⁴ Legea nr. 5 din 6 iulie 1978 cu privire la organizarea și conducerea unităților socialiste de stat, în *ibidem*, nr. 56 din 12 iulie 1978.

oameni ai muncii, exercitându-și atribuțiile ce decurg din calitatea lor de proprietari și producători, poartă răspunderea directă și nemijlocită pentru mijloacele și bunurile, pentru partea din proprietatea comună ce le-au fost încredințate de societate spre administrare, asigură realizarea planului de producție în cele mai bune condiții, cu o înaltă eficiență, astfel încît unitatea respectivă să-și acopere cheltuielile de producție și de circulație din veniturile proprii și să obțină beneficii, aducîndu-și astfel o contribuție la creșterea venitului național. În concepția partidului nostru, autoconducerea muncitorească este forma cea mai potrivită pentru realizarea în practică a triplei calități a producătorilor socialiști uniți, și anume de proprietari, producători și beneficiari. Ea constituie o expresie a ridicării pe o treaptă superioară a democrației muncitorești, în perspectiva trecerii treptate spre fazele superioare ale organizării comuniste a vieții sociale.

Acționîndu-se pentru continua adîncire a democrației socialiste, la Congresul consiliilor de conducere a unităților agricole socialiste, a întregii țărănimi, care și-a desfășurat lucrările între 18—20 aprilie 1977, s-a hotărît instituționalizarea Congresului consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărănimi și a Consiliului Național al Agriculturii, organisme reprezentative ale țărănimii, ale oamenilor muncii din agricultură, menite să realizeze o cît mai bună coordonare a activității din acest domeniu. Congresul oamenilor muncii din agricultură — primul congres de acest fel ținut în România — a evocat încă o dată rolul țărănimii ca forță socială de bază a luptei poporului român pentru libertate și neatîrnare, a evidențiat rolul alianței muncitorești-țărănești, ca principala forță motrice a revoluției și construcției socialiste. În cadrul congresului, cei 558 de vorbitori au dezbătut programul unitar de dezvoltare a agriculturii în cuprinsul planului pe 1976—1980, plan concretizat în programe speciale de modernizare și perfecționare continuă a acestui important sector al economiei.

Congresul consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărănimi, ca forum suprem al agriculturii din țara noastră, prin caracterul său de reprezentare democratică, asigură participarea directă a lucrătorilor agricoli la elaborarea și adoptarea hotărîrilor privind dezvoltarea agriculturii. El se întrunește o dată la 5 ani și adoptă hotărîri obligatorii pentru toate organele de conducere colectivă ale unităților și organizațiilor de stat, cooperatiste și celelalte organizații obștești din domeniul agriculturii, pentru toți producătorii agricoli. În cadrul Congresului își desfășoară lucrările Congresul Uniunii naționale a cooperativelor agricole de producție, Conferința consiliilor oamenilor muncii din întreprinderile agricole de stat, din stațiunile pentru mecanizarea agriculturii și Consfătuirea producătorilor agricoli din localitățile necooperativizate.

Instituirea acestor organisme ale oamenilor muncii din agricultură a asigurat participarea, în mod organizat, a țărănimii la elaborarea politicii agrare, constituind, totodată, mijlocul de a asigura integrarea acestei categorii de producători în sistemul democrației socialiste, care se bazează pe participarea tuturor oamenilor muncii la conducerea statului.

Ținînd seama de stadiul la care a ajuns dezvoltarea forțelor de producție în întreaga economie națională, de trecere la o nouă calitate în dezvoltarea economico-socială generală a țării, de necesitatea conducerii uni-

tare, tehnice și economice, a agriculturii, Partidul Comunist Român a adoptat, la Plenara Comitetului Central din 1 februarie 1979, noi măsuri menite să înscrie și mai ferm această ramură de bază a economiei naționale pe coordonate de largă perspectivă trasate de Congresul al XI-lea și Conferința Națională a partidului din 1977. Obiectivul principal al măsurilor adoptate constituie „integrarea tot mai profundă a activității de producție și economice a unităților agricole de stat și cooperatiste în vederea utilizării cu eficiență maximă a fondului funciar, a mijloacelor tehnice și a forței de muncă, perfecționarea structurii organizatorice de la unitățile de bază pînă la ministere, pentru crearea cadrului prielnic manifestării inițiativei oamenilor muncii, întăririi răspunderii în desfășurarea întregii activități, stimulării eforturilor în scopul creșterii producției vegetale și animale în toate sectoarele agriculturii”²⁵. Crearea consiliilor unice agroindustriale de stat și cooperatiste reprezintă un factor important în direcția conducerii unitare a agriculturii. Avînd o structură și o funcționalitate mult îmbunătățite în comparație cu fostele consilii intercooperatiste, consiliile unice agroindustriale cuprind toate unitățile și instituțiile cu profil agricol din zona lor de activitate și, în calitate de titular de plan, răspund de realizarea sarcinilor ce revin unităților agricole componente.

Perfecționările aduse în conducerea și organizarea unitară a agriculturii au creat condiții prielnice care asigură trecerea și în agricultură de la acumulările cantitative la o calitate nouă, superioară, transformarea producției agricole într-o variantă a producției industriale. Ele au deschis o nouă etapă în dezvoltarea agriculturii românești.

În etapa actuală, a edificării societății socialiste multilateral dezvoltate s-au accentuat formele democrației directe. Dezbaterile în adunări publice, analiza în presă, la radio și televiziune a celor mai importante proiecte de dezvoltare social-economică, a unor proiecte de legi și a altor documente de importanță națională pentru prezentul și perspectivele dezvoltării societății, încetățenirea practicii consultărilor largi a maselor asupra principalelor probleme politico-sociale, întrunirile, în care cetățenii își exprimă opinia asupra modului de gospodărire a treburilor țării și de înfăptuire a hotărîrilor partidului, vizitele de lucru ale tovarășului Nicolae Ceaușescu, în toate județele țării, în întreprinderi și instituții, în cadrul cărora se discută și se rezolvă la fața locului cu colectivele respective, probleme esențiale ale activității acestora, consfăturile periodice pe domenii de activitate sau ramuri, organizarea de congrese, pe domenii mari de activitate, precum și alte numeroase forme constituie cadrul în care clasa muncitoare și ceilalți oameni ai muncii din țara noastră participă nemijlocit la conducerea societății. Partidul acordă o mare importanță creării climatului propice dezbaterilor libere, afirmării spiritului critic și autocritic al oamenilor muncii; el stimulează — atît în adunări sau consfătuiri, cît și prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă — exprimarea liberă, nestîngherită a părerilor și propunerilor, criticarea lipsurilor și neajunsurilor din organele de stat, de partid sau obștești, creșterea responsabilității sociale, în vederea îmbunătățirii muncii din fiecare sector de activitate.

²⁵ Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din 1 februarie 1979 cu privire la îmbunătățirea conducerii și planificării unitare a agriculturii, crearea consiliilor unice agroindustriale de stat și cooperatiste și creșterea producției agricole, în *Ibidem*, nr. 12 din 3 februarie 1979.

Experiența arată că modalitățile în care partidul promovează democra-tismul socialist fac din participarea maselor o componentă fundamentală a conducerii științifice a societății, experiența și conducerea colectivă asi-gurând ridicarea eficienței întregii activități de conducere a societății noastre socialiste, care „trebuie să fie societatea totalei împliniri a personalității umane, în care fiecare cetățean să se simtă stăpîn pe destinul său, să poată acționa nestingherit în folosul progresului societății”²⁶.

Orientarea consecventă spre dezvoltarea democrației exprimă în-crederea partidului nostru în trăinicia și superioritatea noii orînduirii, în faptul că poporul se ridică efectiv la înțelegerea intereselor sale fundamen-tale, la crearea conștiință a propriei sale istorii. Contopindu-se cu viața și interesele poporului a cărui emanație este, partidul găsește aici surse inepuizabile de inspirație, învățăminte și experiențe. Partidul, arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, se regenerează continuu sub impulsul puternicelor fascicule de energie și lumină ce se îndreaptă continuu spre el din rîndul națiunii noastre. O pirghie importantă în acest sens o constituie creșterea numerică și calitativă a rîndurilor partidului. Astăzi cei aproape 3 000 000 membri, cît numără partidul nostru — peste 25 % din populația activă a țării — constituie într-adevăr o imensă forță politică, fapt care ilustrează atracția crescîndă pe care o exercită partidul în rîndul maselor, identifi-carea sa tot mai deplină cu năzuințele vitale ale întregului popor. Unirea de către partid într-un singur suvoi, într-o singură voință a forței uriașe a poporului, este factorul determinant a tot ceea ce am realizat, garanția victoriei comunismului în România „Tăria partidului nostru, atît în anii ilegalității, cît și în anii construcției socialiste — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a constatat și constă în legătura strînsă cu masele largi populare. Tocmai de aceea trebuie să facem totul și în viitor pentru ca poporul nostru, care a devenit stăpîn pe destinele sale, să participe activ și nemijlocit la făurirea propriului său viitor — a viitorului comunist. În condițiile acestei unități indisolubile dintre partid și popor nu va exista nici o forță în lume în stare să împiedice mersul nostru victorios spre co-munism, să pună în pericol vreodată independența și suveranitatea patriei socialiste”²⁷.

Concomitent cu dezvoltarea democrației socialiste, a cadrului orga-nizatoric-instituțional democratic, care asigură participarea efectivă a tuturor oamenilor muncii la conducerea societății, cu afirmarea și dez-voltarea conștiinței socialiste, cu creșterea nivelului de instrucție și cultură a întregului popor, s-au extins și adîncit drepturile și libertățile cetățenești, au fost create condițiile pentru respectarea cu maximă rigurozitate a liber-tăților individuale, a legalității socialiste. În concepția și practica Partidului Comunist Român, democrația socialistă îmbrățișează toate laturile vieții social-politice, juridice, economice, culturale, științifice și obștești. Ea exprimă interesele clasei muncitoare, ale poporului, interesele construcției socialiste, fiind incompatibilă cu încălcarea normelor de conviețuire socială și a legilor țării. O caracteristică esențială a dezvoltării democrației în so-cietatea noastră socialistă constă în faptul că ea asigură și garantează

²⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 309.

²⁷ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.* vol. 15, Edit. politică, București, 1978, p. 452.

material tuturor oamenilor muncii drepturi și libertăți cetățenești din cele mai largi — ca dreptul la muncă, la odihnă, la retribuție în funcție de aportul social, la asigurarea materială de bătrînețe sau boală, dreptul de a fi stăpîn pe munca depusă și pe roadele ei, dreptul la proprietate personală, dreptul la moștenire, dreptul la învățătură, dreptul de a alege și de a fi ales în organele și organismele politice, sociale, de a participa activ la conducerea tuturor sectoarelor de activitate, la conducerea întregii țări, libertatea conștiinței și libertatea cultelor, libertatea presei, cuvîntului.

Partidul Comunist Român a abordat problema asigurării deplinei egalități în drepturi pentru toți oamenii muncii în cadrul dezvoltării generale a patriei, al ridicării gradului de civilizație a întregii țări. Pornind de la faptul că România este un stat național unitar în care trăiesc și naționalități conlocuitoare *, Partidul Comunist Român a pus în centrul preocupărilor asigurarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, care se realizează pe baza dezvoltării forțelor de producție pe întreg teritoriul țării, creării unei puternice baze economice, științifice și culturale în toate județele, participării active a tuturor oamenilor muncii la activitatea productivă, la conducerea treburilor obștești.

Naționalitățile conlocuitoare din țara noastră se bucură de toate drepturile unei participări active la viața politică, la conducerea oricărui domeniu de activitate. Este evidentă, în acest sens, prezența reprezentanților naționalităților în toate organele de conducere de partid și de stat, de la toate nivelurile — în Comitetul Central al partidului, în Marea Adunare Națională, în guvern, în consiliile populare, în Consiliul Național al Frontului Unității Socialiste și în forurile de conducere ale tuturor organizațiilor de masă și obștești. Legea de organizare și funcționare a consiliilor populare prevede că „în unitățile administrativ-teritoriale locuite și de populația de altă naționalitate decît cea română, în organele locale ale puterii de stat și în organele locale ale administrației de stat sînt aleși oameni ai muncii din rîndul acestor naționalități. Organele locale folosesc oral și scris limba naționalității respective și fac numiri de funcționari din rîndul acesteia sau al altor cetățeni care cunosc limba și felul de trai al populației locale”²⁸. Peste 11 % din cadrele ce-i desfășoară activitatea în organele și aparatul de partid, în organizațiile de masă și obștești, în presă provine din rîndul naționalităților conlocuitoare.

Ceea ce este valabil pe tărîm economic și social-politic își găsește corespondentul și pe planul vieții cultural-artistice a naționalităților conlocuitoare. Astfel, din circa 29 000 de unități școlare de toate categoriile, existente în anul școlar 1978/1979, peste 3 300 sînt în limbile naționalităților conlocuitoare. În limbile naționalităților funcționează 14 teatre, zece teatre în limba maghiară, trei — în limba germană, unul — în idiș. La acestea se adaugă sute și sute de cluburi, cămine culturale, biblioteci, formații artistice care își desfășoară activitatea și în limbile naționalităților

* În Republica Socialistă România, stat național unitar, din totalul de 21 559 416 cetățeni care formau populația țării la recensămîntul din 5 ianuarie 1977, de naționalitate română erau 19 001 721 locuitori, reprezentînd 88,137 %. Iar 2 557 695 locuitori (11,863 %) s-au declarat că aparțin altor naționalități. (*Comunicat privind rezultatele preliminare ale recensămîntului populației și al locuințelor din 5 ian. 1977*, publicat în „Scînteia” din 14 iunie 1977).

²⁸ *Colecția de legi, decrete, hotărîri și alte acte normative*, 1 noiembrie — 31 decembrie 1968, VI, București, 1970, p. 286.

conlocuitoare; în limbile naționalităților conlocuitoare apar 52 de publicații cu caracter general și nouă publicații cultural-artistice. Tirajul diferitelor cărți literare editate în limbile naționalităților este de aproape 2,8 milioane exemplare ²⁹.

Asigurându-se folosirea liberă a limbii materne, accesul la învățământ și cultură în propria lor limbă, pentru oamenii muncii aparținând naționalităților conlocuitoare au fost create, totodată, condițiile ca aceștia să-și poată însuși limba română. Cunoașterea limbii române oferă cetățenilor din rîndurile naționalităților conlocuitoare posibilitatea de a beneficia în întregime de egalitatea în drepturi ca toți ceilalți cetățeni ai țării, putînd să-și desfășoare activitatea economico-socială în orice domeniu și în orice parte a țării.

În anii socialismului s-a întărit continuu prietenia și unitatea dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare din țara noastră. Această înfăptuire istorică este rezultatul lichidării politicii de asuprire și învrăj-bire națională, rodul luptei desfășurate de Partidul Comunist Român împotriva izolării naționale și prejudecăților naționaliste și șovine întinse vreme îndelungată de clasele exploatare. Se cuvine să arătăm, totodată, că înfăptuirea unității dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare a fost ușurată de existența a vechi tradiții de luptă revoluționară comună împotriva exploatării și a asupritorilor autohtoni și străini.

Concepția partidului și statului nostru asupra drepturilor cetățenești pornește de la necesitatea deplinei egalități între oameni, a realizării unor relații economice echitabile. „Concepția noastră despre democrație — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — și, în acest context, despre drepturile omului — pornește de la necesitatea asigurării deplinei egalități între oameni, a realizării unor relații economice și sociale echitabile, care să permită fiecărui cetățean să ducă o viață demnă, de la accesul liber la învățământ, cultură, știință, de la posibilitatea participării directe a oamenilor, fără deosebire de naționalitate — și în primul rînd a maselor muncitoare — la conducerea întregii societăți. Numai o asemenea abordare practică a problemei democrației poate asigura afirmarea plenară a personalității umane, corespunde cauzei descătușării omului, care să fie cu adevărat liber, stăpîn pe destinele sale” ³⁰.

Democrația noastră socialistă se afirmă tot mai mult ca un factor esențial de întărire a unității și coeziunii întregului popor în jurul partidului, de mobilizare a tuturor celor ce muncesc la realizarea marilor obiective ale dezvoltării economico-sociale a României în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate.

În perioada marcată de Congresele al IX-lea, al X-lea, și al XI-lea ale partidului, organizîndu-se noi forme și structuri de conducere democratică a întregii vieți economico-sociale societatea noastră dispune, atît la nivel național, cît și la nivelul unităților economice-sociale, al orașelor și comunelor, de cadrul organizatoric, care asigură efectiv întregului popor,

²⁹ „Scîntela”, din 21 martie 1979.

³⁰ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Ședința activului central de partid și de stat. 3 august 1978*, Edit. politică, București, 1978 p. 46.

cele mai largi posibilități de a participa la conducerea statului, a treburilor obștești. Dînd un înalt exemplu personal, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a inspirat partidului un stil de muncă avînd drept trăsături definitorii legătura indisolubilă cu masele largi ale poporului, consultarea permanentă a oamenilor muncii și atragerea lor activă la întreaga activitate de conducere, investigarea aprofundată a realităților, examinarea minuțioasă a problemelor, abordarea lor într-o viziune de largă perspectivă. Este un titlu de mîndrie a țării noastre că în perioada deschisă de Congresul al IX-lea al P.C.R., politica partidului a fost în mod organic elaborată prin consultarea permanentă a poporului, cu participarea sa nemijlocită, dialogul viu cu masele cele mai largi, atragerea lor la dezbaterile tuturor problemelor care privesc dezvoltarea țării, afirmîndu-se ca principala metodă de conducere.

Experiența României socialiste demonstrează că numai asigurînd o conducere științifică și democratică, partidul poate cunoaște stările de fapt, contradicțiile și greutățile, că numai printr-o legătură strînsă cu masele, cu sprijinul efectiv al oamenilor există garanția desfășurării normale a întregului proces de edificare a societății socialiste.

Marile succese istorice obținute de poporul român în anii socialismului și, în mod deosebit, în perioada marcată de Congresele al IX-lea, al X-lea și al XI-lea ale partidului ilustrează convingător strălucita capacitate a Partidului Comunist Român de a organiza și de a conduce procesul complex de edificare a noii orînduiri, justețea, și viabilitatea politicii sale. România oferă în prezent tabloul relevant al unei țări industrial-agrară în plin avînt, în care graiul cifrelor condensează o istorie glorioasă, făurită de poporul stăpîn pe avuția națională, avînd în partidul comunistilor români călăuzitorul și deschizătorul de noi și generoase, orizonturi, într-un mers de ascendență robustă și efice.

Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român (19—23 noiembrie 1979), eveniment de o deosebită însemnătate în viața social-politică a țării, a adoptat documente de hotărîtoare importanță pentru dezvoltarea României în deceniul următor, hotărîtor pentru edificarea societății socialiste multi'ateral dezvoltate. Ele evidențiază trăsăturile fundamentale ale dezvoltării societății noastre în etapa următoare, care se caracterizează prin modernizarea tot mai accentuată a forțelor de producție, restructurarea modernă a întregii producții materiale și economice, perfecționarea relațiilor de producție și lărgirea continuă a democrației, creșterea nivelului material și spiritual al poporului, crearea unei noi calități a vieții. Congresul, constituind o stălucită expresie a unității indestructibile dintre partid și popor, a prilejuit o largă afirmare a democratismul profund al partidului, al societății socialiste românești. Contribuind la afirmarea și mai puternică a rolului Partidului Comunist Român ca forță politică conducătoare în societate, Congresul va deschide o perspectivă minunată pentru întregul partid, pentru întregul popor, unind și mai puternic eforturile celor ce muncesc în vasta operă dedicată asigurării unui înalt nivel de civilizație societății noastre socialiste.

LE PARTI — PROMOTEUR DU DÉVELOPPEMENT
DE LA DEMOCRATIE SOCIALISTE DANS LE PROCESSUS
D'ÉDIFICATION DE LA SOCIÉTÉ SOCIALISTE
MULTILATÉRALEMENT DÉVELOPPÉE EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Présentant la conception du Parti Communiste Roumain concernant le rôle de l'Etat et la démocratie socialiste qui constitue une catégorie complexe à multiples dimensions d'ordre économique, social et politique, l'auteur analyse les bases de la démocratie socialiste. Celles-ci résident dans le fait que le peuple détient tout le pouvoir politique, que les travailleurs sont les maîtres de la richesse nationale, que par l'édification d'une économie moderne l'on assure un progrès multiforme de la société. De tels fondements confèrent un réel contenu aux droits et aux libertés démocratiques, créant les prémisses sociales, économiques et politiques de la participation du peuple tout entier à la direction de la société.

Considérant la démocratie, dans les conditions du socialisme, comme un processus qui se développe et s'approfondit en permanence, l'auteur analyse les mesures adoptées par le parti durant la période marquée par les IXe, X^e et XIe Congrès] du parti (1965—1975) en vue d'assurer les formes les plus adéquates de participation des travailleurs à la vie politique, à la direction des unités économiques, des organes centraux et locaux d'Etat, de toute la société. Comme suite des mesures adoptées successivement, par le parti, l'on a créé le système de la démocratie socialiste qui comprend toutes les formes institutionalisées de direction collective des divers domaines d'activité. L'imbrication de la démocratie représentative et la participation des travailleurs à la direction de la société constitue une caractéristique de l'affirmation toujours plus puissante de la démocratie socialiste à l'étape actuelle en Roumanie.

L'analyse présentée par l'auteur révèle que l'approfondissement de la démocratie socialiste a lieu dans les conditions de l'accroissement des attributions de l'Etat, sur le plan de l'organisation et de la direction de l'activité économique, sociale, culturelle et éducative; en outre, le développement de la démocratie va de pair avec le renforcement du rôle du parti communiste de force dirigeante dans la société.

Dans la partie finale de l'article on expose la conception du parti Communiste Roumain concernant les droits de l'homme et on analyse amplement les droits réels dont jouissent les citoyens du pays, indifféremment de leur nationalité.

MUTAȚII CALITATIVE INTERVENITE ÎN DEZVOLTAREA PUTERII ARMATE ÎN PERIOADA DE DUPĂ CONGRESUL AL IX-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

DE

General-maior CONSTANTIN OLTEANU

Perioada inaugurată de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român constituie perioada cea mai fertilă și cea mai bogată în realizări din întreaga noastră istorie, purtând pecetea proeminentei personalități a tovarășului Nicolae Ceaușescu, investit de comuniști, de oamenii muncii, de întreaga națiune cu funcțiile supreme în cadrul partidului și statului. Remarcabilă personalitate a timpurilor noastre, tovarășul Nicolae Ceaușescu, întruchipînd în cel mai înalt grad calitățile nobile ale partidului, ale clasei muncitoare, ale poporului român, secretarul general al P.C.R. și-a adus o excepțională contribuție la clarificarea teoretică și practică a problemelor cardinale ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate în țara noastră, la analiza fenomenelor și evoluției situației internaționale, ceea ce i-a adus imensa dragoste și recunoștință a poporului român, stima și prețuirea opiniei publice mondiale. Arhitect al României socialiste pe calea înfloririi ei multilaterale, tovarășul Nicolae Ceaușescu este în același timp făuritorul scutului de apărare a acesteia.

Ca și în celelalte sfere ale vieții economico-sociale, și în domeniul asigurării apărării naționale perioada cea mai fecundă este aceea inaugurată de Congresul al IX-lea al partidului. În opera și activitatea secretarului general al Partidului Comunist Român, președinte al Republicii și comandant suprem al forțelor armate, problemele apărării ocupă un loc important, într-o abordare largă, cuprinzătoare, care îmbină armonios cunoașterea nemijlocită a fenomenului militar — începînd din anii cînd, din însărcinarea partidului, a făcut parte din conducerea armatei — cu spiritul revoluționar, novator în etapa pe care o străbatem, spirit refractar oricărui dogmatism, închistări, osificări.

Pe temelia trainică a transformărilor intervenite în viața economică și social-politică a țării, în timpul care s-a scurs de la Congresul al IX-lea al partidului s-au produs profunde mutații și în ceea ce privește abordarea teoretică și practică a politicii militare a partidului și statului nostru. În acest context, pe primul plan se situează cristalizarea, în toate laturile ei, a doctrinei militare românești și definirea cadrului organizatoric adecvat

al sistemului național de apărare *. Doctrina noastră militară pune în lumină viziunea științifică, realistă, bazată pe materialismul dialectic și istoric, proprie Partidului Comunist Român, gândirea originală, creatoare a secretarului său general, sintetizează și ridică pe o treaptă superioară elementele perene ale gândirii militare românești anterioare, acumulată de-a lungul unei istorii bimilenare. Totodată, doctrina militară românească ține seama de tot ceea ce se dovedește valoros și asimilabil organic din teoria și practica militară în lumea contemporană, de influența fenomenului militar, de revoluția științifică și tehnică în continuă și explozivă desfășurare ¹.

Este de menționat că doctrina militară românească reflectă necesitățile orinduirii noastre, ale construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, țelul unic și indivizibil al apărării naționale constituindu-l garantarea cuceririlor și libertăților dobândite prin muncă și jertfe de poporul român, apărarea neclintită a independenței și suveranității statului, a integrității teritoriale a țării, asigurarea condițiilor externe de pace și liniște necesare ascensiunii patriei pe culmile de civilizație materială și spirituală precon-

* În elaborarea și fundamentarea concepției noastre cu privire la apărarea patriei un rol hotărâtor l-a avut tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., președintele României, comandantul suprem al forțelor armate. În operele și cuvântările tovarășului Nicolae Ceaușescu sint formulate, cu toată claritatea, teze de mare însemnătate cum sint cele referitoare la caracterul și particularitățile războaielor în epoca contemporană și căile preîntâmpinării lor; rolul factorilor social-economici în dezvoltarea puterii militare a țării; raportul între om și tehnică în război și rolul decisiv al omului în luptă; criteriile de apreciere a valorii potențialului moral-politic și rolul acestuia în război; principiile organizării și conducerii sistemului național de apărare, rolul și misiunile componentelor lui; funcțiile armatei în sistemul social-politic al societății noastre ș.a.

Problemele privind necesitatea și posibilitatea doctrinei militare românești au făcut obiectul unor susținute discuții între diferiți oameni politici, economiști, filozofi, militari etc., atît în deceniile premergătoare primului război mondial, în perioada interbelică, precum și după al doilea război mondial. Pe acest teren al luptei de idei s-au confruntat multe păreri. Astfel, o parte din teoreticieni au fost pentru o doctrină românească, alții, dimpotrivă, au negat posibilitatea existenței unei doctrine militare autohtone, pronunțându-se pentru adoptarea sau adaptarea doctrinei unor armate străine. Pentru susținere, ne referim la cîteva exemple.

În legătură cu prima categorie cităm pe maiorul Mircea Tomescu, care susținea că „... oricine caută elementele unei doctrine românești în sfera culturii și filozofiei franceze, germane sau italiene va termina sau prin a aduce rezultate false, sau prin a fi cuprins de acea tristețe intelectuală în care se săvîrșește orice studiu neizbutit ... Este imposibil — continuă autorul — ca după o viață politică și militară atît de zbuciumată și atît de greu încercată. acest popor să nu fie posesorul unei experiențe și al unei înțelepciuni militare prin care a rezolvat atîtea probleme de război”. Asemănător se pronunța și generalul Ion Hirjeu, afirmînd că „după noi, nici germanomania, nici austromania nu pot fi bune, după cum nu a fost bună exagerata franțuzomanie ... Armata română are personalitatea și tradițiile sale”. Din a doua categorie, putem da ca exemplu pe colonelul Florea Țenescu care, referindu-se la prima conflagrație mondială afirma: „Cum în viitor războiul se va desfășura cam în același fel ca cel mondial rezultă că doctrina franceză va avea cea mai multă întrebuințare; aceasta neexcluzînd posibilitatea ca în războiul mobil de cîmp și cînd împrejurările vor impune să nu fie întrebuințată alături de ea și doctrina germană”. Și mai explicit, generalul Vasile Atanasiu susținea, fără teme, după cel de-al doilea război mondial, că „nu putem spune că armata noastră a avut o doctrină proprie și putem afirma că nici în viitor nu vom putea avea o doctrină românească”.

Așa cum rezultă și din textul prezentului material, această dificilă problemă a fost rezolvată de P.C.R. care a studiat cu atenție fenomenul militar din țara noastră de-a lungul istoriei, aplicînd în mod creator tezele materialismului dialectic și istoric la condițiile concrete ale României.

¹ General-colonel Ion Coman, *Probleme ale apărării patriei în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*, în „Munca politică în Armata Republicii Socialiste România”, nr. 1, ianuarie 1978, p. 10.

zate de Programul partidului. În același timp, doctrina militară românească se grefează organic pe politica externă a României socialiste, ține seama de locul și rolul țării noastre în ansamblul situației internaționale, de trăsăturile ce caracterizează epoca contemporană a devenirii istorice a omenirii.

Așa cum se știe, politica internă și externă a partidului și statului nostru orientează precis doctrina militară, stabilesc că efortul militar al României este și va fi exclusiv spre apărarea patriei. „Obiectivul nostru strategic — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — este apărarea patriei și nu ne preocupă să ieșim în afara granițelor, deci nu avem altă strategie decât să asigurăm ca pământul românesc să nu fie victima agresiunii imperialiste, a politicii de forță... Strategia noastră este legată de asigurarea independenței țării, de asigurarea păcii pentru poporul nostru”².

Obiectivele fixate puterii armate a țării noastre — apărarea libertății, independenței, suveranității și integrității teritoriale a patriei se află în concordanță deplină cu legalitatea statului nostru, formele ei de concretizare reprezentând în fond o materializare a dreptului de autoapărare³.

Decurgînd din caracterul revoluționar al politicii interne a României, din opțiunile politicii sale externe — care exclude amestecul străin în treburile altor state, orice presiuni ale unor state sau grupuri de state asupra altora, folosirea forței sau a amenințării cu forța în relațiile internaționale, concepția fundamentală a Partidului Comunist Român despre apărarea națională definește modalitatea de reacție împotriva agresiunii îndreptate împotriva țării, modalitate care presupune adoptarea ripostei ferme pe calea războiului popular. Așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, „un eventual război în viitor nu poate fi decât un război de apărare, un război popular, la care va participa întregul popor, într-o strînsă unitate, sub conducerea partidului nostru comunist — forța politică conducătoare a națiunii, deci și a luptei de apărare a independenței și cuceririlor revoluționare”⁴.

În doctrina noastră militară, funcția de apărare îmbracă un caracter global, devenind dintr-un atribut al statului o sarcină publică, efortul militar de contracarare a unei agresiuni reclamînd participarea conștientă a tuturor cetățenilor, mobilizarea întregului potențial material și uman al țării. Desfășurarea apărării generalizate a impus abordarea într-o viziune unitară a problemelor pregătirii întregii populații pentru apărare, a mobilizării, în caz de necesitate, a tuturor resurselor materiale ale țării în vederea asigurării condițiilor respingerii agresiunii, amenajarea adecvată a teritoriului în vederea apărării.

Acest efort total, de maximă intensitate, pe care societatea noastră ar fi fost obligată să-l facă în cazul invaziei unor forțe agresive din afară a fost luat în considerare, sub toate laturile lui în edificarea sistemului național de apărare, complex și armonios structurat. Principiile directoare ale acestui sistem și modalitățile concretizării lor au fost sintetizate în acte normative

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, Edit. politică, București, p. 452.

³ *Problemele păcii și ale războiului în condițiile revoluției științifice și tehnice. Necesitatea istorică a dezarmării*, Edit. politică, București, 1977, p. 23.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 13, p. 451.

de cea mai mare autoritate, între care subliniem „Legea privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România”, lege-cadru, pe temeiul căreia s-au elaborat și alte legi și reglementări în domeniul apărării.

În cadrul sistemului național de apărare locul prioritar este acordat elementului uman, pregătirii lui militare, deoarece, potrivit concepției partidului nostru, omul este factorul hotărîtor în realizarea victoriei pe cîmpul de luptă. Pornind de la prevederea constituțională că apărarea patriei este datoria de onoare a fiecărui membru al societății noastre socialiste, legea apărării prevede : „Cetățenii români, bărbați și femei, fără deosebire de naționalitate, religie și ocupație, au dreptul și obligația să participe la una dintre formele de pregătire militară stabilite prin lege, să-și însușească mînuirea mijloacelor de luptă și să-și perfecționeze continuu această pregătire spre a fi oricînd în măsură să lupte cu arma în mînă pentru apărarea patriei socialiste”⁵. Pentru a asigura cetățenilor țării posibilitatea exercitării acestui drept și acestei obligații, sistemul național de apărare cuprinde două categorii de forțe : a) permanente, respectiv forțele armate, care includ armata și unitățile Ministerului de Interne ; b) nepermanente, respectiv formațiunile populare — gărzile patriotice, detașamentele de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei, formațiunile de apărare civilă, de Cruce Roșie ș.a. Forțele armate, cu activitate permanentă, care dispun de cadre bine pregătite, constituie elementul specializat al apărării. Gărzile patriotice și celelalte formațiuni populare menționate, ca și altele care pot lua ființă prin lege, constituite pe baza criteriului locului de muncă și teritorial, cu activitatea militară temporară și parțială, reprezintă elementul de masă al apărării. Cu toate că au forme constitutive și finalități funcționale diferite, elementele componente ale sistemului românesc de apărare dau expresie plenară unuia din principalele deziderate pentru care au militat cu ardoare reprezentanții de seamă ai socialismului științific, revoluționar și patrioții români, Partidul Comunist Român : „înarmarea de către revoluție a întregului popor”⁶.

În cadrul sistemului nostru de apărare națională, așa cum a fost el structurat de partid, forțele armate reprezintă factorul de maximă substanță și stabilitate. Prin organizare, înzestrare, pregătire, disciplină, gradul înalt de specializare și profesionalizare, prin marea disponibilitate operațională, în orice condiții de loc, timp și mediu, armata constituie osatura, nucleul forțelor chemate să dea riposta agresorului care ar cuteza să invadeze țara. Unitățile Ministerului de Interne, care, în condiții normale, au ca direcție prioritară de activitate apărarea securității statului, prevenirea și descoperirea actelor care ar putea aduce prejudicii statului și capacității sale de apărare, ordinea și liniștea publică, în caz de război, sînt chemate, îndeosebi trupele de securitate, să participe la îndeplinirea unor misiuni asemănătoare cu cele pe care le îndeplinesc unitățile de infanterie și vînători de munte din cadrul armatei. Datorită specializării și dotării lor, unitățile militare au importanță atribuiți privind pregătirea celorlalte componente ale sistemului național de apărare.

Potrivit prevederilor legale în vigoare, din forțele armate fac parte, cu unele excepții stipulate în legea apărării, toți cetățenii țării, bărbați

⁵ Legea nr. 14/1972, p. 4.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, p. 300.

în vîrstă de 20 la 50 de ani; femeile, cetățene ale Republicii Socialiste România, în vîrstă de la 18 la 45 de ani, pot fi luate în evidența militară și pot fi chemate să îndeplinească serviciul militar⁷.

Alături de forțele armate se află, așa cum am menționat mai înainte, formațiunile de luptă populare care au o mare capacitate de cuprindere a tuturor cetățenilor apti de efort militar, de a îndeplini misiuni în sfera apărării țării. Gărzile patriotice, unități de luptă înarmate ale oamenilor muncii de la orașe și sate, organizate pe bază de voluntariat, pe principiul teritorial și al locului de muncă, au misiunea ca, împreună cu forțele armate, cu celelalte componente ale sistemului național de apărare, „să participe activ la apărarea cuceririlor revoluționare ale poporului, a muncii sale pașnice, a suveranității și securității patriei, la apărarea orașelor și comunelor, a întreprinderilor, instituțiilor și celorlalte organizații socialiste”⁸. Potrivit reglementărilor în vigoare, din gărzile patriotice pot face parte bărbați pînă la vîrsta de 60 de ani și femei pînă la 55 de ani, iar la nevoie și peste aceste vîrste. Pregătirea tineretului⁹ pentru apărarea patriei are ca scop educația patriotică, instruirea militară generală și de apărare civilă, precum și pregătirea de specialitate în cadrul unor cercuri tehnico-aplicative. Ea se realizează în centre de pregătire organizate pe lingă întreprinderi, instituții, organizații economice, unități de învățămînt, comune sau grupe de întreprinderi, instituții sau organizații economice, fiind condusă de ofițeri, subofițeri și gradați din rezervă, selecționați din rîndul personalului organizațiilor socialiste pe lingă care funcționează centrul de pregătire¹⁰.

La ministere, celelalte organe centrale și unități socialiste care au peste 100 de oameni ai muncii, precum și în unitățile socialiste care au sub 100 oameni ai muncii, stabilite de Ministerul Apărării Naționale, se organizează formații de apărare civilă. Potrivit legii, apărarea civilă în Republica Socialistă România se organizează în scopul asigurării desfășurării normale a activităților economice, politice, sociale și de ducere a acțiunilor de luptă pe timp de război și pentru protecția cetățenilor și bunurilor materiale de orice natură împotriva armelor de nimicire în masă și ale armelor obișnuite, precum și în caz de calamități naturale, catastrofe și alte situații speciale¹¹.

Reglementările privind sistemul național de apărare prevăd că în caz de necesitate se pot constitui „și alte organe sau organizații ce se vor stabili prin lege”¹².

Trecerea în revistă a componentelor sistemului național de apărare duce la concluzia că în cadrul apărării generalizate se poate folosi cu maximă eficiență potențialul demografic al țării.

⁷ Legea nr. 14/1972, art. 29.

⁸ Ibidem, art. 104.

⁹ Activitatea de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei se organizează, potrivit legii, „cu cetățeni ai Republicii Socialiste România — băieți și fete și anume: cu tineretul școlar începînd cu clasa a IX-a (anul), pe toată durata școlarității, cu elevii școlilor de specializare postliceală din anul I și II, precum și cu tinerii din unitățile economice, instituții și comune în vîrstă de la 16—20 de ani” (Legea nr. 14/1972, art. 118).

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Apărarea națională a României socialiste. Documente, 1965—1977*, Edit. militară, București, 1978, p. 551.

¹² Ibidem, p. 529.

Concepția Partidului Comunist Român privind apărarea patriei, precum și sistemul în care aceasta se materializează permit realizarea unor forțe de apărare capabile să contracareze acțiunile oricărui agresor, chiar superior în efective și înzestrare tehnică. Subliniem însă că posibilitățile de ripostă împotriva unei armate de invazie, de a reduce și anula avantajele date de armamentul și materialul bogat și complex sub raport tehnic, ca și de alți factori, nu rezidă doar în numărul populației ce ar putea fi ridicată la luptă, ci și în parametrii superiori dați sistemului nostru de apărare de orînduirea nouă, socialistă. Conducerea de către P.C.R., realitățile vieții sociale ale țării, structura de clasă, relațiile socialiste de producție și cele interumane, comunitatea de interese și de aspirații a tuturor cetățenilor țării, fără deosebire de naționalitate și, pe această bază, unitatea de monolit în jurul partidului, profundul democratism al orînduirii noastre, conștiința răspunderii întregii colectivități față de soarta țării reprezintă chezașa victoriei în confruntarea cu orice agresor.

În afară de instruirea militară a populației, sistemul național de apărare include și latura organizării și pregătirii potențialului economic al țării.

Pornind de la adevărul axiomatic că „problemele apărării patriei constituie parte inseparabilă a construcției socialiste”¹³, că între întărirea capacității de apărare a patriei și înfăptuirea neabătută a prevederilor Programului elaborat de partid privind construirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism există un raport dialectic, de intercondiționare, Partidul Comunist Român consideră că garanția creării condițiilor materiale și spirituale ale întăririi capacității de apărare a patriei o constituie dezvoltarea impetuoasă economico-socială a țării. Reafirmînd din nou punctul de vedere al partidului în acest sens, în cuvîntarea rostită la 27 noiembrie 1978 la întîlnirea cu reprezentanți ai armatei și ai Ministerului de Interne, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia: „Doresc... să reafirm și cu acest prilej, cu toată claritatea, că vom face și în continuare totul, vom acorda întreaga atenție problemelor care privesc întărirea capacității de luptă a armatei noastre, problemelor legate de apărarea patriei în orice împrejurări. Dar, așa cum am declarat și în fața delegațiilor clasei muncitoare și a celorlalte categorii sociale —, continua secretarul general al partidului — considerăm că pe primul plan trebuie să punem înfăptuirea programului de dezvoltare economico-socială, de construcție socialistă, de ridicare a bunăstării materiale și spirituale a întregului nostru popor, pentru că aceasta constituie prima garanție a întăririi continue a capacității de apărare și de luptă a patriei”¹⁴.

Strategia dezvoltării țării noastre elaborată de partid asigură ca, în strînsă legătură cu progresul economic și social, să se sporească în mod corespunzător și capacitatea de apărare. În această privință, ponderea o are creșterea cantitativă și calitativă a potențialului economic, atît al părților sale active, cît și a celor aflate în rezervă.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 4, p. 601—602.

¹⁴ Idem, *Cuvîntare la întîlnirea cu reprezentanți ai armatei și ai Ministerului de Interne, 27 noiembrie 1978*, Edit. politică, București, 1978, p. 38—39.

Prevederile Programului partidului și ale Directivelor adoptate de congresele sale cu privire la dezvoltarea în perspectivă a României prefigurează o creștere substanțială a potențialului economic al României socialiste, ceea ce va propulsa țara pe noi trepte de progres și civilizație, ceea ce va duce, implicit, și la întărirea capacității sale de apărare.

O importanță deosebită o are pregătirea economiei naționale pentru apărare și, în acest cadru, trecerea economiei, atunci când situația impune, de la producția de pace la cea de război. Pregătirea economiei naționale pentru apărare cuprinde ansamblul de măsuri necesare a se lua încă în timp de pace, în cadrul pregătirii de mobilizare, în vederea valorificării întregului potențial economic al țării și subordonării acestuia, în caz de nevoie, efortului de apărare. Angajarea în luptă cu agresorul reclamă trecerea parțială sau totală a producției de pace la cea de război, pentru a asigura cu armament, muniții, tehnică și celelalte materiale forțele luptătoare, precum și luarea măsurilor ce se impun pentru a împiedica pe agresor să folosească părți din potențialul nostru economic în scopurile sale ¹⁵.

Istoria poporului nostru, ca și a altor popoare, relevă că teritoriul constituie un factor strategic de prim ordin, deoarece, amenajat și pregătit cu ingeniozitate, el are un rol însemnat în obținerea victoriei pe timpul unei confruntări militare. Evident, valoarea strategică a teritoriului a evoluat în raport cu dezvoltarea tehnicii militare și se manifestă în modalități determinate de caracteristicile acțiunilor militare moderne. Tendințele care apar în această privință evidențiază necesitatea ca, pe lângă caracteristicile naturale ale teritoriului — munți, păduri, cursuri de ape și lucrări de hidroameliorații, zone mlăștinoase sau inundabile etc. — să se adauge amenajări cu funcționalități multiple, care contribuie la sporirea capacității defensive a țării, facilitează sarcinile rezistenței naționale.

Obiectivele cuprinse în Programul P.C.R., în documentele congreselor și conferințelor naționale ale partidului, în alte documente de partid și în operele tovarășului Nicolae Ceaușescu privind îmbunătățirea repartizării teritoriale a forțelor de producție, modernizarea agriculturii, dezvoltarea sistemelor de transporturi și telecomunicații, organizarea și sistematizarea teritorial-administrativă au consecințe pozitive importante și pentru apărarea țării. Referindu-se la pregătirea tineretului pentru apărare, legea apărării naționale stipulează că acesta conține ansamblul de măsuri necesare a se lua în timp de pace pe linia pregătirii de mobilizare, în scopul satisfacerii nevoilor operative ale forțelor armate și asigurării protejării pe timp de război a populației, a bunurilor materiale și a bunurilor culturale împotriva armelor de nimicire în masă și a armelor obișnuite.

Din cele arătate succint mai sus, rezultă că cerințele asigurării securității armate a țării sint abordate sub raportul pregătirii populației, economiei și teritoriului, în toată complexitatea lor. În acest fel, concepția apărării în doctrina noastră militară capătă o configurație largă, vizînd efortul general și unitar în scopul realizării, în cazul unei agresiuni, a unei împotriviri totale, prin toate mijloacele militare și nemilitare, pe întreaga

¹⁵ Legea nr. 14/1972, art. 127.

durată a conflictului și în orice situație, pînă la obținerea victoriei asupra invadatorului și alungarea lui de pe pămîntul patriei.

Pregătirea populației, economiei și a teritoriului în vederea apărării impune corelarea măsurilor cu caracter militar cu cele care privesc dezvoltarea economică, socială, științifică, cultural-educativă, ideologică, respectiv o coordonare strictă între toate organele cu atribute în fiecare din aceste domenii atît pe verticala cît și pe orizontala societății noastre. Prin legea apărării amintită mai înainte s-au stabilit precis responsabilitățile și obligațiile organelor centrale și locale ale puterii și ale celor administrative, ale celor de decizie și ale celor de execuție, legăturile funcționale necesare și relațiile de colaborare între ele pe întreaga scară ierarhică în scopul unei contribuții maxime la asigurarea capacității de apărare a țării.

Prin legea menționată și prin alte acte normative și-au căpătat o reglementare precisă raporturile dintre ministere și alte organe centrale cu Ministerul Apărării Naționale, care este organul investit cu „sarcina de a asigura pregătirea militară a tuturor cetățenilor Republicii Socialiste România pentru ca aceștia să fie gata oricînd să-și îndeplinească drep-turile și obligațiile sacre, consfințite prin constituție, de a apăra, cu arma în mînă, independența și suveranitatea națională, integritatea teritorială a patriei, cuceririle revoluționare și munca pașnică a poporului român împotriva oricăror acte de agresiune și război”¹⁶. Pentru îndeplinirea atribuțiilor ce i-au fost conferite, departamentul militar colaborează, potrivit prevederilor legale, cu Ministerul de Interne, cu celelalte ministere și organe centrale, cu Statul major al gărzilor patriotice de la C.C. al P.C.R., cu Uniunea Tineretului Comunist, cu Consiliul Național al Crucii Roșii, precum și cu organele centrale ale cooperației și alte organizații obștești.

Organele de stat cu competențe în sfera apărării naționale studiază situația politico-militară, necesitățile rezolvării problemelor de apărare, propun variante de opțiuni. Analiza cea mai cuprinzătoare se efectuează la nivelul Consiliului Apărării al Republicii Socialiste România, organ de partid și de stat care configurează, în viziunea proprie partidului nostru, conducerea militară supremă națională, președintele său fiind secretarul general al P.C.R., președintele Republicii și comandant suprem al forțelor noastre armate¹⁷.

Consiliul Apărării, creat din inițiativa tovarășului Nicolae Ceaușescu în 1968, are înputernicirea de a lua decizii de importanță majoră în domeniul apărării naționale, atît în timp de pace cît și în timp de război. Deciziile se adoptă în cadrul unor dezbateri colective la care participă, sub conducerea secretarului general al partidului, în calitatea sa de președinte al Consiliului Apărării, cadre cu înalte responsabilități în partid și în stat care intră în competența acestui organ¹⁸.

Hotărîrile în cadrul acestui înalt for de partid și de stat, care „sînt obligatorii pentru toate organele la care se referă”¹⁹, se consemnează și se

¹⁶ *Apărarea națională a României socialiste. Documente, 1965—1977*, p. 504.

¹⁷ *Ibidem*, p. 501.

¹⁸ *Ibidem*, p. 501.

¹⁹ *Ibidem*, p. 503.

materializează în directivele și ordinele Comandantului suprem în alte documente și dispoziții prin care se efectuează și se asigură, la cel mai înalt nivel, conducerea apărării naționale a țării.

Faptul că funcția de președinte al Consiliului Apărării și comandant suprem al forțelor armate este încredințată secretarului general al Partidului Comunist Român reprezintă încă o expresie a exercitării rolului conducător al partidului asupra sistemului național de apărare a țării și o garanție sigură a aplicării în viață a principiilor doctrinei noastre militare.

Conducerea întregului efort de apărare de către Partidul Comunist Român, centrul vital al națiunii noastre socialiste, cheazăuiește aplicarea doctrinei noastre militare în toate laturile ei principale și practice. Determinarea națională a strategiei militare românești, ca și a dezideratelor ei tactice este corelată cu prevederea doctrinară privitoare la onorarea integrală a obligațiilor mutuale de natură militară asumate prin tratate internaționale, obligații ce au ca unic scop salvagardarea independenței și suveranității părților contractante pe temeiurile morale, politice și juridice care consacră dreptul de apărare individuală și colectivă împotriva unor acte de violență armată, calificate ca agresiune. Conlucrarea României cu alte state socialiste în vederea apărării este un atribut fundamental al forurilor de conducere de partid și instituționale ale națiunii noastre. Această conducere este concepută de partidul nostru și se realizează ca un act întemeiat pe principiile respectării egalității depline în drepturi, a independenței și suveranității naționale, ale încrederii și stimei reciproce, ale neamestecului în treburile interne, ale excluderii amenințării cu forța sau folosirea forței. Pornind de la adevărul că numai statele independente și suverane, care-și exercită nestingherit și plenar pe plan politic intern atribuțiile conducerii pot să asigure îndeplinirea angajamentelor asumate pe planul relațiilor cu alte state, în concepția partidului nostru numai forurilor naționale au competența de a stabili măsurile necesare pentru îndeplinirea obligațiilor rezultate din tratatele bi și multilaterale.

Potrivit concepției Partidului Comunist Român, „pentru capacitatea și nivelul pregătirii sale de luptă, fiecare armată răspunde în fața poporului țării sale, în fața conducerii de partid și de stat; aceasta reprezintă un atribut esențial și inalienabil al suveranității naționale, o expresie necesară a funcțiilor statului socialist de apărare și consolidare a cuceririlor revoluționare ale poporului. Responsabilitatea integrală a organelor de partid și de stat din fiecare țară pentru organizarea forțelor armate, pentru înzestrarea, instruirea și educarea lor reprezintă chezașia întăririi capacității de apărare a fiecărei țări socialiste, crează premisele pentru dezvoltarea rodnică a colaborării lor militare. Din aceasta rezultă cu toată claritatea un alt principiu și anume, că comanda forțelor armate nu poate fi exercitată de nici un organ din afară; aceasta constituie un atribut suveran al conducerii partidului și statului nostru.

În lumina principiilor politicii externe stabilite de Congresele al IX-lea, al X-lea, al XI-lea și conferințele naționale ale partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, președintele Republicii Socialiste România, comandantul suprem al forțelor noastre armate, în cadrul întâlnirilor ce le-a avut în zilele de 25 și 27 noiembrie 1978 cu reprezentanți ai clasei muncitoare, ai țărănimii, ai intelectualității,

ai tineretului și cu reprezentanți ai armatei și ai Ministerului de Interne, referindu-se la problemele colaborării între armata noastră și armatele țărilor participante la Tratatul de la Varșovia, a subliniat că „ne vom face în orice împrejurare datoria în conformitate cu angajamentele asumate. Este, fără îndoială, necesar și trebuie să întărim colaborarea și conlucrarea cu armatele țărilor Pactului de la Varșovia, să ne pregătim împreună pentru a face față unui război dacă va fi nevoie — deși avem convingerea că putem împiedica izbucnirea lui — să luptăm împreună cu rezultate cât mai bune ... Dorim însă ca această colaborare — arăta în continuare secretarul general al P.C.R. — să se bazeze pe principiile socialiste ale relațiilor dintre state, deci și dintre armate, pe principiile egalității, respectului independenței fiecăruia — deci și a fiecărei armate — pornind de la faptul că fiecare armată națională nu poate fi decât sub comanda organelor de partid și de stat respective, nu poate acționa decât la ordinul și din hotărârea acestor organe, singurele în drept să angajeze armata în orice fel de acțiune”²⁰.

Conducerea partidului și statului nostru pornește de la convingerea fermă că dezvoltarea capacității de apărare a României socialiste reprezintă principala sa contribuție la întărirea potențialului militar al comunității țărilor socialiste, la întărirea tuturor forțelor antiimperialiste. Potrivit principiului doctrinei noastre militare, îngrijindu-se de creșterea puterii de apărare a României socialiste, pe coordonate bine definite și în limite rezonabile, partidul și guvernul își îndeplinesc, deopotrivă, atât o îndatorire supremă față de propriul popor, cât și o obligație de primă importanță față de cauza nobilă a socialismului și păcii în lume.

Pornind de la funcția socială de bază a armatei — apărarea patriei socialiste —, de la rolul pe care aceasta îl are ca pivot principal al sistemului național de apărare, Partidul Comunist Român, secretarul său general manifestă o preocupare constantă pentru crearea tuturor condițiilor întăririi permanente a capacității ei combative, iau toate măsurile pentru ca ea să fie gata în orice moment să-și îndeplinească misiunea încredințată.

O expresie grăitoare a acestei preocupări o reprezintă eforturile pe care partidul, statul, națiunea le fac pentru înzestrarea armatei la nivelul sarcinilor ce-i sînt fixate, al exigențelor revoluției tehnico-științifice, al cerințelor războiului contemporan. Baza ridicării neîntrerupte a nivelului de dotare a armatei cu armament și tehnică de luptă complexă, cu performanțe superioare, cu celelalte materiale necesare procesului instructiv-educativ a constituit-o accelerarea dezvoltării economice și științifice a țării după cel de-al IX-lea Congres al partidului.

În cadrul preocupărilor pentru întărirea capacității de luptă a armatei un moment deosebit a fost marcat de plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din aprilie 1968, care a analizat pe larg stadiul pregătirii militare și politice a trupelor, gradul lor de dotare, stabilind un ansamblu de măsuri pentru producerea unei mai mari părți a mijloacelor de apărare în țară, pentru realizarea unor noi tipuri de armament și tehnică de luptă. Pe baza sarcinilor imediate și de perspectivă

²⁰ Nicolae Ceaușescu, *op.cit.*, p. 43—44.

stabilite de plenară, a orientărilor permanente date de către tovarășul Nicolae Ceaușescu cu privire la dezvoltarea industriei naționale de apărare, în perioada care a urmat s-au însușit și s-au produs în România tipuri de armament și tehnică de luptă cu parametri de calitate, în măsură să satisfacă cerințele apărării țării.

Ca urmare a grijii permanente a partidului, an de an a crescut gradul de dotare a armatei. Unitățile au fost înzestrate cu transportoare blindate și tancuri, cu tehnică artileristică perfecționată, cu mijloace genistice de mare randament, cu aparatură de radio și radiolocație modernă; s-au introdus noi tipuri de avioane, elicoptere, nave de luptă. În întreaga armată a crescut ponderea armelor cu tehnicitate ridicată, a sporit energia mecanică ce revine unui militar. Pe drept cuvânt, secretarul general al partidului subliniază că trebuie „să ne gândim în ce condiții vom desfășura războiul, ce trebuie să facem, de ce mijloace trebuie să dispunem pentru a putea să apărăm cât mai bine independența patriei, pentru a aduce o contribuție cât mai mare la cauza comună a socialismului, la apărarea independenței tuturor popoarelor lumii”²¹. În spiritul acestei indicații, producția proprie de apărare are în vedere mijloace moderne necesare forțelor armate permanente, precum și producția celor necesare înarmării în masă a poporului, potrivit formelor de luptă ce urmează a fi folosite de formațiunile nepermanente, populare.

Dar tehnica nu asigură înalta capacitate de luptă a armatei decât dacă ea este potențată prin folosirea perfectă de către purtătorii ei. Pentru că, așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, „este un adevăr incontestabil că, oricât de perfecționată ar fi tehnica, cel care hotărăște în ultimă instanță victoria este omul, luptătorul conștient, pătruns de justetea cauzei pe care o slujește, bine pregătit, stăpîn pe tehnica modernă, hotărît să facă totul pentru a obține victoria în luptă”²².

Creșterea nivelului de înzestrare a forțelor armate cu armament și tehnică tot mai complexă, precum și înarmarea formațiunilor populare, modificări produse pe teritoriul național prin executarea de lucrări hidrotehnice, de irigații și altele influențează direct formele și procedeele de ducere a acțiunilor militare, reclamînd perfecționări mai cu seamă în domeniul tehnicii. De aceea, în fața Marelui stat major, a comandamentelor, organelor de concepție și sinteză, ca și celor de execuție, Comandantul suprem a pus sarcina de a se acorda o mai mare atenție elaborării tacticilor diferitelor variante de luptă, pentru a ridica, pe această cale, capacitatea combativă a trupelor, a fiecărei unități și subunități²³.

Într-o deplină concordanță cu dotarea trupelor și a celorlalte componente ale sistemului național de apărare, procesul de instruire, sub toate aspectele și pentru toate categoriile de trupe și formațiuni, inclusiv a gărzilor patriotice și a detașamentelor de pregătire a tineretului, a fost așezat pe baza cerințelor și exigențelor doctrinei militare românești, a documentelor de partid, a ordinelor comandantului suprem. Această redimensionare este concretizată în programe care jalonează planurile pregătirii de luptă la toate eșaloanele, programele de activitate din insti-

²¹ Idem, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, p. 520.

²² *Ibidem*, vol. 3, p. 364.

tuțiile militare de învățămînt, pregătirea politică și tactic-operativă a cadrelor forțelor noastre armate. Pentru sporirea puterii combative a unităților și marilor unități s-a pus un mai mare accent pe instruirea acestora în condiții cit mai apropiate de realitatea cîmpului de luptă, pe antrenarea lor permanentă prin aplicații și exerciții complexe, prin scoaterea lor la alarmă și încredințarea îndeplinirii unor misiuni etc. În contextul dat, s-a acordat o atenție deosebită activităților de pregătire în comun a unităților forțelor armate cu gărzile patriotice și cu formațiile de pregătire militară a tineretului pentru apărarea patriei, organizate și executate în spiritul principiilor doctrinei noastre militare.

Întregului proces instructiv-educativ i se imprimă o nouă dinamică determinată de imperativul pus de partid în fața întregii noastre societăți de a se trece de la faza acumulărilor cantitative la o fază nouă, a luptei pentru o nouă calitate, superioară. Definind acest concept la condițiile forțelor armate, în ședința activului de bază de comandă și de partid din armată din septembrie 1978, tovarășul Nicolae Ceaușescu accentua : „Cînd vorbim de o nouă calitate în armată, această nouă calitate trebuie să se materializeze într-o înaltă pregătire de luptă, în creșterea capacității unităților de a face față, în orice împrejurări, sarcinilor încredințate, în întărirea disciplinei și ordinii, într-o bună pregătire politico-educativă”²⁴.

Pentru trecerea la o nouă calitate în toate domeniile vieții ostășești, o direcție principală de efort o reprezintă continua perfecționare a cadrelor, ridicarea competenței lor profesionale, călirea lor politico-ideologică, îmbogățirea culturii lor generale, spre a se afirma, așa cum cere partidul, atît ca specialiști militari, cît și ca activiști politici. În vederea îndeplinirii acestui deziderat există o puternică bază de plecare. În anii care au trecut de la Congresul al IX-lea al partidului au absolvit cursurile Academiei militare, ale altor institute de învățămînt, precum și diferite tipuri de cursuri de perfecționare un mare număr de ofițeri din toate specialitățile. Potrivit indicațiilor tovarășului Nicolae Ceaușescu, cadrele trebuie astfel pregătite încît să aducă o contribuție mereu sporită la aplicarea doctrinei noastre militare, căutînd și găsind soluții și modalități cit mai bogate și mai variate în acest scop. De aceea, grija față de formarea, educarea și promovarea cadrelor militare se împletește strîns cu exigența față de calitatea muncii lor, cu intransigența față de lipsuri, față de rutină și șablonism, formalism și superficialitate, față de manifestările de conservatorism, manifestîndu-se inițiative, îndrăzneală, promovarea noului.

Asigurarea unei noi calități în domeniul militar impune cu acuitate introducerea cu o și mai mare perseverență în activitatea comandamentelor, a unităților, a statelor lor majore, a organelor și organizațiilor de partid, a principiilor și metodelor de conducere științifică, perfecționarea neîntrepută a procesului instructiv-educativ. În contextul luptei pentru o nouă calitate apare și mai stringentă cerința ca pregătirea trupelor să se facă în așa fel încît aceasta să fie în măsură să acționeze cu succes în toate formele de luptă, pe orice teren, ziua și noaptea, în orice anotimp, pe orice stare a vremii, în condiții de efort prelungit, cu sau fără întrebuintărea

²³ Ibidem, vol. 13, p. 451—452.

²⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuvtinare la ședința activului de bază de comandă și de partid din armată, 16 septembrie 1978*, Edit. politică, 1978, p. 11.

armelor de nimicire în masă, ale atacului prin sau fără surprindere al aviației și elicopterelor, trupelor de desant aerian și maritim, tancurilor și altor mijloace blindate, bruciajului activ, precum și împotriva elementelor de cercetare-diversiune ale inamicului. De asemenea, o atenție sporită se acordă elaborării și aplicării unor forme, metode și procedee de luptă cât mai variate și adecvate pentru ducerea acțiunilor militare independent sau în cooperare cu trupele Ministerului de Interne, cu gărzile patriotice și formațiunile de pregătire militară a tineretului pentru apărarea patriei, potrivit cerințelor doctrinei noastre militare, asigurând coeziunea tuturor elementelor componente ale sistemului național de apărare.

Tot mai mult se impune ca întregul corp de comandă să știe să organizeze și să conducă astfel acțiunile de luptă încât subunitățile, unitățile și marile unități să fie în măsură să-și poată îndeplini misiunile încredințate, întocmai și la timp, bizuindu-se pe forțele și mijloacele proprii și prin eforturi proprii. Este cazul să amintim că într-un război al întregului popor, în ducerea cu succes a acțiunilor de rezistență se impune instruirea tuturor militarilor pentru folosirea de forme și procedee ingenioase, stimularea inițiativei, dezvoltarea curajului, a spiritului de vitejie etc.

O problemă importantă o constituie dozarea cât mai judicioasă și folosirea cu maximum de randament a timpului afectat pentru instruirea luptătorilor. În această privință se are în vedere că deși armamentul și tehnica de luptă sint tot mai perfecționate, mai complexe, timpul pentru instruire, respectiv stagiul militar s-a redus, grație, printre altele, faptului că a crescut simțitor nivelul de cultură generală a celor încorporați, că majoritatea celor care vin să-și satisfacă stagiul sub drapel acumulează deja unele cunoștințe de ordin militar în cadrul formațiunilor de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei.

Totodată, se acordă o mare atenție pregătirii și călirii fizice și morale a trupelor în așa fel încât ele să fie în măsură ca în condiții critice să-și rezolve în mod corespunzător, folosind resursele, mijloacele și condițiile locale, problemele complexe privind aprovizionarea cu alimente, cazarea, asistența sanitară, posibilitatea creării unor mijloace improvizate de luptă.

Firește, toate aceste probleme au valoare de principiu, știut fiind că un luptător nu poate să-și pună în valoare calitățile morale și capacitatea intelectuală dacă nu este temeinic instruit, dacă nu cunoaște foarte bine tehnica și armamentul din dotare, dacă nu are o înaltă conștiință politică.

Asigurarea unei noi calități în domeniul militar impune, așa cum cere comandantul suprem, ca militarii, de orice grad, să dea dovadă în toate ocaziile, în orice împrejurare, de un înalt spirit de disciplină, de ordine, de un înalt spirit de răspundere față de îndatoririle ce le revin. „În armată — preciza comandantul suprem —, fiecare trebuie să-și îndeplinească în mod necondiționat îndatoririle, misiunile încredințate; nu se poate admite nici un fel de încălcare a regulamentelor, a disciplinei, a ordinii... Este evident că ordinea și disciplina militară trebuie să aibă la bază conștiința politică a cadrelor și ostașilor în termen, faptul că ei reprezintă o parte a poporului care, în cadrul diviziunii generale a muncii

și al organizării societății, au misiunea de a veghea permanent la apărarea cuceririlor revoluționare, de a asigura munca pașnică a poporului, de a garanta integritatea statului, suveranitatea și independența sa. Pornind de la această înțelegere conștientă a răspunderii față de popor, față de patrie, militarii forțelor noastre armate trebuie să dea dovadă în orice împrejurări de maximă disciplină și spirit de ordine, de o înaltă pregătire de luptă, să-și îndeplinească fără șovăire misiunile încredințate, ordinele ce le primesc!"²⁵.

O componentă definitorie a activității armatei care a căpătat noi sensuri și dimensiuni în perioada de după cel de-al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român se referă la îmbinarea pregătirii militare a oștirii cu munca practică pentru edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, „armata noastră de astăzi trebuie să știe să îmbine pregătirea militară cu munca practică pentru construirea socialismului, pentru că ea este parte integrantă a poporului, este trup din trupul națiunii noastre socialiste. Numai în măsura în care îmbină în mod armonios pregătirea de luptă cu participarea la opera de edificare a socialismului, armata își îndeplinește cu adevărat îndatorirea față de popor, față de patrie”²⁶.

Aplicînd în viață acest concept doctrinar, armata a participat activ la înălțarea unor mari obiective industriale și edificări social-culturale, la construirea de drumuri de fier și șosele, la realizarea sistemului energetic și de irigații al țării, la campaniile agricole și la alte asemenea activități economice, aducîndu-și o contribuție meritorie la făurirea socialismului pe pămîntul României. Toate acestea au o mare însemnătate educativă. Participînd la construirea unor obiective economice, militarii înțeleg mai bine și mai profund necesitatea apărării, inclusiv a acestor obiective. Pe șantierele economiei, tinerii chemați sub arme și-au însușit totodată, meserii utile societății, și-au ridicat pregătirea tehnică profesională, rîndurile constructorilor socialismului formați în timpul stagiului militar sporind an de an cu noi contingente de muncitori și specialiști care, după trecerea în rezervă, au întărit „armata muncii”. Evidențiînd aportul armatei în domeniul economiei naționale, în cuvîntarea la ședința activului de comandă și de partid din armată, din 16 septembrie 1978, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că prin aceasta ea și-a adus o contribuție activă la îndeplinirea Programului elaborat de Congresul al XI-lea al partidului, subliniînd că „această activitate a militarilor constituie un factor important nu numai din punct de vedere economic, ci și politic pentru că ea determină o întărire mai puternică a unității între armată și popor, o înțelegere mai profundă de către toți militarii a faptului că tot ceea ce realizăm în dezvoltarea patriei noastre — la care ei și-au adus și își aduc contribuția activă, atît în perioada cînd lucrează ca civili, cît și în perioada cînd lucrează ca militari — trebuie apărât”²⁷.

Educate și conduse de partid, strîns legate de interesele și idealurile poporului, forțele armate au dovedit că și-au înțeles pe deplin înalta

²⁵ *Ibidem*, p. 9.

²⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, p. 595.

²⁷ *Idem*, *Cuvîntare la ședința activului de bază de comandă și de partid din armată, 16 septembrie 1978*, p. 7.

lor menire socială și în timpul aprigelor bătălii pentru combaterea calamităților naturale. Dînd un greu examen al capacității și maturității sale, acționînd cu elan, promptitudine și pricepere, umăr la umăr cu poporul, ele au salvat și ferit de la distrugere uriașe valori materiale și culturale, au salvat mii de vieți, au aprovizionat cu cele de trebuință pe sinistrați. Ele au adus apoi o însemnată contribuție la restabilirea vieții economice și social-culturale în zonele lovite de calamități, fapt pentru care s-au bucurat de aprecierea elogioasă a tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Temelia trainică și sigură a îndeplinirii la un nivel calitativ superior a tuturor sarcinilor privind pregătirea de luptă și politică, mînuirea și exploatarea la perfecție a armamentului și tehnicii aflate în dotarea unităților, întărirea ordinii și disciplinei, rezolvarea întocmai a sarcinilor ce revin armatei în cadrul economiei naționale, o constituie înalta conștiință socialistă a militarilor de toate gradele.

În perioada la care ne referim, în organizarea și desfășurarea muncii politico-educative în armată au survenit elemente noi. În noul statut al partidului adoptat de cel de-al IX-lea Congres al P.C.R. s-a precizat expres că „munca politică în armată se desfășoară pe baza statutului și hotărîrilor partidului, a instrucțiunilor și regulamentelor aprobate de Comitetul Central al P.C.R. (...) Întreaga activitate a consiliilor politice, comitetelor de partid și a birourilor organizațiilor de bază din armată se desfășoară pe baza principiului muncii colective”²⁸. Revăzîndu-se și adîncindu-se unele prevederi anterioare, prin noul statut s-au extins competențele organelor locale de partid privind îndrumarea și controlul muncii politice din unitățile militare dislocate pe raza lor teritorială. Astfel, la articolul 58 se stabilește: „Comitetele regionale, raionale și orășenești de partid au drept de control asupra organelor politice, organizațiilor de partid și U.T.C. din unitățile militare. Consiliile politice, comitetele de partid și birourile organizațiilor de bază sînt obligate să prezinte periodic birourilor comitetelor regionale, raionale și orășenești ale partidului rapoarte cu privire la munca politică în armată”²⁹.

Noul cadru organizatoric al muncii politice statuat de Congresul al IX-lea și perfecționarea formelor activității de partid din forțele armate, contactul nemijlocit al secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu cu cadrele de bază ale oștirii, îndrumările prețioase date permanent conducerilor Ministerului Apărării Naționale și Ministerului de Interne, toate acestea au avut o influență hotărîtoare asupra sporirii eficienței muncii politico-educative în forțele armate. Prezența comandantului suprem la activitățile principale din forțele armate — active de partid, aplicații ș.a. —, expresie a stilului de muncă ce caracterizează activitatea secretarului general al partidului, reprezintă în fapt o formă deosebit de importantă a conducerii de către partid a forțelor armate în etapa istorică deschisă de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român.

În noul climat creat de istoricul congres, a stilului de muncă dinamic, revoluționar, promovat de tovarășul Nicolae Ceaușescu în întregul partid, a crescut rolul consiliilor politice și comitetelor de partid în ridicarea nivelului

²⁸ *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1966, p. 816.

²⁹ *Ibidem*.

întregii munci politice din unitățile militare, în întărirea spiritului partinic, comunist, acestea exercitând o puternică înrîurire asupra tuturor laturilor activității militare.

După Congresul al IX-lea al partidului și în lumina hotărîrilor adoptate de acesta, în forțele armate s-au luat măsuri judicioase care au vizat îmbunătățirea structurii tematice a pregătirii politico-ideologice a personalului, precum și mărirea numărului de ore pentru învățămîntul politic. De asemenea, s-a îmbunătățit conținutul și metodică de predare a științelor sociale în instituțiile militare de învățămînt. A crescut eficiența propagandei prin conferințe, a muncii politice de masă, s-a intensificat activitatea caselor armatei și a cluburilor ostășești, instituțiilor cu caracter ideologic și cultural pe direcția înarmării militarilor cu cunoașterea problemelor de bază ale materialismului dialectic și istoric, a politicii interne și externe a Partidului Comunist Român, a educării revoluționare, patriotice și civice.

Activitatea politico-ideologică și cultural-educativă din unități a crescut în intensitate, aceasta fiind, cu prioritate, orientată în direcția cunoașterii de către militari a problemelor importante ale perioadei edificării societății socialiste în România. Pe aceeași linie, în unitățile militare s-a intensificat activitatea de ridicare a nivelului cultural, științific și tehnic al cadrelor, al tuturor militarilor. În același timp, s-a acordat o atenție mai mare educării militarilor în spiritul formării și dezvoltării unei atitudini înaintate, socialiste față de muncă, față de obligațiile obștești, în spiritul însușirii și respectării normelor eticii și echității socialiste. Subliniind necesitatea educării socialiste a maselor, implicit a efectivelor de militari, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta la Congresul al X-lea al partidului : „În concepția noastră, educația socialistă, conștiința socialistă implică atît cunoașterea temeinică a ceea ce este valoros în domeniul culturii, științei și tehnicii contemporane, stăpînirea deplină a profesiei, cît și însușirea concepției filozofice despre lume și societate a partidului nostru — materialismul dialectic și istoric — , formarea unei atitudini cetățenești înaintate. Acestor cerințe fundamentale, care condiționează și se influențează reciproc, trebuie să le răspundă astăzi — în condițiile societății moderne — întreaga muncă de educație desfășurată de partidul și statul nostru”³⁰.

În contextul îmbunătățirii continue a activității politico-educative în armată s-au înscris, ca un moment de referință, indicațiile prețioase date de secretarul general al partidului nostru la activul de partid al armatei din luna mai 1973. Referindu-se la ampla problemă a formării tinerei generații „în spiritul concepției înaintate despre lume și viață, al eticii și echității socialiste”³¹, tovarășul Nicolae Ceaușescu cerea comandanților, activiștilor de partid, tuturor cadrelor militare ca „activitatea politico-educativă să fie mai strîns legată de preocupările actuale ale partidului și poporului nostru, de explicarea politicii interne și externe, de înțelegerea locului pe care îl ocupă armata noastră în întreaga viață politică și socială

³⁰ Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, Edit. politică, București, 1969, p. 71.

³¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, p. 521.

a țării”³². În lumina acestor indicații a sporit participarea armatei la viața social-politică a țării, la opera de educare a tinerei generații, la bogata viață culturală, exprimată și prin rezultatele obținute de formațiile ostășești participante la edițiile Festivalului național „Cîntarea României”.

Mutațiile și îmbunătățirile care au fost aduse cadrului organizatoric și activității practice a organelor și organizațiilor de partid din armată au fost sintetizate și concretizate în prevederile noului „Regulament al organelor, organizațiilor de partid și ale U.T.C. din Armata Republicii Socialiste România”, intrat în vigoare în anul 1973. Prin regulament s-a asigurat generalizarea în armată a noilor principii organizatorice și normelor vieții interne de partid, prevăzute în Statutul P.C.R., s-au direcționat mai clar eforturile tuturor organelor politice și organizațiilor de partid din armată spre problemele majore ale vieții și activității ostășești. Noul document normativ a optimizat cadrul necesar pentru creșterea rolului consiliilor politice — începînd de la Consiliul politic superior al armatei —, al comitetelor de partid și organizațiilor de bază de partid în viața unităților oștirii, pentru sporirea contribuției lor la dezvoltarea conștiinței socialiste a militarilor, la ridicarea continuă a capacității de luptă, pregătirea multilaterală a cadrelor și trupelor, întărirea unității de comandă, a ordinii și disciplinei militare etc.

Pornind de la evidențierea prefacerilor înnoitoare și de la experiența acumulată în munca de partid din armată, în regulament s-au adus îmbunătățiri cadrului și formelor organizatorice ale muncii organelor și organizațiilor de partid. În acest sens, s-a statuat ca la consiliile politice de armate și de comandamente de armă să se constituie secretariate, iar la consiliile politice de mari unități să ia ființă birouri³³. Prin aceasta au crescut posibilitățile organelor de partid respective de a analiza și a soluționa operativ o serie de probleme curente ale muncii politice, precum și a organiza și controla mai eficient atît îndeplinirea hotărîrilor proprii, cît și ale celor stabilite de organele superioare de partid.

În noul cadru organizatoric și în lumina prevederilor „Regulamentului organelor, organizațiilor de partid și ale U.T.C. din Armata Republicii Socialiste România”, organele și organizațiile de partid și ale U.T.C. din armată și-au lărgit sfera de acțiune, afirmîndu-se tot mai deplin ca dinamizatoare a tuturor domeniilor vieții și activității militare, asigurînd o mai bună cuprindere a sarcinilor, evitarea paralelismelor și suprapunerilor, o mai mare operativitate în muncă, o mai chibzuită folosire a forțelor, o mai sporită răspundere a fiecărui membru al organului de partid pentru îndeplinirea hotărîrilor adoptate. Desfășurîndu-și cu prioritate munca politică în mijlocul maselor de militari, în unități și mari unități, acolo unde se decide de fapt soarta programelor pregătirii de luptă și politice a trupelor, organele de partid au reușit să lege mai mult activitatea de partid de procesul practic al instruirii și educării.

Regulament al muncii politice, cu conținut principal asemănător, a fost elaborat și pentru organele și organizațiile de partid din Ministerul de Interne, la specificul acestora. De asemenea, s-au adoptat o serie de

³² *Ibidem*, p. 523—524.

³³ *Regulamentul organelor, organizațiilor de partid și ale U.T.C. din Armata Republicii Socialiste România*, 1973, p. 24—25.

hotărâri cu privire la activitatea organelor de securitate și miliție, la creșterea controlului organizațiilor locale de partid asupra acestor organe.

Un rol determinant în orientarea muncii politico-educative, în direcționarea activității organelor politice, a organizațiilor de partid și ale U.T.C. din forțele noastre armate, în îmbunătățirea stilului și metodelor lor de muncă l-au avut documentele Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român, cele ale Conferinței Naționale a partidului din decembrie 1977, ale Congresului educației și culturii socialiste, cuvântările tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunările activelor de partid din armată din decembrie 1975, octombrie 1976 și septembrie 1978, din decembrie 1976 la activul pe Ministerul de Interne.

Sarcinile rezultate cu acest prilej au constituit și constituie obiect de activitate politico-organizatorică atât pentru armată cit și pentru celelalte componente ale sistemului național de apărare. Așa cum sublinia secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, comandantul suprem al forțelor armate, tovarășul Nicolae Ceaușescu, „putem spune deci că armata noastră, gărzile patriotice și unitățile de tineret au desfășurat o activitate temeinică, și-au ridicat, în perioada precedentă, nivelul pregătirii de luptă și politice, paralel cu îmbunătățirea dotării cu armament și tehnică de luptă. Aceasta ne dă temeiul să afirmăm că armata noastră, celelalte formațiuni de luptă sint bine pregătite, gata să-și îndeplinească în orice moment îndatoririle de apărare a cuceririlor revoluționare, a cauzei socialismului, gata de apărare a patriei, a independenței, suveranității și libertății sale”³⁴.

Impetuoasa dezvoltare economică, socială, științifică și culturală a țării noastre, prefigurată de documentele celui de-al XII-lea Congres al P.C.R. va avea o înrîurire pozitivă și asupra întăririi capacității de apărare a patriei.

În magistralul raport prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu în fața celui de al XII-lea Congres al partidului se subliniază că „În această perioadă, Comitetul Central a acordat o atenție deosebită întăririi capacității de apărare a patriei. Pornind de la realitățile lumii contemporane, care demonstrează că pericolul unor noi războaie n-a fost încă înlăturat, precum și de la răspunderea apărării cuceririlor revoluționare, a independenței și suveranității patriei, partidul nostru va acorda și în viitor toată atenția întăririi forțelor armate, instruirii și echipării acestora cu mijloacele corespunzătoare, ridicării nivelului lor de pregătire militară și politică. Pornind de la principiul că apărarea patriei este sarcina întregului popor, vom întări în continuare activitatea gărzilor patriotice, pregătirea militară a tineretului, a tuturor oamenilor muncii. Preocupându-ne de edificarea socialismului în patria noastră, vom face totul pentru a asigura munca pașnică a poporului, pentru a apăra cuceririle revoluționare, independența și suveranitatea națională a țării”³⁵.

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la ședința activului de bază de comandă și de partid din armată, 16 septembrie 1978*, p. 6.

³⁵ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale partidului*, 19 noiembrie 1979, Edit. politică, București, 1979, p. 65

MUTATIONS QUALITATIVES INTERVENUES DANS LE DÉVELOPPEMENT DU POUVOIR ARMÉE DE LA ROUMANIE PENDANT LA PÉRIODE QUI S'EST ÉCOULÉE APRÈS LA IXe CONGRÈS DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN

RÉSUMÉ

Le présent article aborde les principales mutations qualitatives connues par le pouvoir armé de Roumanie au cours des 15 dernières années, la période la plus fertile et la plus riche en réalisations de toute notre histoire, portant l'empreinte de la personnalité marquante du président Nicolae Ceaușescu. Au premier plan se situe l'activité déployée pour l'élaboration de la doctrine militaire roumaine par la contribution décisive du secrétaire général du P.C.R., président de la République et commandant suprême des forces armées, Nicolae Ceaușescu. Synthétisant l'expérience historique du peuple roumain, tenant compte des réalités contemporaines, la doctrine militaire de l'Etat roumain repose sur le thème suivant laquelle une éventuelle guerre, imposée par l'agresseur ne saurait être qu'une guerre de défense, une guerre du peuple tout entier.

Formulé de manière synthétique, ce concept est le suivant : la défense de la patrie est la cause et l'œuvre du peuple tout entier.

Sur la base de la nouvelle doctrine l'on a établi la structure du système national de défense constitué des forces armées (l'armée et les unités du ministère de l'Intérieur) et les formations populaires (les gardes patriotiques, les détachements de formation de la jeunesse pour la défense de la patrie, les formations de défense civile, de Croix Rouge, etc.). L'auteur de l'article souligne que l'élément essentiel du système national de défense est constitué par l'armée qui, grâce à son haut niveau de formation et de dotation, représente le facteur de stabilité de tout le système de défense nationale.

Un large espace est consacré aux mutations intervenues dans la formation des cadres et l'instruction des troupes, l'accroissement du degré de dotation en technique et armement moderne et de mécanisation de l'armée. On mentionne également les préoccupations des facteurs de responsabilité pour le développement harmonieux de toutes les troupes, en fonction de la place et du rôle de celle-ci dans la lutte moderne, conformément aux exigences de notre doctrine militaire.

Une partie de l'article est consacrée au perfectionnement organisationnel et à l'activité des organisations du parti et de la jeunesse de l'armée, au rôle particulièrement important joué par celles-ci dans l'éducation politique de toutes les militaires, dans la formation et le développement de leurs qualités morales et politiques.

Les mutations qualitatives intervenues pendant ces 15 dernières années dans les éléments composants du pouvoir armé de la Roumanie constituent une partie organique du développement général économique et socio-politique de notre pays.

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT

PUNCTE DE VEDERE PRIVIND ISTORIA DACIEI PREROMANE

DE

ALEXANDRU VULPE

Reunirea sub o singură autoritate a principalelor grupări politice din Dacia de către Burebista reprezintă, fără îndoială, momentul culminant al unui lung proces istoric început în vremuri lipsite de informații scrise, despre care doar arheologia ne poate aduce unele lămuriri. Acest complex proces de maturizare a societății geto-dace, desfășurat de-a lungul unei perioade de mai bine de un mileniu, este în măsură să explice în mod dialectic saltul calitativ realizat în sec. I î.e.n., să justifice deosebita lui importanță în contextul european al epocii respective. În cursul veacurilor ce au premers lui Burebista s-au manifestat nu odată fenomene de centralizare a conducerii, de permanentizare a unor uniuni tribale, pe arii mai restrânse. Strabo (VII, 3, 11) relatează că după moartea lui Burebista — fapt petrecut în anul 44 î.e.n. sau curînd după această dată — stăpînirea lui s-a fărâmițat în patru părți. Deși același geograf scrie în continuare că „asemenea împărțiri sînt vremelnice și se schimbă cînd într-un fel, cînd într-altul — în vremea lui Augustus puterea era împărțită în cinci grupări” —, ne este îngăduit să presupunem că aceste patru formațiuni politice sînt cele dintr-a căror unire s-a născut statul lui Burebista și că ele alcătuiau principalele grupări ale geților și dacilor, avînd fiecare o tradiție istorică și culturală îndelungată.

Hazardul a făcut ca numeroase izvoare literare de prim ordin, care relatau pe larg despre diverse momente din istoria geto-dacilor, să se piardă sau să ne parvină doar prin intermediul unor epitomatori tîrzii. De aici numeroasele chestiuni controversate, numeroasele întreruperi ale firului istoriei acestui popor și, tot de aici, eforturile deosebite făcute de arheologi pentru a scoate la lumină date care să permită întregirea tabloului istoric. Cînd cu mai bine de 50 de ani în urmă Vasile Pârvan realiza cunoscuta lui sinteză istorico-arheologică *Getica, o protoistorie a Daciei*, el nu dispunea decît de un volum redus de documente arheologice, cele mai multe cîstînd din cercetări nesistematice sau din descoperiri întîmplătoare. Dacă pe planul analizei izvoarelor literare abia se mai pot aștepta progrese, speranța pentru adîncirea cunoștințelor despre istoria și cultura geto-dacilor se reazemă în principal pe intensificarea investigațiilor arheologice,

singurele în măsură să fie dirijate. Astăzi ne aflăm în posesia unei considerabile avuții arheologice, multe stațiuni geto-dacice din diverse etape ale acestei civilizații fiind sistematic explorate. Desigur, nu uităm nici categoria descoperirilor epigrafice sau numismatice, unde însă șansa joacă rolul principal.

În rindurile ce urmează discuția va fi purtată în jurul unor probleme mai semnificative pentru istoria și civilizația geto-dacilor, mai ales în jurul aspectelor pentru a căror lămurire bogata și complexa informație arheologică din zilele noastre a deschis noi perspective de cercetare.

Despre noțiunile de geți și de daci. Sînt cunoscute dificultățile găsirii unui termen generic pentru a desemna toate neamurile tracie carpatodunărene. Numele prin care un indigen cuprindea originea lui și a tuturor celor de o limbă și o credință cu el nu ne este cunoscut. Denumirile de geți, de daci și de alte seminții au fiecare o istorie proprie și au avut desigur și o semnificație proprie ce a evoluat în cursul timpului. Ne putem de altfel pune întrebarea dacă un asemenea nume generic a existat vreodată sau, mai bine spus, în ce moment al evoluției societății a putut apărea. Sînt chestiuni la care voi încerca să răspund în rindurile de mai jos. Socot însă că este util să reamintesc mai întîi pe scurt mărturiile scrise din istoriografia greacă și romană despre această chestiune.

Denumirile de *geți* (Γέται, *Getae*) și de *daci* (Δάχοι, Δάκαι, *Daci*) au fost folosite în sens generic de către scriitorii greci și latini pentru a desemna, sub numele de geți, triburile de la Dunărea de Jos și sub numele de daci, pe cele din ținuturile centrale și vestice ale spațiului carpatodunărean. Se pot cita însă exemple cînd numele *geților* a fost extins și asupra dacilor sau generalizat pentru întreaga Dacie (Criton, medicul lui Traian, care a scris și o istorie a războaielor dacice, își intitula opera „Getica” numind pe Decebal „conducătorul geților” etc.). Mai discutabile sînt cazurile în care numele dacilor a fost extins asupra geților¹. Numele generic prin care grecii denuceau pe tracii nordici era, în vremurile mai vechi, tot cel de *traci*, ca și pentru cei din sudul Balcanilor.

Această stare de lucruri se explică prin evoluția informației istoricilor și geografilor antici despre populațiile din ținuturile carpatodunărene. Grecii au cunoscut întîi pe geții din sudul Dunării (încă de la sfîrșitul secolului al-VI-lea î.e.n.), apoi și pe cei din stînga fluviului. Romanii au luat mai întîi cunoștință despre dacii din jumătatea apuseană a țării noastre cea mai veche atestare, din secolul I î.e.n., o găsim la Caesar (*De bello Gallico*, VI, 25), iar un alt scriitor, Frontinus (*Stratagemata*, II, 4, 3), care a scris în secolul I e.n., menționează numele dacilor în legătură cu acțiunile romanilor la Dunăre la sfîrșitul secolului al-II-lea î.e.n. Prin urmare, primele atestări documentare ale denumirilor de geți sau de daci nu implică neapărat un decalaj cronologic în dezvoltarea istorică a triburilor din spațiul carpatodunărean. Termenul modern de *geto-daci* desemnează toate triburile nordtracice ce au locuit în spațiul carpatodunărean².

Mărturiile izvoarelor literare antice sînt unanime în a afirma că geții și dacii erau același popor, deosebirile fiind doar regionale. Geograful

¹ Asupra acestor chestiuni vezi C. Daicoviciu, *Die Dako-Gelen. Eine Richtigstellung*, în 1er Congrès international de Thracologie. Contribution roumaine, Sofia, 1972, p. 67–75.

² Vezi și *Dicționar de istorie veche a României s.v. Gelo-dact* (A. Vulpe), p. 296.

grec Strabo scrie că „dacii au aceeași limbă ca și geții” (VII, 3, 13). Tot el explică și deosebirea de nume (VII, 3, 12) : „...a existat o împărțire a teritoriului chiar din cele mai vechi timpuri, căci pe unii îi denumesc daci, iar pe alții geți. Geții sînt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă...” Din acest pasaj se înțelege că dacii au avut o tradiție istorică mai veche decît primele atestări documentare, nu mai puțin veche ca cea a geților. Același autor revine în paragraful următor (VII, 3, 13) asupra localizării dacilor și a geților cînd vorbește despre cursul Dunării, arătînd că geții trăiau de-a lungul părții inferioare a fluviului iar dacii în amonte. Această împărțire zonală este confirmată și de istoricul Dio Cassius (LXVII, 6, 2) : „Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum își spun ei înșiși și cum le zic romanii, măcar că știu prea bine că unii dintre greci îi numesc geți, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau bine seama că geții locuiesc dincolo de Haemus (Balcani), de-a lungul Istrului”. Istoricul grec Apian relatează de asemenea despre : „geții de dincolo de Istru, pe care îi numesc daci” (*Istoria romană*, prefața, 4, 15). În sfîrșit istoricul roman Trogus Pompeius scrie că : „și dacii sînt un vlăstar al geților” (XXXII, 3, 16).

Este evident deci că deosebirile de nume nu sînt în măsură să pună la îndoială identitatea etnică a geților și dacilor, fapt oglindit și de unitatea formelor de cultură materială în toată aria în care aceștia au locuit. Această unitate culturală se desăvîrșește în perioada care a premers acțiunii politice a lui Burebista.

Care au fost totuși deosebirile dintre geți și daci ? Din cele relatate, în unanimitate, putem spune, de mărturiile contemporanilor lor, deosebirile de limbă nu erau atît de substanțiale încît să poată fi sesizate de urechea unui grec sau roman. Este îndreptățit să le considerăm ca graiuri ale unei limbi comune, precum graiurile limbii române norddunărene (muntean, moldovean, bănățean etc.) În lipsa dovezilor scrise trebuie să ne mulțumim cu o astfel de concepție³.

Cît privește apropierea dintre daco-getă sau daco-misiană cum se mai spune, și limbile sau limba tracilor din sud, aceasta a fost evaluată

³ Un indiciu pentru evaluarea deosebirilor dialectale între geții din Cimpia Dunării, și dacii de la munte ar putea fi dat în grafii diferite ale numelui lui Burebista în izvoarele antice. Cele mai multe din aceste grafii se datorează stîlcirii numelui prin copile manuscriselor. Altele se referă la dificultățile de pronunțare ale unor vocale specifice limbii geto-dace, poate un *ă* sau *i* (vezi în acest sens ortografierea diferită în cuprinsul aceluiași decret din Dionysopolis : I G B³, nr. 13, p. 53 și urm. : în rîndul 22 citim Byrebista, în rîndul 33/34., Byrabeista). Una singură dă de gîndit însă : grafia *Burobosten* la Iustinus, prologul cărții XXXII, reconstrucție propusă de majoritatea editorilor pentru formele *Rubobosten*, *Rubobusten* sau *Ruboboten* conservate în manuscrise. Chestiunea a dat naștere la ipoteze contradictorii. C. Brandis (RE, Pauly-Wissova, IV, col. 1955—1956) și, mai recent, C. Daicoviciu au revenit la formele originale, considerînd existența unui alt rege dac cu numele de Rubobosten, care ar fi domnit pe la începutul secolului al-II-lea î.e.n. Aș adăuga în sprijinul acestei ipoteze că dezvoltarea, constatată arheologic în cultura geto-dacă tocmai în prima jumătate a secolului al-II-lea î.e.n. sau, cel tîrziu, pe la mijlocul acestui secol reprezintă un argument de luat în seamă pentru existența unei *incrementa Dacorum per Rubobosten regem* la această dată. Pe de altă parte însă, dacă rămînem la reconstrucția Burobosten = Burebista, considerînd cealaltă formă drept o corupere prin metateză (această ipoteză a fost mai nou susținută de Vl. Iliescu, „St. Clas.” 10, 1968, p. 115 și urm.), atunci putem sugera că această formă *Burobosten* (vezi termenul dac „tara — bostes”, nobil) reprezintă pronunțarea în graiul dac a numelui din graiul geților pe care grecii l-au transcris prin Bure-bista.

în mod deosebit de lingviști⁴. Oricum va fi fost, grecii, încă de pe vremea lui Herodot, au avut conștiința că toate aceste neamuri vorbeau limbi înrudite, geții fiind desemnați direct ca neam tracice („cei mai drekți... dintre traci” etc.). Dromihaites este prezentat, cînd ca rege al tracilor, cînd ca get, chiar și de același izvor (compară Diodor XXI, 12, 2 cu XXI, 12, 5) iar Burebista, cel mai mare dintre regii din Tracia (I G B², nr. 13, p. 53). Pe de altă parte, aspectul cultural al spațiului carpato-dunărean înfățișat de cercetările arheologice se deosebește mereu de cel al lumii sud-tracice (egeo-balcanic); zona dintre Balcanii nordici și Dunărea de Jos poate fi alăturată cînd unuia, cînd celuilalt dintre aceste două mari cercuri culturale.

În ceea ce privește etimologia numelor geților și dacilor s-au făcut o serie de ipoteze, nici una însă pe deplin convingătoare. Pare plauzibilă teoria după care numele de daci ar sta în legătură cu termenul *daos* (lup în limba frigiană, limbă din familia tracică), ceea ce ar sugera o origine totemică a numelui dacilor⁵. Această ipoteză este întărită de reprezentarea balaurului cu cap de lup pe stindardele dacilor din vremea războaielor lui Traian (trebuie totuși menționat că acest tip de steag nu a fost propriu numai dacilor). Și denumirea de *Daos*, dată sclavilor în comediile autorului atenian Menandru din sec. IV î.e.n., a fost pusă în legătură cu etnonimul *dac* — ipoteza a fost formulată încă din timpul lui Strabo (VII, 3, 12) — ceea ce ar implica de asemenea atestarea timpurie a dacilor. Această ipoteză nu este împărtășită de unii cercetători, care consideră greu de explicat modificarea fonetică *daos* > *dakos*⁶.

Din mărturiile izvoarelor literare antice pentru diferite momente ale istoriei geto-dacilor, rezultă în mod limpede că vatra permanentă a acestui neam era spațiul carpato-dunărean în totalitatea lui. Acest fapt este pe deplin confirmat de cercetările arheologice. Desigur, în anumite perioade, triburi geto-dace s-au extins mult în afara acestei arii și, tot așa, populații străine s-au așezat în Dacia, constituind temporar enclave ce au fost pînă la urmă asimilate (astfel celții, bastarnii etc.).

Numele de *Dacia* apare ca atare în izvoarele latine din secolul I e.n. (primele atestări sînt la Pliniu cel bătrîn *Naturalis Historia*, I, 47 și la Tacit, *Agricola*, 41, 2). Este firesc să credem că numele era utilizat de mai multă vreme; el este consemnat, probabil sub această formă, în Comentariile geografice ale lui M. Vipsanius Agrippa încă din al treilea deceniu î.e.n. Este verosimil să fi existat și denumirea de *Getia* pentru ținutul locuit de geți (Iordanes, *Getica*, 67 : *Gothia*, de fapt *Getia*. Vezi și *Dimensionatio provinciarum*, 8 : *Getica*).

⁴ Vl. Georgiev, *Trakitskijat ezik*, Sofia, 1957, p. 65—83 și *Văprost na bălgarskata etimologija*, Sofia, 1958, p. 89—119 ș.a., se pronunță pentru o diferențiere accentuată între traca propriu-zisă și daco-misiană; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 41 acceptă cel mult existența unei deosebiri dialectale. Vezi mai recent și C. Poghir, *Thrace et daco-mésien : langues ou dialects?* în *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 335—347.

⁵ Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 59; E. Lozovan, *Dacia sacra*, în „History of Religions”, 7, 3, 1968, p. 211 și urm.; M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 13 și urm. Ipoteza nu este împărtășită de I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 117.

⁶ Vl. Iliescu, *Dakische Sklaven bei Menander?* în „Studii de tracologie”, București, 1976, p. 35—54.

Trebuie adăugat că prin *Dacia* autorii citați mai sus înțelegeau teritoriile nord-dunărene deoarece la data la care scriau, regiunile dintre Balcani și Dunăre erau ocupate deja de romani. Nimic nu lasă să se înțeleagă utilizarea mai veche a acestui termen pentru toată vatra geto-dacilor, deși faptul este plauzibil pentru vremea lui Burebista. Termenul de *Dacia* ca alternativă la cel de *spațiu carpato-dunărean*, pentru a desemna toate ținuturile în care trăiau geții și dacii, s-a încetățenit în tradiția istoriografică românească (Tocilescu, Pârvan etc.). Cu rezervele cuvenite el poate fi utilizat.

Vechimea geto-dacilor. Primele știri scrise despre geții de la Dunărea de Jos, redactate în secolul al V-lea î.e.n., dar referindu-se la o situație de la sfârșitul veacului anterior, ne îngăduie să considerăm că aceștia constituiau o entitate etno-istorică în lumea tracă încă de multă vreme. Caracteristicile etnice, premisele structurii lor sociale și spirituale, se formaseră cu mult înainte de a lua Herodot sau Hecataios știință despre geți⁷. Același lucru îl putem presupune și pentru alte zone ale spațiului carpato-dunărean. Grupurile arheologice care reprezintă populația autohtonă din secolele VI—V î.e.n. din acest spațiu arată o vădită relație genetică cu etapa anterioară — cea a Hallstattului mijlociu din secolele VIII—VII, cunoscut și prin denumirea mai specială arheologică de *Cultura Basarabi*⁸. Tabloul de ansamblu ilustrează deci continuitatea culturală și etnică din etapa precedentă. Cum și cultura Basarabi este în cele mai multe privințe tributară fondului arheologic al Hallstattului vechi (secolele XII—IX î.e.n.) iar descoperiri recente demonstrează evoluția neîntreruptă a acestui din urmă aspect cultural din culturile epocii bronzului, putem sustine că începând din prima jumătate a mileniului al II-lea și pînă la cucerirea romană din anul 106 e.n. spațiul carpato-dunărean a fost locuit în principal de un singur popor, care, în ultimii 500 de ani ai istoriei sale, ne este cunoscut sub numele de geți și de daci.

În stadiul actual al cercetărilor se poate postula continuitatea culturii materiale și mai înapoi în timp. Chiar și „cezura” importantă, care era și este încă admisă ca situându-se la sfîșitul eneoliticului, deci în prima jumătate a mileniului al III-lea, este în anii din urmă tot mai nuanțat privită, datorită complexității descoperirilor care dovedesc, în majoritatea ținuturilor carpato-dunărene, relații de netăgăduit între fondul străvechi neo-eneolitic și cel al epocii bronzului. Definirea epocii numită convențional „de tranziție”, epocă ce ocupă cea mai mare parte a mileniului al III-lea, este produsul dificultății cercetătorilor de a delimita pe criterii unanim acceptabile cele două mari vîrste ale istoriei, a bronzului de a

⁷ Menționarea unui rege *Charnabon* care a domnit peste geți, de către Sofocle în tragedia pierdută *Triptolem* (*Tragicorum Graecorum Fragmenta*, A. Nauck, Leipzig 1926, p. 547), pe lângă faptul că reprezintă poate cea mai veche mențiune a geților, sugerează că numele, respectiv faima acestora, era bine cunoscută publicului atenian în sec. V î.e.n.

⁸ A. Vulpe, *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII—V î.e.n. în spațiul carpato-dunărean*, în „*Memoria Antiquitatis*”, 1970, p. 115 și urm. (în cele ce urmează *Cerc. arh.*).

pietrei⁹ și, prin aceasta, un argument în favoarea unei evoluții lente, fără întreruperi destructive, a firului civilizațiilor autohtone. În nici un caz nu mai putem vorbi astăzi de o ruptură bruscă în civilizația sud-est europeană, pe care ar fi pricinuit-o presupusele popoare indo-europene prin impactul lor asupra triburilor neo-eneolitice. Cel mult, dacă mai vrem să fim tributari teoriei indoeuropenizării în această etapă a istoriei, putem accepta ca o asimilare a vechilor populații și a unei mari părți din cultura lor de către noii veniți.

⁹ Termenul de „perioadă de tranziție” a fost introdus în literatura arheologică românească în anii '60 pentru a defini intervalul de timp dintre sfârșitul marilor complexe culturale eneolitice precum Cucuteni, Gumelnița etc. și începutul propriu-zis al epocii bronzului, propus de majoritatea cercetătorilor noștri ca existând odată cu apariția culturii Gîlna.

Această terminologie a fost adoptată și cu prilejul redactării vol. I al ediției noi a *Tratatului de Istorie a României*. Fără îndoială, pentru cronologia relativă a grupurilor culturale regionale din spațiul carpato-dunărean sau chiar sud-est-european, definirea acestei perioade oglindește o situație obiectivă, condiționată de stadiul actual al cercetărilor. Din punct de vedere al unei concepții istorice supraregionale, care implică judecarea situației din țara noastră într-un context mai larg, această definiție nu mai poate satisface. Nu poate fi acceptată pentru realitățile arheologice și istorice ale țării noastre nici noțiunea de „epocă a cuprului” (*Kupferzeit*), utilizată în tradiția cercetării germane și care ar cuprinde și așa zisa perioadă de tranziție (cf. K. Horedt, în „*Apulum*”, VII, 1968, p. 103 sq.). Această perioadă a aramei ar include în principal etapa a cărei caracteristică este tocmai lipsa sau apariția sporadică a acestui metal (vezi A. Vulpe, în „*Rev. Ist.*”, 27, 1974, 2, p. 243 și urm.). Ținând seama de originea și orientarea curentelor culturale care au determinat structura grupurilor arheologice din spațiul carpato-danubian-pontic de-a lungul celor patru milenii î.e.n. apare evident că influențele și contactele dinspre și cu aria egeo-anatoliană au jucat rolul precumpănitor. Fără a minimaliza influențele culturale și chiar aporturile etnice dinspre Europa centrală sau dinspre stepele nordpontice, care s-au făcut simțite cu intensități variabile în tot acest răstimp, este indiscutabil că impulsurile care au determinat salturi calitative în evoluția relațiilor de producție și a structurilor sociale s-au exercitat, direct sau prin factori intermediari, de la sud spre nord. Să nu uităm că valea Dunării de Jos se situează, în linie dreaptă, la numai 11 zile de mers pe jos față de țărmul Mării Egee; cel puțin aceasta era durata de parcurgere a acestei distanțe în vremea lui Tucidide (II, 97, 1) și, desigur, nu era mult mai mare în vremurile mai vechi.

Dacă majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord în a aprecia rolul primordial jucat de influențele egeo-anatoliene asupra zonelor noastre în tot cursul neoliticului și mai tîrziu începînd cu epoca miceniană pînă în zilele lui Dromihaites și Burebista, nu vedem de ce, atunci cînd privim lucrurile pe plan larg, nu am utiliza pentru spațiul carpato-dunărean sistemul tripartit al cronologiei egeice. (Aceste principii au stat și la alcătuirea sistemului de periodizare provizorie de către D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 146 și urm.; datele absolute propuse însă la acea dată pentru diferitele culturi din România nu permiteau o sincronizare strînsă cu cronologia egeică). În acest sens epoca bronzului ar începe odată cu Heladicul timpuriu; în cazul regiunilor noastre, se va avea drept criteriu sfîrșitul civilizațiilor eneolitice mai sus amintite. Perioada timpurie a bronzului ar cuprinde cea mai mare parte a mileniului III î.e.n. pînă în vremea genezei culturii Gîlna și a descoperirilor corespunzătoare, deci pînă în jurul anului 2000. Perioada mijlocie, care ar fi echivalentă cu heladicul mijlociu cu corecțiile impuse de cronologia culturilor autohtone, respectiv începuturile culturii Gîlna (în jur de 2000 sau chiar mai devreme), durează pînă în secolul al-XVI-lea, pînă în vremea dezvoltării culturii miceniene, a cărei influență directă asupra evoluției ulterioare a culturilor epocii bronzului sud-est-european este evidentă pentru oricine (vezi și comunicările ținute la Colocviul de la Frankfurt pe Main, decembrie 1977, în această chestiune și publicate în „*Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a.M.*” 1977). Perioada tîrzie a bronzului românesc ar fi deci paralelă cu Heladicul tîrziu, cu precizarea că pentru țara noastră sfîrșitul ei, respectiv începutul epocii vechi a fierului poate fi condiționat de răspîndirea și generalizarea ceramicii negre canelate și explicat de fenomenele culturale istorice ce se constată aproximativ în secolul al-XII-lea î.e.n. (apariția marilor cetăți de pămînt, dezvoltarea maximă a metalurgiei bronzului etc.).

Un important salt calitativ s-a înfăptuit pe la mijlocul mileniului al II-lea — mai precis începînd din secolul al-XVI-lea î.e.n. — prin difuzarea spre nord a influențelor miceniene. Consecințele acestor contacte mai strînse cu lumea egeică (într-o accepție mai largă o putem numi egeo-anatoliană) au fost studiate în repetate rînduri¹⁰. Unele rezultate ale acestor investigații evidențiază progresele făcute în domeniul metalurgiei bronzului, în modul de întărire și de organizare a unor așezări¹¹; apariția acropolelor este interpretată ca semn al adîncirii stratificării sociale, al întăririi aristocrației militare. Progrese sînt înregistrate și în cultura spirituală (tipul unor sanctuare, difuzarea unor motive ornamentale, unele cu semnificație simbolico-religioasă etc.)¹². Desigur, aceste vestigii vizibile reflectă influențe mult mai profunde, care au afectat structura socială și economică a regiunilor carpato-dunărene. Să ne gîndim numai că extraordinara dezvoltare a metalurgiei bronzului din nordul Transilvaniei și spectaculoasele forme de cultură materială și spirituală care însoțesc acest fenomen (vezi de exemplu necropolele de la Suci de Sus sau Lăpuș¹³ ș.a.) au la bază impulsuri pornite din secolul al-XVI-lea î.e.n. și care au dus la o dezvoltare culturală cu apogeul în secolele XIII—XII î.e.n.

Din această sumară evocare este de reținut că, începînd cu secolul al-XVI-lea î.e.n., dezvoltarea societății din regiunile carpato-dunărene se desfășoară la dimensiuni sensibil mărite, că adîncirea stratificărilor sociale a avut repercusiuni asupra organizării politice. Astfel, e de presupus că uniunile tribale să fi fost un fenomen curent, poate chiar cu tendințe de permanentizare în unele zone. Dimensionarea suprafeței marilor cetăți cu val de pămînt din Hallstattul timpuriu — unele au proporții cu adevărat uriașe : cea de la Sintana—Arad are un diametru de aproape

¹⁰ Cităm cîteva lucrări în al căror subsol cititorul interesat va găsi întreaga literatură referitoare la acesată chestiune : K. Horedt, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, 2, 1960, p. 31 și urm.; J. Vladár, în „Slovenská Archeologia”, 21, 1973, p. 253 și urm.; J. Vladár, și A. Bartoňek, *ibidem*, 25, 1977, p. 371 și urm. Vezi și comunicările colocviului mai sus citat (nota 9) de la Frankfurt, 1977.

¹¹ Reconstrucția ipotetică a „cartierului rezidențial” al așezării getice din secolele II—I î.e.n. de la Popești (jud. Ilfov), realizată de arhitectul Dinu Antonescu („Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă”, XLVIII, 1979, 1, p. 102, fig. 4 și 5), sugerează că structura „urbanistică” a acestei *dava* se aseamănă cu aceea a așezărilor din epoca bronzului egeic. Autorul citează ca analogie planul cetăților de la Tirynth (*ibidem*, fig. 1), Micene și Pylos. Dacă săpăturile arheologice vor confirma această idee plauzibilă, înseamnă că în organizarea unor așezări de tip *dava* din epoca burebistană s-a conservat o structură arhitecturală foarte veche, de la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n., adoptată de populația de atunci sub influența directă a civilizației egeice. Lipsa explorării pe scară largă a marilor așezări din acest interval de un mileniu și jumătate și, mai ales, dificultatea de a reconstitui urmele locuințelor de lemn și de lut (în cazul așezării de la Popești temeliile acestor locuințe s-au conservat datorită unui puternic incendiu ce a mistuit așezarea la începutul sec. I î.e.n. și ale cărui resturi au fost pur și simplu nivelate în vederea reconstrucției locuințelor — vezi detalii la R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27 și urm.) îngreunează foarte mult demonstrarea acestei ipoteze. Cum însă o coincidență nu mi se pare probabilă, confirmarea acestei ipoteze va reprezenta încă un argument pentru continuitatea etnoculturală în ținuturile respective pe toată această durată.

¹² Vezi I. Ordentlich, *Un templu megaron din epoca bronzului. Cultura Otomani de la Sălacea*, în „Crisia”, 5, 1975, p. 15—26; A. Vulpe, în „Dacia”, 19, 1975, p. 69 și urm.

¹³ Cea mai mare parte a descoperirilor de la Lăpuș, jud. Maramureș, este înedită; vezi în special C. Kacsó, în „Dacia” 19, 1975, p. 45—68. Cf. și T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, *passim*.

1 km — sugerează o însemnată creștere demografică și a averii mobile¹⁴. Este greu de decis în ce măsură formarea, în secolul al XII-lea, a unor complexe culturale cu aspect unitar pe zone foarte largi, cum ar fi complexul cu ceramică canelată, ce cuprinde, într-un prim stadiu, aproape întreaga jumătate apuseană a țării noastre, oglindește unități de ordin politic. Mai de grabă putem interpreta răspindirea uniformă a acestei noi mode de a ornamenta ceramica — o modă ce conferă vaselor un aspect monoton, cu puține posibilități de expresie a particularităților regionale¹⁵ — ca reflectînd existența unor zone cu triburi înrudite ca limbă și cultură spirituală. Această evoluție unitară, de la societatea epocii bronzului la cea a primei virste a fierului, petrecută mai ales prin fermentare internă, nu cu ajutorul unor factori etnici din afară, este astăzi atestată în cea mai mare parte a spațiului carpato-dunărean¹⁶ și demonstrată prin evoluția necropolelor, a metalurgiei bronzului, a credințelor regilicioase, în special a cultului solar etc.

Cum trebuie să interpretăm istoric aceste fenomene descrise pe larg în literatura de specialitate? Astfel, se vorbește mereu de „desprinderea” ramurei nord-tracice din trunchiul mai gros al neamurilor tracice, apoi de „cristalizarea” geto-dacilor din ramura nord-tracică. Primul fenomen s-a desăvîrșit la începutul epocii fierului, al doilea s-ar fi realizat cu puțin timp înainte de intrarea acestui neam în atenția istoricilor și geografilor greci. În sfîrșit, neamurile trace s-au desprins, la rîndul lor, din marele trunchi al grupului indo-european *satem* ș.a.m.d.

Corespunde oare această imagine arborescentă cu realitățile istorice din intervalul de mai bine de 2000 de ani dinainte de Herodot ?

Examinarea situației scoase la lumină de cercetările arheologice duce la o concepție mai degrabă contrarie: de la diversitate la unitate etno-culturală, desigur și lingvistică. Dealtminteri fenomenul își găsește explicația în dezvoltarea firească a societății primitive. Mozaicul de culturi și grupuri culturale constatate în milenii III și II pe teritoriul țării noastre oglindește etapa de fărîmîtare tribală specifică stadiului avansat al orînduirii gentilece. Putem afirma că în majoritatea cazurilor o cultură corespunde unei grupări de triburi înrudite ca limbă, obiceiuri și credințe, în sinul căreia era posibilă apariția cu ușurință a unor uniuni tribale, o tendință, ce-i drept timidă, de centralizare a puterii politice. Putem admite că cel puțin opt din culturile perioadei mijlocii a bronzului românesc (am în vedere culturile Monteoru, Tei, Verbicioara, Vatina, Periam-Pecica,

¹⁴ Cf. și I. Stratan și A. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, în „Prähistorische Zeitschrift”, 52, 1977, 1, p. 58 și urm.

¹⁵ Despre aceste probleme vezi în special S. Morintz, în „Rev. de istorie”, 27, 1974, 6, p. 802 și B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn, 1976, passim.

¹⁶ B. Hänsel, *op. cit.* p. 96, 106, 132, 242 și urm. și passim, se pronunță pentru permanența etno-culturală în toate zonele țării noastre (vezi și recenzia subsemnatului la cartea lui Hänsel, în „Germania”, 57, 1979 și „Rev. de istorie” (mai jos p. 2384). Potrivit concepției lui A.C. Florescu (*Contribuții la cunoașterea Culturii Noua*, în „Arheologia Moldovei”, 2—3, 1964, p. 143—216), împărtășită și de alți cercetători români, spre sfîrșitul epocii bronzului a avut loc o masivă pătrundere de populații cu o pronunțată economie pastorală, dinspre răsărit, în Moldova și în jumătatea estică a Transilvaniei. O atare concepție este vizibilă și la S. Morintz, în special în ceea ce privește grupul cultural Coslogeni (desprins din cultura Șabatinoivka din stepile nordpontice) (vezi despre acest grup și despre alte probleme ale sfîrșitului bronzului în România, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, 1, București, 1978).

Otomanii, Wietenberg și Suci) alcătuiau un grup de culturi cu limbi înrudite, având aceeași religie. Difuzarea accelerată, în cursul secolelor XIV—XIII î.e.n., a elementelor de cultură materială de la o comunitate la alta, apariția în aceeași perioadă a unor fenomene sincretice, implică cu siguranță contacte din ce în ce mai frecvente între membrii acestor comunități, respectiv o circulație mult mai intensă în cuprinsul întregii arii sudesteuropene, fenomen care putea favoriza impunerea unei limbi unice, cu alte cuvinte generalizarea unuia din cele cel puțin opt idiomiuri ce se vorbeau în epoca bronzului. Așa putem să ne imaginăm geneza limbii dace¹⁷, fenomen care a contribuit totodată la formarea unei conștiințe etnice a geților și a dacilor. Prin „conștiință etnică” înțeleg conștiința răspîndirii unei limbi comune în aria respectivă, a existenței unor obiceiuri și credințe comune, a unei genealogii comune. Niciun nu poate fi vorba de atenuarea sensibilă a individualismului tribal, care-și va păstra încă multă vreme — practic pînă la cucerirea romană — puterea în organizarea politică a societății, a structurilor de înrudire și căsătorie etc.

În prima epocă a fierului, cînd contactele între zone îndepărtate se întîlesc¹⁸, formarea unei astfel de conștiințe etnice apare ca un fapt de la sine înțeles. Tot acum existau condiții propice apariției unui nume generic pentru a desemna pe tracii nordici. Acest nume, dacă a existat, nu ni s-a păstrat.

Acest proces, evident pe plan arheologic, oglindește cu siguranță evoluția societății nordtracice desfășurată pe parcursul a mai bine de un mileniu : de la diversitate la unitate, de la individualismul tribal, prin intermediul formelor unional-tribale, la aspectele prestatale din epoca premergătoare lui Burebista. Este un proces firesc, care, dacă facem abstracție de specificul lui, se înscrie, în linii generale, în evoluția urmată de majoritatea popoarelor indoeuropene.

De aceea credem că putem adapta, cu unele modificări de terminologie, pentru periodizarea civilizațiilor preistorice din aria nordtracă modelul imaginat de M. Garașanin pentru lumea ilirică¹⁹. Astfel, popoarele de agricultori ale neoliticului le putem considera drept substrat nu neapărat preindoeuropean și le putem cuprinde în noțiunea de „pretraci” (*Vorthraker*); pe cele din mileniul al III-lea și cea mai mare parte a primei jumătăți a mileniului al-II-lea, respectiv din epoca bronzului, în noțiunea de

¹⁷ Punctul de vedere al lingvisticii moderne a fost expus foarte limpede de către C. Poghiric, *Considérations linguistiques de l'ethnogenèse paléobalkanique*, în „Revue des études sud-est européennes”, 14, 1976, 2, p. 207 și urm., care remarcă complexitatea fenomenului lingvistic și dificultățile, uneori insurmontabile, de stabilire a unor relații între procesele lingvistice și cultural-istorice (arheologice).

¹⁸ Pentru a cita numai cîteva exemple, vezi răspîndirea unor tipuri de fibulă și de alte piese de podoabă, specifice triburilor trace și ilirice, în sanctuarele din Grecia (cf. în special, Kl. Kilian, în „Prähistorische Zeitschrift”, 50, 1975, p. 9 și urm.), ceea ce implică frecventarea lor de către indivizi veniți din ținuturile triburilor respective; la fel elementele de cultură carpato-dunăreană descoperite în mediu estalpin, în Burgenland — centrul cel mai important de dobîndire a fierului în secolele VIII—V î.e.n. din sud-estul Europei. Pentru circulația unor tipuri arheologice în lumea tracă și iliră vezi și M. Petrescu-Dimbovița, *Elemente de caracter iliric în mediu tracic din estul României*, în „Memoria Antiquitatis”, 4—5, 1972—1973, p. 83 și urm.

¹⁹ M. Garașanin, *L'ethnogenèse des peuples paléobalkaniques*, în „Revue des études sud-est européennes”, 14, 1976, 2, p. 197 și urm.

„traci străvechi” (*Urthraker*); pe locuitorii spațiului carpato-dunărean de la sfârșitul epocii bronzului până la Hallstattul mijlociu (cca. sec. XIV—VIII î.e.n.), în denumirea de „Geto-daci vechi” (*Altdaker*).

Începînd cu sec. VII î.e.n. putem fără teamă de a greși să vorbim despre *geto-daci* în sensul dobîndit din interpretarea surselor antice, respectiv de geții de la Dunărea de Jos în accepția cea mai largă a cuvîntului, din secolul al-VII-lea, pînă în secolul I î.e.n. și de dacii din Transilvania, Crișana și Banat, chiar și pentru vremurile de dinainte de sfîrșitul secolului al-II-lea î.e.n., de cînd datează cele mai vechi mențiuni despre daci.

Din istoria Daciei secolelor VII—IV î.e.n. În cartea a IV-a a istoriilor lui Herodot, care este în cea mai mare parte consacrată descrierii Scitiei și expediției lui Darius împotriva sciților din anul 514 î.e.n., geții ocupă un loc de seamă. Le sînt dedicate patru capitole succesive (IV 93—96). În primul se spune: „Înainte de a ajunge la Istru, supuse mai întîi pe geți, care se cred nemuritori. Căci tracii, care locuiesc în Salmydessos și cei ce ocupă ținutul așezat mai sus de orașele Apollonia și Mesambria — pe nume schirmiazi și nipsei — s-au predat lui Darius fără luptă. Geții, fiindcă s-au purtat nechibzuit, au fost îndată înrobiți, măcar că ei sînt cei mai bărbați și cei mai drepți dintre traci”.

Urmează un capitol despre credința geților în nemurire, despre zeul Salmoxis (Zalmoxis) și alte obiceiuri. Ultimele două capitole completează, cu o serie de informații și mai ales de „interpretări grecești”, cele relatate despre religia geților.

Această mărturie a lui Herodot este nu numai prima, dar și cea mai concisă și în același timp bogată în conținut, caracterizare a geților din întreaga istoriografie antică.

Cum erau organizați acești geți care s-au încumetat să înfrunte puterica oștire a lui Darius? Este firesc să ni-i imaginăm ca o cuprinzătoare uniune tribală, suficient de bine organizată pentru a îndrăzni să se opună unei oștiri cu efective neobișnuite pentru acea vreme (cifra de 700.000 de soldați, menționată de Herodot, este cu siguranță mult exagerată, dar chiar și a zecea parte a acestui număr este încă imensă). Mai multe despre forța politică a geților putem deduce din manifestările acestui popor în următoarele două secole de după invazia persană.

Un fapt cu repercusiuni asupra dezvoltării societății getice l-a constituit întemeierea, între 480 și 470 î.e.n., a regatului sud-tracie al odrisilor, prin Teres I. Este foarte probabil ca regatul odris să fi avut ca model de bază efemera satrapie persană care a ființat în sudul Traciei în răstimpul războaielor medice.

Cum se deduce dintr-o relatare a lui Tucidide (II, 96, 1 și II, 97, 3), geții se aflau într-un raport de subordonare față de regele odris Sitalkes. Ei au fost antrenati de acesta în campania din 429 î.e.n., din Macedonia, împotriva dușmanilor Atenei, în timpul războiului peloponezic. După spusele aceluiași autor, „cea mai mare parte a călărimii [este vorba de marea armată a lui Sitalkes constituită din 150.000 de ostași, din are o treime o alcătuia cavaleria] o pregăteau odrisii și, cu ei, geții” (Tucidide

II, 98, 4)²⁰. Sînt date după care se poate deduce că statul odris se întindea pînă la gurile Dunării, incluzînd deci pe toți geții din Dobrogea și din sudul Istrului.

Arheologic, întreaga zonă a Dunării de Jos prezintă un aspect unitar, din ținuturile Subcarpaților meridionali și pînă la ramura nordică a Balcanilor. Cu excepția regiunii Vrața din nord-vestul Bulgariei, toată această arie era locuită de geți²¹. Și stepa de la nord de gurile Dunării — „pustiul getic”, cum este numită de Strabo — era tot a geților care se întindeau pînă la fluviul Tyras (Nistrul) (Tyragetii)²². Documentația arheologică este constituită mai ales din necropole de incinerare, multe tumulare, cu obiceiuri funerare și cu o ceramică, prezentînd forme foarte unitare, în tot cuprinsul teritorial schițat mai sus. Cele mai vechi morminte din această serie de necropole datează din secolul al-VII-lea î.e.n., cele mai recente, din prima jumătate a secolului al-III-lea²³. În general, toată această cultură atestată arheologic a geților este genetic legată, prin ceramică și prin ritul de înmormîntare, de cultura Basarabi a Hallstattului mijlociu (aprox. secolele VIII—VII î.e.n.)²⁴. Dar să ne oprim puțin asupra tabloului întregului spațiu carpato-dunărean din vremea episoadelor istorisite de Herodot și Tucidide, așa cum poate fi el întregit în stadiul de față al cercetărilor.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al-VII-lea se constată, în cea mai mare parte a spațiului carpato-dunărean, o serie de perturbări în configurația triburilor în raport cu epoca precedentă, perioada Hallstat ului mijlociu. Astfel, Cîmpia Dunării, intens locuită în etapa anterioară, devine acum relativ săracă în descoperiri arheologice (termenul de *ἐρημος* „pustiul”, folosit de Herodot V, 9, este sugestiv); în schimb, în zonele împădurite ale dealurilor subcarpatice, înainte foarte slab locuite, apar numeroase necropole de incinerare, atestînd că centrul de greutate al locuirii s-a strămutat aci. Transilvania centrală este acum ocupată de un grup cultural (grupul Ciumbrud) cunoscut aproape exclusiv prin necropolele sale tipice cu morminte de inhumare, rit ce se deosebește de cel al triburilor din regiunile înconjurătoare. Mă refer nu numai la deosebiri de rit funerar față de grupul Ferigile-Birșești din Subcarpații meridionali și de curbura ei și la recent identificatele grupuri arheologice din NV-ul țării noastre (grupul Sanislău) sau din Bucovina (grupul Volovăț), caracterizate prin ritul incinerării și prezentînd numeroase analogii cu grupurile getice din Subcarpați și de la Dunărea de Jos.

Cercetări mai noi permit să se presupună că și în partea centrală a Moldovei s-a petrecut un proces similar cu cel din Transilvania centrală. Din păcate nu există aproape deloc date despre obiceiurile funerare din aceste zone în vremea Hallstattului mijlociu, ca să se poată vedea mai clar

²⁰ Vezi și participarea unui detașament de geți ușor înarmați în expediția odrisilor din Chersones contra atenienilor (Polyainos, *Stratagemata*, VIII, 38).

²¹ A. Vulpe, *Cerc. Arh.*, p. 167—182.

²² Vezi în special A.I. Mellukova, în volumul *Drevnie fraritsy v severnom pricernomor'e*, Moskva, 1969, p. 61—80.

²³ În articolul *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, în „Dacia” 21, 1977, p. 81—111, am reconsiderat cronologia grupurilor din Hallstattul târziu carpato-dunărean-pontic, bazîndu-mă pe revizuirea periodizării necropolei de la Ferigile.

²⁴ *Ibidem*, p. 92; vezi și A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabi Kultur)*, în „Dacia”, NS, 9, 1965, p. 105—132.

în ce măsură este vorba de o modificare substanțială în această privință, cu implicații etnice. În stadiul de față, majoritatea cercetătorilor sînt de acord să vadă în grupul Ciumbud²⁵, de pe Mureșul superior, un grup pătruns dinspre răsărit, fără însă să poată preciza într-un mod deplin satisfăcător locul de unde a venit. Cum rezultă din sursa datînd din secolul al-V-lea î.e.n. (Herodot, IV, 48 și 104) aici, pe Mureșul superior, locuiau agatirșii, populație care, exceptînd unele particularități, „se apropie, în ceea ce privește celelalte obiceiuri, de traci”. Și în cîmpia Tisei, apariția pe la mijlocul secolului al-VI-lea a unui grup de necropole birituale (grupul Szentes—Vekerzug) a fost pusă în legătură cu așezarea aici a siginilor²⁶, neam care din descrierea lui Herodot ne este înfățișat ca avînd unele trăsături iraniene (V, 9 : „... se folosesc de haine ca ale mezilor... ei susțin că sînt coloniști mezi”). Pe de altă parte, lipsa așezărilor intens locuite și înmulțirea cetăților „de refugiu”—cunoscute mai ales în centrul și nordul Moldovei, dar și în regiunile împădurite din Teleorman și Oltenia (recent s-au identificat asemenea cetăți și în Dobrogea)²⁷ sugerează o dispersare a locuirii prin accentuarea creșterii vitelor în raport cu agricultura, în sensul cultivării unui avut mai mobil, mai lesne de apărut.

Această imagine, dobîndită aproape exclusiv din rezultatele cercetărilor arheologice din ultimii 20 de ani, își găsește explicația istorică în evenimente al căror centru de greutate era în stepele nord-pontice, dar care au afectat profund și țara noastră. Este vorba de înaintarea spre apus a triburilor iraniene ale sciților, care încă înainte de așezarea grecilor pe țărmul nordic al Mării Negre, s-au stabilit în stepele nord-pontice, incluzînd sub dominația lor și alte populații autohtone din zona de silvostepă. Tradiția grecilor din Pont spune că așezarea sciților s-a produs în urma înfrîngerii totale a cimerienilor, vechii stăpînitori ai acestor locuri. Este posibil ca agatirșii și siginii să fi reprezentat populații strămutate cu prilejul acestor evenimente. Unde s-a oprit spre apus expansiunea puterii scitice ? Este o chestiune încă nelămurită. Cert este că agatirșii, indiferent care va fi fost originea lor (iraniană, prescitică, neam din grupa sciților, sau populația tracică autohtonă) au constituit o barieră în calea întinderii puterii politice a sciților nord-pontici. Tot în acest sens trebuie subliniat că nici o descoperire arheologică din secolele VII—V î.e.n. nu este de

²⁵ Despre grupul Ciumbud, denumit și „grup scitic” de către primii doi autori citați mai jos, vezi : St. Ferenczi, în „Acta Musel Napocensis”, 2, 1965, p. 77 ; 3, 1966, p. 49 ; 4, 1967, p. 19 ; 6, 1969, p. 47 ; 8, 1971, p. 11 (cele cinci părți intitulată „Cîmîtirul scitic de la Ciumbud”, alcătuiesc o singură lucrare) ; V. Vasilev, *Grupul scitic din Transilvania*, în „File de istorie” (Bistrița), 4, 1976, p. 87—106 ; A. Vulpe, *Cerc. arh.* p. 152 și urm. ; I.H. Crișan, *Transilvania la sfîrșitul Hallstattului*, în *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 99 ; M. Dušek, *Die Thraker im Karpatenbecken*, Amsterdam, 1978. Încă utilă în ceea ce privește chestiunile de interpretare etnoculturală este lucrarea lui A.I. Melnikova, în „Sovetskaja Arheologija”, 22, 1955, p. 246 și urm.

²⁶ T. Sulimirski, *Die Skythen in Mittel-und Westeuropa*, în „Bericht über den V. internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg 1958”, Berlin, 1961, p. 793 ; J. Harmatta, *Kimmerek és szkitták*, în „Antik Tánulmányok”, 13, 1966, p. 107. Un punct de vedere oarecum deosebit la M. Párducz, *Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken*, în „Acta Archaeologica — Budapest”, 25, 1973, p. 52.

²⁷ Despre așezările fortificate : A.C. Florescu, în „Cercetări istorice”, 2, 1971, p. 103—118 (pentru Moldova) ; A. Vulpe, *Cerc. arh.*, p. 114—149 (pentru Cîmpia Dunării) ; G. Simion, în „Thraco-Dacica”, București, 1976, p. 157 (pentru Dobrogea).

natură să dovedească, în mod indiscutabil, prezența sciților ca atare, la această dată timpurie, în spațiul carpato-dunărean²⁸.

Este de asemenea demn de subliniat faptul că agatirșii au constituit forța politică cea mai importantă din zona nord-tracică în toată această perioadă. Ei s-au arătat ostili sciților în cursul războiului acestora cu perșii, iar, în prima jumătate a secolului al-V-lea, regele agatirs Spargapeithes răpune prin vicleșug pe regele scit Ariapeithes. Cele câteva frânturi de date istorice nu sînt suficiente pentru a reconstitui firul veridic al evenimentelor, însă se poate crede că agatirșii — sub forma unei întinse uniuni tribale — au reprezentat forța polarizantă a rezistenței triburilor din spațiul carpato-dunărean împotriva expansiunii scitice.

Acest succint *excursus* arheologico-istoric ne înfățișează o lume în care elementul nord-tracic, mai precis geto-dacic, era precumpănitor. Cursul inferior al Dunării curgea prin mijlocul țării geților. Este plauzibil să ne gîndim că intenția diverselor puteri sud-balkanice (odriși, macedoneni, poate chiar începînd cu perșii) de a statornici frontiera de miază-noapte a stăpînirii lor pe acest fluviu a fost în flagrantă contradicție cu interesele geților. Acest mod de a privi lucrurile explică, pe de o parte, mai lesne seria de conflicte dintre macedoneni și geți, declanșată probabil odată cu expediția lui Filip al II-lea în Dobrogea. Pe de altă parte, modul de ripostă al geților la aceste acțiuni sugerează tendința de realizare a unei unități a puterii geților de pe ambele părți ale Dunării de Jos.

Astfel, în jurul anului 340, o forță politică a „istrienilor”, în care putem vedea o uniune a geților dunăreni, se opune încercării regelui scit Atheas (sau Ataia) de a-și stabili hegemonia în Dobrogea²⁹. De aceste evenimente profită regele Macedoniei, Filip al II-lea, care, chemat inițial în ajutor de Atheas, intră în conflict cu acesta, îl înfrînge și reîntărește — se poate susține — „frontiera” dunăreană a regatului odris pe care între

²⁸ Trebuie subliniat faptul că obiecte considerate „de caracter scitic”, de fapt reprezentative în aria locuită de sciții nord-pontici (precum anumite tipuri de cazane de bronz, oglinzi, aplici de tolbă, spade și pumnale de tip *Akinakes* etc.), descoperite în diferite zone ale spațiului carpato-dunărean (în special în Transilvania, Moldova și în Subcarpații meridionali), nu sînt dovezi suficiente pentru prezența efectivă a triburilor scitice în zonele respective. Pentru a demonstra această prezență ar fi necesară cercetarea sistematică a unui complex arheologic, o necropolă sau o așezare tipic scitică.

Dacă se exceptează necropolele de tip Ciumbud, care, după părerea mea, nu pot fi atribuite sciților propriu-ziși (vezi mai sus; asupra acestei chestiuni îmi propun să revin într-un articol special), atunci numai cimitirul de inhumăție de la Chiscani — Brăila (vezi N. Hartuche și Fl. Atanasiu, *Brăila*, Brăila, 1968, p. 52, pl. 67—73) poate fi luat în considerație. Această necropolă se datează însă în secolul al-IV-lea î.e.n., deci aproximativ în vremea episodului Atheas (vezi mai jos). Aș mai adăuga că cercetări antropologice efectuate pe câteva schelete provenind de la Ciumbud au arătat trăsături comune cu populația Transilvaniei de la sfîrșitul epocii bronzului (culturile Otomani și Noua), nu cu aceea a sciților nordpontici. Cu caracteristicile acestora din urmă se înscriu pînă acum, după știința mea, doar scheletele descoperite în tumulul de la Plopeni, jud. Constanța, datînd probabil tot dintr-o epocă mai tîrzie (C. Maximilian, în „Probleme de antropologie”, 4, 1959, p. 47 și urm.).

²⁹ Acestui fel de a vedea lucrurile, răspîndit în istoriografia românească (de pildă, D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 151—152), i se opune ipoteza lui Vl. Iliescu, după care sciții erau încă de la începutul secolului al-IV-lea stabiliți în Dobrogea (*Cu privire la data așezării sciților în Dobrogea*, în „Cercetări istorice”, 3, 1972, p. 59—64), iar acei *Histriani-Histrianorum rex* menționați la Justinus (IX, 2, 1), ar fi fost triballii (idem, *Die Aussenpolitische Krise des hellenischen Poleis Klein-Skythiens im 4. Jhr. v.v.Z.*, în „Hellenische Poleis”, II, Berlin, 1973, p. 664 și urm.).

timp îl anexase (în anul 341). Trebuie presupus că geții din Dobrogea deveneau astfel în aceleași raporturi față de macedonenii cum fuseseră față de odrisi.

Oricum, stăpînirea macedoneană nu și-a extins puterea asupra geților din stînga Dunării. Cînd, în 335, fiul lui Filip, Alexandru cel Mare, în campania sa împotriva triballilor așezați în N-ul și NV-ul Bulgariei, trece Dunărea, pune pe fugă o puternică armată getică și incendiază cetatea acestora³⁰, el nu revendică teritoriul din stînga fluviului, întreaga lui acțiune dînd mai degrabă impresia unei demonstrații de forță. Obiectul expediției lui Alexandru a fost desigur lichidarea triballilor, și prin aceasta, consolidarea aceleiași frontiere dunărene, înainte de marea sa expediție asiatică.

Este de presupus că geții, care adunaseră armată mare pe malul stîng al Dunării, erau pregătiți să vină în ajutorul triballilor cu care întrețineau probabil relații de bună vecinătate. Aceasta ar fi principala rațiune pentru care Alexandru se îndrepta împotriva geților.

Alexandru a trecut fluviul într-o singură noapte cu 1500 de călăreți și vreo 4000 de pedestrași. Armata geților avea un efectiv de circa 14000 de ostași, dintre care 4000 de călăreți. Confruntarea, care a avut loc în zori, s-a sfîrșit repede prin fuga geților care n-au rezistat la atacul organizat al cavaleriei și care s-au înpăimîntat de „desimea de nepătruns a falangei” (Arrian, I, 5).

Povestirea lui Arrian, clară și cuprinzătoare abia dacă mai necesită comentarii suplimentare. Referitor la campania din anul 335 este important de reținut că geții, care au fost în stare să pună pe picior de război 14000 de luptători, trebuie să fi constituit o uniune politică apreciabil de întinsă. Foarte probabil trebuie să vedem aici o tradiție de permanentizare a forței unional-tribale getice, care acționa, după caz, în zone diferite ale Cîmpiei Dunării. Amintim că, potrivit unor calcule demografice estimative efectuate după datele oferite de necropolele vremii, o comunitate getică putea pune pe picior de luptă în medie 100—150 de luptători. La această luptă cu Alexandru ar fi participat deci vreo 100 de asemenea comunități. Și raportul 1 : 3, dintre pedestrașii geți și călăreți, corespunde în linii mari observațiilor făcute în unele necropole (Ferigile)³¹.

Tot o asemenea forță getică trebuie să fi înfruntat și Zopyrion, general al lui Alexandru. Atît data (334/331, 331/330 sau 326/325 i.e.n.), cît

³⁰ S-a presupus că vestigiile cetății incendiate de Alexandru ar fi cele ale stațiunii getice de la Zimnicea, jud. Teleorman (A.D. Alexandrescu, în „Thracia”, 3, 1974, p. 5—6 și urm.). Această așezare se află însă chiar pe malul Dunării, nu la distanță de o parasangă (5,5km) de fluviu, așa cum relatează sursa (Arrian, I, 5).

³¹ Alte calcule estimative demografice au fost făcute luîndu-se ca punct de plecare capacitatea de „cazare” a suprafețelor fortificate din așa zisele cetăți „de refugiu” (de exemplu cele două cetăți alăturate de cele la Stîncești au, împreună, o suprafață de 45 ha, cea de la Cotnari, 4,5 ha, iar cea de la Brăhășești, jud. Galați, doar 2,5 ha.). A.C. Florescu presupune că cetatea de la Stîncești ar fi putut adăposti cca. 25 000 de locuitori cu tot avutul lor, cea de la Cotnari 3 000 și cea de la Brăhășești cca. 1 500—2 000. Se remarcă rezultatele diferite obținute cu ajutorul acestei metode față de cele ce reies din analizarea necropolelor. Este evident că ambele căi de calculare pot implica erori majore; de aceea este greu, în stadiul actual al cercetărilor, de a opta în favoarea uneia sau alteia. Trebuie totuși ținut seama de observațiile potrivit cărora la Stîncești poate fi presupusă existența a 80—100 de colibe dovedind prezența a cca. 1 000 de locuitori stabili, la care se vor fi adăugat, în caz de restriște, cei ce locuiau în împrejurimi. La fel, la Cotnari numărul colibelor nu depășește 15—20 etc. (informații obținute din textul lui A.C. Florescu inclus în *Tratatul de istorie a României*).

și obiectul acestei expediții sînt controversate datorită informației foarte lacunare (Curtius Rufus, X, 1, 44 precizează că s-a luptat cu geții, în timp ce Trogus, XII, 2, 16, relatează despre o campanie împotriva sciților)³². După cum sugerează unii cercetători, Zopyrion a intrat oricum în conflict și cu geții³³, fiind nevoit să treacă prin teritoriul lor, probabil prin zona dintre Dunăre și Nistru, așa numita „pustie getică”. Campania a fost un eșec total, Zopyrion găsindu-și sfîrșitul împreună cu întreaga lui armată, compusă din vreo 30.000 de soldați.

Apogeul puterii politice a geților dunăreni a fost atins sub „regele” Dromichaïtes, venit la cîrmă probabil în cursul ultimilor ani ai secolului al-IV-lea î.e.n. și cunoscut prin răsunetul luptelor sale cu Lisimah, regele Traciei. Nu se știe care a fost cauza acestor noi conflicte între macedoneni și geți. Este foarte plauzibil ca ele să-și fi avut obîrșia tot în contradicția dintre interesele macedonenilor de a considera Dunărea ca frontieră nordică a „strategiei” trace și năzuința populației getice de pe ambele maluri ale fluviului de a constitui o singură forță independentă. O altă cauză a acestor conflicte trebuie căutată în rivalitatea dintre puterea macedoneană și geți pentru stăpînirea, respectiv protectoratul cetăților grecești din Pontul stîng³⁴. Este probabil ca răzcoalele tracilor și grecilor din anul 313 î.e.n. împotriva domniei lui Lisimah și permanentele dificultăți pe care acesta le-a avut în administrarea Traciei să fi favorizat și tendințele centrifuge ale populației getice. În acest sens se înscrie și ajutorul dat de triburile locale orașelor grecești răscolate contra lui Lisimah. Din păcate, întregul conflict între macedoneni și geți, care a durat cam în tot timpul primului deceniu al secolului al-III-lea, ne este cunoscut doar prin detaliile sale anecdotice legate de „prizonieratul” la geți al fiului lui Lisimah, Agathocles și chiar al lui Lisimah însuși, povestite cel mai pe larg de Diodor din Sicilia (XXI, 12, 2, și urm.)³⁵.

Din confruntarea tuturor izvoarelor antice referitoare la acest război, rezultă că macedonenii au avut de întîmpinat greutăți mari în această campanie, care s-a încheiat totuși cu un compromis. Superioritatea lui Dromichaïtes consta tocmai în faptul că el putea acționa de pe ambele maluri ale Dunării, centrul puterii, ipotetica cetate Helis (al cărei nume este probabil corupt) aflîndu-se undeva în partea stîngă a fluviului. După unii cercetători, regele get ar fi stăpînit ținuturile pînă la Tyras, armata lui Lisimah fiind chinuită de foame și sete în „pustiul geților”. Este verosimil ca Lisimah să fi căzut cu adevărat într-o cursă și să fi devenit prizonierul regelui get. În schimbul eliberării sale, macedonenii au recunoscut desigur

³² Problema este tratată pe larg de Vl. Iliescu, *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jo*, în „Pontica”, 4, 1971, p. 57 și urm.

³³ A. Suceveanu, *O ipoteză despre Zopyrion*, în S.C.I.V., 17, 1966, 4, p. 635–644, presupune două campanii ale lui Zopyrion, prima, în 331, contra sciților, a doua contra geților.

³⁴ D.M. Pippidi, *Din Istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 215–216.

³⁵ Cum s-a mai remarcat (R. Vulpe, în *Istoria României*, I, 1960, p. 230) demonstrația moralizatoare făcută de Dromichaïtes înaltului său oaspete - prizonier despre sărăcia și modestia geților în contrast cu fastul de curte elenistic este asemănătoare cu aceea pe care se spune că a pregătit-o spartanul Pausanias după lupta de la Platea (Herodot, IX, 82) pentru a arăta contrastul dintre modestia spartană și fastul persan. Întreaga povestire a lui Diodor apare astfel un „loc comun”, fără valoare istorică în ceea ce privește detaliile. De asemenea prezentarea, în cuprinsul acestor povestiri, a societății getice sub forma unei democrații militare, deși foarte plauzibilă în linii generale, nu poate servi drept document pentru o analiză sociologică științifică.

anumite drepturi geților și le-au restituit unele teritorii. După Pausanias (I, 9, 7) această pace a fost întărită prin luarea în căsătorie a fiicei lui Lisimah de către Dromichaiteș³⁶.

Despre organizarea socială și politică a geto-dacilor înainte de Burebista. Cele relatate în rindurile precedente despre istoria geto-dacilor în secolele VI—IV î.e.n. oglindesc în același timp progresul înfăptuit în dezvoltarea societății nord-tracice în toată această perioadă. Dacă datele arheologice privind realități din prima vîrstă a fierului lasă să se înțeleagă că încă de la începutul mileniului I î.e.n. exista o pronunțată tendință de stratificare în pătura luptătorilor, începînd din secolul al-V-lea î.e.n. putem vorbi de o aristocrație militară în toată puterea cuvîntului. Mormintele princiare (cum sînt cele de la Agighiol-Tulcea, Peretu-Teleorman Borovo-Ruse, Vrața — în țara triballilor, toate înzestrate cu piese de argint, coifuri, cupe, aplici, piese de harnășament etc.)³⁷ ar putea constitui indicii pentru existența unor formațiuni politice. Tot așa cetățile de refugiu din Moldova, Teleorman și Oltenia, identificate recent și în Dobrogea³⁸. Asemenea formațiuni politice ar putea fi deduse, pe astfel de criterii, încă din secolul al-IV-lea î.e.n., în zonele respective, și desigur vor mai fi fost și altele neidentificate încă.

Cele trei momente istorice punctate în paragraful anterior arată că uniuni tribale cu tendințe de permanentizare și, implicit, de centralizare a puterii existau la geții din secolele VI—IV î.e.n. Ele se bazau desigur pe o tradiție mai veche, pe care o putem doar bănuî. Asemenea formațiuni politice nu mai pot fi judecate numai prin categoriile orînduirii gentilice; ele constituie o etapă evoluată în procesul ce va duce la acțiunea unificatoare a lui Burebista³⁹.

Recentele cercetări din zona centrală și nordică a Moldovei ne arată că nici aici situația social-politică nu era esențial diferită. Marile cetăți de pămînt ca cele de la Stîncești și Cotnari sînt centre tribale sau unional-tribale. Tezaure ca cele de la Cucuteni-Băiceni (Iași)⁴⁰ sau Stîncești⁴¹ (descoperit chiar în interiorul cetății) trebuie considerate, asemenea celor din Muntenia sau Dobrogea, proprietăți ale unor căpetenii de rang asemănător. De aici se desprinde concluzia că societatea geto-dacă se afla în secolele VI—IV î.e.n., în totalitatea ei, aproximativ la același nivel de dezvoltare, chiar dacă în ceea ce privește cultura materială se constată un oarecare avans al grupurilor de la Dunărea de Jos sau din Dobrogea⁴².

Și agatirșii din Transilvania, prezenți, poate, și în centrul Moldovei, ne sînt înfățișați de Herodot ca o forță politică unitară. Regele lor, Spargapeithes, intervine ca egal în relațiile politice dintre sciți și odriși. Pe de

³⁶ D. Berciu, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 134.

³⁷ D. Berciu, *Artă traco-getică*, București, 1969; P. Alexandrescu, *Un art thraco-gète?* în „Dacia”, 18, 1974, p. 273—282.

³⁸ Vezi mai sus, nota 27.

³⁹ A. Vulpe, în „Dacia”, 20, 1976, p. 19 și urm.

⁴⁰ M. Petrescu-Dîmbovița și M. Dinu, *Le trésor de Băiceni (dép. de Jassy)*, în „Dacia”, 19, 1975, p. 105—124.

⁴¹ Inedit în muzeul din Iași (informație A.C. Florescu).

⁴² Această concepție a fost formulată mai întîi de D. Berciu, în S.C.I.V., 11, 1960, p. 261—283 și reluată și în alte lucrări ale d-sale. O părere contrară a fost exprimată de I.H. Crișan, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj”, 17, 1974, p. 25—35; idem, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 33—49.

altă parte cimitirele atribuite agatirșilor (grupul Ciumbrud)⁴³ oferă o imagine primitivă și relativ puțin diferențiată, fapt ce este în contrast total cu ceea ce știm despre ei din texte. Constatarea este semnificativă pentru evaluarea informației rezultată din analiza structurii necropolelor, dovadă că nu totdeauna acestea reprezintă un izvor fidel în studiul evoluției societății contemporane.

Trebuie reținut faptul că, în societatea primitivă, tot ceea ce ține de cultul morților poate avea un pronunțat caracter conservativ. Nu se pot face generalizări. Tendințele mai conservative sau, în alte cazuri, dimpotrivă, reformatoare sau inovatoare și deschise influențelor diferă de la un grup de triburi la altul, uneori de la trib la trib, și este în ultimă instanță rezultatul atitudinii față de credințele în viața de după moarte, oglindind poate chiar religiozitatea comunităților respective.

În cazul societății geto-dace, apariția unor morminte fastuoase, ce imită, evident, pe cele ale dinăștilor sudtraci, reflectă neîndoiește existența unei stratificări sociale, tendința aristocrației tribale de a se deosebi și pe această cale de luptătorii de rând. Așa se explică, cred, și prezența, în astfel de morminte mai de seamă, a unor elemente de artă specifică aristocrației circumpontice (tracce, geto-dace, scite, saurimate). Arme cum sînt spadele (akinakes)⁴⁴ cu măciula în forma unor capete de vultur de la Devene (Vrața), Cepari (jud. Argeș), Găiceana (jud. Bacău) sau spada de la Doboli de jos (jud. Covasna) etc. trebuie socotite ca aparținând unei categorii, tot aristocratice, dar mai modeste; la fel și unele piese de harnașament de bronz ca psalia cu cap de grifon dintr-un mormint de la Tigveni (jud. Argeș)⁴⁵ și alte exemplare de harnașament mai „luxoase”. Tezaurile de piese de argint și aur amintite mai sus aparțineau, în schimb, vîrfurilor societății.

În altă ordine de idei, structura cimitirelor arată încă persistența puternică a orînduirii gentilice în viața socială a comunităților. Astfel, în planul cimitirului de la Ferigile (jud. Vîlcea) se disting clar grupările de morminte care se referă la organizarea într-un sistem dualist a comunității respective⁴⁶. În fig. 1 am notat cu A și B principalele două clanuri care, de la început — din secolul al-VII-lea î.e.n. —, își aleg două zone de înmormintare, A₁ și B₁ în jumătatea sudică a necropolei. Ulterior, la sfîrșitul secolului al-VII-lea, suprafața ocupată de mormintele clanului A devine neîncăpătoare, (motivul îl putem doar bănuî: parcelarea inițială, ce implica practicarea anumitor rituri de curățire, fusese prea redusă), clanul respectiv alegîndu-și o altă parcelă în zona nordică a necropolei: A₂. Aceeași tendință de evoluție spre nord se remarcă și în gruparea B, de la B₁ la B₂. În ultima

⁴³ Vezi mai sus nota 25.

⁴⁴ Despre spadele și cuțitele de tip *akinakes* de la noi din țară vezi C. Buzdugan, în „Cercetări arheologice” (Muzeul de istorie a R.S. România), 2, 1977, p. 239 și urm.; despre ornamentarea unor spade și piese de harnașament din lumea scitică și tracică, A.I. Meliukova, în volumul *Skifosibirski zverigi stil v iskusstve narodov Evrazii*, Moskva, 1976, p. 106 și urm.

⁴⁵ Inedită (săpături A. Vulpe și E. Popescu).

⁴⁶ A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile* (monografie arheologică), București, 1967, p. 88, fig. 32 și planul general de situație de la sfîrșitul volumului. Parcelarea pe criterii gentilice a acestui cimitir a fost avută în seamă cu prilejul revizuirii cronologiei („Dacia”, 21, 1977, p. 82 și 85). Schema, publicată aici pentru prima oară, este rezultatul unui schimb de păreri cu colegul Liviu Marcu, care a imaginat o schemă similară pentru această necropolă și o va ilustra în vol. I al Tratatului de istorie a dreptului în România. Pentru generalități vezi R. Fox, *Kinship and Marriage*, 1967.

fază a necropolei, datată în secolul al-V-lea î.e.n., se disting din nou foarte clar cele două grupuri de morminte dispuse, în parcela B, la marginea ei nordică (B3), și la nord-est de parcela nordică (A3). La aceste două clanuri, a căror evoluție poate fi urmărită pe toată durata necropolei, se mai adaugă alte două grupări de movile, una în extremitatea sudică (C), conți-

Fig. 1. Schema simplificată a structurii sociale a cimitirului de la Ferigile.

nînd morminte foarte sărace în inventar, alta în cea nordică (D). Din cercetările întreprinse la Ferigile nu a rezultat destul de clar căror faze aparțin aceste două ultime grupări. Sigur este că ele nu conțin morminte din faza inițială și nici din ultima (am avea deci clanurile C2 și D2). Se poate deduce că tribul respectiv s-a divizat, potrivit aceluiași principiu dualist, în alte două clanuri, cîndva la sfîrșitul secolului al-VII-lea î.e.n.

Deocamdată, situația fericită a explorării aproape integrale a necropolei de la Ferigile este singura în măsură să îngăduie o analiză a structurii sociale a unui trib din această vreme în țara noastră. Cele constatate aici însă sînt suficiente pentru a trage unele învățăminte de ordin mai general. Este verosimil să considerăm toate grupările de morminte ca alcătuind parcele de înmormîntare a cîte unei ginți a comunității respective. Astfel, în cazul grupurilor de movile de pe valea Topologului (tot din aria culturii Ferigile), fiecare grup reprezintă o gîntă. Și aici se pare că au fost tot patru clanuri (grupul de la Tigvani - „Babe”, cercetat aproape integral, reprezintă doar unul din aceste clanuri; al doilea se situează doi km spre nord, la Tigveni - „Pietroasa”; al treilea la 7 km spre miazănoapte, la Cepari - „Toplița” iar al patrulea, la Cepari-Ungureni, la cca. 1 km peste Topolog de al treilea)⁴⁷. Cercetarea lor este în curs de desfășurare. Este de asemenea plauzibil să admitem că micile cimitire cu morminte plane din Transilvania centrală din aceeași vreme reprezintă de fapt, fiecare, grupul de morminte ale unui clan. Aici, în lipsa movilelor vizibile, identificarea pe teren a celorlalte grupări de morminte este extrem de dificilă. Desigur, tot așa putem cita și necropolele de la Dobrina, Ravna⁴⁸, Černa și Kraguevo⁴⁹, din nord-vestul Bulgariei, reprezentînd fiecare cîte un clan, cele de la Gogoșu și Balta Verde⁵⁰ unde rînduirea grupărilor de movile este evidentă, dar

⁴⁷ A. Vulpe și E. Popescu, *Sur la culture des gétodaces de la zone sous-carpatique: La nécropole de Cepari*, în *Actele Congresului al II-lea de Tracologie*, București, 1976, (sub tipar).

⁴⁸ Pentru Dobrina și Ravna, vezi analiza structurii interne făcută de B. Hănsel, în „Prähistorische Zeitschrift”, 49, 1974, 2, p. 193 și urm.

⁴⁹ Vezi L. Bobčeva, în „Известия на народния музей Варна”, 11, 1975, p. 119.

⁵⁰ D. Berciu și E. Comșa, în „Materiale și cercetări arheologice”, 2, 1956, p. 261, fig. 1 și p. 476.

cercetarea incompletă nu permite decât deducții asupra organizării lor ; în sfârșit cităm necropola de la Chotín (Slovacia), unde se conturează destul de clar un sistem dualist⁵¹.

Firește, era de așteptat ca astfel să fie organizat un trib geto-dac din secolele VII—IV î.e.n. Persistența structurii gentilice o constatăm la greci și romani și în etape mult mai dezvoltate ale civilizațiilor lor. Cu atât mai virtos trebuie să se fi manifestat aceste elemente în viața de zi de zi a societății nord-tracice, cu repercusiuni asupra organizării relațiilor matrimoniale, a succesiunilor, a unor chestiuni economice etc.

Revenind la cele expuse la începutul acestor rânduri, la cele patru grupări politice, despre care presupunem că au alcătuit statul lui Burebista, este firesc să ne întrebăm, care au fost rădăcinile lor și cum pot fi ele legate de epoca pe care am prezentat-o până aci. Firul istoriei politice și al evoluției culturale a geților de la Dunărea de Jos din secolele VI—V se continuă cu siguranță până în secolele II—I î.e.n., culminând în gruparea din Cîmpia Dunării, care l-a dat pe însuși Burebista. Descoperirile arheologice și numismatice arată că în aceste din urmă două veacuri, aici, în Muntenia, a ființat una dintre cele mai înfloritoare formațiuni politice și culturale din tot cuprinsul Daciei⁵².

O altă grupare o constatăm de-a lungul cursului inferior și mijlociu al Mureșului, care include cetățile și vestitele sanctuare din Munții Orăștiei. Aici se afla muntele sfânt Kogaionon, unde și-a avut reședința Deceneu. Fără îndoială că civilizația acestei regiuni era încă din secolul al-II-lea î.e.n. a dacilor. Dacă vechimea tradiției lor atinge vremea agatirșilor lui Herodot este o problemă încă nelămurită⁵³. Tulburările survenite în urma pătrunderii, încă de la sfârșitul secolului al-IV-lea î.e.n. a unor triburi celtice în Transilvania centrală și nord-vestică au produs desigur modificări teritoriale și o restructurare a societății autohtone⁵⁴. Se pun mari speranțe în intensificarea cercetărilor arheologice pentru clarificarea acestor chestiuni.

O altă grupare politică geto-dacă din sec. II—I î.e.n. trebuie să fi fost cea atestată arheologic în bazinul apusean al Siretului și în depresiunile intramontane din răsăritul Transilvaniei⁵⁵. Este plauzibil să vedem în

⁵¹ Analizarea structurii cimitirului a fost făcută de A. Stoia, în „Dacia”, 19, 1975, p. 87 și urm.

⁵² C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 425 și urm.; M. Chițescu, *Les débuts de la formation étatique de Burebista d'après les données numismatiques*, în „Dacia” 19, 1975, p. 249—254.

⁵³ Ipoteza aproape uitată a lui C. Niebuhr (*Untersuchungen über die Geschichte der Skythen, Geten und Sarmaten*, în „Kleine historische und philologische Schriften”, I, Bonn, 1828) după care dacii ar fi descendenții agatirșilor n-ar trebui pierdută din vedere (vezi în acest sens R. Vulpe, în „Magazin istoric”, 10, 1976, 7, p. 35 și în „Thraco-Dacia”, 1976, p. 17—18).

⁵⁴ Din bogata literatură asupra acestei probleme ne mărginim să cităm aici trei lucrări de sinteză apărute recent: Vl. Zîră *Beiträge zur Kenntnis des Keltischen Latène in Rumänien*, în „Dacia”, 15, 1971, p. 171—238, idem, *The Eastern Celts of Romania*, în „The Journal of Indo-European Studies”, 4, 1976, 1, p. 1—42; I.H. Crișan, *Contribuții la problema celtilor în Transilvania*, în S.C.I.V., 22, 1971, 2, p. 164—194.

⁵⁵ Vezi despre această chestiune: V. Căpitanu și V. Ursache, *Descoperiri geto-dace în județul Bacău*, în „Crisia”, 2, 1972, p. 97 și urm.; Z. Székely, *Nouvelles données sur la culture geto-dace du sud-est de la Transylvanie*, în „Thraco-Dacia”, 1976, p. 234—240.

această grupare pe moștenitorii direcți ai civilizației cetăților din nordul Moldovei din secolele VI—IV, de la Stințești și Cotnari, și ai proprietății splendidului tezaur de la Băiceni—Iasi. Și aici a intervenit o restructurare teritorială importantă, prin așezarea, spre sfârșitul secolului al-III-lea î.e.n., în părțile nordice și răsăritene ale Moldovei a neamului germanic al bastarnilor⁵⁶.

Unde va fi fost cea de a patra grupare politică pomenită de Strabo? Personal o bănuiesc în regiunile vestice ale Olteniei și ale Banatului, o zonă în care cercetările arheologice sistematice sînt încă foarte lacunare în toată epoca discutată în rîndurile de față.

Cum ne-o spune însuși Strabo (VII, 3, 11) întinderea acestor stăpînire regionale getice și dace era fluctuantă. Fărămițarea tribală era încă foarte puternică. Dacă judecăm după descoperirile monetare avem impresia că existau chiar mai multe nuclee politice care-și disputau înțietatea în conducerea uniunilor tribale. Analizarea răspîndirii emisiunilor preburebistane ne îngăduie să deducem existența a cel puțin cinci sau șase formațiuni politice, fără să mai socotim pe cea de pe valea Siretului, care, se pare, nu a bătut monedă proprie⁵⁷.

Este semnificativ că Burebista a acționat în interesul tuturor acestor grupări luate ca un tot unitar. Deși get de origine, el și-a început activitatea externă prin anihilarea celților din nordul și vestul Daciei, apoi i-a supus, probabil, și pe bastarni și a cucerit cetățile grecești pontice. Poate încă de la început a restabilit unitatea cu geții sud-dunăreni, statornicind fruntariile stăpînirii sale pe lanțul nordic al Balcanilor. Este o unificare politică a întregului spațiu carpato-dunărean, care încă din secolul al-II-lea î.e.n. manifesta o cultură materială unitară, atît de unitară încît abia dacă pot fi distinse variante regionale în bogatul material arheologic provenit din stațiunile din secolele II—I î.e.n. Stăpînirea lui Burebista coincide cu vatra propriu-zisă a neamului geto-dac, așa cum ne este ea înfățișată prin mărturiile izvoarelor literare pentru diferite momente ale istoriei acestui popor și confirmată pe deplin de cercetările arheologice⁵⁸.

În încheiere, cîteva chestiuni în legătură cu *originalitatea civilizației geto-dacice*, cu caracterizarea ei pe plan arheologic și cu răsunsetul pe care l-a produs în lumea antică.

Cum am amintit la începutul rîndurilor de față, primele mențiuni despre geți la Herodot se referă îndeosebi la caracteristicile culturii spirituale, care au suscitat un viu interes și comentarii naive, raționaliste, din partea grecilor. Cu siguranță a existat și o a doua sursă în afară de Herodot pentru a descrie obiceiurile și credințele geților. Hellanicos, Mnaseas din Patrai și alții s-au inspirat din această sursă. Cele relatate de Socrate (Platon,

⁵⁶ R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în „Nouvelles études d'histoire”, 1, 1955, p. 103—120; M. Babeș, *Dacii și bastarnii*, în „Memoria Antiquitatis”, 2, 1970, p. 215—236 (autorul a pregătit o teză de doctorat despre această problemă).

⁵⁷ Vezi și recenzia mea la C. Preda, *Monede geto-dacilor*, în „Dacia”, 19, 1975, p. 328.

⁵⁸ Nu trebuie confundat teritoriul stăpînit de Burebista cu aria în care s-au desfășurat ostile dace în timpul campaniilor sale (este posibil ca în timpul campaniei împotriva celților trupele lui Burebista să fi ajuns pînă dincolo de limitele apusene ale S ovaciei, pînă în dreptul Vienei și chiar pînă în Boemia).

Charmide 560 d și urm.) alcătuiesc al treilea izvor despre religia geților din secolele VI—V î.e.n. Ceea ce este relatat în aceste texte s-ar putea reuni sub denumirea de „cult Zalmoxian”, cult cu vădite caracteristici inițiatice, esoterice⁵⁹. Cred că asemănările cu pitagoreismul, care au frapat pe greci, atât în etapa veche (secolele VI—V,) cât și în etapa mai nouă a „cultului Zalmoxian” (secolele II—I; vezi Strabo, VII, 3, 5; Jordanes, *Getica*, etc.), reflectă o realitate, fără însă să putem explica mai îndeaproape raportul de cauzalitate între cele două doctrine (ipoteza grecească, potrivit căreia Zalmoxis ar fi fost sclavul, respectiv discipolul lui Pitagora n-ar trebui total pierdută din vedere⁶⁰). Pe de altă parte, legătura dintre pitagoreism și una din caracteristicile cele mai de seamă ale sanctuarelor dacice din munții Orăștiei, respectiv importanța dată în planul acestor sanctuare grupărilor numerice, este greu de trecut cu vederea. Indiferent care va fi fost semnificația sanctuarului mare rotund și a celor din jur, cea de sanctuar-calendar⁶¹ sau alta⁶², este evident că toate speculațiile se poartă în jurul interpretării raporturilor cifrice ce ascund un aspect real al religiei dacice, care deocamdată ne scapă. Și asemănarea dintre essenieni și confreriile monahale, numite „pleistoi” sau „polistai”, la daci, evocată atât de surprinzător de Flavius Josephus (*Antichități iudaice*, XVIII, 1, 5), ar putea fi un ecou al comparațiilor dintre essenieni și pitagoreici pe care scriitorul antic ni le prezintă în altă parte a aceleiași lucrări (XV, 10, 4)⁶³.

Oricum, este evident că, pentru greci, elementul original prin care erau caracterizați geții sau dacii era de ordinul culturii spirituale, al religiei. Sint edificatoare cele relatate de Strabo (VIII, 3, 4); „Nu ne putem îndoi — din cele spuse de Poseidoniu, și bizuindu-ne pe întreaga istorie a geților — că în neamul lor rivna pentru cele divine a fost un lucru de căpetenie”.

Întrebarea este dacă acest „cult Zalmoxian” nu a acționat cumva ca o frână în calea pătrunderii influențelor civilizațiilor străine în general în regiunile Daciei. Căci trebuie relevat faptul că, în timp ce tracii sudici au fost foarte deschiși curentelor de cultură greacă, atât de deschiși încît un oraș de reședință al odrisilor ca Seuthopolis poate fi considerat aproape un oraș grec, la geți și la daci același fenomen este departe de a fi constatat. Nu cred că poziția mai nordică, mai excentrică a Daciei, față de lumea greacă oferă singura explicație a acestei chestiuni. Geții au fost desigur receptivi față de anumite elemente de cultură materială, cum ar fi ceramica lucrată cu roata⁶⁴, imitarea monedelor de argint⁶⁵, a unor articole de lux, a argintăriei, mai tîrziu a cupelor cu decor în relief elenistice⁶⁶ etc. Ei au fost

⁵⁹ Vezi în special M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-khan*, Paris, 1970, p. 31—80.

⁶⁰ E. Lozovan, *Dacia sacra*, în „History of Religions”, 7, 1968, 3, p. 209—243.

⁶¹ H. Daicoviciu, *Le monument calendrier des Daces à Sarmizegetusa*, în „Nouvelles études d'histoire”, 2, 1960, p. 55—72.

⁶² K. Horedt, și S. Horedt, în „Tribuna”, anul X, nr. 52 (517) 1966, p. 6.

⁶³ Pentru relațiile între esenieni și pitagoreici vezi I. Lévy, *Recherches essentielles et pythagoriciennes*, Genève-Paris, 1965, p. 57—63.

⁶⁴ Există motive pentru a data primele vase lucrate cu roata descoperite în Dacia încă din a doua jumătate a secolului al-VII-lea î.e.n. (A. Vulpe, în „Dacia”, 21, 1977, p. 87). Despre primele vase ceramice lucrate cu roata vezi și P. Alexandrescu, în „Dacia”, 21, 1977, p. 113—138.

⁶⁵ C. Preda, *op. cit.*, passim.

⁶⁶ A. Vulpe și M. Gheorghită, *Bols à reliefs de Popești*, în „Dacia”, 20, 1976, p. 167—198.

deopotrivă de receptivi față de influențele culturii scitice și, mai ales, ale celei celtice (podoabe, armament etc.). Dar impactul civilizațiilor străine n-a dus la geto-daci la rezultate comparabile fenomenului Latène din lumea celtică. Pe planul produselor culturii materiale abia dacă putem caracteriza originalitatea creației geto-dace; la fel pe planul artei în metal sau lut. Putem vorbi despre tendințe stilistice specifice zonei getice în cazul argintăriei din secolul al-IV-lea î.e.n.⁶⁷. Putem de asemenea sublinia iscusința imitării unor forme elenistice în ceramică și argintărie în secolele II—I î.e.n.⁶⁸ și tratarea originală a unor subiecte, la geți și la daci, dar nu avem elemente suficiente pentru a defini o artă geto-dacă în toată puterea cuvîntului⁶⁹. Adaug că aceste considerații nu exclud, ba chiar implică, existența unei culturi originale tradiționale a lemnului și a textilelor, materii perisabile, cultură pe care nu o putem defini dar despre care avem numeroase indicii indirecte că a existat în spațiul carpato-dunărean din cele mai vechi timpuri. Nu putem insista aici asupra ei; este o chestiune încă nu îndeajuns studiată. Nu îndrăznim deci să emitem părerea, că tot ce a fost element creator original în civilizația geto-dacă s-a manifestat doar în domeniul materiei perisabile, deși faptul este plauzibil^{69a}.

O mie de ani mai devreme, la sfîrșitul epocii bronzului, simbolurile credințelor solare sînt acelea care stau la baza unei arte decorative de o puternică originalitate, creată de triburile nord-tracice din nordul și nord-vestul spațiului carpato-dunărean. Ne gîndim la armele (topoarele și spadele) gravate și la vasele de lut ale culturilor Suciu de Sus și Lăpuș, decorate cu o motivistică predominant spiralo-meandrică. În vremea aceea avem de a face poate cu o tendință de dezvăluire pe plan artistic, prin imagini, a unor simboluri în mare măsură esoterice⁷⁰. Acest cult solar, al cărui ecou, în vremea lui Herodot, este cultul lui Apollo hyperboreul, poate fi urmărit în Dacia pînă în vremea culturii Basarabi, respectiv pînă în secolul VIII î.e.n. (vezi carul solar de la Bujoru, un impunător

⁶⁷ P. Alexandrescu, în „Dacia”, 18, 1974, p. 273—281.

⁶⁸ K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în „Dacia”, 17, 1973, p. 127—168.

⁶⁹ Vezi și colecția de statuete de lut aflate în așezarea de la Cîrlomănești, jud. Buzău, datate în secolele II—I î.e.n. (M. Babeș, *Statuetele geto-dace de la Cîrlomănești*, în S.C.I.V.A. 28, 1977, 3, p. 319—352: „se impune concluzia că acest tip de plastică reprezintă creația inspirată a unui artist din *dava* de la Cîrlomănești, creație ce nu a proliferat în cultura geto-dacă și a dispărut odată cu autorul ei”).

^{69a} În această ordine de idei se pune întrebarea dacă încercările de reconstrucții de clădiri geto-dace făcute de D. Antonescu (vezi mai sus nota 11; cf. de asemenea articolele aceluiași autor apărute în „Arhitectura” 5, 1977, p. 65 și 1, 1979, p. 61), întemeiate pe singurele date disponibile — planul temeliei construcțiilor respective — nu dau cumva o imagine eronată în ceea ce privește ansamblul arhitectonic al monumentelor în cauză. Nu negăm veridicitatea reconstrucției din punct de vedere funcțional, dar ceea ce dădea strălucire acestor clădiri erau tocmai elementele sculpturale (în cazul de față în lemn) și cromatice, elemente care au existat fără nici o îndoielă, dar pe care nu avem cum le reconstitui. Lipsa acestor elemente însă dă, după părerea mea, o imagine trunchiată de tot ce aveau mai frumoase aceste construcții și, prin aceasta, constituie o sursă de minimalizare a valorilor estetice din arhitectura Daciei preromane. Decît asemenea reconstrucții simplificate, — altele nici nu sînt posibile — care nu pot nici pe departe reda o imagine vie a ceea ce a fost un sanctuar sau o locuință rezidențială geto-dacă, mai bine să ne mulțumim cu reprezentări schematice, lăsînd frîu liber imaginației fiecăruia de a le întregi cum va găsi de cuvință.

⁷⁰ A. Vulpe, în „Dacia”, 19, 1975, p. 75.

exemplu al practicării acestui cult⁷¹). Nu negăm că persistențele ale acestui cult ar fi dăinuit pînă tîrziu în societatea geto-dacă. Dar dovezi peremptorii lipsesc⁷².

Impresia mea este că în secolul al-VI-lea (poate chiar din secolul al-VIII-lea) s-a produs o reformă importantă a cultului tracilor nordici, reformă care ar putea fi pusă pe seama lui Zalmoxis. Religia geto-dacă, așa cum ne este ea prezentată de sursele antice, este deja produsul acestei reforme, fiind de fapt un „cult Zalmoxian”, chestiune despre care s-a discutat mereu în literatura de specialitate⁷³. Este de crezut că acest cult Zalmoxian nu a mai favorizat actul de creație artistic, poate chiar a inhibat traducerea pe plan figurativ a unor învățături spirituale. De aceea, sint înclinat să văd în cele cîteva reprezentări umane, ce apar pe unele obiecte de lut sau metal din secolul I î.e.n.⁷⁴, în special în aria getică a Daciei, mai degrabă reminiscențe ale unor vechi divinități sau ale unor vechi obiceiuri tolerate de credința în Zalmoxis.

Dacă privim lucrurile în sensul celor spuse mai sus, singurul mod de a caracteriza originalitatea civilizației geto-dace este de a ne însuși concepția contemporanilor ei, exprimată, e drept, în chip fărîmițat, prin pana unor autori cu calități literare și istorice foarte diferite, dar care subliniază aproape în unanimitate valorile spirituale deosebite, proprii acestui popor. Dacă relațiile cu pitagoreismul se datoresc unor raporturi directe, cauzale sau numai unor asemănări formale între doctrine în esență diferite, privite în mod comparativ, din afară, poate fi discutat fără șanse de soluționare în momentul de față. Dar considerațiile din literatura antică, făcute în cel puțin două momente din dezvoltarea societății geto-dace, în secolele VI—V și în secolele II î.e.n. — I î.e.n., arată că civilizația geto-dacă se distinge în mod izbitor tocmai prin aceste trăsături de ordin spiritual de aceea a altor neamuri cu o istorie și cultură mai spectaculoase — scitii, celții, germanii și alții.

POINTS DE VUE SUR L'HISTOIRE DE LA DACIE PRÉROMAINE

RÉSUMÉ

L'ouvrage consiste en un recueil de petites études de synthèse qui, réunies, visent à exprimer les points de vue de l'auteur sur les moments significatifs de l'histoire de la Dacie avant Burebista.

⁷¹ C. Beda, în „Muzeul Național”, 3, 1977, p. 61—72, fig. 1—4.

⁷² Despre cultul solar la geto-daci în vremea clasică, vezi I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 455 și urm.

⁷³ Cele prezentate aici despre religia geto-dacilor nu se opun concepției expuse de P. Alexandrescu, în capitolul referitor la subiectul respectiv în vol. I. din *Tratatul de Istoria României* (sub tipar), ci o completează.

⁷⁴ Vezi articolul recent publicat al lui V. Drîmbocianu, în S.C.I.V.A., 30, 1978, 1, p. 95—100. Reprezentarea umană de pe falera de la Herăstrău și cele similare ei (inclusiv cea de la Kimovo III, jud. Mihailovgrad, Bulgaria — A. Milčev, în „Arheologia — Sofia”, 1973, 1, p. 1—14) se referă, cred, la o divinitate mai curînd decît la o personalitate politică.

En ce qui concerne les notions de Gètes et de Daces, l'auteur passe en revue les témoignages antiques, qui sont unanimes à affirmer leur identité ethnique. Pour donner un exemple des différences dialectales qui ont sûrement existé entre eux, l'auteur suggère que la lecture *Rubobosten*, corrigée par métathèse en *Burobosten* (chez Justin, prologue du livre XXXII), pourrait représenter l'indice d'une différence de prononciation : Burébista dans le dialecte gète, Burobosten dans celui des Daces. Quant à l'ancienneté de l'ethnos et de la culture des géto-daces dans l'espace carpato-danubien, les recherches archéologiques permettent d'en constater la continuité jusqu'au milieu du IIe millénaire av.n.è. (Dans la note 9, l'auteur discute sous le rapport méthodologique les critères d'une périodisation de l'âge du bronze roumain, soulignant que les phénomènes culturels se déroulent tout le temps, dans cette aire, sous le signe des influences égéo-anatoliennes, qui jouent un rôle prédominant dans la détermination des structures culturelles carpato-danubiennes tout au long de cette période. C'est pourquoi il convient de considérer les principales périodes du bronze roumain à travers le prisme de la chronologie tripartite égéenne, l'étape ancienne, qui en Roumanie est dénommée provisoirement « période de transition », équivalent dans ses grandes lignes, dans le temps, à l'helladique ancien, et ainsi de suite).

Le chapitre qui traite de l'histoire de la Dacie du VIIe au IVe siècle av.n.è. offre une synthèse fondée sur les résultats remarquables des recherches archéologiques de ces vingt dernières années. Le propos fondamental de l'auteur est de reconstituer, au moyen de l'archéologie, l'histoire des quatre groupes politiques géto-daces présumés comme ayant formé la base de l'union politique de Burébista. Dans le cadre de la discussion sur l'organisation sociale et politique des Gêto-Daces avant Burébista, l'auteur analyse la structure de la nécropole de Ferigile, qui mène à la conclusion que la communauté respective était structurée selon un système dualiste.

Pour conclure, l'auteur essaie de définir en quoi consiste l'originalité de la civilisation géto-dace, quels étaient ses traits caractéristiques dans la conception du monde contemporain grec et romain, soulignant que les découvertes archéologiques mettent en évidence l'esprit original, créateur de ce peuple, particulièrement dans le domaine de la culture spirituelle, ainsi qu'il ressort de la plupart des relations antiques sur les Gètes et les Daces.

ȚĂRĂNIMEA DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN VEACUL AL XVII-LEA*

DE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU și DAMASCHIN MIOC

În viața țărănimii din Moldova și Țara Românească în epoca dintre anii 1601 și 1716 au loc unele transformări în organizare, economie, relațiile cu alte categorii sociale, raporturile cu statul etc. Ele au fost determinate în primul rînd de schimbările din baza economică, dar și de cele intervenite în viața politică.

I. OBȘTEA SĂTEASCĂ

În tot cursul secolului al XVII-lea și pînă la începutul epocii fanariote, țărănimea din Moldova și Țara Românească a continuat să viețuiască, ca și în epoca anterioară, în vechile organizații teritoriale, sociale și spirituale, care le constituiau obștile satești. Obștea satească se manifestă și în această vreme ca o instituție cu o proprietate devălmășă a pămîntului, o conducere colectivă, cu o organizare comună a muncii, cu toți membrii ei solidari în fața unor hotărîri ale organelor statului. În epoca aceasta însă obștea cunoaște și începuturile destrămării sale.

Procesul de dezagregare a obștii satești are loc pe două căi : a) din interior, prin diferențierile de avere dintre membrii ei, avînd la bază diverse cauze și b) din exterior, prin pătrunderea în sinul ei a unor elemente străine și care nu înțelegeau să se supună normelor după care obștea se conducea.

Prin succesiuni de moșteniri pămîntesti repetate, ca și prin tranzacțiile ce au loc în sinul obștii țărănești libere, membrii ei se stratifică în : mai înstăriți, stăpîni de o delniță întreagă sau chiar de mai multe, și în mai săraci, numai cu părți de delniță sau chiar fără. Cu timpul, cei dinții caută să-și materializeze pe teren părțile ideale pe care le au, hotărînicindu-le, ceea ce de fapt însemna ieșirea lor din devălmășie ; ceilalți, săracii, o parte fie că ajung în servitute, fie că se pierd în rîndurile țăranilor liberi fără ocină, a oamenilor ziși cu învoială.

Destrămării acesteia interne i s-a adăugat pătrunderea masivă a elementelor străine pe pămînturile devălmășe. Forma cea mai obișnuită

* Capitol din vol. IV al noului tratat de *Istoria României*. Conform metodei adoptate de lucrare, note s-au pus doar pentru citate, iar bibliografia, selectivă, s-a dat la sfîrșit.

de intrare a acestora în obște o constituie în această vreme cumpărarea unor părți de ocină în hotarul satului. Eludind dreptul de preemțiune (protimisis) prin vânzări-cumpărări deghezate, în obște pătrund boieri, slujitori, negustori și chiar țărani liberi, fără ocină, veniți din altă parte. Dreptul de preemțiune, care apăra integritatea obștii satești, este acum încălcat îndeosebi prin așa-numitele înfrățiri pe moșie și prin zălogiri; ambele căi nu erau altceva decît forme ascunse de vânzare a loturilor țărănești devălmașe, a pămîntului obștesc. În circumstanța dintîi, un membru al obștii înfrăța pe partea lui, cu știrea celorlalți obșteni — fapt îngăduit de legile nescrise ale obștii — pe cineva din afara ei, mai adesea un boier; acesta devenea membru al obștii, cu depline drepturi, ca toți ceilalți obșteni. Cea de-a doua cale consta în punerea condiționată, ca zălog, a unor părți de moșie din satul devălmaș în schimbul unor împrumuturi de bani. Nerespectarea condițiilor stabilite (dată, camătă ș.a.), de obicei intenționată, atrăgea după sine pierderea ocinei puse zălog în favoarea creditorului, care și el devenea astfel membru al obștii. Înfrățirea și zălogul, prin ceea ce reprezentau de fapt — vânzări deghezate — constituiau ocoliri ale unor norme juridice de apărare a obștii satești și fermenți de dizolvare a ei.

Odată pătrunși în obște, boierii încep acapararea altor loturi țărănești — acum avînd „dreptul” s-o facă — prin cumpărări, dar de multe ori și prin cotropiri silnice, ajungînd cu timpul să-și formeze în sat o rezervă seniorială mare; întreg terenul acaparat și-l hotărîneau apoi, comasîndu-l, legea și obiceiul îngăduindu-le-o; adesea ajungeau astfel să aservească întregul sat.

Toate aceste fenomene economice și juridice, care provoacă schimbări adînci în vechea structură a obștii, stimulînd destrămarea ei, au la bază creșterea treptată a relațiilor marfă-bani. Posibilitatea obținerii de noi venituri pe această cale a împins clasa stăpînitoare la măsuri de obținere de cereale marfă, cu mari posibilități de desfacere pe piața externă. Pe planul întregii țări, consecința principală a fost împrumutarea pămînturilor stăpînite de obștile țărănești libere și o creștere a domeniilor feudale, mai ales în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

Tot acum are loc și o destrămare vădită a obștii satești aservite. Tendința marilor stăpîni de moșii de a realiza cereale marfă peste cele provenite din dijmă i-a îndemnat la crearea unor rezerve de terenuri, care să nu fie ocupate de țăranii dependenți, ci în deplina lor proprietate. Acestea luau naștere fie prin lipsa de urmași a unor rumâni, delnița lor trecînd pe seama stăpînului domeniului, fie prin despărțirea rumânului de delnița sa. Fenomenul din urmă, tot mai des întîlnit în secolul al XVII-lea, este de mare importanță pentru cele două clase antagoniste, țărănimea și boierimea, el dînd naștere la schimbări structurale atît în privința forței de muncă, cît și a proprietății pămîntului: țăranii dependenți devin liberi, dar își pierd dreptul asupra delniței, a cotei părți din sat, iar stăpînii de moșie își eliberează proprietatea de anumite sarcini ce grevau și asupra ei, putînd dispune de pămîntul, fost al țăranilor aserviți, după buna lor voie. Această parte de moșie, rezerva, va fi exploatată atît prin munca rumânilor rămași, cît mai ales a țăranilor cu învoială.

II. STRUCTURA ȚĂRÂNIMII

În structura țăranimii se disting și în această epocă două mari categorii : țăranimea liberă și țăranimea aservită ; la rîndul lor, după modul de stăpînire a pămîntului, după gradul de libertate personală, ca și după avere, ele se grupează în diferite pături sociale, ca de pildă moșnenii, rumânii, oamenii cu învoială, poslușnicii ș.a.

1. Moșnenii și răzeșii

În izvoarele vremii, terminologia prin care este desemnată țăranimea liberă, cu moșie, diferă după limba în care sînt scrise actele care o pomenesc, după țară, timp, situația în care apar în raporturile lor cu pămîntul sau cu alte grupuri sociale. În actele de limbă medio-slavă, folosită curent în cancelaria domnească pînă pe la mijlocul secolului al XVII-lea, țăranii liberi sînt numiți : *nasledniți*, *meghiași* și *cnezi* în Țara Românească și *sodăși*, *clevreti* în Moldova, iar în cele de limbă română, *megiași*, *cnezi*, *judeci* și *moșneni* în Țara Românească, *răzeși* și *moșinași* în Moldova. În partea întâia a epocii termenul cel mai des folosit este cel de megiaș, iar în cea de-a doua, de moșnean și răzeș.

Moșneanul sau răzeșul — excepție făcînd unele îngrădiri ale obștii — era stăpîn deplin pe partea sa de moșie și pe persoana sa, de care putea dispune după libera sa voință. Partea sa de ocină sau moșie poartă în acte numele de „parte megieșească (moșnenească, răzeșască)”.

Pe toată epoca, majoritatea moșnenilor trăiau încă în devălmășie, păstrîndu-și organizarea de obște satească. Satele de moșneni și răzeși sînt răspîndite mai cu seamă în regiunea subcarpatică, în județele și, ținuturile de sub munte : Gorj, Vîlcea, Argeș, Prahova, Buzău, Putna, Neamț, Suceava și Cîmpulung. Ele și-au păstrat libertatea atît datorită faptului că nu erau plasate pe direcția spre care își îndreptase atenția clasa stăpînitoare, adică zonele de cîmpie, acolo unde terenul era mai prielnic agriculturii și satele mai rare, dar și pentru că obștile satești, mai puternice în județele amintite, s-au opus cu mai multă tărie pătrunderii străine pe pămînturile lor.

Numărul satelor de moșneni și răzeși, ca și numărul țăranilor liberi, a variat în epocă după puterea de rezistență la aservire, ca și după vigoarea presiunilor clasei dominante în vederea aservirii ; fără a se putea da cifre, se poate totuși afirma că numărul moșnenilor și al răzeșilor, în ansamblul țăranimii, nu a scăzut sub o treime.

Tendențele de expansiune ale marelui domeniu boieresc sau mănăstiresc au fost sprijinite adesea de puterea centrală, mai ales de către domnii supuși influenței marii boierimi, exponenți ai politicii ei social-economice. Dar și ei o făceau numai în măsura în care nu erau primejduite înseși interesele statului feudal.

Moșnenii și răzeșii erau supuși jurisdicției domnești, ca orice om liber. De asemenea, ei erau obligați la plata tuturor dărilor, de repartitie ca și de cotitate, precum și a prestării muncilor și slujbelor către domnie.

Existența unei puternice țăranimi libere în tot cursul evului mediu a dat feudalismului românesc trăsături definitorii. Ea a fost factorul deter-

minant în stabilirea modului de exploatare a maselor populare, aceasta înfăptuindu-se pe cale fiscală și nu domenală, ca în alte țări; ea a constituit baza fiscală a statului și principala sa forță militară.

2. Țăranii cu învoială

În terminologia vremii, țăranii liberi fără moșie erau numiți: „cnezi fără ocină”, „oameni slobozi fără moșie” sau „judeci cu capul, fără moșie”. Istoricii le-au dat numele — după modele din alte părți — de „țăranii cu învoială”. Ei formau o categorie de mijloc, între țăranii liberi și cei aserviți; se bucurau de libertate personală, dar viețuiau pe pământ străin, în anumite condiții, stabilite pe bază de învoială.

Țăranii liberi fără ocină, apăruiți încă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, proveneau din moșnenii care își vinduseră partea de moșie, fără să se vîdă și ei, ca persoană, din rumânii eliberați „numai cu capul”, cum spun documentele vremii, fără delniță, precum și din coloniștii străini, așezați în țară. Rumânii și vecinii, care se desprindeau mai greu din condiția lor servilă, ajung în această categorie prin răscumpărarea cu bani de la stăpînii lor, prin iertarea de rumânie pe care aceștia uneori le-o acordau, în ambele cazuri însă fără parte de ocină, apoi prin fuga de pe domeniu și așezarea ca liberi în altă parte, precum și prin reîntoarcerea în țară din robie străină.

Indiferent de proveniență, coloniștii străini sau oameni din țară, în cazul așezării lor într-un sat deja întemeiat, sat de moșneni sau de rumâni, ei mai purtau numele de *lăturași*, *lăturoi* sau *venetici*.

Numărul țăranilor cu învoială a oscilat în funcție de afirmarea mai puternică a uneia sau a alteia dintre clasele antagoniste: în creștere în perioadele critice ale puterii nobiliare și clericale, ca și în vremurile de război sau de calamități naturale deosebite, în scădere, cînd ofensiva clasei stăpînitoare devenea mai intensă. Pe epocă însă, în ansamblu, numărul oamenilor cu învoială este în continuă ascensiune. Neexistînd statistici, nu li se cunoaște numărul, dar se poate aprecia că la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, ei întreceau numărul rumânilor.

Pentru a se putea hrăni, ei și familiile lor, țăranii liberi fără ocină se stabileau de obicei pe domeniile feudale, boierești sau mănăstirești, învoindu-se cu stăpînii acestora în privința îndatoririlor lor, ce decurgeau din așezarea pe moșie și din folosirea pămîntului. Uneori, mai rar, se statorniceau și în satele de moșneni, unde însă pătrundeau mai greu din cauza legilor după care obștea se diriguia. Și într-un caz și în celălalt, acești țăranii, deveniți oameni cu învoială, capătă cu timpul un statut al lor, recunoscut de puterea centrală.

Așezarea pe moșie și cultivarea pămîntului se puteau face numai cu permisiunea stăpînului moșiei. Dacă se săvîrșeau fără știința și îngăduința lui, acesta îi putea alunga și avea voie să le confişte o parte din bunurile dobîndite de ei pe moșia sa. Dacă se învoiau, stăpînul pune la dispoziția țăranului fie o delniță desprinsă din rezerva cultivată, fapt mai rar, fie mai adesea, un lot în țelină, pe care el se obliga să-l lucreze.

Obligațiile oamenilor cu învoială difereau de la țară la țară și adesea chiar de la moșie la moșie. Cea mai importantă dintre ele era dijma în

produse, întâlnește pretutindeni și în toată epoca. Pe alocuri însă, oamenii cu învoială încep să fie supuși și la obligații de muncă pe moșia stăpînului, mai ales în a doua jumătate a veacului al XVII-lea și la începutul veacului al XVIII-lea. Mai la început, stăpînii de moșii s-au străduit să silească pe țărani cu învoială să le lucreze pe rezervă ca și rumânii, la orice lucru și oricînd; mai apoi, ei s-au mulțumit cu un anumit număr de zile pe an și cu un anumit fel de muncă. Spre sfîrșitul epocii acesteia, clasa stăpînitoare caută să-și și motiveze pretențiile, dîndu-le o bază juridică: pentru cultivarea pămîntului, țărani cu învoială dau dijme, iar pentru șederea pe moșie, ei sînt dator să presteze muncă. Unii din domnii țării consimt la noile pretenții ale stăpînilor de moșii favorizîndu-i în cazurile de litigii ajunse în fața sa și a divanului.

Între munca pe domeniu a rumânilor și cea a țărănilor cu învoială este o deosebire de structură: rumânii sînt la discreția stăpînului feudal în privința duratei și felului muncii; oamenii cu învoială prestează numai munci agricole, sub forma clăcii, un anumit număr de zile pe an, mai puține în Țara Românească, mai multe în Moldova.

Între țărani cu învoială și stăpînii de moșii au loc dese conflicte în privința obligațiilor de muncă. În condițiile împușinării rumânilor pe domeniu, feudații caută să-și pună în valoare rezerva prin munca celor dinții, căroră, pe diferite căi caută să le-o impună. Întîlnesc însă o opoziție dîrză, născută mai cu seamă din teama țărănilor cu învoială de a nu fi asimilați cu rumânii. În frecvențele diferende pe care le au, țărani amenință cu plecarea în altă parte, fapt care adesea îi determină pe stăpîni să renunțe, ei mulțumindu-se cu claca de un anumit număr de zile.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, țărani cu învoială, prin numărul lor și prin forța pe care o reprezentau, ajung să devină un factor social-economic de cea mai mare însemnătate.

3. Țăranii aserviți

După gradul de dependență față de moșie și față de un stăpîn, țărani aserviți formau și ei mai multe categorii: *rumâni* sau *vecini*, *poslușnici*, *colibași*, *sloboziani*.

Rumânii sau *vecinii* formau în epocă majoritatea țărănimii aservite. Caracteristica rumânului sau vecinului era dependența personală față de stăpînul domeniului pe care trăia, stare numită în actele vremii *poslușanie* sau *ascultare*. Din ea decurg îndatorirea rumânului de a sta permanent la dispoziția stăpînului, de a-i îndeplini poruncile ce i s-ar da. Practic, însă, acest drept al stăpînului, de a dispune după voie de rumânii săi era îngăduit de unele norme nescrise, de opoziția lor, de obligațiile pe care le aveau către stat și care aveau prioritate, de munca de întreținere a sa și a familiei în propria gospodărie ș.a.

Rumânii aveau în folosință ereditară un lot de pămînt (delniță, jirebie), care constituia baza economică a gospodăriei țărănimii aservite și, în epocă, a unei bune părți din înseși gospodăriile feudale. Delnița sau jirebia era partea de moșie proprie — devălmașă sau delimitată pe teren — aflată în stăpînirea țăranului în momentul aservirii, sau, în cazul unei așezări ulterioare pe domeniu, un lot pus la dispoziția sa de către stăpînul domeniului. Pentru folosința acestei părți, rumânii aveau față

de stăpînul moșiei obligația de a-i lucra și de a-i da o parte din produsele gospodăriei sale, sau, în anumite cazuri, de a-i plăti în locul muncii sau al produselor o sumă echivalentă în bani.

Țăranii aserviți aveau, în general, același regim fiscal ca și țărănimia liberă, deci supuși tuturor dărilor, domnia nefăcînd deosebire între cele două categorii din punct de vedere al fiscalului. Numai în cazurile în care stăpînii lor beneficiau de imunități fiscale pentru unele sate, locuitorii acestora aveau un regim fiscal deosebit.

Rumânii, cu unele excepții, intrau sub jurisdicția domnenială, iar pentru conflictele dintre ei, sub cea a conducerii obștii, a „oamenilor buni și bătrîni”.

Raporturile dintre rumâni și stăpînii lor erau reglementate de norme de vechi drept românesc, invocate în documente sub numele de „legea țării”, „obiceiul vechi”, „obiceiul pămîntului”, precum și de norme cuprinse în pravilele, acum tipărite.

Majoritatea rumânilor locuiau în sate aservite în întregime; unii însă conviețuiau cu moșneni, țărani cu învoială și chiar slujitori, în sate mixte.

Și numărul satelor de rumâni, ca și al rumânilor, a avut în această epocă fluctuații în funcție atît de tăria acțiunilor clasei dominante, în vederea cîntropirii pămînturilor țărănimii libere și a forței de muncă pe care ea o reprezenta, cît și de capacitatea de rezistență și opoziție a țărănimii, manifestate prin cele mai variate forme ale luptei de clasă. Avîndu-se în vedere perioade mai mari de timp, se poate afirma că în prima jumătate a veacului al XVII-lea, clasa dominantă, sprijinită stăruitor de domni ca Matei Basarab și Vasile Lupu, repurtează succese însemnate în tendințele ei de aservire a țărănimii libere; cea de-a doua jumătate a aceluiași veac, ca și începutul celui următor, sînt în schimb vremuri de reușită a luptei țărănești : a țărănilor liberi pentru păstrarea pămîntului și libertății, a rumânilor împotriva sporirii obligațiilor și pentru ieșirea din servitute, a țărănilor cu învoială, împotriva obligațiilor de muncă și a asimilării lor cu rumânii. Dar și în cazul acestor perioade mai mari, există și unele excepții ; în prima parte, domni care favorizează eliberările din servitute, *judecirile* (Radu Mihnea, Alexandru Iliș, Gavril Movilă), precum și în partea a doua, domni care sprijină marea boierime în aspirațiile ei (Șerban Cantacuzino, Gheorghe Duca).

Rumânirile în această epocă se făceau prin autovînzări colective, ale satelor libere, sau individuale, cauzate de diferite nevoi, dar mai cu seamă din pricina opresiunii fiscale, apoi prin cîntropiri silnice ale lor, săvîrșite de către reprezentanții mai puternici ai clasei stăpînitoare, mai ales mari dregători, prin hotărîri ale domniei de confiscare pe seama ei a moșiei țărănilor liberi, care n-au fost în stare să-și plătească birurile și au fugit, ca și de trecere a lor în stare de servitute în caz că erau readuși pe moșie.

Și în satul aservit, ca și în cel liber, se află acum pături deosebite ca avere : vecini buni, mai înstăriți, cu delniță și vite, și vecini mai săraci, cu părți mai mici de teren sau complet lipsiți de lot și de vite de muncă. Celor din urmă le era mai ușor să se desprindă de sat și să fugă, intrînd astfel în masa țărănilor liberi fără ocină, așezați cu învoială pe alte moșii.

Poslușnicii formau o anumită categorie de țărani dependenți, care beneficiau de scutiri de dări către domnie, dar erau la discreția stăpînului feudal, în special în privința obligației de muncă. Ei locuiau în preajma curții feudale sau chiar la curte. În afara agriculturii, unii din poslușnici mai practicau și indeletniciri speciale (vieri, ciobani, pescari, morari, fîntinari) sau anumite meșteșuguri (cojocari, ciobotari, rotari, olari) sau erau simpli argați. Unii aveau loturi individuale, alții se hrăneau din ceea ce le dădea stăpînul moșiei.

Colibașii formau o categorie asemănătoare cu cea a poslușnicilor, cu obligații multiple și mari față de stăpînul feudal, îndeosebi de muncă agricolă și de curte, în schimbul unor scutiri de dări către stat. Proveneau din țăranimea complet sărăcită, rumini sau liberi, și care, din diverse motive, nu puteau intra nici în rîndurile oamenilor cu învoială. În genere, erau lipsiți de mijloace de producție, aflîndu-se într-o accentuată dependență față de stăpînul moșiei pe care trăiau.

Slobozianii erau locuitorii slobozilor, formate mai cu seamă din colonizări de oameni din afara hotarelor țării sau chiar din țară, dar neînscrisi la fisc, personal liberi și fără a constitui obiect de litigii. Documentele interne ale epocii îi numesc pe cei din urmă oameni „fără bir și fără stăpîn” sau „fără bir și fără gilceavă”.

Condițiile de întemeiere a slobozilor, fie ele domnești, boierești sau mănăstirești, au variat în funcție de epocă și de țară, întotdeauna însă locuitorii lor au beneficiat la înființarea satului de scutiri temporare de dări, de libertate personală și de obligații mai reduse decît ale rumînilor. Cu vremea, o parte din slobozii au fost asimilate cu satele de vecini.

III. OBLIGAȚIILE FISCALE ALE ȚĂRÂNIMII

Epoca ce se întinde de-a lungul anilor 1601—1716 se caracterizează printr-o crîncenă exploatare fiscală a maselor populare. Statul nobiliar este într-o continuă căutare de soluții pentru satisfacerea obligațiilor către Poartă, a pretențiilor de bani și de furnituri de război ale puterii suzerane, pentru îndestularea setei de înavuțire a domnilor și a clasei stăpînitoare în general, pentru nevoile curții domnești, precum și pentru unele cerințe publice. Se iau acum diferite măsuri, se realizează chiar și unele reforme ale sistemului fiscal, toate vizînd sporirea sumelor de bani pentru umplerea vistieriei și cămării domnești, în vederea atingerii scopurilor de mai sus. În esență, aceste măsuri și reforme au constatat în : a) lărgirea bazei fiscale a statului, impunîndu-se la dări, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, toate clasele și categoriile sociale ; b) sporirea cuantumului dărilor de repartitie care apăsau numai țăranimea și o parte din slujitori ; c) convertirea în bani a unor dări în natură, și d) reformarea sistemului fiscal, constînd într-o schimbare a modului de impunere, o evidență mai exactă a contribuabililor, lărgirea solidarității fiscale, legarea țăranimii de un domiciliu fiscal stabil, măsuri coercitive drastice împotriva oricărei încercări de evaziune fiscală.

Aplicarea măsurilor fiscale, a reformelor, a dus la creșterea exploatarei contribuabililor, în primul rînd a țăranimii, care și în această vreme, mai ales țăranimea liberă, forma baza fiscală a statului, ea suportînd cea mai mare parte a sarcinilor fiscale. Cu foarte mici excepții, țăranimea

este supusă tuturor obligațiilor fiscale, biruri, dăjdii, munci și slujbe. Exploatarea fiscală a țărănimii și-a atins nivelul maxim în epocă în domeniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Astfel, la mijlocul veacului al XVII-lea, dările de repartitie pe gospodăria țărănească variază, după avere, între 5 și 27 de galbeni pe an (în medie 8 galbeni și jumătate = cca. 1700 de aspri sau bani). Ca să poată realiza această sumă, ținând seama de prețurile mărfurilor pe piața internă, o familie de țărani trebuia să vîndă anual fie o pereche de boi, fie 10 porci, fie 45 de oboroace de griu, fie cîte 50 de vedre de vin. Oricît de întemeiată ar fi fost o gospodărie țărănească, suportarea unei atare sarcini o ducea în cîteva ani la ruină.

Reacția țăranilor la înăsprirea exploatării fiscale s-a manifestat prin vînzarea ocinei, urmată uneori și de vînzarea libertății personale și printr-o afirmare puternică a luptei de clasă. În actele de vînzare ale părților lor de moșie, moșnenii țin să spună că o fac de „bogate nevoi ce am avut pre capetele noastre”, de biruri și dăjdii și pentru că zapcii i-au legat și i-au bătut. O bună parte a țărănimii reacționează însă altfel. Cu toate restricțiile severe ale domniei, cu măsurile de legare a țăranilor de pămînt, de domiciliul lor fiscal, cu sancțiunile ce merg pînă la pierderea moșiei și a libertății, cu întemnițări și bătăi, țăranii recurg la fuga în țară și peste hotare, la opoziții adesea violente și la spargerea satelor. În numai 14 ani (1636—1650), actele interne din Țara Românească cuprind 65 de mențiuni pentru fugile de bir, ele consemnînd spargerea a 50 de sate (39 libere și 11 aservite), restul fiind fugi individuale. În aproape toate cazurile se menționează că țăranii „ca niște oameni răi și fugari, și-au lăsat dedinele și casele lor pustii și au fugit în altă țară pentru bir și pentru drahma împărătească”¹, sau „și-au părăsit moșiile și birul și dajdia împăratului și au fugit, unii prent Țara Turcească, alții prent Țara Ungurească, alții prent-altă parte”². Situația se prezenta la fel și în Moldova. Siliștele astfel părăsite, ca și ocinele celor fugiți individual se confiscă și se dau celor ce plătesc birul; țăranii aduși la urmă, sînt aserviți și dați pe seama aceluia care le-a plătit birul.

Spargerile de sate și fugile de bir au tulburat adine funcționarea normală a stringerii dărilor și au provocat dezechilibrări demografice, cu consecințe grave pentru economia agrară. Pentru remedierea acestor neajunsuri și pentru redresarea economiei, spre sfîrșitul veacului al XVII-lea, în ambele țări noi reforme fiscale caută să curme această stare de lucruri, luînd din greutatea sarcinilor fiscale ce apăsau țărănimea și transpunînd-o pe seama altor categorii sociale. De unde la mijlocul veacului al XVII-lea, țăranii suportau 80—90 % din totalitatea dărilor de repartitie, la sfîrșitul aceluiași veac, ei suportau 67 %. În epoca următoare însă, sub regimul fanariot, se ajunge la vechea situație, de pe spatele țărănimii extorcîndu-se iarăși marea majoritate a sarcinilor fiscale.

Exploatarea fiscală crîncenă a avut pentru țărănime consecințe deosebite, provocînd grave prefaceri și mutații în structura ei. Sărăcirea masei de țărani liberi, fuga lor, ca și a rumânilor, alimentarea continuă a categoriei țăranilor cu învoială cu noi forțe umane, determină schimbarea raporturilor numerice dintre categoriile de țărani, cei liberi, cei aserviți

¹ Arh. St. Buc., Doc. Istorice, LXXV/197.

² Ibidem, Mitrop. T. Rom., CXXII/9.

și cei cu învoială ; scade continuu numărul moșnenilor și mai cu seamă al rumânilor și crește cel al țăranilor cu învoială. Aceste prefaceri în structura țăranimii au urmări pe plan economic și social, determinînd schimbări în sistemul de exploatare a moșiilor feudale, ca și în raporturile de clasă.

IV. SARCINILE FEUDALE. RENTA

Ca formă, sarcinile feudale ale țăranimii aservite rămîn aceleași ca și în epoca anterioară, în muncă, în produse și în bani. Datorită însă schimbărilor intervenite în structura economică și socială, diferiți factori — (dezvoltarea pieții și a schimbului, tendința stăpînitorilor de moșii) de a-și mări rezerva cultivată, opoziția țăranimii la creșterea exploatarei — acționează și asupra rentei feudale, determinînd unele modificări în forma și evoluția ei, în locul pe care o formă sau alta îl ocupă în ansamblul sarcinilor feudale.

În actele diplomatice interne din epocă renta este cunoscută prin termenii : *venit, hrană, ajutor, adet și dajdie*, toți termeni generici ; există însă și denumiri proprii pentru fiecare formă a rentei în parte.

Renta în muncă poartă în documentele epocii diferite nume, ca : *lucru, robotă, treabă, slujbă, clacă, boieresc*. Lucrul constituie obligația caracteristică oamenilor de condiție servilă : rumâni, vecini, colibași, poslușnici.

Cele mai multe porunci domnești adresate rumânilor și vecinilor în ambele țări și care pomenesc renta în muncă vorbesc de ea ca de o obligație știută și practică din vechime, fără alte precizări asupra naturii, cuantumului sau duratei sale. „Să aibă vecinii a posluși și a sări la toate ce vor fi trebile sfintei mănăstiri” sau „să asculte ori de ce le va da învățătură și să lucreze unde va fi treaba...” spun documentele din Țara Românească, iar cele din Moldova, „să aibă a asculta... întru tot ce le va da învățătură”.

Alte porunci precizează și natura muncii și categoria de țărani obligați s-o presteze. Muncile cele mai des amintite și care de fapt constituiau povara cea mai grea, prin volum și timp de prestație, fiind și generalizate în toată țara, sînt cele agricole : arat, semănat, secerat, treierat, cosit etc., ca și unele munci la vie. Li se poruncește rumânilor de către domnie „să aveți să ascultați ... să lucrați și la coasă și la secere și la tot lucrul”, sau „să arați și să lucrați la tot lucrul, cum este obiceiul și legea rumînilor” sau „să aveți a ascultare ... cum ați ascultat și mai denainte vreme ... să-i arați, să-i cosiți, să-i secerați, să-i lucrați tot lucrul de ce o va da învățătură și o va porunci”. Iar unor vecini din Moldova li se spune „să cosească și să stringă pîinea mănăstirii”.

Cît despre unele lucrări la vie, nu cele speciale, care se făceau cu muncă salariată, documentele precizează „să mii rumîni ... la lucru și să facă haraci de vie și să îngreădească viile și să lucreze la ce va trebui”³.

Între obligațiile de muncă ale rumânilor un loc însemnat îl aveau și cărăușiile, legate mai cu seamă de aducerea la curtea feudală a unor

³ Ibidem. Ep. Argeș, LXIX/9.

produse provenite fie din dijme, fie de pe rezerva seniorială. Este mai ales vorba de transporturi de cereale, vin, fin, lemne. Astfel, unor rumâni ai unei mari jupanite li se poruncește : „să-i încărcăți vinul și bucatele ce va avea, să i le duceți la casa ei și să ascultați de ce vă va da învățătură, cum este legea rumânilor”⁴. Altor rumâni, ai unei mănăstiri, li se dă poruncă : „să încărcăți toată dijma mănăstirii, cit se va afla, să o duceți la mănăstire, precum iaste obiceiul” și de asemenea „și o majă de pește să duceți la mănăstire, precum iaste obiceiul”⁵. Unor sate ale mănăstirii Cozia, aflate în județul Romanați, li se poruncește în 1666 : „să căutați să aveți a stringe toată piinea mănăstirii Coziei, cită se va afla pre hotarele voastre, de dijmă și de clăci, și să o treerați și să o încărcăți în carăle voastre și să o duceți la Rîmnice, la metohul sfintei mănăstiri Coziei”⁶. Actul de mai sus este semnificativ nu numai pentru muncile pe care le datorau rumânii, ci și pentru existența rezervei în sate care nu sînt în apropierea curții feudale, în cazul de față, a mănăstirii, ci destul de depărtate.

Oamenii de condiție servilă mai erau obligați și la alte munci, mai speciale, la mori, iazuri, heleșteie, drumuri, aflate pe domeniu. „Să căutați să vă sculați cu carăle voastre — poruncește Antonie vodă unor rumâni ai mănăstirii Radu vodă din București — și cu topoare ... să lucrați la morile mănăstirii și la zăgazuri”⁷.

De asemenea rumânii, dar mai cu seamă poslușnicii și colibașii, executau și tot felul de munci domestice la curtea stăpînului de moșie, „la lucruri ce trebuiește la casa boierească”, spune un document⁸.

Munca rumânilor și a vecinilor era în principiu nelimitată, niciuna din poruncile care vorbesc despre ea neprecizînd în mod clar nici cuantumul și nici durata ei. Astfel de porunci se încheie de obicei, după cum s-a văzut, cu formulă vagă : „să lucreze rumânii cum este obiceiul și legea rumânilor”, fără însă să se precizeze undeva care este și în ce constă obiceiul și legea, dacă ele constituiau o îngrădire pentru dorințele feudalilor sau, dimpotrivă, este vorba de muncă nelimitată. Alte asemenea porunci spun ca rumânii „să lucreze unde va fi treaba” sau „să lucreze la ce li se va porunci”. Un singur act este ceva mai clar, dar acela se pare că este un caz special, referindu-se numai la niște rumâni ce trăiesc în preajma mănăstirii Plumbuita. Este vorba de un document din 1643, prin care Matei Basarab le poruncește acestora să facă mănăstirii muncă fără soroc „să fie de ajutor și de poslușania sfintei mănăstiri și ziua și noaptea”⁹.

Începînd mai cu seamă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, renta în muncă este impusă pe unele domenii, în anumite condiții, și țăranilor liberi fără ocină, așezați pe moșii străine. Acordînd o atenție deosebită exploatării moșiilor pe bază de rentă în muncă, aducătoare de venituri mai mari decît alte forme ale ei, feudații caută să lărgească baza de recrutare a mîinii de lucru, impunînd treptat munca și oamenilor cu învoială, stabiliți pe domeniu în condiții de dijmă. Pe unele moșii, stăpînii

⁴ Ibidem, Doc. Istoric, CCCC/228.

⁵ Ibidem, ms. nr. 255, f. 124 v.

⁶ Ibidem, ms. nr. 209, f. 294 v.

⁷ Ibidem, M-rea Radu Vodă, X/15.

⁸ Ibidem, ms. nr. 256, f. 271.

⁹ Ibidem, M-rea Plumbuita, II/1.

încereau să le impună și lor, cu ajutorul domniei, lucrul după „obiceiul” rumânilor, punându-li-se alternativa: lucru sau plecarea de pe moșie. În 1643, Matei Basarab poruncea unor țărani cu învoială, așezați pe moșia Cernătești, a mănăstirii Glavacioc: „să căutați au să dați ajutor la lucrul sfintei mănăstiri, au să eșiți afară de pe moșia mănăstirii”¹⁰. În 1711, Dimitrie Cantemir poruncea și el unor oameni cu învoială din satele Ulmi și Mogoșești, așezați pe moșie mănăstirească, ca să asculte de egumen: „întru toate trebile ce ar hi a sfintei mănăstiri, și la seaciră și la coasă și la altele, la tot să dați agiutor, precum ați dat și pînă acmu”¹¹.

În fața opoziției cu care sînt întîmpinate aceste pretenții și a hotărîrii țăranilor cu învoială de a pleca de pe moșiile unde li se cere lucru ca și rumânilor, stăpînii feudali se mulțumesc cu claca limitată, stabilită prin învoieli. Aceasta a variat în timp, de la țară la țară, și chiar de la moșie la moșie de la 3—5 zile în Țara Românească, la 12—36 de zile în Moldova.

Reține atenția faptul că în această vreme apare și o formă nouă a rentei în muncă, așa-numita în acte *clacă*. Între noțiunea de clacă și cea de lucru este o deosebire de conținut, nu numai terminologică. Pe cînd lucrul este o muncă la orice, prestat oricînd, claca este o muncă cel mai adesea agricolă, colectivă, cu durată limitată, prestată pe anotimpuri, cîteva zile la rînd. Există o rațiune întemeiată pentru ca astfel de munci (aratul, semănatul, seceratul, cositul finului), care necesitau o mai mare forță de muncă, să se efectueze grabnic, în același timp și de către mai mulți, pentru a se profita de vremea cea mai favorabilă și a nu se produce pagube cu întîrzierile. Claca se efectua mai ales primăvara, vara și toamna. Un zapis din anul 1700 dă unele detalii asupra unei asemenea învoieli cu clacă; oamenii așezați la Jiblea, pe moșia mănăstirii Cozia, se obligă „a clăcui mănăstirii cu plugul de primăvară zile 3, iar de toamnă zile două și cu topoară și cu sapa să avem a clăcui la ce ni-ar porunci”. Dacă nu se vor ține de învoială, egumenul să fie volnic a-i scoate de pe moșie¹². În 1702, oameni cu învoială, așezați la Făcăeni, pe moșia mănăstirii Cotroceni, se obligă: „să clăcuim ... cu toții 4 zile într-un an, 2 zile cu plugu și alte două zile la ce ne-ar pune. Și cîndu ar hi vremea de arat și ar zice omul părintelui să facem clacă, orice zi, să fim noi bucuroși să eșim într-acea zi să clăcuim cu toții, cîți se vor afla în sat, nu unul azi, altul mîine, ci cu toții într-o zi, cîți sîntu însurați, cu case”¹³.

După ce își întemeiau gospodăriile pe moșiile pe care se așezau în condiții de dijmă, țăranilor cu învoială le venea greu să se despartă de ele și, în cele din urmă, acceptau claca, ea intrînd astfel, cu timpul, prin abuzul stăpînilor de moșii, în învoieli.

Între formele de rentă, cea mai împovărătoare pentru țăranii aserviți, mai cu seamă prin consecințele ei asupra libertății lor personale, dar și cea mai folositoare, și deci, mai căutată pentru stăpînii de moșii, a fost, în epocă, renta în muncă. Din aceste atribute ale ei s-a născut și o aspră luptă de clasă între cei care o impuneau, feudali, și cei care erau siliți s-o presteze și i se opuneau, țăranii.

¹⁰ Ibidem, M-rea Glavacioc, XXXIV/27.

¹¹ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova, p. 127.

¹² Ibidem, vol. I, Țara Românească, p. 187.

¹³ Ibidem, p. 194.

Renta în produse constituie forma predominantă a rentei feudale în această vreme. Ea consta în obligativitatea tuturor celor ce se foloseau în vreun fel de pământ străin de a da stăpînului acestuia o cotă anuală din produsele obținute. Stăpînul moșiei percepea rentă în produse de pe toate părțile ce-i alcătuiau moșia : țarină, vie, fineață, pășune, pădure, apă și subsol.

În terminologia românească a vremii, renta în produse purta numele generic de : *dijmă*, *zeciuială*, *desetină*, *suhat*, *găleată*, *coloadă* și *dat*. Cînd se specifica și natura produselor ce constituiau renta, ea se numea : *dijmă* sau *găleată* de grîu, de orz, *desetină* de vin, *vinărici* boieresc sau *otaștină*, *dat* de oi, *suhat* de boi etc.

O vreme, pînă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, renta în produse a rumânilor a continuat să poarte numele de *găleată* în Țara Românească și *coloadă* în Moldova, pentru ceea ce ei dădeau din grîu, orz și fin, și *dat* pentru ceea ce erau obligați să dea din animalele mici (oi, capre, porci) și din stupi. Cuantumul găleții date de țărani aserviți nu se cunoaște, el nefiind precizat în nici un izvor contemporan. Despre dat există unele știri ; astfel, cuantumul său în 1633, în Țara Românească, era de 1/10 din porci și din stupi și de 1/20 din oi. Din a doua jumătate a veacului, renta în produse a țărănilor aserviți se identifică în terminologie și cuantumul cu cea a oamenilor de condiție liberă, țărani cu învoială, slujitori, roșii ș.a., șezători pe moșie străină.

Renta în produse a oamenilor personal liberi se numea *dijmă* și *desetină*. Dijmuirii erau supuse toate cerealele (grîu, orz, ovăz, secară, mei, porumb), plantele textile (inul și cînepa), leguminoasele (linte, fasole, mazăre, bob), finul, vinul, fructele, lemnele, animalele mici, stupii, peștele și sarea, obținute din exploatarea unui teren străin.

În conflictele dintre stăpînii de moșii și rumâni în legătură cu renta în produse, domnia intervenea aproape întotdeauna în favoarea celor dîntii, poruncind rumânilor să-și dea „datul și gălețile cum este obiceiul”. De asemenea intervenind între raporturile dintre stăpînii domeniului și oamenii cu învoială, îi împuternicește pe cei dîntii să-și ia dijmă din toate produsele domeniului. Astfel, în 1636, mănăstirea Radu vodă este împuternicită de domn să-și ia dijma din satul Parapani de la „cine va fi arat sau va fi cosit pre ocina mănăstirii . . . de la tot omul să ia dijma a zecea, din zece clăi o clăie, den grîu, den orz, den ovăz, den meu și den fin și den tot venitul”¹⁴. În 1703, Constantin Brîncoveanu împuternicea pe egumenul mănăstirii Roaba să-și ia de pe moșia Plopul „dijma din grîu, din meu, din orzu, den ovăz, din cînepă, din in, tot din zece una, după obicei”¹⁵. La fel de clare în privința dijmei sînt și documentele din Moldova. În 1646, Vasile Lupu dă voie mănăstirii Putna să-și ia de pe o moșie a ei de la cei ce se hrănesc pe ea „a dzecea din piine și din fin și din grădini și din cinepi și din tot venitul”¹⁶. Alte acte adaugă la produsele de mai sus, în ambele țări, dijma „den legumi”, „din poame” etc.

La mijlocul veacului al XVII-lea, procesul dijmuirii este astfel legiferat atît în Moldova, cit și în Țara Românească : „Partea celuia ce

¹⁴ Arh. St. Buc., Doc. istorice, CCCX/25.

¹⁵ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, p. 199.

¹⁶ Arh. St. Buc., Doc. istorice, LXXXV/27.

sămână pre locul altuia, de va fi sămînța lui și cu toată cheltuiala, atunce sînt a lui 9 snopi, iară a celuiia ce au dat pămîntul, un snop”¹⁷.

Renta în produse luată de la vița de vie plantată pe moșie străină se numea *vinărici boieresc* sau *otaștină* în Țara Românească și *desetină de vin* în Moldova. Cuantumul ei era de obicei o vadră din 20 (uneori și una din 15 sau chiar una din 10) în Țara Românească și, întotdeauna, una din 10 în Moldova.

Celor ce tăiau lemne în pădure străină li s-a luat la început „zeciuala lemnelor” sau „din zece lemne un lemn”, iar mai tirziu, dijmă din lemnul prelucrat (șindrila, doage).

Pentru folosirea pășunii, oamenii cu învoială dădeau *suhāt*, adică dijmă din vitele mici, la început în natură, mai tirziu în bani, în același cuantum cu cel al rumânilor (oi 1/20, porci 1/30 sau chiar 1/10).

Din pește și sare, în ambele țări se lua de către stăpînul apei sau al subsolului dijmă 1/10; din stupi dijma varia, mergînd de la 1/30 la 1/10.

Așezarea pe moșie și folosirea unor părți ale ei presupunea întotdeauna și asentimentul stăpînului acesteia. Cei ce nu-l aveau, suportau consecințele. Condiția aceasta este astfel legiferată în pravila lui Vasile Lupu din 1646: „Oreacine den plugari de va intra în pămîntul altuia de-l va ara sau-l va și sămăna și nu va fi întreat pre stăpînul pămîntului, dăm învățatură ca să nu ia nemică dentr-acel pămînt, nice pentru munca lui, nice pentru arătură, nice den roada ce va face și necum altă, ce nice sămînța ce-au aruncat acoloa, nice aciea să nu aibă voe să o ia”¹⁸. Cu mici deosebiri condiția apare și în *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab¹⁹.

Dijmuirea se făcea la cereale mai ales din clăi, stoguri sau snopi, și mai rar din grăunțe. Din animale și stupi, dijma se lua toamna, din pește și sare, după dispoziția pe care o dădea stăpînul.

Renta în produse, asigurînd o mai mare libertate țăranilor, fiind și tradițională în cuantum, era preferată de aceștia; la renta în produse rar sînt semnalate împotriviri ale producătorilor direcți.

Renta în bani, în comparație cu celelalte forme ale rentei, continuă să fie foarte redusă. Ea apare, ca și mai înainte, mai ales sub forma dărilor în bani, cedate de domnie unor feudali; acestea își schimbă astfel funcțiunea, din dări către stat transformîndu-se în rentă. Uneori însă, deși rar, ea apare și ca o convertire bănească a rentei în muncă sau în produse.

În primul caz se află mai ales sloboziile. Astfel, în 1623, satul Frăsinetul, devenit prin colonizare slobozie boierească, este scutit de dări, numai „să dea în fiecare an jupanului Dumitrache Cantacuzino de casă 400 aspri”²⁰.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea, pe unele moșii suhatul, dijma stupilor și vinăriciul se plătesc în bani. Astfel, pentru vitele mari (cai, boi, vaci) se dădeau cîte 4 bani de cap, iar pentru cele mici (oi, porci) și pentru stupi, cîte 3 bani. Dar suma varia, căci sînt cazuri în care pe unele moșii pentru vitele mici se plăteau 4 și chiar 5 bani de cap pe an.

¹⁷ *Îndreptarea legii*. 1652, București, 1962, p. 283; *Carte românească de învățătură*. 1646, București, 1961, p. 57.

¹⁸ *Carte românească* p. 54.

¹⁹ *Îndreptarea legii* p. 280.

²⁰ *Documente privind istoria României*, B., Țara Românească, veac. XVII, vol. IV, p. 271.

În Moldova, oamenii cu învoială din unele sate se învoiesc cu stăpînul moșiei ca pentru locurile lăzuite de ei să dea 2 lei frunțașii, 1 leu și 30 de parale mijlocașii și un leu săracii, iar pentru stînjenu de fin cosit pentru vitele lor de pe fineața domeniului, cîte 3 parale.

Vinăriciul boieresc în Țara Românească pe unele domenii se plătea în bani, cîte 2—4 bani vadra de vin produs.

Convertirea rentei în muncă în rentă în bani este în epocă un fenomen rar. Totuși, ea se întîlnește. Astfel, în 1669, unor mahalagii din București, șezători pe moșia mănăstirii Radu vodă, li se îngăduie ca în locul lucrului — 3 zile pe an — să dea anual 45 de bani; se răscumpără astfel ziua de lucru cu 15 bani.

V. EVOLUȚIA RELAȚIILOR AGRARE, LUPȚA DE CLASĂ

În evoluția relațiilor agrare din Țara Românească și Moldova în această epocă se pot distinge două etape, fiecare cu trăsăturile ei specifice : prima, de la începutul secolului al XVII-lea și pînă pe la mijlocul lui, cea de-a doua, de la mijlocul secolului și pînă la începutul epocii fanariote.

Continuare firească a evoluției social-economice din secolul al XVI-lea, prima etapă are drept caracteristici : asaltul clasei dominante asupra țărănimii, în vederea exploatării moșiilor prin forma rentei în muncă, încercări de generalizare a ei pe toate moșiile, extinderea ei și asupra altor categorii de țărani în afara rumânilor, sporirea cuantumului de lucru, precum și aplicarea de către puterea centrală, cu destulă severitate, a legării de glie.

La baza acestor tendințe ale clasei stăpînitoare a stat creșterea rezervei senioriale, a „delniței boierești”, cum este ea numită în izvoare, stimulată de dorința de a-și transforma domeniile în întreprinderi producătoare de cereale, cu mari posibilități de desfacere pe piața externă și, deci, aducătoare de însemnate venituri bănești.

Creșterea rezervei senioriale s-a făcut prin defrișări realizate de stăpînul moșiei prin muncă servilă sau chiar plătită, prin cumpărări de ogoare de la moșneni sau de curături de la rumâni, ca și prin acapararea, cu ajutorul domniei, a părților de ocină ale țăranilor fugiți.

Acordînd o atenție deosebită exploatării moșiilor prin muncă servilă, stăpînii feudali au căutat să lărgescă baza de recrutare a mîinii de lucru, extinzînd obligația de a li se munci pe rezervă și asupra țăranilor liberi, fără ocină, așezați pe domeniu numai cu condiția dării dijmei din produse, ca oameni cu învoială. Li se cere acestora, sub amenințarea alungării de pe moșie, să presteze stăpînului moșiei pe care șed și lucru pe rezervă.

Intensificarea exploatării țărănimii, concretizată printr-un mai mare volum de muncă a rumânilor, peste „obicei”, ca și impunerea lucrului țăranilor cu învoială, au prilejuit în această etapă o accentuare a contradicțiilor și luptei de clasă. Acestor tendințe și măsuri ale clasei dominante, țărănimea îi opune o puternică rezistență, manifestată prin refuzul de a lucra, prin fuga de pe moșie, prin trecerea la alte categorii sociale, mai ales înscrierea la slujitori, prin spargeri de sate și chiar prin răscoale.

Fată de aceste fenomene sociale, atitudinea domniei în această vreme, este inconsecventă. Unii dintre domni, ca Matei Basarab, Miron

Barnovschi, Vasile Lupu, sprijină tendințele celor de sus, ale clasei stăpînitoare, pe cînd alții, ca Radu Mihnea, Gavril Movilă, Alexandru Iliș, nu de puține ori dau cîștig de cauză țăranilor, în conflictele lor cu boierii și mănăstirile, favorizînd eliberările de rumânie. Privind atitudinea domniei pe toată epoca, se poate constata că ea a fost conștientă că nu poate fi reazem total, fără rezerve, încercărilor boierimii de a mări exploatarea țăranilor la maximum; ruinarea completă a gospodăriei țărănești, consecință a acestei exploatare peste limită, ar fi dus în cele din urmă la însăși ruinarea statului feudal. Pentru acest motiv, domnia a căutat ca, sprijinînd clasa stăpînitoare, să nu distrugă nici puterea economică a țărănimii, această bază fiscală și de oaste a statului.

Neputînd să-și asigure mină de lucru permanentă pe moșii și nici să facă față opoziției țărănimii, stăpînii feudali au recurs cel mai adesea la mijloacele de constrîngere ale statului, obținînd adeseori sprijinul domniei întru apărarea intereselor lor. Multe din actele interne arată că domnia îi împuternicește pe boieri și mănăstiri să-i aducă la urmă pe rumânii fugiți, iar pe oamenii cu învoială, în caz de refuz de lucru, să-i alunge de pe moșie. În poruncile adresate țăranilor, domnul trece adesea de la o atitudine binevoitoare, cu promisiuni de scutiri de dări, în caz de supunere, la una de amenințări drastice, chiar cu moartea, în caz de neascultare a hotărîrii domnești și a divanului. În 1635, Matei Basarab, adresîndu-se rumânilor fugiți din trei sate, le scrie : „... voi rumânilor, să căutați să vă strîngeți toți la urmă, să lucrați după cum vă vor da învățătură. Iar domnia mea... voi slăbi de bir și veți avea milă și căutare. Iar carele nu se va înturna, apoi de mare certare va fi și pradă”²¹. Același domn, adresîndu-se altor rumâni, care nu voiau să lucreze stăpînului lor, un boier, le scrie : „... carele din voi nu va asculta să știe că tocma colo voi să trimit domnia mea să vă spînzur, nimic glumă să nu vă pară”²².

Lupta de clasă a țărănimii în această etapă a culminat cu participarea ei la răscoala seimenilor, o adevărată mișcare socială antifeudală.

Cea de-a doua etapă (1660—1716) se caracterizează printr-o și mai dîră opoziție a țăranilor împotriva încercărilor clasei stăpînitoare de creștere a exploatareii pe calea rentei în muncă. Fugile rumânilor de pe moșii se amplifică. În fața opresiunii stăpînitorilor de moșii, a obligării rumânilor la muncă forțată peste „obicei”, care ducea la neglijarea propriei gospodării, la sărăcie și foamete, ei preferă să se despartă de delniță, să fugă și să se așeze pe alte moșii în condiții de oameni cu învoială. Posibilități de a-și găsi locuri de așezare și de hrană pe alte domenii, ale căror stăpîni — și ei în situația de a nu mai avea rumâni — erau dornici să-i primească, existau în această vreme suficiente.

Fuga rumânilor de pe moșii i-a silit pe stăpînii acestora la altă atitudine, mai puțin intransigentă ca în prima etapă. În locul rumânilor fugiți, pentru a-și păstra veniturile de pe moșie, boierii și mănăstirile se mulțumesc cu așezarea unor oameni cu învoială, neinteresîndu-i în vreun fel proveniența acestora. De la aceștia se obținea cel puțin dijma, iar mai apoi, treptat, și muncă sub formă clăcii. Pe măsură ce fenomenul ia amploare,

²¹ Arh. St. Buc., ms. nr. 719, f. 255—256.

²² Ibidem, M-reă Glavacioc, XXXIV/42.

se produce o egalizare a obligațiilor rumânilor cu cele ale oamenilor cu învoială, atât în privința lucrului, cât și a rentei în produse. Rumânii, cîți mai rămăseseră, nu mai fac lucru fără soroc, ci clacă, ca și oamenii cu învoială; de asemenea, ei nu mai dau găleată și dat, ci dijmă și suhat, ca și oamenii cu învoială.

Mișcările acestea ale populației țărănești au produs perturbări pe domeniu, în relațiile agrare, în forma și cuantumul rentei feudale. E destul să amintim că se ajunge la situația că pe unele domenii stăpînii nu mai știau dacă au rumâni sau oameni cu învoială.

Domnia, solicitată, intervine și acum în favoarea stăpînilor de moșii în conflictele acestora cu țărani, dar nu cu stăruința și vigoarea din epoca anterioară. Legarea de glie nu mai funcționează cu rigurozitatea dinainte; măsurile de aducere la urmă a rumânilor sînt mult mai puține.

Lupta de clasă a țărănimii a culminat în această etapă cu unele răscoale care au loc mai cu seamă în Moldova, în anii 1671—1672 și 1683—1684.

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

- Carle românească de învățătură. 1646*, București, 1961.
Documenta Romaniae Historica, A., vol. XIX, XXI—XXII; B., vol. XXI—XXIV.
Documente privind istoria României, veac. XVII, A., vol. I—V; B., vol. I—IV.
Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, București, 1961; vol. II, Moldova, București, 1966.
Indreptarea legii, 1652, București, 1962.

STUDII

- CONSTANTINIU, F., *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972.
 FILITTI, I. C., *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București, 1935.
 GIURESCU, C., *Studii de istorie socială*, București, 1943.
 GRIGORAȘ, N., *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626—1636*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria științe sociale, V (1954), nr. 3—4, p. 419—438.
 IORGA, N., *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908.
 MIHORDEA, V., *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968.
 MIOC, D., H. CHIRCA, Șt. ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, II (1960), p. 221—252.
 PANAITESCU, P. P., *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române*, în „Studii și materiale de istorie medie” I (1956), p. 63—122.
 Idem, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964.
 PAPACOSTEA, Ș., *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III (1959), p. 233—321.
 PANU, G., *Cercetări asupra slărei țăranilor în veacurile trecute*, București, 1910.
 ROSETTI, R., *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1904.
 STAHL, H. HENRI, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I—III, București, 1958—1965.
 ȘTEFĂNESCU, Șt., D. MIOC, H. CHIRCĂ, *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIVe—XVIIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, I (1962), nr. 1, p. 39—60.
 VLAD, M. D., *Colontizarea rurală în Țara Românească și Moldova*, București, 1973.

LA PAYSANNERIE DE VALACHIE ET DE MOLDAVIE AU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Ce chapitre du IVe volume de *l'Histoire de Roumanie* en cours d'élaboration, portant sur la paysannerie de Valachie et de Moldavie entre 1601—1716, repose sur des ouvrages de plus vieille date ou contemporains dus à des historiens roumains réputés, sur les propres études des auteurs ainsi que sur des matériaux documentaires inédits.

On y traite notamment de la communauté villageoise, de la structure de la paysannerie, de ses obligations fiscales et de ses charges domaniales, de la lutte de classe.

Au cours du XVIIe siècle, la communauté villageoise était confrontée à la désagrégation, due aussi bien à des facteurs d'ordre intérieur (la stratification économique de la paysannerie et le détachement d'une catégorie de paysans plus aisés du système de la co-indivision) qu'à des facteurs d'ordre extérieur (la pénétration d'étrangers dans la collectivité, provenant d'ordinaire de catégories sociales supérieures qui furent des éléments dissolvants de la collectivité).

Dans la structure de la paysannerie l'on distingue, comme par le passé, deux grandes catégories : la paysannerie libre et la paysannerie asservie ; contre celles-ci on voit se développer maintenant la catégorie des paysans « cu învoială » (conventions conclues à l'amiable avec les maîtres des domaines). Les documents de l'époque leur donnent, d'après la langue et le pays respectif, diverses dénominations : « moșneni », « megieși », « cnezi », « răzeși », « moșinași », « vecini », « rumâni », « poslușnici », etc., termes analysés tour à tour dans le chapitre avec la signification requise.

On présente ensuite les obligations fiscales et celles domaniales de toutes les catégories de paysans, étant relevé que cette fois également, vu surtout l'existence d'une puissante paysannerie libre, la principale voie d'exploitation des paysans de Valachie et de Moldavie était celle fiscale.

Dans la partie finale on analyse les formes de manifestation de la lutte de classe de la paysannerie, à commencer par la fuite des paysans des domaines féodaux et culminant par la révolte.

INFLUENȚA MATERIALISMULUI DIALECTIC ȘI ISTORIC ASUPRA OPEREI LUI IOAN BOGDAN

DE
LOUIS ROMAN

Personalitate proeminentă prin capacitatea de pătrundere și erudiție, prin autoexigență și spirit critic, Ioan Bogdan și-a asigurat o poziție de prim rang în știința țării, cu lucrări prestigioase ce-i conferă multiple merite: cercetări de istorie socială și instituțională, ediții de letopisețe, texte literare și folclorice, studii asupra istoriografiei bizantine, sud-slave și vechi românești, publicarea de documente și comentarii diplomatice, preocupări lingvistice și sigilografice.

Există oare o influență a materialismului dialectic și istoric asupra operei lui Ioan Bogdan? Lucrări avizate au relevat evoluția istoricului pe o linie progresistă ascendentă, importante trăsături înaintate fiind proprii operei sale: înțelegerea superioară a patriotismului și aprecierea contribuției tuturor popoarelor la istoria omenirii, luarea de atitudine împotriva obscurantismului și a propagandei șovine camuflete în haină religioasă, evoluarea spre justă înțelegere a situației țărănimii în raport cu domnia și boierimea în condițiile orînduirii feudale, dar și în raport cu moșierimea în perioada contemporană lui etc. Imediat însă se stabileau limite severe concepției istoricului: idealism subiectiv și eclecticism, respingerea saltului calitativ și simplismul determinării materiale a culturii etc. Se reliefa însă că, treptat, savantul ajungea la o anumită clarificare și în privința aparatului categorial („feudalism”, „clase sociale”, „luptă de clasă”), se îndrepta spre o interpretare materialistă a dezvoltării sociale, se apropia de o caracterizare științifică a epocilor istorice¹. Se aprecia chiar că I. Bogdan a fost singurul în vechea istoriografie care „a avut intuiția parțială a unui criteriu mai științific” de periodizare a istoriei României².

Recunoscînd meritul analizelor operate de Mihail Dan, printre care — la loc de cinste — se află și înfringerea inerentelor dificultăți ale deșelării unor cîmpii, cititorul amintitelor sale studii nu-și poate totuși ascunde unele nedumeriri. Încercîndu-se o disjuncție pe perioade a activității lui Ioan Bogdan — în anumite limite, de altminteri, justificată —, de ce oare nu se relevă totodată elementele lor de unitate? Căci, în opera cunos-

¹ M. Dan, *Elemente progresiste în opera lui Ioan Bogdan*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I—II, 1958—1959, p. 200, 204—214; idem, *Despre activitatea didactică a lui Ioan Bogdan*, în *ibidem*, VIII, 1965, p. 243—270.

² A. Oțetea, *Marxismul și cercetarea istorică*, în „Lupta de clasă”, s. V, XLV, 1, 1965, p. 46.

cutului slavist, subsistă un bogat filon conceptual în continuă devenire. Punctîndu-se unele opinii — criticabile, desigur, din punctul de vedere al nivelului actual de dezvoltare a materialismului dialectic-istoric —, pentru ce oare nu se insistă în mod mai accentuat asupra meritelor istoricului de a se fi călăuzit în epocă de anumite principii? A-l critica pentru că repeta — ca atîția alți oameni înaintași ai vremii, în întreaga Europă, dealtfel — idei de circulație în sociologie și istoriografie, poate fi mai puțin important decît de a contura elementele prin care cercetătorul se depărta de ideile de rutină, apropiindu-se de o înțelegere realmente științifică; nu se poate uita exemplul lui Marx și Engels, care, ei înșiși, au evoluat spre materialismul dialectic și istoric. Dar, fără îndoială, ideea care ne pune cel mai mult pe gînduri este aceea că Bogdan — adoptînd elemente ale materialismului dialectic în concepția proprie — nu le-ar fi aplicat în cercetare, ele rămînînd apariții singulare în opera sa, fără a fi alcătuit un sistem de gîndire³. Și lucrarea, ce-și propunea să înfățișeze atît de importante concluzii ale istoricului asupra instituțiilor medievale românești⁴, nu reușea să sesizeze dialectica materialist-istorică ce animă lucrările asupra cărora se insista.

Cea mai înaltă apreciere asupra concepției slavistului era exprimată prin reluarea unei idei a lui V. I. Lenin: Ioan Bogdan s-a apropiat de principiile materialismului istoric în mod empiric, spontan, deducîndu-le din propriile cercetări⁵. Anterior însă, ideea se formulase cu prea mare prudență: în cutare lucrări ale sale, „se faisaient jour certains éléments de pensée matérialiste...”⁶.

Habent sua fata libelli! Nici opera lui I. Bogdan nu și-a putut evita destinul. Avînd o uimitoare erudiție și largă arie de preocupări (rezultat al unei îndirjite munci de-o viață), savantul poate fi greu urmărit azi (după o îndelungă dezvoltare exponențială a istoriografiei) în toate căutările sale de un cercetător, obligatoriu specializat în anumite sectoare ale istoriei. Se adaugă, indubitabil, și marea dificultate a analizei critice a concluziilor unui om, care și-a folosit întreaga sa știință pentru a accede la esențe. Sînt amintite aici unele din motivele pentru care rareori i s-a văzut și profunzimea analizei istorice⁷. Iar realitatea este aceasta: deși tributar și el unor aprecieri limitate (de ce i-am face însă grave imputări, oînd cei mai de seamă socialiști români contemporani făceau și ei primele eforturi pentru înțelegerea creatoare a realităților țării, în lumina materialismului dialectic și istoric?), Ioan Bogdan a utilizat totuși idei ale acestei concepții în cercetare; din lucrările sale adie suflul unei gîndiri dialectice, o serie de concluzii fiind perene tocmai pentru că sînt rezultatul surprinderii sensului materialist-dialectic-istoric al proceselor; nu i-au fost însă confirmate ulterior anumite idei fie pentru că informația epocii s-a dovedit

³ M. Dan, *Elemente progresiste*, p. 200, 214.

⁴ Valeria Costăchel, *Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 55—63.

⁵ G. Mihăilă, *Ioan Bogdan (1864—1919)*, în I. Bogdan, *Scrituri alese*, Edit. Academiei, București, 1968, p. 34—35.

⁶ V. Maciu, în *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1964, p. 71.

⁷ O clară prezentare a meritelor lui I. Bogdan ca istoric la Șt. Pascu, Eug. Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare și fixare a principalelor curenți și tendințe*, în „Studii”, XVII, 1, 1964, p. 153.

insuficientă, fie pentru că însăși capacitatea cognitivă i-a fost blocată de stadiul de maturizare a concepției sale.

Astfel, savantul intră și el de drept în raza de investigație a raporturilor dintre materialismul dialectic și istoric, pe de o parte, și istoriografia românească anterioară anului 1944, pe de alta⁸.

Anul 1900: apel la operele lui Marx și Engels. Era în vîrstă de 36 de ani și avea de acum 15 ani de activitate științifică în momentul în care, maturizat sub aspect intelectual, publica o dare de seamă asupra unor lucrări economice, în care-l vedem stăpînind probleme ale unei specialități, în care eruditele sale preocupări anterioare nu ne-ar fi lăsat să-l bănuim interesat: critică lucrările lui Iorgu Radu, suplinitor al catedrei ieșene de economie politică și finanțe, pentru că, referitor la capital, nu cunoaște studiile lui Marx, „care au aruncat o lumină nașteptată asupra organizării capitaliste moderne”⁹; autorul amintit „nu cunoaște teoriile lui Karl Marx asupra capitalului și salariilor, nici legislația modernă, <alcătuită> pentru a înfriuri asupra salariilor (chestiunea socială)”¹⁰. Autorul recenzat „afirmă că « sporirea capitalului a făcut ca egalitatea între oameni să fie ceva real », pe cînd tocmai sporirea capitalului a sporit inegalitatea; ceea ce explică chestiunea socială a timpurilor noastre”; el „neagă (împreună cu Rossi) existența crizelor de supraproducție”, ignorînd teoriile unor cunoscuți economiști, inclusiv ale lui „Marx și Engels, precum și istoria crizelor de la 1815 încoace”¹¹ — recenzentul merge deci mai departe, dovînd nu numai cunoașterea problematicii, dar și însușirea unor importante idei, referitoare la ciclul reproducției capitaliste și la relațiile burgheze. Și unghiul de vedere metodologic al lui I. Bogdan se reclamă de la materialismul dialectic și istoric: el consideră necesară nu numai cunoașterea teoretică a chestiunilor, dar și una practică, vizînd investigarea realităților înseși („istoria crizelor”) și a politicii economice ce rezultă din ele („legislația modernă”). Suplinitorul catedrei universitare este criticat și pentru că se declară împotriva dezvoltării industriale a României, precum și în contra ideii că solul trebuie să aparțină națiunii¹², ceea ce subliniază aderența lui Bogdan la cîteva idei ale vremii, corespunzătoare în cel mai înalt grad nevoilor dezvoltării progresiste a României. Recenzentul ia atitudine netă, în spiritul criticii marxiste, împotriva unor false teorii: „Chestiunea, așa cum a fost pusă de Malthus în secolul trecut, e fals pusă; ea este rezultatul unei idei dominante a timpului său și ca atare ea are o valoare trecătoare, istorică; ea nu este un adevăr, care să fi eșit din realitatea faptelor. Greșala aceasta a fost demult relevată”¹³. Și cum A.C. Cuza încerca să acrediteze valabilitatea cel puțin parțială a malthusianismului, I. Bogdan — cu delicatețe științifică — atrage totuși ferm atenția asupra nereușitei unei asemenea tentative: „Îndreptarea ce-i aduce d-l Cuza,

⁸ L. Roman, *Materialismul istoric și istoriografia românească anterioară anului 1944*, în „Revista de istorie”, XXVII, 12, 1974, p. 1765—1779.

⁹ I. Bogdan, *Recensiune. Cîteva scrieri de economie politică*, în „Convorbiri literare”, XXXIV, 7, 1900, p. 601.

¹⁰ *Ibidem*, p. 602.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 603.

¹³ *Ibidem*, p. 614.

încercînd să salveze o parte din teorie, poate să nu fie nici ea admisibilă. A discuta însă acest lucru nu este ținta noastră”¹⁴.

Că în amintita recenzie apar și idei criticabile — asupra cărora este de prisos a mai insista azi, mai ales după elocvențele lămuriri date de studiile precedente — nu poate mira. Dacă este totuși ceva uimitor aici, atunci aceasta este maturitatea cu care judecă realitățile unei societăți pe care, pînă atunci, aparent n-o investigase niciodată. Două momente sînt de reținut. Primul se referă la evidenta filiație de idei cu marxismul. Cel de-al doilea relevă o importantă trăsătură de caracter a istoricului : astfel, deși, evident, lecturile sale se raportează la arii vaste și reflecțiile ce decurg de acolo sînt profunde, îi repugnă afișarea și declarativismul — căci ideile înfățișate în recenzia din 1900 nu pot fi rodul unor raționamente de moment, dar niciodată pînă acum emitentul lor nu le-a anunțat, pentru simplul motiv că preocupările sale speciale nu le implicau. De aici decurge și o concluzie pentru cel ce-ar dori să se aplece asupra operei științifice cu scopul de a afla dacă folosește sau nu ideile concepției celei mai înaintate în cercetare : nu-i de căutat în acea operă o mărturisire directă de adeziune ; este de văzut concret dacă amintitele idei nu formează cumva un curent de adîncime.

Un filon unic, în continuă maturizare. Reamintindu-și cuvintele din 1841 ale lui M. Kogălniceanu, referitoare la importanța studiului trecutului pentru poporul român¹⁵, în 1905 Ioan Bogdan puncta : „Nu trebuie să pierdem din vedere nici un singur moment faptul că, oricît de importante ar fi pentru viața intelectuală modernă științele exacte și numeroasele lor aplicațiuni, pentru un popor mic, deșteptat de curînd la viața națională și amenințat din multe părți în dezvoltarea lui, crearea unei culturi proprii trebuie să fie întîia și ultima țintă a educației lui. O educație temeinică națională, o încredere nestrămutată în puterea de viață și în trîncinia neamului nostru nu le putem cîștiga însă fără cunoașterea aprofundată a trecutului, fără conștiința clară a primejdiilor ce am întîmpinat și a faptelor mari ce am săvîrșit”¹⁶. Apoi adăuga : „singura tendință... a oricărei lucrări științifice trebuie să fie tendința spre adevăr. Orice alt scop trebuie înlăturat. Tendințele greșite ale secolului trecut, care își au explicarea în situația politică de atunci a poporului român și în prejudițiile Școalei ardelenе, trebuie evitate pe viitor”¹⁷.

Cu doi ani înainte, arătase și motivele pentru care se pasionase pentru adevărul istoric și pentru trecutul poporului român : „am fost totdeauna călăuzit de o sinceră iubire de adevăr și de un entuziasm cald pentru trecutul poporului nostru, pe care am învățat a-l iubi cu atît mai mult, cu cit, studiînd mai de aproape istoria lui, am cunoscut virtuțile ce le-a avut odinioară, faptele mărețe ce le-a săvîrșit și nenorocirile fără număr prin care a trecut”¹⁸.

¹⁴ *Idem*.

¹⁵ I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale (1905)*, în *idem, Scrieri alese*, p. 99.

¹⁶ *Ibidem*, p. 93.

¹⁷ *Ibidem*, p. 110.

¹⁸ I. Bogdan, <Cuvîntare la> Ședința de la 30 martie 1903, în „Analele Acad. Române”. P. Adm. și Desb., s. II, t. XXV, 1902—1903, București, 1903, p. 159.

În concepția istoricului, aceasta nu era o declarație formală, ci un *modus vivendi et agendi*, căci în 1905 afirma necesitatea folosirii experienței istorice pentru lupta împotriva corupției din țară în vremea sa¹⁹. Cu 11 ani înainte, îl aflăm în aceeași stare de spirit militantă, cu referire la principiile ce trebuie să se aplice în cercetarea istoriei patriei : „Este timpul, domnilor, ca știința istorică română să iasă cu totul din fașa romantică a copilăriei. Datoria ei trebuie să fie de aci-nainte : a căuta pretutindeni numai și numai *adevărul*. Ar fi o rătăcire periculoasă dacă am crede că educația noastră națională trebuie bazată pe *neadevăruri* sau *reticențe*. Dimpotrivă, noi credem că printr-un studiu calm și cît se poate de multilateral al trecutului nostru, trebuie să ne dăm seama de *toți factorii* vieții noastre trecute... Datoria noastră, a oamenilor de știință, este a prezenta civilizația trecută nu cum am fi dorit să fie, ci cum a fost în realitate”²⁰. Și încheia în aceste tonuri de real optimism istoric : „Dacă românii cei vechi nu și-au pierdut individualitatea lor națională în zece veacuri de cultură slavonă, dacă ei au avut puterea de a și-o asimila, fără să fie absorbiți de dînsa, ba absorbînd ei înșiși pe cei ce le-au împrumutat-o, românii de astăzi trebuie să aibă o înzecită încredere în vitalitatea lor”²¹. Acțiunea sa a fost fecundă, contribuind într-adevăr la scoaterea istoriografiei noastre din faza romantică și din rătăcirile „latinomaniei”²².

Dar același era spiritul tînărului de 25 de ani, care — aflat în Rusia, unde găsește atîția buni specialiști, pe care-i îndrăgește și cu care va întreține apoi permanente legături științifice²³ — nu poate să nu se indigneze împotriva politicii țarismului, de asuprire națională în interior și de cîtropiri în exterior²⁴. În aceeași vreme, el înscrie și acest rechizitoriu antiobscurantist : „Chievul e unul din cele mai simpatice orașe din cîte am văzut, atît prin poziția lui pitorească, cît și prin nenumăratele resturi ale antichităților rusești. Academia duhovnicească însă, prin spiritul ei de exclusivitate și obscurantism, printr-un servilism mai urît decît oriunde în lumea catolică și prin lipsa completă de orice educație, mi-a făcut o impresie foarte rea”²⁵.

Concluzia ce se degajă este aceea că turnura gîndirii istoricului este, în esență, aceeași la 1889, 1894, 1903 și 1905 ; de-a lungul întregii vieții se maturizează acel prețios filon, care-l duce treptat spre înțelegerea științifică a unor complexe procese istorice.

Sesizarea **contradicțiilor sociale** și detașarea laturii lor înaintate, obiectiv îndreptățite de a aspira la viitor, precum și conturarea limitelor sale istorice — toate acestea constituie, desigur, unul din importanțele principii teoretico-metodologice materialist-dialectic-istorice. Cum apar contradicțiile sociale în opera lui Ioan Bogdan ?

¹⁹ Idem, *Istoriografia*, p. 111.

²⁰ Idem, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, p. 39—40.

²¹ *Ibidem*, p. 41.

²² I. Lupaș, *Scrieri alese*, I, ed. Șt. Pascu, P. Teodor, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1977, p. 130, 195, 204.

²³ D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, București, 1963, p. 181—338.

²⁴ I. Bogdan c. Iacob Negruzzi (St. Petersburg, 14 aprilie 1889), la I.E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, București, 1931, p. 233—234.

²⁵ *Ibidem* (Kiev, 22 martie 1889), p. 231.

La 7 iunie 1889, istoricul îi scria lui Iacob Negruzzi, din Moscova, cu referire la această așezare : „Din toate orașele câte am văzut, în nici unul viața bogașilor nu stă într-un contrast așa de mare cu a săracilor, ca aci”²⁶. Ideea contradicțiilor sociale era clar conturată.

În 1903, abordând realitățile sociale muntene de la sfârșitul secolului al XVI-lea, savantul demonstra prezența unei puternice crize rurale, determinate de numeroasele sarcini aruncate asupra satelor (haraciul, birurile, angariile), precum și de devastările neconținutelor răzmerițe, războaie, incursiuni turco-tătare. Ca urmare, țărani încep a se vinde în masă, rumânia — de mai veche dată în Țara Românească — luind acum proporții; la celălalt pol, se ajunge la îmbogățirea și împuternicirea clasei boierești (domnul, boierii, minăstirile)²⁷. Ideea contradicțiilor este acum folosită pentru o analiză profundă, avizată a societății. Recunoscându-se că — în procesul de rotunjire a moșilor boierești și minăstirești — I. Bogdan demasca spoliațiunea, i s-a reproșat însă²⁸ că s-ar fi postat pe o poziție obiectivistă, neutrală în prezentarea șerbirii, pe când N. Bălcescu cerea — pe baza analizei aceleși probleme — desființarea clăcii și împroprietărirea țăranilor. Avem de-a face, indubitabil, cu o observație realistă, care însă silește a repeta o axiomă (Bogdan n-a fost un revoluționar) și a formula justificate întrebări : acesta să fie oare unghiul sub care este de valorificat moștenirea culturală a trecutului ? Nu sintem mai îndreptățiți a sublinia înainte de toate apropierea de materialismul dialectic și istoric (fără a neglija, evident, limitele) ? În lumina celor de mai sus nu ne mai putem mira de faptul că, în 1905, istoricul își teoretiza acțiunea anilor precedenți, arătând necesitatea studierii organizării sociale, originii satelor și orașelor, originii și transformărilor marii proprietăți funciare a nobilimii, condițiilor economice ale diferitelor clase sociale și raporturilor, stabilite între ele pe baza acestor condiții²⁹.

Doi ani mai târziu, într-o recenzie (la drept vorbind, este mai degrabă un mic studiu monografic, în care — dovedindu-se perfect edificat asupra problemei discutate și reluând ideile lucrării tratate, precum și ale altor predecesori — aduce, totdata, valoroase interpretări proprii) asupra unei cărți a lui R.F. Kaendl (*Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern*, I—II, Gotha, 1907)³⁰, dă o pagină, antologică pentru analize de

²⁶ *Ibidem* (Moscova, 7 iunie 1889), p. 238.

²⁷ I. Bogdan, *Despre cnejiții români* (1 03), în *idem*, *Scriseri alese*, p. 200; *idem*, *Patru documente de la Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei* (1 03), în *ibidem*, p. 207—212. Problema a fost mai departe investigată de Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, în „Studii”, XI, 1, 1958, p. 53—65; *idem*, *Procesul legării de glie a țăranilor la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *ibidem*, XII, 2, 1959, p. 87—101; *idem*, *Considerațiuni asupra termenilor „vlah” și „rumân” pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 63—75; *idem*, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Maricordat*, în „Revue roumaine d'histoire”, VIII, 3, 1969, p. 491—499; D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 151—173 (= „Revue roumaine d'histoire”, II, 1, 1963, p. 73—99).

²⁸ M. Dan, *Elemente progresiste*, p. 209—210.

²⁹ I. Bogdan, *Istoriografia*, p. 105.

³⁰ I. Bogdan, *Germanii în jurul Carpaților*, în „Convorbiri literare”, XLI, 12, 1907, p. 1177—1178.

contradicții sociale. Colonizarea urbană germană în Polonia și Ungaria — începută în veacul al XII-lea și în plin avânt din cel de-al XIII-lea înainte — a fost sprijinită de monarhii acestor țări. Efectul a fost amplu : mărirea puterii productive în cele două state, crearea de noi mijloace de îmbogățire a claselor conducătoare, sporirea simțitoare a veniturilor regale, completarea puterii militare a țărilor prin ridicarea de cetăți, contribuție la prosperitatea culturală. Elementul polon, respectiv maghiar, se introduce treptat în orașe, luptând contra rezistenței celui german, care-și apără privilegiile. În secolul al XVI-lea, se observă decăderea orașelor, provocată de cauze externe (schimbările operate în comerțul oriental, produse prin așezarea turcilor în peninsula Balcanică și descoperirea unui nou drum spre India) și de cauze interne (creșterea antagonismului între orașe și nobilime). Statul polon a decăzut din pricina micii nobilimi, lipsită de orizont politic larg, și a marii nobilimi, lipsită de patriotism ; nobilimea a împiedicat orașele să ajungă la o influență politică, ceea ce a devenit, de asemenea, una din cauzele decăderii statului. În Ungaria, nobilimea a avut față de orașe o politică mai prudentă, ele — mai ales cele de la granițe — devenind puncte însemnate de apărare împotriva pericolului extern, precum și sprijin puternic pentru regalitate în interior.

În esență, demonstrația este corectă, și aceasta tocmai pentru că pornește de la pătrunderea citorva contradicții ale societății vremii, de la sesizarea intereselor unor clase și grupuri sociale, de la perceperea consecințelor firești ale acțiunii lor. La cele spuse de I. Bogdan ar fi, desigur, de adăugat unele concluzii ale cercetărilor anterioare, înainte de toate referitoare la structura socială a așezărilor urbane și, în mod special, la situația și rolul patriciatului orășenesc³¹; și atunci apare nu atât o contrapunere în plan etnic (elementul polon, respectiv maghiar, *versus* cel german), cât mai ales una în planul relațiilor între clase și păături sociale, între categorii socio-juridice. Este importantă și dreaptă acuza lansată nobilimii polone (ceea ce — întilnit și în alte opere ale istoricului, posterioare reprimării răscoalei din 1907 — se poate interpreta drept un avertisment adresat moșierimii din România); este justă observația referitoare la politica față de orașe a clasei dominante din Ungaria, în comparație cu cea din Polonia; rămân însă neevidențiate cauzele determinante ale pozițiilor claselor amintite.

Se cer, bineînțeles, luate în considerare și câteva încheieri ale cercetării ulterioare. Azi se consideră că marile descoperiri geografice n-au fost determinate de o criză a comerțului oriental, așa cum s-a crezut timp îndelungat, ci de procese social-economice, desfășurate în Europa Occidentală³². Și vechea viziune apocaliptică asupra cuceririlor otomane cedează tot mai mult terenul unei aprecieri mai nuanțate, mai multilaterale, de unde decurge firesc și o revizuire a conjuncturii și sensului transformărilor înseși, din comerțul oriental.

³¹ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german* (edii: 1850, 1870, 1875 etc.), în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 7, Edit. politică, București, 1960, p. 362—366.

³² M. Malowist, *Europa, Magreb i Sudan Zachodni w XV wieku...*, în „Kwartalnik historyczny”, Warszawa, LXV, 4, 1968, p. 821—847; S. Goldenberg, *Cauzele marilor descoperiri geografice*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, S. Historia, XV, 1, 1970, p. 35—51.

În acest context, se poate acum formula și următoarea ipoteză de lucru, pe care cercetările ulterioare — corectînd-o și nuanțînd-o corespunzător — probabil o vor confirma.

1) Deplasarea centrelor comerțului continental — de la litoralul sud-european (Veneția, Genova, factoriile lor pontice și est-mediteraneene etc.) și de la litoralul baltic (Hansa) —, deplasarea centrelor la țărmul Atlanticului a fost pregătită de o îndelungată dezvoltare economică și socială a Occidentului în secolele precedente.

2) Descoperirile geografice, la rîndul lor, au accelerat enorm mersul înainte în această zonă. De noile condiții au profitat însă în mai mică măsură inițiatorii călătoriilor la mari distanțe din secolele XV—XVI (dată fiind persistența rînduielilor feudale în Spania și Portugalia). Marile descoperiri geografice au fost mai importante pentru țările care erau mai pregătite pentru înaintări decisive spre capitalism : Țările de Jos, Anglia ; în oarecare măsură Franța, citeva teritorii germane.

3) Căutarea unor noi drumuri din Apusul Europei spre Orient a fost parțial stimulată de impactul otoman, dar mai ales a coincis în timp cu întinderea stăpînirii osmane. Însăși lenta evoluție economică, socială și politică, în secolele următoare, a teritoriilor acesteia a fost condiționată de faptul că ea s-a găsit în afara zonei de rapidă dezvoltare, aflată atunci pe cele două coaste ale părții nordice a Oceanului Atlantic.

4) Țările de la est de Elba au fost, desigur, afectate de urînrile negative ale violentei ofensive a sultanilor, dar elementele de stagnare ce apar în viața lor economică sînt mai ales efectul faptului că ele însele s-au găsit în secolele XVI—XVIII dincolo de regiunea de rapidă dezvoltare contemporană, că erau depărtate de centrele industriale și financiare ale vremii, de traseele principale ale comerțului mondial. Țările din jumătatea estică a continentului n-au încetat a se dezvolta din anumite puncte de vedere, dar progresele lor apar mult micșorate datorită ritmurilor occidentale, incomparabil mai înalte. Țările de la est de Elba n-au întrerupt comerțul lor extern, atît de important pentru existența lor, dar veniturile obținute apar incomparabil mai reduse decît cele ale țărilor din vest, care realizau profituri fabuloase în noua conjunctură.

5) Factorul fundamental al creșterii decalajului față de Occident a fost, evident, persistența prelungită a relațiilor feudale, dar aceasta însăși a fost condiționată de situația generală amintită : lipsa acelor agenți stimulativi, care au creat conjunctura favorabilă de la litoralul atlantic drept, apoi și de la cel stîng.

Pentru ca viziunea, cuprinsă în tabloul schițat supra, să fie completă, ea ar trebui, desigur, să ia în considerare și numeroase alte momente : urmările marilor descoperiri asupra orașelor din nordul peninsulei Italice și din teritoriile germane de sud, rolul lor economic în noua situație ; implicațiile social-politice ale comerțului cu produse agrare efectuat cu țările din Apus de către cele de la est de Elba ; problematica luptei antiotomane a țărilor române, a negoțului lor extern în condițiile regimului preferențial otoman, ce cuprindea obligații și interdicții, precum și urmările social-politice pentru zona carpato-dunăreano-pontică a noii conjuncturi ; efectele acesteia din urmă asupra lumii extra-europene etc. Tratînd însă aici atîtea aspecte, autorul acestor însemnări s-ar îndepărta prea mult de ceea

ce — pe o arie incomparabil mai restrînsă — și-a propus : a marca numai perfectibilitatea conceptuală și istoriografică a operei lui Bogdan.

Înțelegerea științifică de către Ioan Bogdan a unor aspecte teoretico-metodologice în problema contradicțiilor sociale ducea firesc la stabilirea unui just raport între factorii interni și cei externi. Voievodatul, ni se demonstrează³³, în ciuda aparenței slavone, a fost o instituție românească, ale cărei vestimente slave au fost împrumutate în veacurile VI—IX. O situație similară se constată în privința cnejilor³⁴ : în afară de nume, nu-i nimic slav aici ; în secolele V—VI, cînd românii au venit în contact cu popoarele slave, ei aveau judecii (juzii) lor ; termenul cneji la români este mai nou, fiind introdus între veacurile X—XII³⁵. Tot așa și cu referire la cultura medievală : limba vorbită de întregul popor în Țara Românească, în veacurile XIV—XVI, a fost cea română, slavona fiind numai îmbrăcămintea unor producții culturale superioare (dar fiind poate și vorbită de unii boieri și domni, așa cum în epocă se întîmpla în alte părți cu latina) ; cultura la români în evul mediu a fost o pagină de istorie internă și, deși în limbă slavonă, ea are valori originale³⁶. De ce ne-am mira atunci că, după ce realizase asemenea analize, Bogdan își fundamenta și teoretic poziția³⁷ („Evoluția istorică a unui popor poate fi înțeleasă numai prin factorii interni ce au provocat-o, deci prin studiul claselor sociale ce l-au constituit și al ideilor ce au stăpînit acțiunea lor”) ? De aici și apelul său la analize concrete ale specificului local³⁸, de aici decurge și efortul său de a surprinde unele elemente caracteristice ale feudalismului în țările române, în comparație cu cel din Europa apuseană³⁹.

Pe linia unui asemenea mod științific de abordare a raportului între factorii interni și cei externi, istoriografia noastră a mers ulterior și în rezolvarea altor probleme importante.

Sesizarea conexiunii fenomenelor și proceselor istorice se vedește pretutindeni la Ioan Bogdan. Explicitarea lui Iō în titlul domnilor români se situează într-un asemenea context. În veacul al XIV-lea, în Țara Româ-

³³ I. Bogdan, *Originea voievodatului la români (1902)*, în *Scriseri alese*, p. 165—179.

³⁴ *Ibidem*, p. 168 ; idem, *Despre cnejii români (1903)*, în *ibidem*, p. 180—206 ; idem, *Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, București, 1907 (ex. „Analele Acad. Române, Mem. Sect. Ist.”, s. II, t. XXIX) ; idem, *Recenzie, în „Convorbiri literare”*, XLI, 2, 1907, p. 211, 213 ; idem, *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, București, 1908 (ex. „Analele Acad. Române, Mem. Sect. Ist.”, s. II, t. XXX).

³⁵ Pentru cîteva puncte de vedere ulterioare asupra problemei cnejilor, *vide* prezentarea analitică de la D.C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, Edit. științifică, București, 1973, p. 220—221, n. 52 (R. Rosetti, N. Iorga, C. Giurescu, P. P. Panaitescu și în colaborare cu Valeria Costăchel, A. Cazacu, H.H. Stahl). Adde și : P.P. Panaitescu, *Ioan Bogdan et la culture médiévale chez les Roumains*, în „Revue roumaine d'histoire”, IV, 5, 1965, p. 965 ; Valeria Costăchel, *Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești*, p. 59—60 ; N. Stoicescu, *Istoriicul Constantin Giurescu (100 de ani de la naștere)*, în „Revista de istorie”, XXVIII, 9, 1975, p. 1406—1409 ; L. Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în veacurile XVI—XIX* în „Revista de istorie”, XXXI, 8, 1978, p. 1392.

³⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, I, București, 1905, p. XII, XXXIII—XXXVI ; *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Edit. Academiei, București, 1965, p. 13—28 ; idem, P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan et la culture*, p. 966—967, 970, 977.

³⁷ I. Bogdan, *Istoriografia română*, în *Scriseri alese*, p. 104.

³⁸ Idem, *Scriseri alese*, p. 173—175, 204.

³⁹ Idem, *Documente*, p. XXXVII.

nească — aflată în bune relații cu țaratul (apoi cu țările) bulgare — se cunoșteau manuscrisele și, în general, cultura bulgară; de la sud de Dunăre ne veneau manuscrise și copiiști; ne puteau deci sosi și blanchete în pergamament sau hirtie pentru diplome; în cursul organizării sale deci, cancelaria munteană a preluat probabil și elemente de diplomatică bulgară. Date fiind frecvențele treceri reciproce de dieci între Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XV și mai târziu, deși diplomatica moldoveană s-a dezvoltat la început sub influența celei litviano-rusești, apare o importantă influență în Moldova din partea diplomatiei muntene⁴⁰. Cercetările ulterioare au dezvoltat mai departe aceste idei: domnii Țării Românești n-au preluat, printr-o simplă imitație, titulatura țărilor bulgari, ci motivele care au stat la baza introducerii și folosirii numelui-epitet *Iw* de către țării bulgari și unii despoți sîrbi din ținuturile apusene au determinat introducerea și folosirea lui și în titulatura domnilor români; nici în Moldova nu s-a operat o simplă imitație grafică după diplomatica munteană⁴¹.

Influența și interdependența în istorie sînt văzute însă nu numai spațial, ci și temporal: corupția politică și administrativă din epoca fanariotă, spre pildă, avea rădăcini mai vechi, iar aspecte ale ei ajungeau și în contemporaneitatea istoricului⁴².

Concluziile unui asemenea mod dialectic de investigare se găsesc, implicit, în întreaga operă a lui I. Bogdan. Ele merg pe linie ideatică și vedem că savantul — desigur, cu anumite limite inevitabile — este pătruns de respectul pentru toate popoarele, mari și mici, pentru creația lor seculară, că înțelege reciprocele iradiieri de influențe⁴³. Limba slavonă a lăsat urme adinci asupra limbii române; dar și popoarele slave vecine au împrumutat de la noi o sumă de cuvinte, împreună cu o sumă de lucruri, pe care le-au văzut la noi⁴⁴. În decursul istoriei, românii au preluat unele realizări ale poporului bulgar, dar după căderea Bulgariei sub stăpînirea otomană, cultura ei a fost salvată de țara noastră; aceasta a adus apoi o contribuție importantă la renașterea literară și politică a poporului vecin⁴⁵ etc.

Din amintitul mod de investigare, istoricului i se impun și încheieri în planul tehnicilor de cercetare istoriografică. Conceperea fenomenelor și proceselor în amplă și multilaterală conexiune luminează atît de puternic lucrurile, încît se ivesc noi căi de abordare. Una — spațială: analogia cu un fenomen din altă zonă. Alta — temporală: elaborarea unei scheme a

⁴⁰ Idem, *Iw din titlul domnilor români (1889)*, în *Scriteri alese*, p. 153—156. Nu admite exagerările de la B. P. Hasdeu, *Comentariul asupra titlului domnilor români: Iw, gospodar și voievod*, în Idem, *Scriteri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, Edit. Albatros, 1973, p. 169—179. Anterior însă, Hasdeu publicase un studiu (*Despre Iw în titlul domnilor români, Moldovlahiei și ai Bulgariei. Cercetare filologică și diplomatică*, în „România”, Iași, I, 1, 1858, p. 6—8; 2, p. 12—16; 3, p. 20—22; 4, p. 31—32) care deslușea, strict în lumina izvoarelor, menționarea particulei, formele sale și proveniența imediată (prescurtarea unui antroponim).

⁴¹ Em. Virtosu, *Titlatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 11—101.

⁴² I. Bogdan, *Scriteri alese*, p. 110—111.

⁴³ Idem, *Însemnămintele studiilor slave*, p. 39 et pass.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 18—20. Asupra problemei a se vedea și L. Roman, *Recenzie*, în „Revista de istorie”, XXXI, 8, 1978, p. 1485—1487.

⁴⁵ I. Bogdan, *Românii și bulgarii. Raporturile culturale și politice între aceste două popoare*, București, 1895, p. 17—23, 28—29, 31, 36—44. Dezvoltarea acestei analize la C.N. Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1970.

desfășurării procesului într-o perioadă din care ne provin puține izvoare, pe baza bunei ei cunoașteri în perioada următoare, bine documentată. Și atunci apare posibilitatea de a emite ipoteze pentru perioada cu o parcimonioasă informare, posibilitatea de a reconstitui evenimentele. De aici, acea magistrală analiză a instituției cnezatului, acel frumos studiu asupra originii voievodatului la români, dar și atâtea alte punctări⁴⁶.

Care erau îndatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolele XIV—XV? — se întreabă savantul în anul 1907. O informație satisfăcătoare directă nu avem, dar elementele fundamentale le putem reconstitui prin utilizarea documentelor din 1378 și 1424, referitoare la situația unor cneji moldoveni în Galiția; a documentului moldovean din 1433—1443 asupra unor mercenari litvani; a știrilor furnizate de Bielski, participant la lupta de la Obertyn. Concluziile apar veridice pentru că sint confirmate de unele izvoare directe⁴⁷.

Cum era organizată oastea Moldovei în veacurile XIV—XV? — se întreabă I. Bogdan în 1908. Știrile ce ne-au parvenit sint puține și totuși se poate ajunge la un răspuns valabil, întemeiat pe câteva date ale documentelor vremii; unele izvoare din secolele XVI—XVII; *Descriptio Moldaviae*; studiul terminologiei militare; analogia cu Țara Românească și cu țările vecine, de unde s-au preluat anumite elemente. Și urmează un studiu de erudiție și efort interpretativ⁴⁸, cu investigația de aici a autorului — ca lingvist și istoric — neputând rivaliza în literatura noastră, din câte-mi este cunoscut, decît cele mai bune opere ale lui Vasile Bogrea. Că documentul din 1484 al Rîzenilor este un fals⁴⁹ — pe care studiul din 1908 încă nu-l știa — și că de aici a rezultat în cuprinsul lui și o concluzie greșită⁵⁰, aceasta este mai puțin important în comparație cu frumusețea construcției istoriografice. S-a relevat totodată că, în lucrarea amintită, Bogdan contura — pentru prima oară la noi — relația dintre dezvoltarea claselor sociale și evoluția instituțiilor militare⁵¹.

Multilateralitatea analizei este urmărită cu perseverență. Istoricul are permanent în vedere cercetarea totalității izvoarelor asupra problemei, ceea ce explică de multe ori justetea concluziilor sale. În ciuda aserțiunilor documentului, publicat și îmbrățișat cu căldură de o serie de cercetători precedenți, luarea în considerare a tuturor surselor infirmă o stăpînire

⁴⁶ I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 103, 106, 165—206.

⁴⁷ Idem, *Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare*.

⁴⁸ Idem, *Documentul Rîzenilor*.

⁴⁹ *Documenta Romaniae Historica*. A, II, Edit. Academiei, București, 1976, p. 459—460, nr. XXIV.

⁵⁰ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan et la culture*, p. 966. Recente investigații asupra problemei la: N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, Edit. militară, București, 1968 (oarecari precizări în recenzia, dealtminteri nejustificat negativă la această serioasă lucrare, a lui Al. Gonța, în „Revista arhivelor”, XII, 2, 1969, p. 333—337); N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, Edit. Academiei, București, 1971, p. 137—208; N. Stoicescu, „Oastea cea mare” în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVI), în *Oastea cea mare. Tradiții tînăitate ale luptei maselor populare din România pentru libertate și independență națională*, Edit. militară, București, 1972, p. 25—51 (a urmat o polemică: C. Rezachevici, în „Studii”, XXVI, 5, 1973, p. 1093—1097; N. Stoicescu, în „Revista de istorie”, XXVII, 2, 1974, p. 269—274); S. Iosipescu, V. Eskenasy, *Schiță a structurilor militare medievale din țările române. În File din istoria militară a poporului român. Studii*, coord. gen.-major dr. Ilie Ceaușescu, vol. 4, Edit. militară, București, 1977, p. 38—62.

⁵¹ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan et la culture*, p. 966.

haliciană sau kieveană la est de Carpați⁵². Ansamblul informației epocii dictează alte încheieri decât cele din unele lucrări precedente ale lui B.P. Hasdeu : teoria (depășită azi) asupra ființării dinastiei Basarabilor înainte de veacul al XIII-lea este discutabilă ; în secolul al XII-lea și la începutul celui de-al XIII-lea, un șef teritorial al românilor nu putea avea titlul de „ban” ; *ergo*, interpretarea dată celui „Bezerenbam” nu poate sta în picioare⁵³. Și *vice versa* : tocmai omiterea unor factori a putut împiedica pe cercetător să ajungă la adevăr. Comentînd, de exemplu, vestita diplomă din 1247 și stabilind așezarea voievodatelor amintite acolo, era înclinat a dispune cnezatele lui Ioan și Farcaș la vest de formațiunea lui Litovoi⁵⁴. Ulterior însă s-a observat că Farcaș = Vilcea, ceea ce a permis propunerea localizării celor doi cneji la est de voievodatul condus de Litvov, în spațiul dintre acesta și cel condus de Sănislav.

Gîndirea dialectică materialist-istorică este mereu prezentă în operele lui I. Bogdan. Iată cum subliniază că lucrarea asupra căreia raportează este o compilație, lipsită de vederi originale și imediat adaugă aceste cuvinte, ușor ironice : „Toate lucrurile sunt puse pe același plan ; nu se distinge ce e important, de ce e secundar. Dacă se analizează un urbariu, o constituție, d.p. Regulamentul Organic, o lege, d.p. cele de la 1868 încoace, nu se arată mai niciodată efectele lor și nu se arată mai ales efectele rele ale unor legi. Și apoi, legile votate de guvernele liberale sunt toate lăudate, pe cînd asupra legilor votate de guvernele conservatoare se trece cu ușurință. Se înțelege că legile de la 1907/1908 sunt toate ideale”⁵⁵.

Slavistul se străduiește a face să progreseze mai vechea constatare, după care românii au preluat alfabetul chirilic de la bulgari. Întrebarea era acum : cînd s-a făcut aceasta ? Răspunsul rezultă dintr-o urmărire, în care se aplică și mijloacele cercetării matematice. Primele cuvinte românești scrise cu chirilică sînt numele proprii din documentele slavone. Cunoscînd pronunția dialectului estic al medio-bulgarei, grănițicii munteni trebuiau să exprime sunetele românești din amintitele nume proprii cu acele semne din alfabetul chirilic a căror valoare fonetică medio-bulgară corespundea întocmai sunetelor românești, pe care voiau să le exprime. Comparația între valoarea fonetică a literelor chirilice din cuvintele românești și valoarea literelor respective din cuvintele bulgare dă dezlegarea problemei : semnele alfabetului chirilic au trecut în scrierea românească avînd valoarea celor din limba bulgară în secolul al XIV-lea ; așadar, împrumutul a avut loc în acest veac sau la sfîrșitul celui precedent ; mol-

⁵² I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bîrladului...* (1889), în *Scrieri alese*, p. 112—145 ; idem, *Gramota Ivana Rostislaviča Berladnika 1134 g. (1890)*, în *ibidem*, p. 619—626. Problema a fost reluată de P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrîsoavul lui Iurg Koriatovici din 1374*, în „Revista istorică română”, II, 1, 1932, p. 46—58 ; idem, *Din nou despre diploma bîrlădeană din 1134*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 85—91.

⁵³ I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 107—108. Pentru justetea concluziei, *vide* A. Decei, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 198—200.

⁵⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 167.

⁵⁵ Idem, *Raport* (asupra Th. G. Aslan, *Politica agrară a României*, București, 1909), în „Analele Academiei Române”, P. Adm. și Desb., s. II, t. XXXII, 1909—1910, București, 1910, p. 312.

dovenii au împrumutat apoi scrierea de la munteni⁵⁶. Dezvoltându-se aceste concluzii, s-au formulat și oarecari observații critice la un asemenea procedeu de lucru⁵⁷, relevându-se totuși a fi vorba de un sondaj de factură nouă și interesantă, care a dat un punct de plecare sub aspect metodic⁵⁸.

Studiul asupra momentului preluării alfabetului chirilic a fost urmat de o polemică⁵⁹. În cele două luări de poziție, Ioan Bogdan a arătat o atitudine demnă și o mare superioritate intelectuală. Articolele, deși tăioase, mențin ținuta științifică. Polemica însă n-a adus nimic altceva, pentru că preopinentul s-a dezlănțuit pătimaș, suita sa de foiletoane — pline de acuzații nedrepte și nule sub aspect științific — citindu-se cu jenă. Ilie Bărbulescu se autorecomanda îndestul pentru o ulterioară mediocră activitate universitară.

Concluzii. 1. Afirmția după care în lucrările istoricului discutat se găsesc elemente conceptuale idealiste și tente metafizice, este adevărată. În acele lucrări se află însă și multiple atitudini teoretico-metodologice, înrudite cu cele marxiste sau ce se reclamă de-a dreptul de la acestea. Dacă le-am pune în cumpănă, ele ar fi chiar mai grele decât cele dintii. Căci Bogdan abordează științific contradicțiile sociale, raportul între factorii interni și cei externi, conexiunea fenomenelor și proceselor. Determinarea multilaterală și gândirea dialectică materialist-istorică sînt mereu implicate. Treptat, cercetătorul se îndreaptă către analiza profundă a structurii sociale, către surprinderea caracterului de clasă al acțiunii sociale. Că nu și-a însușit, deplin și conștient, bazele materialismului dialectic și istoric, că s-a ținut departe de socialismul științific — aceasta este adevărat. Dar o constatare obiectivă nu poate să nu recunoască în întreaga operă a savantului o continuă apropiere de pozițiile concepției științifice.

2. Aserțiunea — conform căreia I. Bogdan a adoptat în concepția proprie elemente ale materialismului dialectic, care însă nu s-au constituit în părți componente ale unui sistem de gândire adecvat și n-au fost aplicate în cercetare — se dovedește nerealistă. Analiza lucrărilor dovedește dimpotrivă că încetul cu încetul, un asemenea sistem de gândire se încheaga la el; idei materialist-dialectic-istorice a formulat nu izolat și nu întâmplător, ci numai după ce începuse a le fructifica în analize interpretative penetrante.

3. Gîndirea istorică a savantului vădește atunci o dihotomie: aici — nuanțe idealist-metafizice, dincolo — altele materialist-istorice? Perspectiva reală este, de fapt, alta: împotriva tuturor elementelor — de largă răspîndire în istoriografia și sociologia epocii, de influența cărora nici el n-a fost scutit —, Bogdan urma drumul spinos al cunoașterii științifice, de tot mai mare aprofundare a lucrurilor. La baza drumului său

⁵⁶ Idem, *De la cine și cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Titu Maiorescu, omagiu*, București, 1900, p. 585—594.

⁵⁷ Observații critice și noi concluzii asupra problemei la P. P. Panaitescu, *Influența literară slavă la românii*, în „*Revista istorică română*”, II, 2—3, 1932, p. 291—293; idem, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Edit. Academiei, București, 1965, p. 58—62; idem, *Ioan Bogdan et la culture*, p. 971.

⁵⁸ Idem, *Ioan Bogdan et la culture*.

⁵⁹ Ilie Bărbulescu, *Pagini din moralitatea noastră universitară, urmate de „Un răspuns” al d-lui I. Bogdan*, București, 1902; Ilie Bărbulescu, *Studii slavice la Facultatea de litere din București*, București, 1902; I. Bogdan, *Alfabetul chirilic și noile teorii ale d-lui Ilie Bărbulescu*, în „*Convorbiri literare*”, XXXVI, 3, 1902, p. 284—286.

spre adevăr a stat un fond primordial general democratic, patriotic. Ideile de sorginte marxistă i-au putut veni nu numai din studierea operelor, conștient orientate astfel, ci și din lucrări pozitivistice, în care subsistă o influență a dialecticii materialist-istorice. Apropierea de această concepție se explică și prin structura sa psihică. El nu putea da ceva superficial și toate eforturile sale aveau scopul de a ajunge la esențe. Un asemenea om, prob și tenace, avea nevoie — pentru a exprima adevărul — să preia și să redescopere principiile de cea mai aleasă ținută științifică⁶⁰.

4. În lucrările sale istorice, savantul a aplicat importante tehnici de lucru, manipulate cu pricepere dialectică. Astfel, el a emis ipoteze pentru o perioadă slab documentată, pe baza surprinderii proceselor din epoca următoare — cu o informație bogată —, procese ce sînt o continuare firească a celor petrecute în vremuri mai vechi și depozitarele unor reminiscențe ale acestora; de unde a rezultat rodnicul procedeu al reconstituirii evenimentelor, bazat pe scrupuloasa cercetare a realității. Modalitățile de lucru ale istoricului sînt radical deosebite de fanteziile romantice ale unor predecesori, ele prezentîndu-ni-l superior și față de destui cercetători din generația sa și din cea următoare, partizani ai pozitivismului și neopozitivismului. Multe au fost corectate și completate în soluțiile la care a ajuns Ioan Bogdan, așa cum s-a menționat mai sus, într-o serie de probleme. Indubitabil, multe vor fi și de-acum înainte preschimbate (spre exemplu, prin prezentarea unei noi perspective asupra raporturilor între cuceririle otomane, decăderea comerțului oriental și marile descoperiri geografice, asupra unor urmări ale evoluțiilor economico-politice europene din secolele XIV—XVI). Dar chiar și în asemenea situații (inclusiv concluziile), în opera lui I. Bogdan rămîne certă influența materialismului dialectic și istoric.

L'INFLUENCE DU MATÉRIALISME HISTORIQUE-DIALECTIQUE SUR L'ŒUVRE DE IOAN BOGDAN

RÉSUMÉ

L'article est publié à l'occasion d'un anniversaire (115 ans depuis la naissance) et d'une commémoration (60 ans depuis la mort) du savant, connu pour ses recherches d'histoire sociale et institutionnelle, éditions de chronique, textes de littérature et de folklore, études sur l'historiographie byzantine, sud-slave et roumaine médiévale, publications de documents et commentaires diplomatiques, etc.

Bien que renfermant des éléments idéalistes et métaphysiques, dans l'œuvre de l'historien se font jour aussi maintes attitudes théoriques-méthodologiques, apparentées à celles marxistes ou se réclamant même de celles-là. Bogdan a formulé expressément des idées matérialistes-dialectiques-historiques seulement après leur application dans ses analyses interprétatives sur : la structure et les contradictions sociales, le rapport

⁶⁰ Pentru problema „redescoperirii” materialismului istoric a se vedea L. Roman, *Materialismul istoric și istoriografia românească*, p. 1767—1768 et pass.

entre les facteurs d'ordre intérieur et extérieur, la connexion des phénomènes et processus, etc. Le savant a utilisé aussi d'importantes techniques de recherche — manipulées avec intelligence dialectique —, comme par exemple la reconstitution des événements pour une certaine période faiblement informée, s'appuyant toujours sur une scrupuleuse recherche de la réalité, y compris de la période suivante, mieux documentée.

Pour maints problèmes abordés par l'historien on souligne son apport, on mentionne les principaux ouvrages ultérieurs, voir même le stade actuel de la recherche : la situation sociale en Valachie à la fin du XVIe siècle, les cnèzes dans l'histoire roumaine, l'introduction et l'utilisation du nom-épithète I ă par les princes roumains, l'influence réciproque entre la création de notre peuple et celle des peuples voisins, l'armée de la Moldavie et de la Valachie au XIVe siècle, etc. En continuant l'analyse de I. Bogdan, l'étude ci-dessus donne une autre perspective des rapports entre la conquête ottomane en Europe, la décadence du commerce orientale et les grandes découvertes géographiques des XVe— XVIe siècles.

DIMENSIUNILE, CARACTERUL ȘI STRUCTURA CONCEPȚIEI „PRIN NOI ÎNȘINE” ÎN PERIOADA 1922—1928

DE

IOAN SAIZU

Dezvoltarea mai accentuată a forțelor de producție, îndeosebi a industriei, în care s-a circumscris și România anilor 1922—1928, a exercitat o puternică influență asupra vieții economico-sociale, corespunzând — potrivit aprecierilor din programul P.C.R. — stabilizării relative a capitalismului. Perioada respectivă s-a mai caracterizat — relevă cu justețe tovarășul Nicolae Ceaușescu — „prin accentuarea opoziției marii burghezii autohtone împotriva capitalului străin, prin întărirea poziției sale într-o serie de ramuri ale industriei și circulației”¹, de ale căror temeiuri programatice ne-am ocupat cu alt prilej².

În articolul de față ne propunem să prezentăm alte fațete ale chestiunii, convinși fiind că de tratarea lor științifică atîrnă cunoașterea veridică a procesului istoric într-o perioadă deosebit de complexă.

★

Dacă problema colaborării cu capitalul străin nu mai necesita explicații și demonstrații, întrucît aproape toate grupările burgheziei liberale erau convinse de utilitatea acestuia, rămînea de răspuns la o chestiune esențială: *sub ce formă trebuia admisă participarea lui și în ce proporție?* Răspunsul s-a dat și în acest caz foarte diferit. Adepții concepției lui Vintilă Brătianu au arătat că finanța internațională, aflată în siguranță pe care i-o oferea un guvern cu un program bine definit, putea participa, respectînd însă interesele fundamentale ale țării, numai în „organizațiuni cu caracter național și nu ca o organizațiune străină în afară de interesele generale și permanente ale statului român”³. Capitalul străin — sublinia Vintilă Brătianu în raportul din 1923 adresat

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Edit. politică, București, 1968, p. 355.

² Ioan Saizu, *Considerații asupra politicii „prin noi înșine” în perioada 1922—1928*, în „Studii”, tom. 26 (1973), nr. 2, p. 319—337.

³ *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice din România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 58—59; vezi și Gheron Netta, *Politica economică și românizarea întreprinderilor*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an. I (1922), nr. 11, p. 844—845.

membrilor cabinetului liberal — „trebuie atras în cadrul programului ce ne convine”, îndeosebi pentru plata peste graniță a instalațiilor noilor întreprinderi, pentru finanțarea lucrărilor mari, pentru consolidarea datorilor și pentru înzestrarea în condiții mai ușoare a României”⁴. Într-o formulare expresă au fost definite formele de participare ale capitalului străin în memoriul din 1924 adresat străinătății. Potrivit acestuia, participarea străină trebuia să se efectueze sub formă de avansuri financiare pentru a acoperi investițiile la lucrările în curs de executare, întrebuințându-le în măsura în care mijloacele proprii nu erau suficiente. Partea cea mai importantă a aportului străin trebuia să se facă — în conformitate cu același memoriu — prin livrări în natură (materiale pentru căile ferate, utilaj pentru valorificarea căderilor de apă, a docurilor și a porturilor, material pentru exploatarea minelor, a pădurilor, mașini și instalații pentru industrie, semifabricate). Se releva, totodată, că programul de dezvoltare a forțelor de producție, de valorificare și conservare a bogățiilor naturale necesita lucrări ce se puteau executa în țară cu mina de lucru și cu materii prime indigene, ca și mașini, utilaj și materii prime pe care România nu le posedă și pe care urma să le procure de pe piața mondială. Tocmai sub această formă, burghezia liberală cerea ajutorul capitalului străin în punerea în valoare a bunurilor statului, ajutor care putea fi întrebuințat și în întreprinderile particulare. Așadar, accentul cădea pe utilaje și tehnologii, nu pe partea financiară. Vintilă Brătianu diviza capitalul străin, potrivit criteriilor de utilizare: pe de o parte, cel de care avea statul nevoie pentru înzestrarea sa și căruia i se îngăduia accesul în noile lucrări; pe de altă parte, cel necesar participării în minoritate la punerea în valoare a bogățiilor naționale. Principiul colaborării — sublinia el — trebuia să fie ca întreprinderea „să aibe caracter real național, în care inițiativa străină participă în rolul ei adevărat util, adică pentru utilaj, pentru educația personalului național prin experiența ce au și pentru capitalul ce lipsește și care îndeosebi este cerut pentru plățile în afară”⁵. În concepția sa, capitalul străin putea veni în țară și sub forma unor împrumuturi de stat, fără însă a știrbi independența României⁶.

Alți contemporani⁷ au conceput formele de participare la nivelul unor întreprinderi particulare, îndeosebi la acelea lipsite de mijloace bănești, fără ca prin aceasta capitalul străin să dobândească un rol preponderent. Participarea la un asemenea nivel trebuia să se definească în mașini, unelte sau materii prime și în nici un caz sub formă bănească sau acțiuni, care ar fi facilitat acapararea de energii și posturi de conducere⁸. După părerea lui Gh. M. Dobrovici⁹, cercurile financiare internaționale erau

⁴ Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 7, 8.

⁵ Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 8.

⁶ Vintilă I. Brătianu, *Sit ața financiară a României*, București, 1925, p. 18—19.

⁷ Vezi, între alții, I.N. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 37—38.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Gh. N. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturilor contractate. 1823—1933*, București, 1934, p. 460.

mult mai dispuse să investească disponibilitățile lor în întreprinderile statului român în baza noilor legi economice, deși nu le erau pe plac, decât să subscrie la împrumuturi de stat, chiar dacă acestea ar fi fost emise de propriul lor guvern.

Unele forme, ca expresii ale protecționismului, și-au găsit cea mai clară exprimare la Șt. Zeletin în formula „*porți închise pentru fabricate străine, dar deschise pentru capital străin și capacități străine*”¹⁰. Faptul constituie una din dovezile concludente ale interesului burgheziei române de a acapara averile țării și a întrebuința cât mai mult capitalul străin în acest scop. Acordul de participare era, de altfel, condiționat de respectarea regimului de politică economică a marii burghezii.

Odată cu reliefaarea formelor în care se putea realiza participarea străină la refacerea și dezvoltarea economiei, politicieni și economiști din P.N.L. au căutat să convingă străinătatea de avantajele reciproce care rezultau din colaborare: pentru capitalul național — achiziționarea de materiale, anevoie de făcut în condițiile unei monede scăzute (prin urmare, o punere rapidă în valoare a bogățiilor României aducea pe piața mondială un consumator, în mod particular interesat); pentru capitalul străin — plasarea în țara noastră a utilajului, efectuarea unor livrări în natură, rentabilitatea pentru propria lui producție și participare.

Colaborarea cu capitalul străin după modalitățile prescrise de burghezia liberală reprezenta, chiar dacă ea era principala beneficiară, o latură pozitivă a politicii „prin noi înșine”. Pentru realizarea unei asemenea colaborări în cadrul politicii de stat, menită să ducă la creșterea influenței capitalului autohton, s-au prevăzut mai multe condiții din rândul cărora amintim: a) majoritatea capitalului și a conducerii să fie românească; b) funcționarii și muncitorii români să se afle în proporție de 75%; c) admiterea capitalului străin la obținerea unui profit legitim¹¹. Partizanii acestor condiții s-au aflat în dispută cu exponenții ideii de natură utopică, potrivit căreia la postulatele formulei „prin noi înșine” se putea ajunge numai prin îndestularea pieței cu capital străin. Pentru a vedea cât mai grabnic îndeplinit idealul de a ne putea ajuta prin propriile mijloace în manifestările economice — arăta în acest sens unul din autori¹² — capitalul, orideunde ar veni, trebuie atras. Autorii respectivi plecau de la faptul că însăși naționalismul economic, pus în slujba intereselor marii burghezii, a conceput și a dorit, în prima fază, conlucrarea cu capitalul străin pentru dezvoltarea forțelor naționale, iar în a doua, finală, valorificarea bogățiilor numai cu capital intern. Șt. Zeletin considera că în faza în care se afla atunci România nu era momentul de a se întoarce ochii de la capitalul străin, că o înlăturare prematură a acestuia „ar osîndi economia noastră națională la vestejire; i-ar tăia însăși artera de viață”¹³. Credincios acestei idei, el avea să reafirme cu alte cuvinte mai târziu grija ca „prin noi înșine”

¹⁰ Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 134.

¹¹ Constant Georgescu, *Vintilă Brătlanu. Om de stat, economist și financiar. Concepțiunile și înfăptuirile sale*, București, 1936, p. 69.

¹² Chr. Stălcovici, *Istoricul celor 25 ani de existență a Uniunii Generale a Industriașilor din România (1903—1928)*, București, 1929, p. 91.

¹³ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 156.

să nu fie aplicată prea devreme¹⁴ și să constituie idealul tuturor. Căutînd să demonstreze că finanța internațională avea un rol deosebit în „educarea” forțelor interne de producție în perioada la care ne referim, Șt. Zeletin, și nu numai el, făcea invitație poporului român de a suporta încă un timp dominanța capitalului străin. Se omitea, astfel, consecința inevitabilă a procesului de a se realiza prin aceasta nu o emancipare a capitalului național, ci, în condițiile penuriei lui o accentuare a dependenței economice a României.

Oricum, pledoaria pentru colaborarea cu capitalul străin, dar subordonată cerințelor burgheziei românești, a slujit ca argument în combaterea opoziției, care aprecia că politica „prin noi înșine” avea caracterul unei lozinci închistate, rigide, exclusiviste. Presa și periodicele P.N.L., sau apropiate de vederile acestui partid, s-au dezlănțuit chiar de la începutul guvernării, adică din ianuarie 1922, împotriva acelor care respingeau principiile formulei „prin noi înșine”, subliniind că România, ca oricare alt stat, nu putea să nu aibe o politică economică și financiară proprie¹⁵. Orice îndoială în această direcție a fost apreciată ca o mare scădere de factură programatică a partidelor, ca o lipsă de patriotism, ca un atentat la independența economică și politică a țării¹⁶.

În mod firesc se pune acum întrebarea, tocmai pentru a defini atitudinea burgheziei liberale față de capitalul străin : *care sînt laturile pozitive și negative ale politicii „prin noi înșine”?*

Spre deosebire de programul politicii „porților deschise” din care emană aservirea accentuată față de străini, „prin noi înșine” afirmă necesitatea continuării promovării muncii, capitalului și inițiativei românești, putînd asigura mai bine ca alte soluții burgheze consolidarea țării și dezvoltarea forțelor de producție. Chiar în a doua variantă, formula „prin noi înșine” era avansată, legată de afirmarea unor interese fundamentale ale României. Judecată prin prisma consecințelor economice și politice, ea a avut un rol pozitiv în refacerea și dezvoltarea economiei în primul deceniu interbelic, în consolidarea independenței României.

Inspirată de cerința valorificării bogățiilor țării și a asigurării progresului, înainte de toate în avantajul marii burghezii, „prin noi înșine” a căpătat caracterul de politică burgheză în enunțarea și, parțial, în îndeplinirea unor sarcini fundamentale. Conform unor aprecieri relativ recente¹⁷, temeinic fundamentate, formula respectivă nu trebuie — judecînd laturile ei pozitive — redusă numai la atitudinea față de capitalul străin ; ea avea în vedere o anumită refacere și dezvoltare a economiei prin valorificarea resurselor interne, implicînd o atitudine determinată, calitativ superioară, creatoare, față de avuțiile țării, față de creșterea prestigiului forțelor națiunii în interior și în afară.

¹⁴ Idem, *Prin noi înșine. Istoria unui principiu*, în „Viața românească”, an. XXI (1929) nr. 1, p. 114 ; vezi și N.N. Petrașcu, *Evoluția politică a României în ultimii douăzeci de ani (1918—1938)*, București, 1939, p. 14.

¹⁵ N.D. Chirulescu, *Concepția despre un partid a țăranștilor. Lipsa de program și de concepții sănătoase a partidului țăranist*, Focșani, 1923, p. 18.

¹⁶ N. Constantinescu, *Naționalismul economic*, în „Democrația”, an. XI (1923), nr. 3, p. 34 și urm. ; *Pentru apărarea României*, București, 1939, p. 9.

¹⁷ I. Agrișoroiu, *Programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, tom. VIII (1971), Iași, p. 295.

Marele diplomat N. Titulescu a afirmat în acel timp că politica „prin noi înșine”, pe care mulți ar dori s-o ridiculizeze, era singura politică rodnică pentru România¹⁸. P.N.L., ca exponent principal al formulei „prin noi înșine”, era mai pregătit ca alte partide burgheze pentru aplicarea unui program economic care contribuia, fără îndoială, la dezvoltarea forțelor de producție și la consolidarea statului român. P.N.L. reprezenta în cel mai desăvârșit chip interesele marii burghezii industriale și financiare. El era singurul în măsură să obțină unele succese în fața capitalului străin. Aceasta se datora în primul rînd faptului că partizanii politicii „prin noi înșine” dispuneau de o putere economică mult mai mare decît oricare grupare sau partid burghez.

Politica „prin noi înșine” urmărea să dezvolte izvoarele de energie națională în primul rînd prin propriile puteri, prin promovarea forțelor interne. Atenția noastră — sublinia Vintilă Brătianu — trebuie să fie ca la punerea în valoare a bogățiilor țării să participe în primul rînd factorii naționali. Capitalul intern trebuie folosit pînă la maximum, căci numai prin el se va da „caracter național economiei noastre naționale și îndeosebi celei industriale”¹⁹. Prin urmare, din grija de a se făuri o bogăție, care să aparțină burgheziei românești, se impunea cu necesitate crearea unor condiții prielnice activității capitalului autohton în economie, să se aibe mereu în vedere nevoia ridicării și apărării economiei naționale. În același sens, apelul la străinătate trebuia făcut numai în condiții de maximă urgență. Vorbind despre programul guvernului liberal, Vintilă Brătianu a declarat, în calitate de ministru de finanțe, că va adopta o politică economică și financiară de așa natură și de o asemenea manieră încît să pună statul „cît mai rar în situația de a face apel la concursul din afară”²⁰.

O altă latură pozitivă, care, de fapt, decurge din cele expuse pînă aici, se referă la necesitatea ca prin dezvoltarea forțelor de producție să se creeze posibilitatea sporirii acumulărilor interne de capital. „Nu mai avem nici un interes — scria unul din apologeții marelui capital — ca economia noastră națională să alimenteze anual centrele din apus cu însemnate venituri obținute din exploatarea bogățiilor noastre”²¹.

Înlesnirile acordate capitalului străin în procesul fructificării trebuiau raționalizate, cîntărite și răsplătite pe măsura contribuției ce o dădea la progresul economic al țării. Interesul era — sublinia Vintilă Brătianu — de a lăsa capitalului autohton puțința de a participa cît mai mult la dezvoltarea economiei și de a se servi de intervenția statului în relațiile cu finanța din afară²². Din aceasta se desprinde un alt aspect pozitiv al formulei „prin noi înșine” și anume acela de a salvagarda independența țării în timpul conlucrării cu capitalul străin²³. Finanța de peste

¹⁸ „Viitorul” din 16 iunie 1926.

¹⁹ Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României* în „Democrația”, an XV (1927), nr. 1, p. 43—44.

²⁰ „Viitorul” din 22 aprilie 1923.

²¹ V. Slăvescu, *Organizația de credit a României*, București, 1922, p. 151.

²² Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 9/1923, f. 7.

²³ I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 296.

hotare era acceptată la refacerea și dezvoltarea economiei în limitele în care „nu atinge interesul și suveranitatea statului și nu sîntem tratați ca o colonie”²⁴; în condițiile exercitării depline a suveranității naționale și a necreării premiselor de dominație economică și politică²⁵. Plecîndu-se de la ideea că independența economică putea fi asigurată numai de către români²⁶, că politica economică era o problemă pur internă, s-a susținut necesitatea ca aceasta să fie ferită de orice presiune din afară, chiar venită din partea celor mai buni aliați. Naționalismul economic burghez era chemat să garanteze, pe cît posibil, — după concepția lui Ion Veverca — baza unei economii naționale neatîrnate față de străinătate, cu scopul de a transforma procesul de producție într-un organism cu centrul de gravitate în cadrul spațiului politic propriu²⁷.

Teoreticieni și politicieni ai vremii au căutat să scoată în evidență, ca un corolar al formulei „prin noi înșine”, consecințele sale pozitive pe planul independenței economice și politice, al instinctului de conservare a națiunii române, atribuind exclusiv acest rol burgheziei libérale și partidului ei²⁸. Ei au căutat, de pildă, să prezinte lupta dintre partizanii acestei formule și capitalul străin ca un efort depus de marea burghezie pentru eliberarea de sub dominația capitalului străin. Legea minelor — spunea în acest sens un politician în ședința din 17 iunie 1924 a Senatului — „face parte din acel complex de legi care, dezvoltînd principiile înscrise în noua Constituție, e chemată să întărească într-o măsură și mai mare situația noastră economică, sau mai bine zis, să ne asigure absoluta noastră independență economică. Această lege, ca și celelalte, stă în cadrul bine definit al tradițiunii și programului Partidului Național-Liberal, program care se concretizează în formula: « Totul prin România și pentru România ! »”²⁹. Bogățiile subsolului — continua același senator — „nu pot să stea și nu trebuie să stea fără mare pericol pentru viitorul, existența și independența acestei țări, în mîna particularilor și mai puțin în aceea a străinilor. Acest proiect de lege, care este adus în discuțiunea noastră, concordă în totul, ca principii, ca norme, cu neclintitul program al Partidului Național-Liberal, care cere: ca bogățiile, ca bunurile statului să fie exploatate și valorificate, ca produsele lor să fie transformate, industrializate prin contribuția capitalului românesc, prin munca și capacitatea românilor”³⁰. Independența economică și politică — se sublinia în ședința din 17 iunie 1924 a Senatului — „pot fi puse în joc dacă nu se canalizează infiltrațiunile marilor întreprinderi miniere în așa fel încît valorificarea bogățiilor miniere ale României să fie făcute cu participarea sub toate formele a populației românești și în cadrul intereselor generale ale economiei naționale și ale independenței noastre politice”³¹.

²⁴ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor libérale*, București, 1921, p. 25 — 26.

²⁵ *Naționalismul economic și doctrina partidelor*, p. 85.

²⁶ A. Topilceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*, București, 1923, p. 112.

²⁷ Ion Veverca, *Naționalismul economic*, București, 1941, p. 14 — 15.

²⁸ D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 62.

²⁹ *Legea minelor cu expunere de motive*, București, 1924, p. 205.

³⁰ *Ibidem*, p. 206.

³¹ *Ibidem*, p. 183.

Capacitatea burgheziei de a apăra independența economică și politică a țării era însă limitată. În practică, pe plan economic, marea burghezie a urmărit să-și întărească poziția în așa măsură încât să poată obține de la finanța internațională concesiile cât mai mari cu putință.

Teza colaborării loiale, prin schimb reciproc, fără a se primejdui independența țării, teză pe larg documentată de cei mai mulți politicieni și economiști cu vederi liberale, a fost expusă și în memoriul adresat străinătății în 1924, în interviurile acordate de Vintilă Brătianu la Londra și Paris, în actul de apărare față de *Manifestul bancherilor* din 1926, care condamna tendința de industrializare a țărilor agrare și măsurile de protejare a economiilor lor³².

Sintetizând laturile pozitive, trebuie să subliniem că formula „prin noi înșine” a ridicat o barieră, e drept fragilă, de apărare a bogățiilor țării și, în locul acaparării nestingherite și primejdioase a acestora de către capitalul străin, a cerut colaborarea cu finanța internațională în condiții de asigurare a preponderenței capitalului național și a salvărilor independenței naționale, a denunțat pericolul politicii nechibzuite în domeniul economic al unor partide burgheze de înstrăinare liberă a avuțiilor, a căutat să trezească conștiința burgheziei față de „drepturile” ei asupra bogățiilor țării, a fost un protest contra acaparărilor de către străini și a aservirii muncii naționale. „Prin noi înșine” a căutat să fundamenteze, de asemenea, teza necesității obiective de a pune pe primul plan forțele proprii în economie, știință și tehnică și numai după aceasta să se facă apel la străinătate. Ca idee-forță, care tindea să asigure expansiunea și rezistența capitalului național în toate compartimentele societății, „prin noi înșine” a urmărit să realizeze dezvoltarea pe baze mai largi a economiei, în primul rând a industriei, și o reîmpărțire în favoarea marii burghezii a beneficiilor pe care capitalul străin le expedia peste graniță. Cea mai concludentă formulare în legătură cu conținutul politicii „prin noi înșine” o găsim exprimată în „Socialismul”³³, care o consideră ca expresia unui război economic defensiv față de capitalul străin din afară și a unui atac ofensiv contra capitalului străin din țară, o atitudine de apărare împotriva oricărei încercări de acaparare, expresia punerii în lumină a avantajelor care decurg din întrebuințarea muncii și capitalului național în economie, în genere, în societate, a sporirii ponderii capitalului autohton și a reducerii celei străine în procesul exploatării.

Laturile pozitive au fost considerate de teoreticienii liberali drept „esența și fondul de aur” al programului P.N.L., iar fiecare manifestare progresistă a forțelor de producție ca o expresie concretă a triumfului principiului doctrinar al naționalismului economic burghez. În timpul expunerii concepției respective, unii istoriografi au văzut numai părțile ei bune, idealizând rolul unor personalități politice burgheze, îndeosebi al lui Vintilă I. Brătianu, căruia i s-a atribuit meritul de a se fi străduit să formeze „conști-

³² *Naționalismul economic și doctrina partidelor*, p. 61—63; A. Topliceanu, *Capitalul străin și datoritiile statului față de industrie*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an III (1924), nr. 1; N.P. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p. 21; P.N. Panaitescu, *Manifestul economic internațional al bancherilor din Europa și industria germană*, București, 1926, p. 1; „Adevărul”, 24 octombrie 1926; I.N. Angelescu, *România și actuala politică economică internațională*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an. VI (1927), nr. 2, p. 104; Georges Roux, *Essai de politique réaliste*, Paris, 1928, p. 144—145.

³³ „Socialismul” din 29 octombrie 1922.

ința personalității economice și financiare a poporului român”³⁴. Mai mult, liberalii au fost prezentați ca avînd concepții și convingeri adînci, orientate temeinic de busola intereselor fundamentale³⁵.

Naționalismul economic, ca formă de promovare a capitalului burgheziei române, de asigurare, chiar între limite, a independenței statului, a fost relevat și de unele cercuri țărăniste. Doctrina respectivă — sublinia Virgil Madgearu — „are meritul de netăgăduit de a fi stimulat puternic formarea unei burghezii românești”³⁶. Această idee coincide cu teza, predominantă în rîndul teoreticienilor țărănismului și ai partizanilor lui, că prin metoda liberală s-a ridicat o burghezie de partid, un capitalism și un monopol de partid³⁷. Ca reacție la caracterul îngust al naționalismului economic liberal s-a născut teza că țărănismul, ca „exponent” al majorității populației rurale și ca „adversar” al burgheziei liberale, constituia singura forță capabilă să reprezinte și să asigure afirmarea intereselor „generale” românești³⁸.

Analiza conținutului și a consecințelor politicii „prin noi înșine” reliefează, totodată, necesitatea nu numai de a risipi exagerările formulate în aprecierea aspectelor pozitive, potrivit cărora numai burghezia liberală putea oferi soluția pentru asigurarea progresului României, ci și de a sublinia laturile negative, limitele ei de clasă. Referitor la prima idee, se cuvine de combătut poziția unor sociologi și economiști burghezi care s-au străduit să absolutizeze teza în conformitate cu care resursele clasei dominante nu se epuizaseră încă, că ei îi revenea sarcina rezolvării problemelor puse în fața României. Astfel, Victor Slăvescu, apologet al mării burghezii și al mării finanțe, aprecia că numai aceasta avea de îndeplinit rolul de a contribui la consolidarea internă, la afirmarea și expansiunea economică și financiară³⁹. La Șt. Zeletin ideea era mai proeminent formulată, în sensul afirmării că viitorul aparținea oligarhiei financiare și partidului ei liberal și că supremația mării finanțe urma să dispară de la sine în momentul cînd „își va îndeplini rolul istoric, de a dezvolta și organiza producția națională”⁴⁰. El anunța că marile bănci, îndeosebi Banca Românească, urmăreau un plan de organizare armonioasă a industriei, a producției naționale. Entuziasmul lui nu cunoștea margini cînd se referea la pretinsa „misiune istorică” a „oligarhiei” române, pe care și-a propus s-o elogieze, mai cu seamă sub raportul capacității de a organiza procesul de producție, de a-i stabili rolul „inevitabil” preponderent, „de neînlocuit”, de a demonstra că numai dictatura oligarhiei financiare constituia condiția asigurării progresului forțelor naționale și a neatîrnării economice și politice a țării.

³⁴ *Viața și opera lui Vintilă I. Brătianu văzute de prietenii și colaboratorii săi*, București, 1936, p. 647.

³⁵ D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 72, 79, 80, 87; *Rezultatele politicii bugetare a guvernului liberal din anii 1922/1923—1928 față de declarațiunile calomnioase ale șefului guvernului național-țărănist*, București, 1929, p. 18.

³⁶ Virgil N. Madgearu, *Țărănismul*, București, f.a., p. 13.

³⁷ M. Ghelmegeanu, *Discursuri parlamentare*, [București], [1934], p. 39—40.

³⁸ Petre P. Suci, *Pentru țărănism*, București, f.a., p. 45—46.

³⁹ Victor Slăvescu, *Marea finanță din România în vreme de război 1914—1916*, București, 1920, p. 251.

⁴⁰ Șt. Zeletin, *Burghezia română*, p. 166.

Teza supremației capitalismului a fost folosită în scopul de a se propaga concluzia că această orînduire se afla la noi în plină ascensiune, că burghezia nu trebuia stînjinită în activitatea ei de hegemon al poporului și că, în consecință, trebuia să i se acorde tot creditul în îndeplinirea misiunii de a dezvolta forțele de producție. După cum remarcă pe bună dreptate N. Ivanciu⁴¹, în sistemul de gîndire al lui Zeletin se manifestau tendințe curioase, contradictorii (de pildă, România a atins faza capitalismului financiar, dar proletariatul ei se află în germene), care nu pot fi explicate decît prin aceea că, neglijînd proletariatul ca forță socială, și-a concentrat întreaga preocupare pentru a demonstra că burghezia, îndeosebi „oligarhia financiară” nu și-a pierdut rolul dominant în dezvoltarea societății, că ea singură avea misiunea istorică nu numai de a organiza și dezvolta forțele de producție, ci și de a duce România la socialism. „Ceea ce a visat Marx că va realiza proletariatul — organizarea producției — la noi, declară triumfător Zeletin, se îndeplinește azi sub ochii noștri prin acțiunea oligarhiei”⁴². Mai mult, el cuteza să vadă în politica economică a „oligarhiei” române un „socialism în devenire” și, în consecință, foarte multă vreme nimeni nu va conturba și periclita „oligarhia” în îndeplinirea misiunii sale. Șt. Zeletin sublinia, totodată, că în faza de industrializare în care se afla, ca expresie concretă a „perfectibilității” orînduirii burgheze. România avea nevoie de ordine, de cinste, de pace, că accelerarea organizării și consolidării statului, ca și progresul economiei, erau posibile numai prin organizarea unui climat social de „îfrățire între clase”. Prin aceasta, ca și prin susținerea teoriei despre vitalitatea și caracterul progresist al capitalismului român, se încerca să se opună perspectivei revoluționare pe care o înfățișa P.C.R., să se reliefeze că mișcările pentru dreptate socială reprezentau „frîne” ale procesului de dezvoltare a economiei naționale. Chiar cu aceste limite, ideile de mai sus, datorate lui Victor Slăvescu și Șt. Zeletin, erau de preferat tezei țărăniste, care considera că numai regimul de prosperitate și de muncă țărănească putea deveni punctul de plecare al dezvoltării economice, îndeosebi industriale⁴³.

Concepțiile și teoriile apologetice la adresa marii burghezii n-au avut rezonanțe în mase. Actele de denaturare a socialismului, făcute cu intenția de a induce în eroare masele și a toci conștiința de clasă a proletariatului, au găsit în publicistica comunistă, în care se înscriu cu contribuții realmente originale Lucrețiu Pătrășcanu⁴⁴ și Ilie Cristea⁴⁵, un adversar neînduplecat. Aspectele negative ale politicii economice burgheze erau cu vehemență demascate în presa democratică, îndeosebi de cea comunistă, în primul rînd pe linia combaterii intensificării exploatării maselor.

Caracterul de clasă, mai precis de castă, al formulei „prin noi înșine” rezidă din faptul că ea a slujit cel dintîi interesele marii burghezii grupate mai cu seamă în P.N.L. Acest partid a căutat să-și asigure poziții dominante în economie și societate, nu numai în dauna maselor populare, ci și

⁴¹ N. Ivanciu, *Doctrina marxistă și teoriile unor economiști burghezi români*, în „Probleme economice”, an. XX (1967), nr. 7, p. 39.

⁴² Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 14.

⁴³ V.N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, p. 43.

⁴⁴ Z.N. Ornea, *Lucrețiu Pătrășcanu și geneza României moderne*, în „Lupta de clasă”, 0), nr. 1, p. 53.

⁴⁵ Ilie Cristea, *Articole (1923—1936)*, București, Edit. politică, 1961, p. 56.

în detrimentul altor grupări burgheze. Literatura comunistă precizează, în perioada la care ne referim, că formula, „prin noi înșine” reprezenta o încercare a P.N.L. de a forma prin programul său un grup capitalist centralizat destul de puternic pentru a obține concesiile de la capitalul străin⁴⁶, că formula respectivă era expresia unui singur partid, a unei caste, avînd, așadar, un pronunțat caracter de clasă. O apreciere relativ asemănătoare se degajă și din alte surse, potrivit cărora doctrina naționalismului economic, aparent inflexibilă, tindea să asigure o centralizare a puterii⁴⁷. Pentru a ascunde o atare natură și a mobiliza masele la rezolvarea problemelor economice și financiare, teoreticienii ai marii burghezii au început să sublinieze că formula „prin noi înșine” favoriza interesele superioare ale țării și ale „întregului” popor, că ea a fost elaborată pentru a servi și a corespunde cerințelor naționale. În acest scop, au propagat idei cu conținut patriotic și umanitar. Vintilă Brătianu, de pildă, cerea concentrarea tuturor, indiferent de partid, în vederea atingerii țelurilor ei, întrucît politica respectivă reprezenta un crez al „tuturor” românilor, un patrimoniu „național”, nu exclusiv al partidului liberal, cum fusese pînă atunci. „Prin noi înșine” — seria în același sens Șt. Zeletin — „este un îndreptar politic, care trece dincolo de limitele unui partid sau ale unei generații”⁴⁸. Prin aceasta se căuta să se demonstreze că însăși formula la care ne referim a suferit, datorită desăvîrșirii unificării statului, o profundă schimbare, devenind un crez al „tuturor”.

Plecînd de la teza că politica amintită necesita un îndelungat efort colectiv, Vintilă Brătianu preconiza că rezistența națională nu putea fi asigurată în toate ramurile de activitate decît făcînd apel la marele rezervor al poporului român⁴⁹. Ca argument era adusă și „comunitatea” de interese a claselor și păturilor sociale, care trebuia să facă din acestea factorul participant cel mai însemnat, atît pentru a folosi „pentru ele” în primul rînd bogățiile, dar și pentru a se apăra de primejdia în care se găsește orice țară cu bogății multe și rîvnite de cei din afară⁵⁰.

În același spirit, alți teoreticieni și politicieni liberali au început să glorifice virtuțile, optimismul și forțele poporului, vitalitatea și viitorul neamului, bogăția sufletească și originalitatea lui spirituală cu care și pînă atunci s-au rezolvat probleme de importanță capitală. Demnitatea națională, apreciată ca o condiție de căpetenie a existenței poporului român, însemna, înainte de toate, în afară de însușirile mai sus pomenite, atitudinea de stăpîn în propria țară, program de muncă, comportare de prestigiu în relațiile cu străinătatea. Din același considerent, teoreticienii marii burghezii au creat formulele respective, pentru a obține adeziunea maselor la realizarea ei, sinonimele : „Totul prin România și pentru Româ-

⁴⁶ *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923—1928*, București, E.P.L.P. 1953, p. 239.

⁴⁷ Vezi, între alții, R.W. Seton—Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 613.

⁴⁸ Șt. Zeletin, *Prin noi înșine*, p. 114.

⁴⁹ Vintilă Brătianu, *Programul de activitate al cercului de studii central pe anii 1920—1921*, în „Democrația”, an. VIII (1920), nr. 11—12, p. 298; vezi și Iosif I. Gabrea, *Naționalismul creator*, [București], 1928, p. 37.

⁵⁰ Vintilă I. Brătianu, *Prin noi înșine. Ce a fost? Ce să fie în România?*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 5, p. 9.

nia !”, „Prin popor și pentru popor !”, „Prin mintea, prin inițiativa și brațele noastre !”, „România închisă !”. Mai mult, în ideea că promovarea capitalului național crea pîrghii pentru ridicarea forței și geniului românesc, unii politicieni burghezi au afirmat că reforma agrară și legea electorală, necesități obiective ale timpului, care, odată înfăptuite, au avut urmări pozitive asupra maselor, reprezentau pîrghii în asigurarea „solidarității” întregii națiuni în aplicarea cu succes a formulei „prin noi înșine”. Ei au căutat, totodată, să releve că în înfăptuirea progresului forțelor de producție, „prin noi înșine” făcea apel și la naționalitățile conlocuitoare⁵¹, căutînd să se reliefeze prin aceasta că formula respectivă nu avea nimic șovin în ea. Naționalitățile conlocuitoare erau chemate ca, alături de poporul român, să depună eforturi pentru a nu neglija nici o bogăție în procesul de valorificare. Acestea erau elemente de ordin moral cu care burghezia română tindea să fie stăpînă în societate.

Practica economică arată că formula „prin noi înșine” n-a fost dictată de principii generale, ci de interese de clasă ale burgheziei, în primul rînd ale marii burghezii, chiar dacă aceste interese au coincis cu interesele dezvoltării forțelor de producție. Burghezia română a tîns să devină stăpînă absolută pe patrimoniul economic. Dovada concludentă o constituie faptul că majoritatea covîrșitoare a poporului a continuat să nu dispună de bogățiile țării.

Evident, prin prezentarea unei identități de interese între burghezie și popor se căuta să se ascundă caracterul de clasă al formulei „prin noi înșine”, masele fiind invitate să se mobilizeze în executarea ei, de pe urma căreia avea însă de cîștigat cel dintîi marea burghezie. Spre deosebire de ideea formulată îndeosebi de Victor Slăvescu și Șt. Zeletin, potrivit căreia marea burghezie avea rolul preponderent în societate, Vintilă Brătianu releva importanța deosebită a întregii națiuni, firește ca o expresie a efortului de a ascunde interesul de clasă burghez al politicii respective.

Aspectele negative ale politicii „prin noi înșine” decurg din însăși caracterul de clasă al ei. Liberalii, care și-au caracterizat propriul program ca ținînd cont de cerințele naționalismului economic, au fluturat lozinca nu în sensul apărării ferme a intereselor naționale, de a scoate complet România de sub dependența străină, ci doar cu intenția de a rămîne principalii beneficiari ai exploatarei avuțiilor și ai forței de muncă. În apărarea politicii respective, atacurile marii burghezii s-au redus, fără a se abandona steagul luptei pentru neatîrnare economică, pe măsură ce s-a convîns de insuficiența capitalurilor interne, de rezistența opoziției din țară și de presiunea îndirjită a capitalului străin. Aceste cauze au determinat ca inconsecvența în apărarea formulei respective să aibe repercusiuni negative asupra problemei independenței economice și politice. Din cauze obiective, dar și subiective, burghezia liberală nu putea urmări practic o limitare substanțială a participării capitalului străin în exploatarea bogățiilor țării, ci doar să-și asigure posibilitatea unei colaborări convenabile. De aici, se desprinde caracterul limitat al atitudinii ei în apărarea independenței statului.

⁵¹ Pentru apărarea României..., p. 20.

Se cuvine de subliniat, de asemenea, că formula respectivă, fiind expresia intereselor unei minorități burgheze, nu constituia un program economic fundamental, nu urmărea dezvoltarea ramurilor de bază care asigură într-o măsură covârșitoare consolidarea potențialului economic, cum ar fi industria grea, pilon al independenței economice și politice a țării.

Odată relevate, în mare, problemele în legătură cu politica „prin noi înșine”, în sensul definirii conținutului, limitelor, caracterului și aspectelor sale negative și pozitive, se impune să subliniem care au fost compartimentele vizate în aplicarea ei. Formula la care ne referim a fost înțeleasă de mulți contemporani, ca și de o parte a istoriografiei mai noi, ca o concepție consacrată unui front îngust de activitate economică, anume industrială, și în primul rând a petrolului. Cercetarea materialelor documentare, de o proveniență foarte variată, ne conduce la concluzia că politica desfășurată sub lozincă „prin noi înșine” exprima dorința celei mai puternice părți a burgheziei române de a asigura cu ajutorul statului un loc important capitalului și muncii naționale, nu numai în industrie, ci și în silvicultură, transporturi, comerț, finanțe, știință și alte domenii, așa cum vom prezenta sumar în rândurile care urmează. Această idee a fost exprimată sintetic și în zilele noastre⁵², fără a se face demonstrația cu surse documentare.

După cum rezultă din materialele bibliografice, unii contemporani, îndeosebi politicieni cu mare influență, au conceput și susținut ca aplicabilă formula respectivă în toate domeniile activității statului. Vintilă Brătianu, de pildă, declarase că menținerea și susținerea ei cu ardoare după desăvârșirea unificării statului era dovada că nu s-a urmărit numai atingerea idealului politic, național, ci se avea în vedere manifestarea și în alte domenii, între care, economic și cultural, unde vitregia vremurilor a împiedicat poporul român să-și ocupe locul principal⁵³. Naționalismul economic — preciza în același sens I. G. Duca, în 1923, căutînd să sintetizeze direcțiile politicii „prin noi înșine” — își propune ca, prin diverse mijloace, să lupte pentru a asigura dezvoltarea complexă și integrală a tuturor ramurilor de producție, să realizeze un sistem de protecționism vamal rațional, să înlesnească expansiunea produselor indigene și apărarea lor de concurență străină, să dezvolte piața internă pentru a spori consumul, să facă din comerț un instrument de intensificare a producției naționale (prin crearea de debușee și procurarea de materii prime avantajoase), să asigure progresul forțelor morale ale societății (artă, știință, învățămînt, literatură, muzică)⁵⁴. Afirmatia era în opoziție cu perspectiva limitată ce o contura economiei.

Alți contemporani⁵⁵ au apreciat industria și comerțul drept cele mai caracteristice sectoare pentru afirmarea specificului național, reprezentînd adevărata expresie a inteligenței, puterii de muncă și încrederea

⁵² *Situația clasei muncitoare din România, 1914–1944*, București, Edit. politică, 1966, p. 150.

⁵³ Vintilă I. Brătianu, *Prin noi înșine*, p. 9; Ion Ionescu, *Istoricul societății politice, de la înființarea ei pînă la înființarea localului său propriu (1881–1927)*, București, 1927, p. 57.

⁵⁴ *Naționalismul economic și doctrina partidelor*, p. 90–91.

⁵⁵ Pompiliu Nicolau, *Naționalismul constructiv*, București, f.a., p. 114–115.

în forțele proprii și, în consecință, ele nu puteau să fie în cadrul statului român decât naționale.

Politica „prin noi înșine” era chemată să satisfacă acea parte a burgheziei care manifesta, în primul rînd, o evidentă tendință de industrializare cu mijloace proprii. Ca urmare, s-a pus accent, înainte de toate, pe factorii de energie. Politica națională a combustibilului reclama nu numai „naționalizarea” întreprinderilor petroliere, ci și o acțiune hotărîită asupra exploatării cărbunelui și gazului metan, ca factori de energie în cadrul politicii industriale, de transport și comerciale. Această poziție decurgea din convingerea căpătată de unii contemporani că de generatorii de energie, ca elemente indispensabile ale progresului, depindea dezvoltarea vieții economice, îndeosebi industriale a țării, fapt pentru care sursele respective trebuiau să se afle în posesia românilor. Astfel, încă din 1906, Vintilă Brătianu a căutat să demonstreze necesitatea ca România să ia parte activă la exploatarea propriilor zăcămintă petroliere⁵⁶. Mai mult, față de caracterul pe care-l lua politica statelor mari în chestiunea petrolului, nu trebuia să se lase inițiativei private sarcina de a apăra marile interese economice și politice puse în joc⁵⁷. Înțelegînd valoarea acestui combustibil, Grigore Antipa sublinia mai tîrziu că în lupta dintre grupările mondiale în legătură cu petrolul „trebuie să ne apărăm în prima linie interesele noastre reale naționale”⁵⁸.

Preocupările deosebite pentru petrol în perioada imediat postbelică se reflectă puternic în relațiile dintre state, ca și, pe plan național, în raporturile dintre partide⁵⁹ și aceasta pentru faptul că sporise rolul acestui combustibil, că se exercitau presiuni din partea capitalului străin pentru a acapara o pondere mai mare în exploatarea lui, că, bogăția respectivă, reprezenta o sursă facilă pentru realizarea unor profituri mari prin exploatare și comercializare. Interesată în a dobîndi o poziție cît mai avantajoasă în industria petrolului, burghezia românească, îndeosebi liberală, a căutat să beneficieze, în temeiul considerentelor de mai sus, de faptul că trusturile mondiale de petrol se aflau angajate în lupta pentru obținerea întietății în exploatarea și comercializarea lui. În consecință, în perioada imediat postbelică, capitalul național și-a sporit ponderea prin crearea unor societăți petroliere. Importanța deosebită a petrolului a determinat ca înșiși unii din adversarii politicii „prin noi înșine” să recunoască necesitatea imperioasă a caracterului național al capitalului în această ramură, deci, ca petrolul să se afle numai în mina românilor, nu din alt motiv decît acela că, în interesul propriei sale apărări, statul nu se putea dezinteresa de soarta combustibilului⁶⁰.

⁵⁶ Prin Aristide Blank, *Economice*, București, 1932, p. 67.

⁵⁷ Vintilă I.C. Brătianu, *Petrolul și politica de stat*, București, 1919, p. 3, 19; vezi și Nicolae Constantinescu, *Chestiunea petrolului. Naționalizarea și reorganizarea exploatării și industria petrolului*, București, 1919, p. 13; Paul Apostol, Alexandre Michelson, *La lutte pour le pétrole et la Russie*, Paris, 1922, p. 198.

⁵⁸ Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 281.

⁵⁹ Vezi detalii la Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc la Conferința Păcii de la Paris din anul 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol””, tom VII (1970), Iași, p. 225–241; idem, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier în 1923*, în ibidem, tom V (1968), p. 145–159; idem, *Unele aspecte privind lupta pentru petrolul românesc (legea minelor din 1924)*, în ibidem, tom VI (1969), p. 67–94.

⁶⁰ C. Argetoianu, *În marginea legii minelor*, în „Săptămîna politică”, seria a II-a, an. I (1929), nr. 6, p. 3–4.

Și pentru celelalte ramuri ale industriei s-a demonstrat că preponderența capitalurilor străine nu a fost folositoare, în care scop s-a cerut să se întărească pozițiile finanței naționale. Diferiți teoreticieni și politicieni liberali au susținut că numai aplicarea măsurilor de industrializare propuse de marea burghezie putea asigura înfăptuirea politicii „prin noi înșine”, că fără o industrie proprie, națională, viitorul țării era sumbru, iar posibilitățile de întărire a independenței economice restrânse. În plus, nu putea fi învinsă concurența străină ruinătoare și nu se crea posibilitatea atragerii la o activitate economică sporită a capitalului obișnuit a se plasa în alte ramuri economice. Integrarea capitalului național în curentul industrializării a câștigat chiar pe unii din susținătorii activi ai capitalului străin. Take Ionescu, de pildă, declara, în martie 1921, că atit timp cît „nu va intra capitalul român într-o industrie, el va fi văzut de public cu ochi răi și această industrie nu va putea fi tratată de stat cu dreptate, decît atunci cînd multe interese locale vor fi amestecate într-însa”⁶¹.

În consecință, s-a preconizat de mulți politicieni și economiști industrializarea prin forțe proprii, prin utilizarea resurselor interne cu ajutorul intervenției statului, a dezvoltării sistemului uzinal, a folosirii tehnicii înaintate și a stimulării micilor întreprinderi. „Trebuie — arăta unul din autori — să urmărim ca industrializarea să se facă prin muncă românească pentru ca efectiv să avem o creștere a producției naționale”⁶², să facem ca elementele românești să intre cît mai mult în rolul efectiv de conducere a întreprinderilor de mare interes național (metalurgie etc.)⁶³. Industria era chemată ca „prin noi înșine” să acopere cerințele consumului intern⁶⁴.

Cerința dezvoltării industriei prin forțe proprii a fost motivată de avantajele ce decurg din întrebuințarea muncii și capitalului național în acest compartiment, de interesul ca nu numai sacrificiile să fie naționale, ci și rezultatele. În plus, primul război mondial arătase imperioasa necesitate pentru stat de a avea o industrie de apărare proprie, în posesia românilor. Războiul — sublinia Vintilă Brătianu — reliefa chiar pentru țările cu puternice organizații industriale și financiare cerința ca acestea să se afle în mîna forțelor naționale și însemnata primejdie politică ce decurge din lipsa neatîrnării economice. S-a văzut astfel limpede că, în țara vrăjmașă, capitalul străin poate deveni „unul din cele mai puternice mijloace pentru a stînjiți apărarea acelei țări. Iată de ce fabrica viitoare trebuie să fie o casă românească și nu va fi românească dacă stăpînul ei nu va fi român”⁶⁵.

Industria avea datoria nu numai să scutească țara de a fi tributară străinătății în acest domeniu, să asigure condițiile materiale necesare neatîrnării economice și politice, să sporească puterea de rezistență a națiunii române, ci să fie națională, să se afle în stăpînirea românilor, întrucît,

⁶¹ Prin N. Constantinescu, *Naționalismul economic*, p. 36.

⁶² C.D. Bușilă, *Politica economică*, București, 1932, p. 42.

⁶³ Idem, *Industria românească în decurs de 50 ani (1881—1931)*. (Cîteva note), București 1931, p. 12—13.

⁶⁴ Al. Iteanu, *Un gol în industria națională*, București, 1924, p. 9.

⁶⁵ Vintilă Brătianu, *Îndrumarea industriei naționale*, în „Democrația”, an. III (1915), nr. 15, p. 667.

după cum s-a subliniat atunci⁶⁶, nu se putea închipui ca fabricarea în bune condiții și la timp a materialelor necesare armatei naționale pe cîmpul de luptă să fie condusă de străini. Prin urmare, pentru apărarea integrității teritoriale a statului s-a subliniat nu numai necesitatea absolută ca industria să se afle în mina românilor, dar și de a se conta, înainte de toate, pe resursele proprii, de a avea o industrie la înălțimea cerințelor moderne de apărare a patriei, netributară străinătății. Din aceleași considerente, ideea fusese enunțată și mai înainte, însă nu în cuprindere asemănătoare; era vorba numai de a nu se îngădui străinilor să înființeze întreprinderi industriale în zona frontierei, care puneau în pericol securitatea națiunii⁶⁷.

În domeniul industrializării, naționalismul economic burghez urmărea să limiteze penetrația capitalului străin și să-l canalizeze pe linia împrumuturilor de stat. Finanța internațională însă era interesată nu în acordarea de împrumuturi, realizatoare de venituri fixe, ci în plasamente în industrie, care o scuteau de efectele inflației și îi ofereau mai multe posibilități de manevră, de orientare a activității industriale după bunul plac. Mai mult, capitalul puterilor aliate — remarcă unul din contemporani —⁶⁸ era mult mai ispitit să asigure propriei lui industrii deuse în România, decît să-i ajute industria și să-i faciliteze independența economică.

Trebuie subliniat că preocuparea de a pune industria pe baze naționale nu era un fenomen specific românesc și nu reprezenta ceva nou, ci era o continuare, în condițiile realizării unificării statului, a tradițiilor progresiste din secolul trecut. Ea reflectă politica de emancipare economică a țării, ca suport necesar independenței politice. Problema caracterului național al industriei era înțeleasă cu precădere, nu numai prin naționalizarea ei, în sens capitalist, ci și prin aplicarea unui program industrial în spiritul formulei „prin noi înșine”.

În vederea realizării industrializării prin forțe proprii s-a considerat de către unii autori că România trebuie să ducă o politică de strangulare a posibilităților de import de produse finite, dar de atragere a capitalului străin. În concepția lui Șt. Zeletin, împovărarea din ce în ce mai accentuată a importului, care determină în cele din urmă închiderea desăvîrșită a țării față de produsele industriei străine, era soluția de a se ajunge la a trăi exclusiv prin forțe proprii⁶⁹.

Politica „prin noi înșine”, cu toate că pune accent pe necesitatea industrializării prin mijloace proprii, nu conținea în sine tendința spre dinamizarea ramurilor de bază ale economiei (industria constructoare de mașini, industria energetică, industria chimică și altele).

Deși formula respectivă nu apare ca referindu-se la agricultură, sectorul agricol, prin consecințele favorabile ale industrializării, nu se putea dezvolta decît în același spirit, și aceasta cu atît mai mult cu cît capitalul

⁶⁶ Șt. Chicoș, *Criterii de încurajare a industriei naționale*, în „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 5—7, p. 441; Radu Miclescu, *Studiu cu privire la apărarea națională*, București, 1929, p. 94; Tr. Moșolu, *Problema apărării naționale în România*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 7—8, p. 45—46; Constant Georgescu, *Situațiunea creată industriei de actualul guvern*, în *ibidem*, an. XVII (1929), nr. 9, p. 6.

⁶⁷ Petre Antonescu, *Prin noi înșine*, în „Revista pădurilor”, an. XXX (1916), aprilie-mai, p. 98, 105.

⁶⁸ Ernest Lémonon, *La nouvelle Europe Centrale et son bilan économique (1919—1930)*, Paris, 1931, p. 183.

⁶⁹ Șt. Zeletin, *Burghezia română*, p. 135.

străin nu-l avea în vedere. În silvicultură însă s-a enunțat de către M.P. Florescu necesitatea luptei pentru apărarea pădurilor de consorțiile străine, care „ne-au devastat îngrozitor munții noștri și să avem veșnic înaintea ochilor devisa « prin noi înșine »”⁷⁰. Același autor sublinia într-o revistă de specialitate că numai colaborarea „frățească” între capitalul românesc, forța de muncă autohtonă și proprietarii de păduri putea asigura o bună rentabilitate a aurului verde din punct de vedere comercial, a refacerii și a ameliorării lui, a naționalizării industriei forestiere, „azi, din nefericire, complet înstrăinate”⁷¹. Pledoaria s-a făcut pe larg în epocă, ținându-se cont de realitatea că un procent infim de români deținea frânele conducerii societăților forestiere, conducerii tehnice și pentru asigurarea de către ingineri silvici autohtoni. În acest spirit s-a și cerut ca un nou articol să fie inclus în codul silvic, în formularea imperativă: „Loc pentru specialiștii români în întreprinderile forestiere din România!”⁷².

După industrie, cel mai pregnant apare în literatura epocii necesitatea aplicării formulei „prin noi înșine” în domeniul transporturilor. În acest spirit, s-a cerut ca la C.F.R., administrația și exploatarea lor să fie încredințată numai specialiștilor care să lucreze conform intereselor țării⁷³, să se răscumpere de către stat liniile ferate particulare aflate pe teritoriul său, ale căror acțiuni erau deținute de străini, să se execute prin elemente naționale, nu prin concesiu, tot ce se putea face în țară⁷⁴.

Plecind de la constatarea că flota comercială, acest element atât de important în crearea și dezvoltarea puterii maritime și fluviale, era dominată de pavilionul străin, că abia 10% din exportul României se efectua sub flamură proprie⁷⁵, s-a subliniat nevoia schimbării acestui regim cu unul de protecție a navigației naționale, care constituie tăria economică și politică a țării, de formare a personalului național, de sprijinire a întreprinderilor de navigație prin înființarea unui institut de credit maritim și dezvoltarea șantierelor navale, de răspundere și înaltare a pavilionului național pe toate mările globului⁷⁶. În politica transporturilor pe apă, statul nu trebuia să cedeze serviciile de navigație societăților cu capital străin, atât din cauză că beneficiile plecau peste graniță, cât și pentru faptul că, având interese opuse, subordonau importul și exportul României⁷⁷. Lupta devenind din ce în ce mai aprigă între pavilionul național și cel străin — arăta un contemporan — nici un moment de întârziere nu era îngăduit în comer-

⁷⁰ M.P. Florescu, *Pădurile României*, București, 1925, p. 7.

⁷¹ Idem, *O nouă orientare*, în „Revista pădurilor”, an. XXXVI (1924), nr. 2, p. 142.

⁷² Horia Manole, *Un non sens*, în „Revista pădurilor”, an. XXXV (1923), nr. 12, p. 860, 862.

⁷³ N.I. Petculescu, *Problema C.F.R. Istoric. Completări. Îmbunătățiri*, București, 1923, p. 99—100.

⁷⁴ Tancred Constantinescu, *Proiectul de lege pentru crearea regiei autonome a C.F.R.*, București, 1929, p. 22; *Mijloace de tracțiune pe căile ferate*, vol. I, București, 1933, p. 57; *Industria mecanică-metalurgică. Date și observațiuni*, [București], 1928, p. 109; *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 52.

⁷⁵ Emil Dandea, *Reflexiuni din prilejul conferințelor asupra navigațiunii române*, în „Administrația română”, Lugoj, an. VII (1927), nr. 8—9, p. 5.

⁷⁶ I. Bălănescu, *Puterea maritimă ca factor de civilizație și de apărare națională*, București, [1927], p. 21; Th. Gâlcă, *Expansiunea economică a României în Orientul apropiat prin Serviciul Maritim Român*, București, 1932, p. 10.

⁷⁷ Constant Georgescu, *Politica de stat în materie de transporturi pe apă*, în „Democrația”, an. XV (1927), nr. 11, p. 17—19.

cializarea serviciilor de navigație ale statului, întrucît organizarea temeinică a acestora constituia o chestiune de existență pentru întreaga economie națională⁷⁸.

În ceea ce privește navigabilitatea și regimul gurilor Dunării, s-a subliniat că interesele vitale ale României cereau ca ea să garanteze statelor libertatea navigației⁷⁹, supravegheată prin Comisiunea Europeană a Dunării, însă „cheile de la poarta casei ei nu le mai poate lăsa în mâini străine. Acesta — preciza Gr. Antipa — e un drept elementar și o datorie ce i-o impune nu numai demnitatea ei, dar, înainte de toate, instinctul de conservare, într-un moment cînd, din această cauză, întreaga ei viață — strîns legată de starea navigabilității gurilor Dunării — este amenințată”⁸⁰.

În spiritul aceleiași formule s-a relevat necesitatea unei lupte mai active pentru dezvoltarea transporturilor aeriene, pentru ca România să devină cit mai repede stăpînă pe spațiul ei aerian, după cum era pe pămîntul strămoșesc. Se impunea cerința întemeierii unei industrii de motoare pentru dezvoltarea aviației, care, în legătură cu aceea a mașinilor agricole pentru motocultură, avea nu numai sorți de reușită, dar contribuia la lichidarea situației de a fi tributari străinătății. „Trebuie — arăta unul din autori — ca la avîntul pe care civilizațiunea ce trăim l-a dezlănțuit în omenire sub imboldul progreselor aviațiunii să fim și noi părtași, nu subjugăți”⁸¹.

Importanța transporturilor aeriene era însă aproape exclusiv apreciată prin prisma potențialului și a capacității de a apăra integritatea teritorială. În acest sens s-a declarat că, pentru păstrarea hotarelor statului, nu era suficient să se afirme că „cele dobîndite prin jertfa ostașului român rămîn pentru vecie imprescriptibile... Frontierele vor fi apărute numai dacă vom fi capabili să le apărăm... Dacă nu vrem să scriem cea mai tristă pagină, imediat după măreția întregirii neamului, să nu uităm o clipă că nu ne vom putea menține, dacă nu vom fi stăpîni cu totul pe aerul țării noastre”⁸². În consecință, plecînd de la necesitatea creării unei industrii aeronautice naționale, fără de care aviația nu se putea menține, s-a cerut constituirea unei societăți pur românești, fără apel la capitalul străin, și adoptarea unei politici protecționiste complete⁸³. Pentru a încuraja mai mult această activitate s-a recomandat instituirea de premii pentru cele mai bune construcții românești din domeniul aviației⁸⁴.

Accentuarea naționalismului economic burghez se reflectă puternic și în domeniul comerțului prin precizarea ca direcțiile lui să fie deținute de români, iar sprijinirea activității să se facă prin mijloace strict naționale.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ N. Dașcovici, *Politica comercială a Dunării*, București, 1926, p. 10.

⁸⁰ Gr. Antipa, *Cîteva observațiuni privitoare la navigabilitatea gurilor Dunării*, București, 1925, p. 10.

⁸¹ [V] Rudeanu, *Inaugurarea primelor linii aeriene naționale*, în „Aeronautică”, an I (1926), nr. 2, p. 3.

⁸² D. Oancea, *Importanța aviației*, în „Țara noastră”, Cluj, an. IX, (1928), nr. 22, p. 715.

⁸³ Gh. Rujinschi, *Cîteva din articolele publicate de la 1920—1927, în diferite reviste și ziare privitoare la aeronautica română și necesitatea dezvoltării ei*, București, 1927, p. 21, 44; *Activitatea corpurilor legislative și a guvernului de la ianuarie 1922 pînă la 27 martie 1926*, București, 1926, p. 363.

⁸⁴ George G. Fernic, *Cum putem avea o aviație militară și civilă puternică*, în „Aeronautică” an. I (1926), nr. 3.

Apresiasi acest sector ca pirghie de apărare a independenței economice și politice, diferiți autori au cerut sprijinirea lui efectivă de către stat prin perfecționarea regimului vamal, raționalizarea exportului în sensul ocrotirii intereselor economiei naționale⁸⁵. Comerțul — se arată în una din publicațiile timpului — trebuie să fie în mîna românilor ca armă de apărare a suveranității, de respingere a pericolului de a deveni zonă de influență a unei mari puteri, de protejare a muncii și bogăției naționale. În acest spirit s-a cerut să se încheie și convențiile comerciale⁸⁶.

În condițiile în care s-au sesizat elementele favorabile ale perioadei de stabilizare relativă a capitalismului s-a deschis o campanie de proslăvire și a posibilității de rezolvare prin forțe proprii a problemei financiare. În spiritul concepției „prin noi înșine” au avut loc manifestări⁸⁷ pentru „naționalizarea” acelor societăți străine sau înstrăinate din domeniul financiar, de a căror dezvoltare atîrna nu numai progresul economic, ci însăși apărarea țării și punerea în valoare a bogățiilor pe baze naționale. Teoretic, și în acest compartiment, P. N. L. a înțeles colaborarea cu capitalul străin în limitele în care nu se afectau interesele și suveranitatea statului⁸⁸. Burghezia liberală a trăit un timp cu convingerea că nu ea avea cel mai mare interes în a contracta împrumuturi externe, ci capitalul străin era interesat în exploatarea bogățiilor țării, din care cauză s-a și preconizat penetrația acestuia, în condiții limitate, prin băncile și sub controlul ei. Mai mult, unii din liderii P. N. L. s-au străduit să canalizeze pe cît posibil penetrația capitalului străin pe linia împrumuturilor de stat, mai cu seamă a creditelor acordate băncilor, care, la rîndul lor, să le investească în industrie. Faptul subliniază încă odată dorința liberalilor de a supune controlului lor capitalul străin, putînd astfel să dobîndească diferența ce rezulta dintre profiturile obținute de întreprinderile industriale respective și dobînda plătită capitalului străin. Pe de altă parte, s-a cerut ca și instituțiile financiare să fie „exclusiv naționale”, să se finanțeze numai acele întreprinderi industriale care erau autorizate de către Comisiunea pentru controlul societăților și care asigurau majoritatea capitalului național și erau conduse de către români⁸⁹. Frecventă a fost și teza ca instituțiile financiare de interes național să îndrume și ajute inițiativele de valorificare a resurselor naturale în condițiile asigurării unei circulații normale a monedei și a stabilizării leului.

Prefacerile prin care a trecut România și cerințele obiective ale societății după desăvîrșirea unității statului, în primul rînd necesitatea refacerii și dezvoltării economiei naționale, au conferit muncii fizice și intelectuale o importanță mai mare. Politica „prin noi înșine” urmărea, în consecință, să pună în evidență, pentru interesele marii burghezii, problema forței de muncă și a regimului muncii în raport de procesul economic, cu un interes pronunțat pentru dezvoltarea forțelor din domeniul învățămîntului, cercetării științifice și de proiectare⁹⁰. Se încerca

⁸⁵ B. Diamand-Mentor, *Independența economică, garanția independenței politice*, București, 1927, p. 31.

⁸⁶ I.N. Angelescu, *România și actuala politică*, p. 109.

⁸⁷ Gheron Netta, *op. cit.*, p. 835.

⁸⁸ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, p. 26.

⁸⁹ Gheron Netta, *op. cit.*, p. 845.

⁹⁰ I. Saizu, *Problema forței de muncă și regimului muncii în România (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol””, tom. XI (1974), Iași, p.119—143

să se încurajeze acțiunea ca toate studiile și proiectele diferitelor construcții să se întocmească în țară de către români, cu intenția ca prin aceasta să se șteargă calificările compromițătoare puse în circulație de trusturile internaționale, potrivit cărora burghezia română era inaptă de a avea specialiști în diverse ramuri de activitate economică⁹¹.

Conceptul formulei „prin noi înșine” a fost apreciat⁹² ca o soluție și în domeniul administrației și legislației, dar numai în direcția stabilirii unui regim care să ridice creditul statului în așa măsură încât colaborarea capitalului străin la punerea în valoare a bogățiilor să se facă în condiții cât mai avantajoase pentru români. În consecință, reaua administrație, lipsa de ordine în finanțele publice și instabilitatea regimului legal puteau fi îndepărtate numai prin formula „prin noi înșine”, iar dezvoltarea forțelor de producție și a căilor de comunicații numai căutând colaborarea capitalului străin.

După cum se vede, „prin noi înșine” caută să cuprindă cât mai multe sfere, nu numai în procesul refacerii și dezvoltării economice, ci și în alte compartimente ale societății românești. De pe urma ei avea să se consolideze P. N. L. sub raport economic și politic.

Din punct de vedere economic, efortul marii burghezii, în special liberale, de a-și lărgi baza proprie industrial-bancară, va avea ca urmare, în mod obiectiv, o anumită dezvoltare a forțelor de producție și o reducere relativă a dominației capitalului străin în economia națională.

Susținerea, dar mai ales aplicarea ei, s-a făcut în condițiile manifestării ostilității unor factori interni și a exercitării unei puternice constrângeri din partea marilor puteri capitaliste, de care, în parte, am vorbit cu alt prilej⁹³. În exclusivismul său — cum remarcă N. Iorga⁹⁴ — P. N. L. a ajuns în contradicții cu cercurile financiare occidentale și cu unele grupări mai noi ale burghezii românești, mai ales cu partidele național și țărănesc, a căror dezvoltare era frînată de monopolul liberal. Pe plan intern, reacția împotriva formulei „prin noi înșine” era dictată de situația reală că P. N. L. își întărea dominația economică și politică în dauna partidelor burgheze din opoziție. Fiecare manifestare a guvernului liberal arăta limpede — fapt subliniat chiar în epocă — tendința lui de a întări, cu ajutorul statului și a legislației, o minoritate capitalistă înaintea clasei întregi⁹⁵, de a pune la dispoziția sa mijloace de dominație economică și politică⁹⁶. Contradicția pe plan intern s-a reflectat, înainte de toate, în faptul că în promovarea politicii „prin noi înșine”, P. N. L. nu a ajuns la un acord, fie și numai parțial, cu restul partidelor burgheze care se pronunțau pentru formula „porți deschise” sau pentru colaborare nelimitată, dar perfect „loială” cu capitalul străin. Cele mai multe partide acuzau P. N. L. că, datorită politicii sale, capitalul străin a „întors spatele” României, din care cauză economia suferea. Acest punct de

⁹¹ Vezi, între alții, Herman de Keyserling, *Analise spectrale de l'Europe*, Paris, 1930, p. 307.

⁹² G. Mantu, *Bugetul și problema financiară*, în „Independența economică”, an. VI, (1923), nr. 3—4, p. 31—33.

⁹³ I. Saizu, *Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol»”, tom. VIII (1971), Iași p. 299—315.

⁹⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 452.

⁹⁵ „Socialismul” din 10 iunie 1923.

⁹⁶ „Revista vremii”, an. II (1922), nr. 24, p. 3.

vedere apare și în expozeul făcut de Averescu la Roma, în septembrie 1926, cu care prilej a declarat că formula „prin noi înșine” a „izgonit” capitalul străin, că măsurile protecționiste au avut un efect dezastruos⁹⁷.

Reacția pe plan extern împotriva formulei „prin noi înșine” nu izvora din frica finanței străine de a pierde poziții cistigate, fapt imposibil în condițiile unui regim guvernamental burghez și a situației de debitor a țării față de marii creditori occidentali, ci din teama că aplicarea programului sintetizat în formula respectivă să nu stingherească desfășurarea activității lui în economia României, în primul rind în industria petrolului. Reacția din afară se reflectă și în greutatea contractării unor împrumuturi externe și în „descurajarea” intențiilor de plasament ale capitalului străin.

Din cele de mai sus desprindem concluzia că formula „prin noi înșine”, de valorificare a bogățiilor țării în primul rind prin forțe proprii, însemna o anumită îngrădire a finanței străine, o verigă în lanțul de procese prin care capitalul național și-a asigurat în practica economică o creștere a rolului lui. Naționalismul economic burghez, care a inspirat politica „prin noi înșine”, a satisfăcut cu precădere, în practică, interesele de castă ale P. N. L. Fiind expresia unui partid burghez puternic, nu însă atît de puternic încît să fie complet independent de capitalul străin, ea corespundea mai bine intereselor economiei naționale, cu toate că de pe urma ei avea să cîștige înainte de toate o minoritate burgheză. „Prin noi înșine”, ca expresie a naționalismului economic pus mai cu seamă în slujba marii burghezii, nu reflectă ostilitate față de capitalul străin. Așadar, între „porți deschise” și „prin noi înșine” nu era o opoziție de factură radicală, de vreme ce liberalii s-au arătat gata pentru o colaborare condiționată cu finanța străină, cu asigurarea preponderenței capitalului național și a intensificării forțelor de producție în cadrul intereselor românești. În esență, ea tindea să rezerve capitalului străin un rol auxiliar, de subordonat în cadrul economiei.

Inaugurarea, în 1928, cînd național-tărăniștii vin la putere, a politicii „porților deschise”, pe frontispiciul căreia au trecut „libertate deplină capitalului străin”, a înlesnit pentru o perioadă, adîncirea dependenței economice a României față de finanța internațională. În acele condiții, Șt. Zeletin, înțelegînd tragismul doctrinei economice a național-tărăniștilor, scria că formula „prin noi înșine” nu a murit și dacă se află în această perspectivă, ucigașii sînt cei care au născut-o, întrucît nu i-au dat vivacitatea cuvenită. Lozinca „prin noi înșine” nu poate să moară — declara Șt. Zeletin, căutînd să țină sus stîndardul demnității naționale a burgheziei — „fiindcă n-a murit nici procesul istoric de afirmare a forțelor naționale”; ea va muri „cînd va înceta spiritul de conservare a națiunii române”⁹⁸.

„Prin noi înșine”, în conceptul, structura, cadrul, însușirile și limitele sale, a fost repetată de liberali și de teoreticienii lor și după retragerea în „opoziție”, ca și de unele guverne liberale care au urmat, fără însă de a fi putut polariza capacități intelectuale și politice, partizani, în măsura în care a reușit în perioada 1922—1928.

⁹⁷ „Adevărul” din 23 septembrie 1926.

⁹⁸ Șt. Zeletin, *Prin noi înșine*, p. 114.

LES DIMENSIONS, LE CARACTÈRE ET LA STRUCTURE
DE LA CONCEPTION « PAR NOUS-MÊME » PENDANT
LA PÉRIODE 1922—1928

RÉSUMÉ

L'auteur souligne les formes et la proportion dans laquelle allait être admis le capital étranger en Roumanie. On constate que tandis que la grande bourgeoisie roumaine tendait à attirer le capital étranger, surtout sous forme de technologies, la finance étrangère préférait les investissements directs. Pour ce qui est de la proportion, il a été souligné la nécessité que la majorité du capital et de la direction soient roumaines, que les employés et les ouvriers roumains représentent 75 % et que le capital étranger soit admis pour l'obtention d'un profit légitime. L'auteur relève ensuite les aspects positifs de la formule « par nous-même » : la nécessité de promouvoir le travail, le capital et l'initiative nationale, l'affirmation de certains intérêts fondamentaux de la Roumanie, la consolidation de l'indépendance de l'Etat, l'accroissement du prestige des forces de la nation sur le plan intérieur et extérieur, l'augmentation des possibilités de l'accumulation intérieure ainsi que ses aspects négatifs, à savoir l'inconséquence de l'application de la formule, son caractère étroit, de classe, la capacité limitée de la bourgeoisie de défendre les intérêts fondamentaux du pays et du peuple. L'auteur insiste sur le caractère de classe de celle-ci, relevant qu'elle a servi notamment les intérêts de la grande bourgeoisie.

Par rapport aux données connues et soulignées dans l'historiographie nouvelle, l'auteur démontre que la formule « par nous-mêmes » n'a pas eu un caractère d'utilisation exclusive en matière de richesse minière, qu'elle a été prise en considération sur le plan théorique dans tous les compartiments de la vie économique et spirituelle roumaine. Le but final en était l'accroissement du rôle de la bourgeoisie libérale dans la société, la subordination à ses intérêts de la pénétration du capital étranger, la transformation de celui-ci en auxiliaire.

COORDONATE ALE MIȘCĂRII DE ELIBERARE NAȚIONALĂ DIN BIRMANIA (1942—1978)*

DE

MARIAN STROIA

Izbucnirea, la sfârșitul anului 1941, a conflictului militar japoano-american (prin atacarea, la 7 decembrie, de către cei dintâi a bazei navale americane de la Pearl Harbor (Hawaii) a dat conflagrației internaționale începută la 1 septembrie 1939 o amplitudine deosebită: războiul dintre puterile Axei și Națiunile Unite (Uniunea Sovietică, Marea Britanie, S.U.A. și aliații lor) a luat un caracter cu adevărat *mondial*.

În aceste condiții, posesiunile britanice din sud-estul Asiei au căpătat, datorită configurației lor geografice, militare și contextului politic amintit, o importanță strategică deosebită pentru ambele tabere aflate în luptă.

După atacarea și ocuparea Filipinelor, Singaporului și Malayei ca și a insulei Java, trupele japoneze, în cursul puternicei ofensive de la începutul anului 1942 „și-au dirijat eforturile pentru cucerirea Birmaniei, apărată de 2 divizii engleze și aproximativ o divizie chineză, sprijinite de aproximativ 85 de avioane. La 21 ianuarie 1942 ele au trecut frontiera birmanezo-tailandeză și s-au îndreptat spre Rangoon, capitala Birmaniei. La sfârșitul lunii februarie orașul a fost bombardat masiv de aviația japoneză. Trupele engleze din zona capitalei au început retragerea spre nord. În acest timp, alte trupe japoneze, concentrate în nordul Thailandei au trecut la ofensivă, au depășit frontiera Birmaniei pe la nord de Chiang-Mai, au zdrobit o grupare ciankaistă care li se opunea și au interceptat căile de retragere ale forțelor engleze care luptaseră în zona Rangoon.

La începutul lunii mai, trupele engleze și chineze din zona Mandalay au început retragerea spre vest și spre nord-vest. În mai puțin de cinci luni trupele japoneze au ocupat întregul teritoriu al Birmaniei¹.

Japonezii au introdus în Birmania un regim de ocupație de tip militar-colonial, supunând țara jafului și înrobirii. Economia birmană a suferit serioase pierderi, comerțul exterior aproape a încetat, iar șeptelul a fost serios diminuat. Puterea și administrația au fost preluate de comandamentul militar japonez, iar poliția politică japoneză (faimoasa Kempeitai) acționa peste tot.

* Studiul de față reprezintă forma dezvoltată a subcapitolului corespunzător din vol. VI al *Tratatului de Istorie Universală*.

¹ *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, ed. a II-a revăzută și adăugită Edit. politică, București, 1974, p. 194.

Din toamna anului 1942, ca răspuns la măsurile de teroare și acaparare economică practicate de invadatori, în țară a început organizarea, în clandestinitate, a unei mișcări de rezistență națională în care comuniștii birmanezi au avut un rol important.

Concomitent, pe plan social-economic în anii războiului s-a desfășurat aici un proces de preluare și împărțire a pământurilor marilor proprietari funciari fugiți din țară și, în mod practic, de încetare a obligațiilor (cu caracter semifeudal) ale țăranilor către marii proprietari rurali ².

Tentativele japonezilor de a-și întări poziția în Birmania prin procedul proclamării unei independențe formale (1 august 1943), în realitate fictivă, nu au dus la nici un rezultat, căci ele s-au izbit de puternica opoziție a populației, hotărâtă să nu accepte dominația străină.

Ca rezultat al energicei activități a comuniștilor, precum și a refuzului cercurilor burgheziei autohtone de a colabora cu ocupanții, în august 1944 a avut loc în Birmania crearea unui front unic al luptei de eliberare națională, cunoscut sub numele de *Liga antifascistă a libertății poporului* (A.F.P.F.L) avînd ca președinte pe cunoscutul om politic Aung San (cunoscut pentru vederile sale anti-japoneze), iar ca secretar general pe Thakin Tan Tun.

Totodată, au fost organizate forțele militare ale acestei coaliții politice, înființîndu-se formațiile de luptă ale armatei naționale birmaneze, care la sfîrșitul anului 1944 numărau cca 15 000 de oameni ³.

În primăvara anului 1945, în condițiile accentuării declinului militarismului japonez și subrezirii pozițiilor sale în sud-estul Asiei, ale începutului ofensivei engleze dinspre Nord, Liga Antifascistă (al cărei număr de aderenți ajunsese la aproape 200 000) a trecut, la 27 martie, la declanșarea insurecției populare anti-japoneze. Unitățile armatei naționale, colaborînd cu forțele militare engleze și indiene, au dat puternice lovituri ocupanților străini.

La 5 iulie, capitala Birmaniei, Rangoon-ul, a fost eliberat. În urma acestei victorii, la care avusese o contribuție esențială, Liga Antifascistă a refuzat să accepte propunerea guvernului englez de a acorda Birmaniei statut de dominion, cerînd recunoașterea dreptului acestei țări la deplină independență ⁴.

Așa cum a relevat, cu justețe, în concluziile ei, istoriografia de specialitate din țara noastră în o serie de lucrări consacrate acestei probleme, după terminarea războiului „al doilea fenomen postbelic ca importanță istorică după formarea sistemului mondial socialist l-a constituit intrarea într-o etapă nouă, cantitativ și calitativ superioară, a puternicei mișcări de eliberare națională... Țările din Asia de est și sud-est, care au fost cotochite de imperialismul japonez, s-au dovedit a fi verigile cele mai slabe în lanțul sistemului colonial al imperialismului și, de aceea, revoluțiile și mișcările de eliberare națională au învins în primul rînd în această zonă” ⁵.

² *Sovetskaja istoričeskaja enīklopedija*, vol. 2, Moskva, 1962, p. 454.

³ *L'Asie du sud-est (1900-1970)*, Sirey, Paris, 1971, vol. I, p. 74.

⁴ *Marea conflagrație*, p. 525.

⁵ Gh. Zaharia, I. Cupșa, Al. Vianu, *Al doilea război mondial* (Schilă istorică), Edit. politică, București, 1975, p. 280.

Evoluția Birmaniei, din acest punct de vedere, în perioada care a urmat, confirmă întrutotul valabilitatea acestor aprecieri.

După eliberarea Rangoon-ului de sub ocupația japoneză, guvernul englez a dat publicității programul colonial pentru Birmania sub forma așa-numitei *Cărți Albe*⁶, cu al cărei conținut, după cum am arătat anterior, conducerea mișcării de eliberare națională nu a putut fi de acord, întrucît urmărea menținerea vechii poziții de subordonare a țării față de metropola britanică.

O lună mai târziu, la 20 iulie 1945, la bordul crucișătorului englez „Cumberland” a avut loc întâlnirea dintre guvernatorul englez al Birmaniei, Reginald Dorman-Smith, și reprezentanții Ligii Antifasciste și ai forțelor patriotice, în frunte cu cunoscutul om politic Aung San. În cursul acestei întrevederi participanții au luat cunoștință de conținutul programului postbelic englez pentru Birmania, care prevedea, în liniile sale mari, acordarea independenței în cursul unui interval de 3 ani, adică cel mai târziu pînă în decembrie 1948⁷.

După capitularea Japoniei (august 1945) și încheierea mării conflagrații mondiale, schimbarea situației internaționale și apariția altor raporturi de forțe căpătase un caracter evident. În condițiile avîntului fără precedent al mișcării de eliberare națională, anticolonialistă, cercurile conducătoare ale mecanismului politic englez au fost nevoite să înregistreze noile realități postbelice și, vrînd-nevrînd, să adopte o nouă atitudine, mai realistă și mai adecvată situației nou create.

În acest context trebuie plasat și analizat și cazul Birmaniei postbelice unde factorii de ordin extern au contribuit la dezvoltarea procesului consolidării forțelor mișcării autohtone de eliberare națională și de constituire a unui front unic antiimperialist.

În primii ani ai perioadei care a urmat încheierii războiului Birmania se prezenta ca o țară slab dezvoltată, cu un predominant caracter agrar și cu o accentuată orientare a economiei spre monocultură⁸.

Față de această situație, efortul principal depus de poporul birman în perioada postbelică a dezvoltării sale s-a concentrat pe direcțiile lichidării rămîinerii în urmă a țării, a suprimării rămășițelor moștenirii coloniale și a dobîndirii independenței politice a țării⁹.

Între anii 1945—1947, atmosfera politică internă s-a caracterizat prin existența unei dualități a puterii, datorată faptului că puterea efectivă (cea a Angliei) era concentrată mai ales la orașe, în timp ce în zonele rurale revoluția populară crease o administrație locală proprie, opusă puterii și administrației colonialiștilor englezi. Desfășurarea evenimentelor din acest punct de vedere sau — mai adecvat spus — mersul spre independență a avut un caracter propriu, cu trăsături specifice față de alte părți ale continentului asiatic.

Anul 1946 s-a caracterizat prin producerea în țară, în majoritatea provinciilor, a unor puternice frămîntări sociale și politice. Influența lui Aung San și a colaboratorilor săi din Liga Antifascistă a crescut în chip simțitor; s-au desfășurat numeroase mitinguri și acțiuni populare

⁶ *Sovetskaia istoricheskaia enĭklopediia*, vol. 2, 1962, col. 845.

⁷ *L'Asie du sud-est*, I, p. 85.

⁸ *Grand Larousse encyclopedique*, Paris, 1960, tome, 2, p. 149.

⁹ *Noveisaiia istoria stran zarubejnoi Azii i Afriki*, Leningrad, 1963, p. 472.

în favoarea acordării neîntârziată a independenței naționale. Sprijinul acordat de Partidul Comunist Birman acestor manifestații de masă în sensul radicalizării caracterului lor politic a dus însă la apariția și agravarea fricțiunilor dintre aceștia, socialiști și elementele burgheziei moderate.

La 21 și 23 septembrie 1946, la Rangoon au avut loc două întruniri muncitorești de masă, la care au participat numeroși aderenți ai Partidului Comunist Birman și ai Partidului Socialist Birmanez. Participanții la ambele întruniri au condamnat planurile colonialiștilor englezi de a menține rînduielile coloniale în Birmania.

Toamna anului 1946 s-a caracterizat printr-o amplă mișcare grevistă și revendicativă a maselor populare. În aceste condiții colonialiștii englezi au fost nevoiți să treacă la inițierea unor contacte cu liderii politici din această țară reprezentînd mișcarea de emancipare națională.

În acest scop, în luna decembrie 1946 guvernul englez al premierului Clement Atlee a invitat la Londra o delegație a Ligii Antifasciste condusă de Aung San, în vederea negocierii condițiilor privind viitorul Birmaniei.

Între timp mișcarea în favoarea acordării independenței naționale se amplifică în Birmania. La 26 ianuarie 1947 a avut loc una din cele mai mari greve din istoria țării. Pe lângă caracterul său economic, această mișcare avea și un nemijlocit caracter politic, întrucît ea se desfășura tocmai în perioada desfășurării tratativelor anglo-birmane la nivel guvernamental. În cazul eșecului acestor convorbiri, ea urma să se transforme într-o insurecție armată. Un rol important în pregătirea și declanșarea acestei greve, la care au luat parte cca. 50 000 de lucrători, l-a jucat Partidul Comunist Birman¹⁰. Această stare de lucruri a influențat evoluția convorbirilor dintre cele două delegații. La 27 ianuarie 1947 s-a semnat acordul definitiv, care prevedea desfășurarea de alegeri generale ca și formarea unei Adunări Constituante. Vechiul Consiliu executiv devenea guvernul interimar al țării, iar regiunile de frontieră ce aveau statut de autonomie pînă atunci urmau să fie unificate cu Birmania, cu acordul locuitorilor lor¹¹.

La scurt timp după acest eveniment, între 8 și 12 februarie 1947, s-a desfășurat conferința de la Panlun a reprezentanților diferitelor naționalități coexistente în Birmania, avînd ca scop realizarea unității dintre ele în lupta pentru independență statală¹². În principiu, conferința s-a declarat de acord cu stipularea unei „autonomii depline în administrația internă” a regiunilor de frontieră. Cu toate acestea, obiectivul central al conferinței nu a fost decît parțial atins, căci minoritatea karenă nu a fost reprezentată aici, iar cei 4 delegați ai acestei naționalități, veniți cu statut de observatori, nu au semnat textul final al acordului.

La 9 aprilie același an, în condițiile intensificării presiunii populare pentru obținerea cît mai neîntârziată a independenței, s-au desfășurat alegerile pentru Adunarea Constituantă, care au marcat victoria incontestabilă a Ligii Antifasciste. Din cei 255 de deputați, 248 erau reprezentanți sau aderenți ai Ligii.

¹⁰ Takin Lvin, *Istoriia rabocego doljenia Birmi*, Izd. „Progress”, Moskva, 1972, p. 158.

¹¹ *L'Asie du Sud-Est*, I, p. 90.

¹² Nathaniel Pfeffer, *The Far East. A Modern History*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1974, p. 32.

Accentuarea procesului de radicalizare și democratizare a vieții politice din Birmania nu convenea însă elementelor reacționare din această țară, strâns legate de cercurile imperialiste străine. În dorința lor de a stăvili procesul revoluționar declanșat după încheierea războiului, ele au recurs la asasinarea (la 19 iulie 1947) a lui Aung San și a principalilor săi colaboratori¹³. Moartea lui Aung San a reprezentat, într-adevăr, o grea pierdere pentru poporul birman, el fiind o personalitate cu o largă popularitate și cu calități politice deosebite, dar nu a dus, așa cum au sperat inițiatorii atentatului, la frinarea mersului spre progres al țării.

La 24 septembrie 1947 a fost adoptată Constituția Uniunii Birmane, episod care a însemnat un serios pas înainte pe drumul către independență. Potrivit constituției, Uniunea era formată din Cîmpia birmană (sau Birmania propriu-zisă), statul Shan, statul Karen și o regiune autonomă (Departamentul special Chin). Constituția reflecta adaptarea instituțiilor statului la situația nou creată după război¹⁴. Ea garanta proprietatea privată și inițiativa particulară și dădea totodată statului dreptul de a limita proprietatea străină și eventual de a o expropria cu compensații.

Se menționa de asemenea dreptul statului de planificare a economiei naționale, precum și de proprietate asupra serviciilor publice.

În toamna lui 1947, la 17 octombrie, a avut loc la Londra semnarea acordului anglo-birman, prin care se recunoștea, sub raport juridic și politic, independența Birmaniei, iar Birmania era considerată ca ieșind din Commonwealth¹⁵. Acordul era însoțit însă și de un tratat cu caracter militar, care prevedea existența și staționarea în țară a unei misiuni militare britanice, fapt care a provocat multă nemulțumire și insatisfacție în rîndul maselor largi.

Corespunzător prevederilor acordului din octombrie 1947, la 4 ianuarie 1948, la Rangoon, într-un cadru solemn a avut loc proclamarea independenței țării. Primul președinte ales a fost Sao Shwe Thaik, iar ca prim-ministru a funcționat U Nu.

Prin obținerea independenței politice, tînărul stat din sud-estul Asiei făcea primul pas pe calea independenței depline, urmînd ca în continuare să ducă lupta pentru dobîndirea independenței sale economice.

În primii ani ai dezvoltării sale independente, Birmania a întâmpinat mari greutăți, în diferitele sectoare de activitate ale statului. Economia sa, reflectare fidelă a nivelului atins în etapa stăpînirii coloniale, suferise serioase pierderi și se prezenta la parametri inferiori, iar nivelul de trai al maselor populare se menținea, de asemenea, foarte scăzut¹⁶.

În aceste condiții, cum era și firesc, eforturile autorităților de la Rangoon s-au îndreptat în direcția lichidării acestei rămîneri în urmă, a eradicării moștenirii coloniale și a dobîndirii unei independențe economice efective.

¹³ Raymond Cartier, *Histoire mondiale de l'après-guerre*, vol. I, Presses de la Cité, Paris, 1969, p. 220.

¹⁴ Claude A. Buss, *Asia in the Modern World*, Macmillan Press, London, 1964, p. 186.

¹⁵ Camil Mureșan, *Imperiul Britanic*, Edit. științifică, București, 1967, p. 419.

¹⁶ A.B. Griswold, Ch. Kimet, et P.H. Pott, *Birmanie, Corée, Tibet*, Albin Michel, Paris, 1964, p. 126.

În acest context, în perioada imediat postbelică, cel care deținea pozițiile cheie în industria petroliferă, a extracției de minereuri și în domeniul bancar, a rămas capitalul englez¹⁷.

Ținând cont de această stare de lucruri, guvernul premierului U Nu, reprezentant politic pe plan intern al Ligii Antifasciste, a trecut la naționalizarea a o serie de companii industriale, la constituirea unor formațiuni economice mixte și înființarea unor noi întreprinderi de stat. S-a creat astfel, în urma politicii economice a statului, în paralel cu sectorul capitalist particular, și coexistind alături de acesta, un puternic sector capitalist de stat.

Către 1962, acestuia din urmă îi aparțineau toate marile întreprinderi industriale, centralele electrice, întreprinderile de medicamente, fabricile de ciment și de alte materiale de construcții, o serie de întreprinderi textile și de producție a zaharului, majoritatea marilor complexe de prelucrare a lemnului. De asemenea acest sector mai cuprindea întreaga rețea feroviară și de transport aerian, Banca centrală a Uniunii Birmane și precum și băncile agricole și comerciale.

Statul mai deținea însemnate poziții în comerțul exterior, ca și în sistemul financiar și de credit¹⁸. În august 1952, în scopul dezvoltării planificate și armonioase a economiei, s-a adoptat planul pe 8 ani de dezvoltare a Birmaniei, ale cărui prevederi au fost realizate însă numai parțial¹⁹.

În agricultură, în urma legilor de naționalizare a pământului (adoptate în octombrie 1948 și în toamna lui 1953), s-a petrecut un proces de creare a unei pături de mici proprietari rurali. Până în 1960, țăranilor săraci și fără pământ le-au fost distribuite cca. 400 000 hectare, dar datorită rezistenței opuse de moșierii feudali, ritmul de înfăptuire a reformei agrare a fost totuși lent.

În școlile de stat a fost introdus învățământul primar gratuit, ceea ce implicit a contribuit la creșterea numărului elevilor și la sporirea gradului de culturalizare a populației. Pe aceeași linie statul a practicat o politică de dezvoltare și sprijinire a științei și culturii. Și-au reluat cursurile cele două universități (cea de la Rangoon cu 7158 studenți și cea de la Mandalay cu 6912) acestea jucind un rol important în pregătirea de cadre calificate necesare principalelor sectoare ale vieții economice și culturale a țării²⁰.

Pe planul politicii externe, odată cu cucerirea independenței politice, Birmania a intrat în rindul națiunilor suverane ale lumii. În aprilie 1948, ea a fost primită ca membru în Organizația Națiunilor Unite, fapt care i-a dat posibilitatea de a iniția și dezvolta relații, pe bază de egalitate în drepturi, cu alte state. Urmare a acestei deschideri diplomatice, în martie 1962, Uniunea Birmană avea relații diplomatice și consulare cu peste 50 de țări (între care aproape toate țările socialiste).

¹⁷ *L'Asie du sud-est*, I, p. 92.

¹⁸ *Novelșata istoria stran*, p. 475.

¹⁹ *Sovetskaja istoričeskaja enīklopedija*, vol. 2, p. 156.

²⁰ Horia C. Matel ș.a., *Statele lumii. Mică enciclopedie*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 76.

Linia de politică externă urmată cu consecvență de tânărul stat birman a fost cea a unei neutralități stricte, dar active²¹. Ea a menținut relații diplomatice stabile cu S.U.A. și cu Marea Britanie, dar concomitent a recunoscut Republica Populară Chineză. A întreținut, pe linia interesului suscitată de linia socialistă de dezvoltare, relații strânse cu Iugoslavia socialistă.

Trebuie de asemenea menționat, ca un episod semnificativ al acestei atitudini internaționale, faptul că în 1953, Birmania a refuzat „ajutorul economic” acordat de S.U.A., iar în aprilie 1955 a luat parte activă la pregătirea și desfășurarea lucrărilor Conferinței afro-asiatice de la Bandung (Indonezia), importantă reuniune internațională a țărilor în curs de dezvoltare din cele două continente. Birmania a aderat la textul Comunicatului final ce preciza că scopul conferinței a fost acela de a găsi și discuta „căile și mijloacele prin care popoarele respective vor putea promova o cooperare economică, culturală și politică mai completă”²².

În același timp, în țară se desfășura un inerent proces de accentuare și ascuțire a contradicțiilor interne. O parte a populației își exprima dezacordul cu o serie din prevederile acordului anglo-birmanez. Se mai cuvine de asemenea să fie amintite evenimentele dintre 1948 și 1953, cind o parte din naționalitatea karenă, la instigația unor cercuri imperialiste din afară, a declanșat un violent război civil care s-a prelungit pînă în 1953, și a cauzat mari pagube și suferințe economiei și populației. În încetarea acestei mișcări civile antiguvernamentale, de o mare importanță a fost acordarea unei autonomii statale populației karene.

Aproximativ în aceeași perioadă de timp, Birmania a mai fost confruntată și cu pericolul prezentat de acțiunea unor resturi ale trupelor ciankaiste, alungate de pe teritoriul Chinei populare, situație care a pus în primejdie independența și suveranitatea țării și care a necesitat o bună perioadă de timp pentru lichidarea ei.

Pe plan politic, în perioadele 1946—1956, 1957—1958, 1960—1961 la conducerea țării s-au aflat guverne avînd în frunte pe omul politic de orientare moderată U Nu. În ultimă instanță se poate aprecia că ele au reprezentat și apărut interesele burgheziei autohtone mari și mijlocii, și că, chiar în condițiile atitudinii în ansamblu de încurajare și dezvoltare a economiei locale, au practicat o politică oscilatorie, tolerînd imixtiunea și intervenția companiilor străine în viața economică a țării²³.

În ceea ce privește proletariatul autohton, s-a relevat faptul că acesta ca clasă socială a fost mai vechi și mai numeros decît burghezia capitalistă. Potrivit unor statistici cvasioficiale, ponderea sa demografică a cunoscut următoarea evoluție: 31 000 în 1900, 90 000 în 1940, pentru a ajunge la cca. 170 000 în 1960²⁴.

După dizolvarea (scoaterea în afara legii) în 1953 a Partidului Comunist Birmanez, mișcarea muncitorească din această parte a sud-estului

²¹ Claude A. Buss, *op. cit.*, p. 194.

²² Pierre Queuille, *Histoire de l'afro-asiatisme jusqu'à Bandung*, Payot, Paris, 1965, p. 311.

²³ Jack Cady, *Southeast Asia. Its historical Development*, New York — Toronto, McGraw Hill Book Company, 1964, p. 599.

²⁴ Jean Chesneaux, *L'Asie orientale au XIX-e et XX-e siècles*, Presses Universitaires de France, Paris, 1971, p. 225.

Asiei a acționat, într-un cadru oficial, prin intermediul Partidului Muncitoresc-Țărănesc (din 1959 devenit Partidul Muncitoresc al Birmaniei), care a participat și la alegerile din 1960.

Pe de altă parte, către mijlocul deceniului al 6-lea a devenit vizibil faptul că abdicarea treptată de la principiile proclamate inițial ale „dezvoltării țării pe calea socialistă”, impedimentele produse progresului economic al țării de către imixtiunea capitalului străin, ca și ritmul încă lent de creștere a nivelului de trai au condus la îndepărtarea unei părți a populației de Liga Antifascistă²⁵.

Deși la alegerile parlamentare din aprilie 1956, Liga a obținut din nou majoritatea, numărul voturilor (și implicit al aderenților săi) a început să scadă îngrijorător.

Aceste fenomene s-au repercutat și în cadrul mecanismului politic intern al partidului de guvernământ, astfel că la începutul lunii mai 1958 în A.F.P.F.L. s-a produs o serioasă sciziune: gruparea așa-numită „stabilă” (în frunte cu U Ba Swe și U Kyaw Nyein), separându-se de restul partidului, care a constituit așa-zisa grupare „curată” (cu U Nu, Thakin Kyaw Dun și Thakin Tin)²⁶. Cu toate încercările de împăcare, separația celor 2 grupări a rămas un fapt împlinit, iar între 5 și 9 iunie același an Parlamentul s-a întrunit, și cu 127 voturi pentru (față de 119 contra) și-a exprimat pe mai departe încrederea în U Nu și linia politică promovată de Ligă.

În condițiile deteriorării tot mai accentuate a situației interne și în scopul asigurării siguranței și stabilității, la sfârșitul lunii septembrie 1958 primul ministru U Nu a cerut generalului Ne Win, șeful statului major al armatei, să-și asume responsabilitatea conducerii unui guvern însărcinat să mențină calmul și ordinea pînă la noile alegeri parlamentare (ce urmau să aibă loc în aprilie 1959).

Acceptînd propunerea și luînd conducerea guvernului de tranziție, generalul Ne Win și-a făcut publice principiile de guvernare, care în esență stipulau instalarea unui regim bazat pe democrație, pace și respectul legilor, precum și stabilirea unei economii de tip socialist²⁷. Răgazul avut nu i-a permis însă lui Ne Win transpunerea completă în practică a acestor deziderate, iar la alegerile care au avut loc la 6 februarie 1960 U Nu și gruparea sa politică (devenită acum Partidul Uniunii) au cîștigat majoritatea voturilor, preluînd din nou puterea.

Revenirea grupării Uniunii la conducerea țării nu a dus însă la o ameliorare a situației interne. La începutul deceniului 7, deficiențele în organizarea activității de stat ale lui U Nu, disensiunile politice interne, ca și apariția unor acute probleme naționale (tendințe separatiste în unele provincii din nord) au contribuit la înrăutățirea climatului politic și economic²⁸.

Aceasta era atmosfera în care, la 2 martie 1962, în Birmania a avut loc lovitura de stat militară condusă de un grup de ofițeri superiori. A fost creat Consiliul Revoluționar și un nou guvern în frunte cu generalul

²⁵ *Noveisaiia istorija stran*, p. 475.

²⁶ *L'Asie du sud-est*, p. 95.

²⁷ *Ibidem*, p. 96.

²⁸ Claude A. Buss, *op. cit.*, p. 197.

Ne Win ²⁹. Parlamentul a fost dizolvat, o serie de oameni politici au fost închiși, iar generalul Ne Win și-a asumat responsabilitatea puterii executive, politice și judiciare.

La 30 aprilie 1962 Consiliul Revoluționar nou creat a dat publicității declarația politică intitulată *Calea birmană spre socialism*, care includea ca obiective naționalizarea progresivă a tuturor întreprinderilor capitaliste precum și lichidarea capitalurilor și investițiilor străine în economie. Programul ridica totodată problema creării unui stat democratic socialist, ca și a unei economii de același tip, bazată pe proprietatea de stat și cooperatistă.

Consiliul Revoluționar a declarat că în îndeplinirea acestui program, forțele pe care trebuie să se sprijine le constituie muncitorii și țăranii, ce alcătuiesc imensa majoritate a națiunii, și a subliniat cu fermitate necesitatea unității tuturor grupurilor naționale din țară ³⁰. În același context, în 1963, a fost înființat Partidul Socialist Birman, care a adoptat ca doctrină politică programul lansat în aprilie 1962.

În decembrie 1968 în condițiile încordării situației interne, generalul Ne Win a procedat la formarea unui Consiliu Consultativ, în care au fost incluse numeroase personalități politice, mai vechi sau mai noi și căruia i s-a încredințat menirea de a întocmi sugestii în vederea unificării forțelor politice ale țării și eventual a întocmirii unei noi Constituții.

Totuși, recomandările acestui Consiliu, între care revenirea la sistemul pluripartid nu au fost însușite de autoritățile birmaneze, ceea ce a determinat emigrarea unor lideri politici proeminenți, între care și U Nu ³¹.

Primele măsuri economice ale noului regim au îmbrăcat forma unui susținut proces de naționalizare. Astfel, în aprilie 1962 transportul în comun a trecut în proprietatea statului, iar ulterior aceeași soartă a cunoscut-o compania petroliferă (cu capital în majoritate englez) „Burmah Oil Company”.

Devenit partid de guvernământ, Partidul Socialist Birmanez a continuat această politică și în anii următori, în decursul cărora s-a aplicat un plan treptat de preluare de către stat a sectorului industrial ³². Astfel, numai în 1968 au fost naționalizate 174 de unități industriale și mai multe cinematografe. Ca urmare a acestui proces, în prezent circa 75% din totalul producției industriale se realizează în sectorul de stat. Aceștia i s-au adăugat în ultimii ani producția de energie electrică, transporturile feroviare și aeriene, marina comercială ș.a. ³³. S-au creat întreprinderi de prelucrare a petrolului și metalelor neferoase. Un real succes s-a raportat în domeniul industriei extractive petroliere: multă vreme importatoare de petrol, Birmania a reușit în 1976, cu o producție anuală de 7,8 milioane tone, să-și satisfacă din resurse proprii necesarul de țiței.

²⁹ Robert Shaplen, *Revolution and reaction in Southeast Asia*, Harper & Row, New York—London, 1968, p. 224.

³⁰ Dennis Bloodworth, *Southeast Asia observed (1954—1970)*, Strauss and Giroux, New York Farrar, 1970, p. 421.

³¹ *Ibidem*, p. 422.

³² *L'Asie du sud-est*, v. II, p. 126.

³³ „Scnteia”, an XLVIII, nr. 10 995, din 4 ianuarie 1978.

Statul a luat de asemenea măsuri ferme de apărare și susținere a intereselor largilor mase ale țărănimii. Consecință firească a acestui proces, producția cerealiară a Birmaniei, care din 1962 a crescut constant, a atins în ultimii ani un total de peste 9 milioane tone anual ³⁴, iar producția de orez a anului 1978 s-a ridicat la 10 milioane tone ³⁵.

Un element semnificativ pentru ultimul deceniu și jumătate l-a constituit preocuparea susținută a statului pentru ridicarea standardului de viață al populației, ca și progresele înregistrate în domeniile instrucțiunii publice și pregătirii cadrelor.

Pe planul politicii externe, noul regim nu a efectuat schimbări fundamentale în ceea ce privește orientarea sa în relațiile internaționale, desfășurând o politică de neutralitate și menținând țara în grupul statelor nealiniate ³⁶. De remarcat faptul că, în 1966, Birmania a ieșit din sistemul lirei sterline.

Între principiile pe care Birmania le așează la baza orientării sale în raporturile cu alte țări se numără, element notabil, condamnarea fermă a imperialismului și neocolonialismului, lupta pentru dezarmare generală și totală, adeviziunea la efortul general de interzicere a armei nucleare, colaborarea cu toate țările indiferent de sistemul lor politic și social.

Un moment important în evoluția statului birman l-a marcat anul 1974, când a avut loc proclamarea Republicii Socialiste a Uniunii Birmane — noua denumire a statului reflectând mai fidel sensurile pe care această țară intenționează să le dea evoluției sale ulterioare. Informații recente evidențiază faptul că planul de perspectivă pe 20 de ani (1974/75 — 1994/95) are drept obiectiv principal transformarea Birmaniei într-o țară cu o puternică bază industrială. La trei decenii de la proclamarea independenței sale statale, poporul birman își creează, cu tenacitate și efort susținut premisele necesare pentru o dezvoltare reală, pentru a ocupa locul ce i se cuvine de drept în rîndul națiunilor lumii de astăzi.

COORDONNÉES DU MOUVEMENT DE LIBÉRATION NATIONALE DE BIRMANIE (1942—1978)

RÉSUMÉ

Sur la toile de fond d'une période historique complexe, dont le début se situe pendant la Deuxième Guerre mondiale, l'étude se propose une rétrospective du chemin parcouru par le peuple birman sur la voie de l'évolution vers l'indépendance politique et économique.

³⁴ Ibidem, an XLVII, nr. 10 682, din 4 ianuarie 1977.

³⁵ „Scintela tinereții”, nr. 9 930, din 9 septembrie 1979.

³⁶ Dennis Bloodworth, *op. cit.*, p. 436.

Dans la première partie de l'étude on relève la constitution, dans les conditions de l'occupation étrangère, du noyau du mouvement de résistance nationale — concentré dans l'organisation de large adhérence. la Ligue Antifasciste, véritable front unique du peuple tout entier dans la lutte contre les envahisseurs japonais.

Le déroulement des événements dans ce pays sud-est asiatique, souvent à caractère complexe et contradictoire, après la Deuxième Guerre mondiale et la libération du pays, étant soulignée la signification des moments janvier 1948 (la proclamation de l'indépendance) et mars 1962 (l'instauration au pouvoir d'un Conseil révolutionnaire en tête avec le général Ne Win) pour l'évolution politique de la Birmanie d'après-guerre.

La deuxième partie de l'étude relève les progrès substantiels enregistrés ces dernières années en Birmanie, de même que les larges perspectives qui s'ouvrent devant la société de ce pays, fermement engagé dans la voie de profondes transformations des structures socio-politiques traditionnelles.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNĂTIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

DE

PAUL CERNOVODEANU

IMAGINEA ȚĂRILOR ROMÂNE LA CĂLĂTORII STRĂINI DIN SECOLELE XIV—XVIII

Importanța relatărilor de călătorie în reconstituirea trecutului țărilor române a fost de mult recunoscută de istorici care le-au acordat, de timpuriu și în mod justificat, cuvenita atenție¹.

Într-adevăr, mărturiile călătorilor străini — alcătuite într-o viziune inevitabil subiectivă și fragmentară dar beneficiind de spontaneitatea contactului direct și a detașării atunci când n-au fost alterate printr-un caracter de circumstanță sau convenționalismul unor prelucrări tardive — constituie surse prețioase de informare; ele întregesc, prin specificul datelor procurate, aspectele atât de variate prezentate de cadrul în care a evoluat societatea feudală românească, mai greu sau incomplet surprinse

¹ Importanța relatărilor călătorilor străini a fost recunoscută mai cu seamă de Nicolae Iorga, care a deschis perspective largi istoriografiei românești de a-și întregi izvoarele de informație prin utilizarea acestui gen de documentare narativă. Prima sa lucrare *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, București, 1898, a fost continuată și sporită în bogata și atât de utilă *Istoria românilor prin călători*, scoasă în două ediții, din care ultima, în 4 volume, apărută la București în 1928—1929, a fost mult revăzută și adăugită; ideea a fost reluată de Al. Sadi Ionescu, ce a redactat *Bibliografia călătorilor străini în ținuturile românești*, București, 1916, din nefericire neterminată și oprită la anul 1650; A. Ștefănescu-Galați a încercat, la rîndul său, să întocmească o bibliografie sumară a călătorilor străini între secolul al XIII-lea și anul 1860 în volumul *Contribuțiuni bibliografice pentru cunoașterea evoluției vieții poporului român*, tipărit în două părți (Cernăuți, 1923; București, 1939), care nu se ridică, însă, la nivelul lucrării lui Sadi Ionescu; în perioada interbelică, Constantin I. Karadja a publicat o serie de articole, note și însemnări în „Spiculor în ogor vecin”, „Revista istorică”, „Revue historique du sud-est européen” și „Arhivele Olteniei”, privind mai ales pe călătorii scandinavi, englezi și germani; P.P. Panaitescu s-a preocupat de *Călători poloni în țările române*, București, 1930, studiat și de Ilie Corfus; Marcu Beza s-a devotat încă mai de mult studierii călătorilor englezi într-o suită de articole publicate în ziarul „Românul” din Arad între 1911—1912, în timp ce N.A. Constantinescu, V. Mihordea, Th. Holban ș.a. au dat atenție călătorilor francezi, iar Gh. Călinescu și Al. Marcu acelor italieni; în sfîrșit Radu V. Bossy a publicat *Mărturii finlandeze despre România*, București, 1937, iar Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947. În ultimele decenii s-au înmulțit în România studiile privind călătoria străini, aducîndu-se noi contribuții, dar din 1968 s-a luat inițiativa reunirii textelor tuturor relatărilor — redată în traduceri comentate și precedate de biobibliografia autorilor respectivi — din secolul al XIV-lea pînă la 1800 într-un corpus destinat a apare în zece volume sub îngrijirea unui colectiv avînd ca redactor responsabil pe dr. Maria Holban; pînă în prezent au apărut 6 volume din noua colecție *Călători străini despre țările române*, București, 1968—1976, reunind mărturiile peregrinilor pînă la jumătatea secolului al XVII-lea. O utilă bibliografie reunind pe toți călătorii străini ce au trecut prin Balcani între 1371—1600 a fost recent publicată de Aleksandr Matkovski, în „Glasnik”, Skoplje, 1971, nr. 1, și 2.

de documentația obișnuită a epocii ce o formau cronicile partizane, corespondența oficială, documentele de cancelarie, literatura juridică sau religioasă, sursele epigrafice ș.a.

Pentru perioada ce acoperă aproape șase sute de ani, de la întemeierea statelor feudale românești și până la sfârșitul epocii fanariote, în pragul modernizării principatelor când înmulțirea și diversificarea izvoarelor interne de bază izbutesc să ofere alte posibilități de investigare a realităților istorice, valoarea relatărilor de călătorie rămâne nealterată; după cum remarca cu justețe Nicolae Iorga, elogiind viziunea comparatistă pe care numai acest gen narativ de factură specială o putea oferi, „un voyageur est très souvent préférable à un chroniqueur, de même que l'auteur d'une lettre privée est préférable au rédacteur d'un document officiel ... Or, il y a certains phénomènes d'âme dans une société qui ne peuvent être aperçus qu'en mettant en rapport un représentant de cette société avec un autre monde”².

Din punct de vedere formal relatările peregrinilor străini se pot subdivide — după caracterul lor — în însemnări de drumeție, memorii, corespondență, jurnale de campanie, rapoarte cu caracter oficial, anchete cu substrat social-economic și istoriografic sau monografii elaborate ulterior; valoarea textelor variază în funcție de autenticitatea lor precum și de gradul de sinceritate, exactitate și capacitate de informare și selecție a autorilor.

Ocupînd poziții foarte inegale în ierarhia socială și deținînd funcții sau profesii dintre cele mai diverse — de la curteni aristocrați, diplomați, clerici misionari, militari, cărturari, artiști până la negustori, meseriași și actori ambulanți — veniți din toate colțurile Europei ca și din Orientul musulman, călătorii străini rămîn tributari poziției lor de clasă, susceptibilităților naționale și religioase, gradului de instrucție și cultură, în descrierea realităților percepute în universul atît de complex al societății feudale românești. Cu tot caracterul inerent individualizat și particular al acestor relatări, ele pot fi grupate, totuși, după subiect, în serii, oarecum, omogene: narațiuni monografice cu caracter istorico-descriptiv aparținînd în special umanistilor italieni și germani din secolele XV și XVI, anchete reflectînd evaluarea bogățiilor subsolului și economia țărilor române în secolele XVI—XVIII, rapoarte ale misionarilor catolici cu caracter de investigație socială, politică și confesională din secolele XVII și XVIII, dări de seamă ale soliilor polone în drum spre Poartă din aceeași perioadă, reliefînd unele situații de ordin politic, jurnale de campanie ale unor ofițeri luptînd în armate străine pe teritoriul principatelor în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, în sfîrșit, informații diverse relevînd evenimente politice și militare de seamă ori evocînd personalități marcante din trecutul patriei. Călăuziți de diferite interese politice sau economice, animați de prozelitism religios, dornici de a se instrui, sau numai din simpla plăcere de a călători, peregrinii străini încep să ia drumul țărilor române, străbătute de marile artere comerciale care legau Marea Baltică cu gurile Dunării de-a lungul Poloniei și a Moldovei sau Europa centrală cu Marea Neagră prin Transilvania și Țara Românească, în perioada de închegare a primelor formații statale feudale pe teritoriul patriei

² N. Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 5 și 6.

În secolul al XIV-lea. Mai târziu principatele au constituit o etapă în drumurile ce duceau sau veneau de la Istanbul, devenit capitala metropolă a puternicului Imperiu otoman și principalul centru de atracție al întregului sud-est european.

Mijloacele de călătorie au fost și ele variate; cel mai adesea erau folosite căile terestre, făcându-se apel la transportul cu animale de tracțiune, cai, boi și foarte rar cămile, dar numai în Dobrogea, iar în cazul utilizării Dunării, intrau în acțiune felurite ambarcațiuni de tonaj redus (șeici, caiace ș.a.); pentru traversarea porțiunii maritime a fluviului și a Mării Negre slujeau corăbiile, porturile de îmbarcare aflându-se la Brăila, Măcin și Galați. Ruta de călătorie cea mai obișnuită care străbătea, de pildă, Transilvania și Țara Românească în drum spre Istanbul, trecea prin orașele Cluj — Alba Iulia — Sibiu, de unde se diviza în două artere spre a ajunge la Țirgoviste: una traversa Carpații prin trecătoarea Turnu Roșu, coborîndu-se prin Rîmnicu Vilcea și Pitești, iar cealaltă prin Brașov — trecătoarea Rucăr — Ciineni și Cîmpulung. De la Țirgoviste călătorii se îndreptau la București iar apoi spre Dunăre pe la Giurgiu sau Călărași, pe unde traversau fluviul spre a ajunge respectiv la Russe ori Silistra în Bulgaria, iar de acolo luau drumul Istanbulului.

Peregrinii ce străbăteau Moldova coborînd spre Marea Neagră, utilizau axul Cernăuți — Siret — Suceava — Iași — Fălciu — Galați, urmînd apoi calea Dunării pînă la vărsare; cînd călătoreau spre Țara Românească ei foloseau ruta Iași — Roman — Bacău — Adjud — Focșani, iar spre Transilvania treceau Carpații prin pasurile Oituz și Bîrgău, respectiv spre Țirgu Secuiesc, Brașov sau Bistrița.

În sfîrșit dacă doreau să meargă la Istanbul trecînd prin Dobrogea, călătorii din Țara Românească traversau Dunărea pe la Hirsova iar cei din Moldova pe la Isaccea sau Tulcea și de acolo prin Babadag și Constanța se îndreptau spre Varna, în Bulgaria, iar din această din urmă localitate, fie pe mare, fie pe uscat, ajungeau în capitala Imperiului otoman.

După ce am luat cunoștință și de itinerariile folosite de călători prin țările române, rămîne acum să analizăm conținutul relatărilor lor și să încercăm o sistematizare a aspectelor relevante.

Cele mai timpurii mărturii provenind de la pelerinii germani Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, „cruciații” Johann Schiltberger și Peter von Rez în deceniul 1386—1396, sau chiar de la solul burgund Guillebert de Lannoy, oaspete al curții voievozului Alexandru cel Bun al Moldovei la 1421, n-au acordat, aproape de loc, atenție situației întîlnite în micile principate de la nordul Dunării, încețate în lupta pentru supraviețuire cu puternicul Imperiu otoman aflat pe atunci în plină expansiune; universul acestora era prea străin față de mediul cu care erau obișnuiți și nici nu și-au dat silința să-l înțeleagă, preocupați fiind de propriile lor peripeții. Dar chiar din această perioadă — și mai ales din a doua jumătate a veacului al XV-lea — se întîlnesc și relatări cu mai multă substanță. Ceea ce a izbit, în primul rînd, pe străini — în special pe cei occidentali — la contactul cu societatea feudală românească, au fost două caracteristici esențiale pe care majoritatea observatorilor atenți le-au înregistrat cu discernămint: originea latină a poporului nostru — ramură izolată a romanității orientale în mijlocul populațiilor slave și finougriice — continuitatea

sa neîntreruptă pe meleagurile natale³ ca și situația mai favorizată a principatelor față de restul țărilor din Balcani, decurgind din relațiile lor „speciale” cu puterea suzerană, Poarta otomană⁴. Această din urmă trăsătură a devenit perceptibilă mai ales în decursul secolelor XVI—XVIII la călătorii care, în peregrinările lor, străbătuseră provinciile Imperiului sultanilor din sud-estul Europei și dispuneau de posibilitatea unei comparații.

Desigur, în descrierea situației politice din Moldova, Țara Românească și Transilvania, călătorii străini au ținut seama de specificul întâlnit în cele trei provincii, Moldova și Țara Românească constituind principate autonome sub suzeranitatea Porții de-a lungul întregii perioade, pe cînd Transilvania, pînă în 1526 voievodat dependent de coroana maghiară și disputat apoi între Ioan Zapolya și Ferdinand I, a devenit la rîndul ei principat autonom sub suzeranitatea otomană între 1541—1699 și apoi a fost anexată Imperiului habsburgic. În aceeași măsură călătorii au reținut și situația deosebită din Transilvania, unde românii — lipsiți de drepturi politice — au conviețuit alături de maghiari, secui și sași, constituind, după cum se știe, cele trei națiuni privilegiate.

Revenind acum la reflectarea problemei originii românilor în relațiile peregrinilor străini, remarcăm cum caracterul latin al limbii și romanitatea poporului au fost intuite într-un mod spontan, de pildă, la predicatorul dominican Ioan, arhiepiscop de Sultanieh, pe la 1404, care deținea de la înseși locuitorii țărilor străbătute amintirea — destul de estompată însă — a colonizării strămoșilor lor de către „un împărat roman”⁵. Aceleași fenomene sînt înregistrate, dar filtrate printr-o viziune cărturărească, la învățatul florentin Poggio Bracciolini în 1451, la secretarul apostolic Flavio Biondo în 1452—1453 sau la italianul Filippo Buonaccorsi Callimaco, secretar la curtea Jagellonilor poloni și călător în mai multe rînduri în Moldova lui Ștefan cel Mare înainte de 1490⁶, spre a fi apoi preluate într-o manieră umanistă de eruditul Enea Silvio Piccolomini, devenit papă sub numele de Pius al II-lea la 1458. În cunoscuta sa cosmografie tipărită la 1501, el se arăta convins de originea latină a românilor („vlahi”), considerați, însă, printr-o speculație etimologică gratuită, scoborîtori ai legiunilor generalului roman Flaccus, amintit prin părțile Moesiei într-o epistolă pontică a lui Ovidiu⁷. Opera lui Piccolomini a beneficiat de o largă răspîndire în Europa savantă a secolului al XVI-lea și a influențat — în ceea ce privește originea românilor — nu numai majoritatea autori-

³ Asupra acestor aspecte vezi mai ales Beatrice Dalcoviciu, *Mărituri apusene despre latinitatea și continuitatea românilor (sec. XV—XVIII)*, în „Acta Musei Napocensis”, V (1968), p. 203—214; dar mai ales monografia fundamentală a lui Adolf Armbruster, *La Romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, 1977.

⁴ Vezi o viziune de ansamblu a problemei în lucrarea noastră *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, București, 1973, p. 86—127.

⁵ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 38. Pentru a nu încărca inutil aparatul critic nu vom face trimiteri decît la citatele din călători; precizăm totodată că majoritatea peregrinilor amintiți în studiul de față sînt editați în cele 6 volume mai sus menționate sau inserați în lucrarea noastră *Societatea feudală românească*... Pentru ceilalți se fac trimiteri speciale.

⁶ G. Lăzărescu, și N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 245—248, 265—266; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 50—52, 65—67.

⁷ *Călători străini*..., I, p. 470.

lor de enciclopedia istorico-geografice ale timpului dar și pe aceea a călătorilor care străbătând principatele, fiind surprinși de consonanța romanică a limbii și consemnând tradițiile descendentei din coloniștii Romei s-au referit mai totdeauna, mecanic, la miticul strămoș Flaccus atunci cînd și-au prelucrat textul spre a-l hărăzi tiparului sub formă de dizertații. Concomitent, însă, începe să se înregistreze și tradiția scoboririi românilor din coloniștii romani implantați în Dacia după cucerirea provinciei de către împăratul Traian și care circula în mediul intelectual românesc al vremii. Așa de pildă, cărturarul sas Georg Reicherstorffer în cunoscuta sa *Moldaviae, quae olim Daciae pars, Chorographia* (Viena, 1541) — provincie pe care a străbătut-o în timpul domniei lui Petru Rareș în calitate de emisar al regelui Ungariei Ferdinand I de Habsburg — consemnează pe lingă legenda lui Flaccus și faptul că „românii” sînt o seminție italică ce se trage, *după cum zic ei* (sublinierea noastră), din vechii romani, despre care se spune în istorie că au fost aduși în Dacia de împăratul Traian ⁸. La fel padovanul Francesco della Valle, peregrin prin Țara Românească la 1532 și 1534, reproduce în memoriul său de drumeție alcătuit la 1545, tradiția împărtășită lui de călugării de la mănăstirea Dealu, din apropierea Tirgoviștei, potrivit căreia românii se trăgeau din vechii coloniști aduși de Traian în Dacia, păstrîndu-și limba — „puțin deosebită de italiană” — și numele de la strămoșii lor ⁹. Aceași spontaneitate privitoare la originea poporului român este întîlnită și la comandantul trupelor imperiale de ocupație a Transilvaniei, generalul Giovanni Battista Castaldo, care în corespondența sa din 1552 cu nuntial papal de la Viena, Girolamo Martinengo, făcea precizarea că moldovenii și muntenii sînt urmașii coloniștilor romani, afirmație care se dovedește nu numai prin limba lor atît de apropiată italianei dar și prin numeroasele urme arheologice ca medalii și alte antichități rămase de la strămoși și descoperite pe pămînturile ce le locuiesc ¹⁰. Aceași mărturisire o face la 1574 și juristul parizian Pierre Lescallier, care cantă s-o pună de acord în jurnalul său de călătorie cu legenda „flacciană”; el recunoaște, astfel, că locuitorii Țării Românești „se socotesc drept urmași adevărați ai romanilor și-și numesc limba lor *romanechte*, adică romană” și că „această țară, împreună cu Moldova și cu cea mai mare parte din Transilvania, a fost populată de coloniști romani din timpul împăratului Traian”, dar afirmă totodată în mod gratuit că numele căpeteniei lor era Flaccus, de unde ar deriva numele țării „Flacchia”, pronunțat mai tirziu, prin alunecare (!) „Wlacchia” ¹¹. Romanitatea limbii, a originii și a continuității românilor mai sînt atestate în secolul al XVI-lea ca fapte evidente și de alți călători, ca de pildă italianul Antonio Maria Graziani, autor în 1564 a unei lucrări despre viața temerarului aventurier ajuns în scaunul de domnie al Moldovei, Iacob Heraclid Despotul, de clericul Giovanni Francesco Commendone în 1574; de umanistul francez Jacques Bongars în 1585 sau de călătorul maghiar János Czimor Decsi de Baranya, peregrin prin Moldova la 1587. Mărturiile în această problemă devin, firește, mai numeroase la călătorii din secolele XVII și XVIII — preluin-

⁸ *Ibidem*, p. 196.

⁹ *Ibidem*, p. 322.

¹⁰ *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, Neue Folge, XVI (Nuntiatur des Girolamo Martinengo, 1550—1554), Tübingen. 1965, p. 320.

¹¹ *Călători străini...*, II, București, 1970, p. 428—429.

du-le, câte odată, unii de la alții — dar fără a mai introduce elemente esențiale la dosarul problemei; uneori în jurnalele de drumeție se întâlnesc nuanțări și o prezentare a tradiției cu mai mult discernământ și spirit critic, așa cum procedează, de pildă, la 1702 eruditul capelan și epigrafist englez Edmund Chishull. În sfârșit, o notă discordantă în acest domeniu, o aduce elvețianul Franz Joseph Sulzer, căpitan în armata imperială, stabilit în Țara Românească la curtea domnului Alexandru Ipsilanti în 1776 și care în — dealtminteri mult interesanta și valoroasa în alte privințe monografie a sa *Geschichte des transalpinischen Daciens* (Viena, 1781) — nu se arată convins de continuitatea românilor pe teritoriul Daciei antice, socotindu-i originari din sudul Dunării. Această părere greșită cu un cert caracter de singularitate nu s-a bucurat însă de o primire favorabilă în rindul majorității călătorilor ce au străbătut și mai târziu țările române și care deși au preluat uneori în relatările lor date de la Sulzer, nu și-au însușit teoriile sale despre originea românilor, respinse datorită examinării cu mai mult spirit științific a realităților istorice.

Un alt aspect de însemnătate majoră din istoria românilor care este des întâlnit, mai ales în mărturiile peregrinilor din secolele XVI—XVIII îl reprezintă și acela al statutului special deținut de principate în raporturile lor cu Poarta Otomană. Desigur ei au relevat adesea confruntările care au avut loc pentru menținerea autonomiei principatelor, în special neînfricatele lupte susținute de Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul, așa cum au făcut-o Constantin Mihailovici din Ostrovița, Giovanni Maria Angiolello, Matteo Muriano sau Michâel Bocignoli iar mai târziu Balthasar Walther, Giovanni de Marini Poli, Silvio Piccolomini și Filippo Pigafetta. La rindul lor Johann Belsius, Franco Sivori, Antonio Possevino, Niccolo Barsi, Paul Rycaut, Cohrad Iacob Hildebrandt, Erasmus von Weissmantel, Rudjer Iosip Bošković, Lionardo Panzini sau Balthasar Hacquet au consemnat în memorialele lor grelele impunerii la care trebuiau să facă față Moldova, Țara Românească și Transilvania (plata haraciului și alte obligații financiare) către Poartă, ca și abuzurile la care a dat naștere, câteodată, dominația otomană. Dar în același timp ei ca și mulți alții — asupra cărora vom reveni — au subliniat și faptul că țările române — bogate în roadele pământului — exercitau un comerț intens, se bucurau de autonomie internă în materie de administrație și legislație, și-au menținut instituțiile proprii ca și ostirea pînă în secolul al XVIII-lea, au avut dreptul de liberă exercitare a cultului și că au existat condiții — în pofida tuturor greutăților — pentru înflorirea învățămîntului, artei și culturii naționale, în contrast cu situația mult mai apăsătoare care domnea la vecinii din Balcani, supuși direct dregătorilor sultanilor. Desigur, din consemnările călătorilor nu lipsesc și accentele critice și mai ales viguroasa demascare a inegalităților sociale și a cruntei exploatare la care era supusă țărănimea aservită.

Spicuiam ca mai caracteristice pentru cele afirmate mai sus în primul rînd afirmațiile cu privire la situația economică a țărilor române, în pofida unui oarecare retorism și câteodată a unei viziuni prea optimiste. Moldova apare, de pildă, la Reicherstorffer „bogată în locuri de arătură, vii și vite precum și în lacuri și heleștei, pline din belșug cu tot felul de pești aleși”¹²;

¹² *Ibidem*, I, p. 202.

în același secol al XVI-lea, Transilvania reprezintă pentru ostașul Giovanni Andrea Gromo din Bergamo o provincie cu „șesuri frumoase și dealuri roditoare, îmbelsugate în toate cele trebuitoare traiului omenesc”, la suprafață „foarte bogate în grîne, precum și în mei, cîneșă și în tot soiul de legume, iar în măruntaiele lor” găsindu-se „bogate minereuri de aur, din cel mai ales, de argint și de argint viu (mercur), fier, de sarea cea mai frumoasă, de pucioasă și de cinabru”¹³. În sfîrșit, în descrierea secretarului domnesc genovezul Franco Sivori, trăind la curtea voievodului Petru Cercel în aceeași epocă, Țara Românească se prezenta atît de mănoasă încît „fără mult meșteșug la semănatul grînelor și fără a îngrășa prea mult pămîntul, o măsură de sămință dădea pînă la 25—30 de măsuri (de grîne) cînd anul era bun”¹⁴; autorul menționează, de asemenea, întinsele păduri, podgoriile, lacurile și rîurile bogate în pește, bogățiile din aluncurile pămîntului (aur, păcură, sare, fier și alte metale), ca și numeroasele cirezi de vite. Aceeași viziune a abundenței de resurse naturale a țărilor române se întîlnește și la misionarii catolici Pietro Diodato Baksić sau Marco Bandini, la arhidiaconul sirian Paul din Alep ori la „globe-trotter”-ul turc Evliya Celebi în veacul al XVII-lea, la florentinul Anton Maria Del Chiaro, secretarul lui Constantin vodă Brîncoveanu, la cărturarul grec Constantin Dapontes, la publicistul francez Jean Louis Carra, la ofițerul german din armata rusă, Friedrich Wilhelm von Bauer, la aministrul Sulzer sau la naturalistul sibian Andreas Wolf din secolul „luminilor”.

Via activitate comercială ce pulsa în mediul citadin din principate — însoțită de descrierea orașelor în genere — constituie de asemenea o latură surprinsă și minuțios analizată de majoritatea călătorilor străini, toate sensibili la realitățile din sectorul vieții materiale. Inerent se impune, aici, în citarea de exemple, o riguroasă selecție datorită abundenței măturilor. Comasînd, așadar, bogatele relatări ale lui Reicherstorffer, Lescalopier, Sivori sau ale emisarului apostolic, iezuitul Antonio Possevino din secolul al XVI-lea, ale trimisului suedez Paul Strassburg, ale misionarilor Barsi, Baksić și Bandini, ale lui Paul din Alep sau Evliya Celebi, ale negustorului englez Robert Barge și ale pastorului pomeranian Hiltebrandt din veacul următor și în sfîrșit ale florentinului Del Chiaro, ale pelerinului rus Ipolit Vișenski¹⁵, ale iezuitului polon Franciszek Góscieski, ale economistului francez Charles de Peyssonel, ale generalului Bauer, ale naturaliștilor italieni Sestini și Spallanzani, ale filozofului englez Jeremy Bentham, ale comerciantului raguzan Ignaz Raicevich sau ale lui Carra, Sulzer și Wolff din secolul al XVIII-lea, privind nu numai condițiile de desfășurare ale comerțului pe piața internă a principatelor dar mai ales liniile directe ale celui extern, se poate ajunge la unele generalizări. Astfel, din aceste relatări rezultă indiscutabil ponderea deținută de Imperiul otoman în comerțul extern al țărilor române nu numai prin poziția de putere suzerană beneficiind de livrări obligatorii dar și de piața care a absorbit cele mai multe produse ale lor și în același timp de cea mai mare furnizoare în mărfuri de import. În al doilea rînd există posibilitatea de a discerne o divizare a articolelor de export ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei în funcție de preferințele manifestate pe anumite piețe

¹³ *Ibidem*, II, p. 318.

¹⁴ *Ibidem*, III, București, 1971, p. 13.

¹⁵ G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 77—86.

străine; astfel dacă în Turcia și Orient prevalau grânele, vitele, oile și mierea, în Polonia aveau căutare boii, la Venetia ceara, în Ungaria și Europa centrală sarea, în Franța cherestea, în Anglia și Olanda cenușa de potasiu; celelalte articole ca vinurile, peștele, caii ș.a. beneficiau de o răspîndire echilibrată. În aceeași măsură se poate observa, în sens invers, satisfacerea dorințelor consumatorilor din țările române prin importuri; ponderea în materie de coloniale, mirodenii, giuvaeruri, țesături de mătase, caii de rasă precum și articole de lux tranzitate prin Istanbul o aveau Turcia și Orientul musulman; în blănuri scumpe de samur și zibelină, o deținea Rusia; în dantelărie, țesături fine și sticlărie, Venetia și Franța; în produse metalice (unelte de fier ș.a.) și argintărie, Austria; în sfirșit, în postavuri de lux (procurate pe cale directă sau nu), Polonia, Austria, Franța și Anglia.

În privința descrierii înfățișării orașelor din Moldova, Țara Românească și Transilvania mărturiile călătorilor din veacurile XV—XVI se rezumă mai mult la aprecieri generale de ordin edilitar și arhitectonic, precum și la menționarea palatelor princiare și a celor mai de seamă monumente de arhitectură laice și religioase, datele privind organizarea municipală sau cele de ordin demografic fiind semnalate destul de sporadic. Din această perioadă posedăm relatări asupra orașelor București, Tirgoviște, Cîmpulung, Rîmnîcu Vilcea, Craiova și Buzău în Țara Românească; Suceava, Iași, Roman, Huși în Moldova; Alba Iulia, Brașov, Sibiu, Cluj, Bistrița, Tirgu Mureș, Oradea, Mediaș și Turda în Transilvania. În schimb în secolul al XVII-lea, dar mai ales în cel următor, sfera problematicei atinse este mult extinsă, apărînd în textele călătorilor preocupări statistice, adîncindu-se aspectele sociale, administrative și culturale, făcîndu-se și unele incursiuni istorice în originea, denumirea și trecutul orașelor, uneori însoțite și de o documentare iconografică și cartografică. În afara localităților amintite mai sus, se mai bucură acum de atenția peregrinilor și altele ca, de pildă, Caracal, Pitești, Rîmnîcu Sărat, Focșani în principatul muntean, Bacău, Birlad, Galați în acel moldovean, înmulțîndu-se în mod corespunzător și informațiile asupra celor mai însemnate așezări din Transilvania.

Aplecîndu-ne acum asupra modului în care s-au reflectat statutul politic și situația claselor sociale din țările române în relatările de călători, reținem din multitudinea acestora pe cele mai semnificative. Astfel, consemnînd caracterul ereditar-electiv al domniei atît în Moldova cît și în Țara Românească, Reicherstorffer preciza că atît fiii legitimi cît și cei nelegitimi aveau dreptul să aspire la tron fără nici o deosebire, numai că principele moștenitor al țării era însemnat la naștere pe trup cu fierul roșu cu un semn distinctiv. Arhiepiscopul Verancsics relata, la rîndul său, că la început domnii au fost legați prin jurămint de fidelitate față de regii Ungariei dar că în vremea sultanului Mehmed al II-lea Cuceritorul, acesta a supus „mai întîii cu puterea pe munteni, apoi pe moldoveni și scutindu-i de toate celelalte îndatoriri” le-a impus plata tributului¹⁶. Alegerea principilor s-a făcut de acum înainte numai cu asentimentul Porții după un ceremonial special descris de alți peregrini. Astfel, diplomatul și scriitorul francez de la Croix remarcă în memoriile sale din 1684

¹⁶ *Călători străini...*, I, p. 406.

că „mai de mult domnii ... se desemnau dintre boierii țării printr-o alegere generală, care era supușă aprobării sultanului; cel ales venea să se închine pentru a primi confirmarea și însemnele domniei. În prezent marele vizir e cel ce face această alegere” preferind pe cel care plătea mai multe pungi¹⁷.

Cu toată diminuarea sensibilă a prestigiului instituției la Poartă, pe plan intern prerogativele domniei n-au fost afectate, deoarece după cum atesta ofițerul suedez Weissmantel chiar la începutul epocii fanariote „orice domn, atît timp cît domnește, este tot atît de suveran cît poate fi un principe din Europa, numește în dregătorii și scoate iarăși pe cine vrea și cînd vrea și așază dările atît cît găsește cu cale”. Totodată „își asumă și pretinde rangul de principe creștin și suveran recunoscut de toți monarhii. În toată țara, de la lucrurile cele mai mici pînă la cele mai mari, stau toate sub porunca lui absolută, iar la curtea lui ține tot personalul care se cuvine unui principe”¹⁸. Autonomia internă deplină a principatelor față de Poartă este subliniată și de cunoscutul savant de origine croată Bošković care observa în 1762 că Moldova era o țară „curat creștină ... fără ca nici un turc să dețină acolo vreo dregătorie publică”. Țara „nu este guvernată direct de turci, dar atît acolo cît și în Țara Românească sultanul ... este dator să numească un principe creștin, lăsînd deplină libertate religioasă și fără ca vreun turc să poată exercita o funcțiune publică. De fapt nu se află turci așezați în țară, afară de neguțătorii care au acolo dughene sau de cei care se duc și vin pentru negoțul lor”¹⁹. Bošković condamnă însă totodată rapacitatea domnilor care pentru a-și asigura sumele necesare confirmării lor de către Poartă și a evita mazilirea, își spoliau fără cruțare supușii. Așadar, în pofida abuzurilor, a venalității și unui regim fiscal opresiv agravat în decursul secolului al XVIII-lea, ce a constituit din punct de vedere politic pentru țările române o perioadă de criză, martori străini imparțiali relevă totuși că Poarta a continuat să respecte prerogativele domniei și autonomia internă a principatelor, ceea ce a constituit un factor esențial pentru renașterea lor de mai tîrziu în cadrul prefacerilor din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Pentru Transilvania dominația Porții în timpul existenței principatului autonom a avut un caracter mai puțin aspru, deoarece obligațiile ei au fost considerabil mai scăzute decît acelea ale Moldovei și Țării Românești. Astfel, în 1587 emisarul apostolic Possevino arăta că în Transilvania „principele nu atîrnă acum de nimeni, afară de sultan, căruia îi plătește în fiecare an ca tribut 15 000 ducăți ungurești și tot atîția merg în dar la dregătorii lui. El este ales prin voturile nobilimii și ale cetăților săsești în comițile țării și este pe viață. Și după ce s-a ales se trimite la Constantinopol după steag, în semn de întărire, care steag i se dă de la Poartă de către sultan fără să presteze vreun jurămint”²⁰. Pastorul Hiltebrandt face aceleași remarci un secol mai tîrziu, la 1657, observînd doar o ușoară creștere a obligațiilor fiscale către Poartă. În schimb instaurarea regimului de ocupație a autorităților habsburgice în Transilvania a fost mult mai

¹⁷ P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească...*, p. 110.

¹⁸ *Ibidem*, p. 114 și 115.

¹⁹ *Ibidem*, p. 118—119.

²⁰ *Călători străini...*, II, p. 563.

greu de suportat la începuturile sale, după cum o atestă, printre alții și capelanul Chishull la 1702, ce relatează că împăratul de la Viena „percepe în fiecare an taxe grele, de care locuitorii se plîng ca fiind de patru ori mai mari ca cele percepute mai înainte de turci”, înregistrîndu-se astfel o creștere a dărilor de la 200 000 la 1 040 600 de florini renani²¹ pe an, fapt ce a constituit una din cauzele majore ale ridicării curuților sub conducerea lui Francisc al II-lea Rákóczi împotriva Casei de Austria între anii 1703—1711.

În privința situației claselor sociale din țările române în intervalul de timp analizat, majoritatea relatărilor călătorilor străini concordă în a sublinia inegalitățile flagrante existente și mai ales situația grea a țărănimii aservite suferind de pe urma dublei exploatare din partea domniei și a boierimii privilegiate. În secolul al XVI-lea de pildă Sivori relevă faptul că în Țara Românească „sînt boieri care stăpinesc cite 50 de sate și au sub ei mai bine de 1000 de țărani dependenți, care sînt foarte rău tratați de stăpînii lor, din care cauză cu greu pot să agonisească prin munca lor cele de trebuință traiului și să plătească birul obișnuit către principe”²², iar în Moldova François Pavie baron de Fourquevaux semuala în 1585 densitatea mică a populației, alcătuită în majoritatea ei din oameni „săraci și lipsiți”²³. Un tablou mai diversificat al componenței societății feudale românești poate fi surprins în mărturiile mai tardive de călători din secolele XVII—XVIII. Astfel, gentilomul loren Charles de Joppecourt atesta în 1620 că „la moldoveni se observă cu deosebire trei feluri de tagme”, adică „boierii, care sînt nobili, umblă înarmați și locuiesc de obicei la țară”, apoi marea masă a plugarilor, a negustorilor și pătura subțire a preoților²⁴; misionarul Baksic venea în 1641 cu completarea că „domnul și boierii sînt bogați, dar țărani și poporul suferă pentru că sînt impilați de dări, zi de zi”²⁵; pentru Țara Românească relatarea unui prelat anonim catolic din 1688 preciza că aici „sînt multe stări sau ranguri felurite” adică boierii mari, aflați la dispoziția domnului, cei mijlocii și mici, corpurile ostășești, țărani liberi sau megiași cu pămînt propriu și în sfîrșit, cei aserviți sau rumâni, „pe care îi stăpinesc boierii cu drept ereditar”²⁶ putînd fi vînduți după bunul lor plac ca și robii lor țigani. Observațiile călătorilor, desigur, se înmulțesc pentru perioada fanariotă cînd cantitatea și cuantumul birurilor sporesc pînă la limite incredibile, agravînd peste măsură suferințele maselor. În acest sens sînt revelatoare criticile aduse corupției și venalității reprezentanților claselor dominante de către un Constantin Dapontes, baronul François de Tott, Carra, Sulzer, Alexandre d'Hauterive, generalul Langeron și mulți alții.

Pentru Transilvania — unde domnea o situație socială specială — românii constituiau o națiune oproșită și lipsită de drepturi, relatările peregrinilor străini fiind și în această privință edificatoare. Astfel, cărturarul Verancsics atestă în secolul al XVI-lea că românii deși „ajung ușor la număr” pe secui, unguri și sași, nu se bucură de „nici o libertate”, fiind

²¹ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 113.

²² *Călători străini...*, III, p. 14.

²³ *Ibidem*, p. 181.

²⁴ *Ibidem*, IV, București, 1972, p. 384.

²⁵ *Ibidem*, V, București, 1973, p. 224.

²⁶ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 142.

în majoritate „oameni de rînd, iobagi” ai națiunilor privilegiate, „răspîndiți pretutindeni, prin toată țara” și ducînd „o viață nenorocită”²⁷. La fel pastorul Hildebrandt remarcă în 1657 că românii sînt atît de puțin luați în seamă, încît nici nu sînt socotiți printre stările țării, fiind „răspîndiți prin tot locul”, covîrșind „cu mulțimea lor pe unguri și pe nemți” dar „tolerați ca supuși pe teritoriul orașelor și ȋrgurilor germane și ungurești”²⁸.

Abuzurile și împilările claselor dominante — atît în Moldova și Țara Românească cît și în Transilvania — au generat, după cum se știe și reacția firească a ȋranilor exploatați, călătorii străini înregistrînd și răscoalele mai însemnate care s-au desfășurat pe teritoriul lor, cum au fost acelea conduse de Gheorghe Doja (1514) sau Horea, Cloșca și Crișan (1784) în Transilvania sau cea a slujitorilor domnești din Țara Românească în 1655, descrise, de pildă, respectiv de Stephan Taurinus și Johann Sommer, Baksić, Christophor Seipp și Balthasar Hacquet.

Complexitatea vieții societății feudale din principate a fost surprinsă și sub alte laturi de către martorii străini. Date prețioase se mai întîlesc și cu privire la organizarea oștirilor și a fortificațiilor militare, existînd, totodată, rapoarte și jurnale de campanie foarte interesante relevînd desfășurarea operațiilor de război pe teritoriul ȋrilor române și devastările suferite în decursul conflictelor ce au opus pe otomani rușilor și austrie-cilor mai cu seamă în secolul al XVIII-lea; în această privință sînt foarte prețioase lămuririle aduse în special de ofițeri de profesie ca Bruce, Allard, Moreau de Brassey, Șeremetev²⁹, Bauer, Langeron, Sir Sidney Smith, George Koehler³⁰ ș.a. S-ar mai putea schița din relatările călătorilor străini — deși reflectate mai palid — și unele coordonate ale vieții cultural-artistice din țările române, pe primul loc situîndu-se descrierile monumetelor de arhitectură religioasă, datorate în special clericilor și misionarilor a căror nume au fost atît de des amintite ca Baksić, Bandini, Păul din Alep sau Blasius Kleiner³¹ ș.a.; mai sînt de relevat și prezentarea moravurilor, aspecte de viață cotidiană, de etnografie și folclor³².

Pentru încercările creării unei școli superioare domnești la Cotnari în secolul al XVI-lea în Moldova lui Despot vodă sînt interesante referirile unui Sommer, iar pentru mediul intelectual de la curtea principelui renas-

²⁷ Călători străini..., I, p. 410—411.

²⁸ Ibidem, V, p. 585.

²⁹ Pentru aceștia vezi *Memoirs of Peter Henry Bruce*, London, 1782; G.L. Grove, *En Rejse till Rusland under Tsar Peter*, Copenhagen, 1893, p. 406—418; J. Moreau de Brassey, *Mémoires politiques, amusantes et satiriques*, ed. I-a, Amsterdam, 1716; C. Șerban, *Jurnalul feldmareșalului B.P. Șeremetev despre campania de la Prut (1711)*, în vol. *Relații româno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 72—95.

³⁰ Cf. Trevor J. Hope, *Rapoartele lui Sir William Sidney Smith asupra stărilor principatelor Moldova și Țara Românească în anul 1792*, în „Studii. Revistă de istorie”, 26 (1973), nr. 4, p. 715—727; idem, *British Army Officers in the Danubian Lands, 1799—1802*, în „Revue des Etudes Roumaines”, Paris, XV (1975), p. 97—112.

³¹ Pentru Kleiner vezi P. Cajo Othmer, *Una Cronaca manoscritta dell'antica Provincia francescana bulgaro-valacca (1764)*, în „Studi Francescani”, seria III-a, anno III (XXVIII) (1931), nr. 3, p. 3—20.

³² Vezi pentru aceste aspecte o vedere de ansamblu la P. Simionescu și P. Cernovodeanu, *Pagini de etnografie în opera memorialistică a unor călători străini (secolele XVII—XVIII)*, în „Revista de etnografie și folclor”, 17 (1972), nr. 5, p. 373—390.

centist Petru Cercel din Țirgoviște acelea ale lui Sivori; pentru colegiul iezuit din Cluj — unde, după cum preciza clericul Giovanni Paolo Campani la 1585, însuși episcopul român de Alba Iulia și-a dat la învățătură nepotul — sînt consemnate detalii valoroase în scrierile prelaților Ferrante Capeci, Possevino etc. În sfîrșit pentru alte aspecte — învățămînt particular, bibliotecă, mișcare teatrală, belle-arte ș.a. — sînt tot atît de relevante mărturiile unor Strassburg, Baksić, Bandini, Hiltebrandt, Georg Franz Kreybich, Chishull, Del Chiaro, Jean Claude Flachet, Carra, Lionardo Panzini, Sestini, Raicevich, Bentham, Seipp, Heinrich von Reimers, Wolff ș.a. din secolele XVII și XVIII.

Încheind această sumară examinare a viziunii societății feudale de pe teritoriul țărilor române reflectată în optica călătorilor străini în răstimpul a mai multor veacuri, se impun, desigur, unele concluzii în ceea ce privește validitatea și importanța ei.

Parcursul în cadrul unui interval cronologic destul de vast a mărturiilor de călătorie care au surprins de cele mai multe ori, în mod direct, situații atît de variat diferențiate în țările române, au conturat, credem multiple aspecte concludente înțelegerii unor realități asupra cărora cercetarea istoriografică a avut de atîtea ori prilejul să se oprească din diferite puncte de vedere și cu un material documentar mai bogat și mai diversificat.

Firește, această secvență documentară, rezultat al recepționării informațiilor unor călători străini veniți cu rosturi diferite pe meleagurile carpato-danubiene, așa cum am mai precizat și cu altă ocazie, constituie doar o fațetă a imaginii vieții socio-economice și politice a țărilor române în orînduirea feudală, care, spre a fi întregită și definită în întreaga ei complexitate, trebuie să facă apel, inerent, și la alte surse de informații interne și externe. Multe detalii din aceste mărturii de călătorie pot fi privite cu oarecare rezerve, iar un anumit procent de subiectivitate va fi dat, pe alocuri, o anumită coloratură sau oglindire deformată a informațiilor și observațiilor comunicate.

Dincolo însă de ceea ce s-a conturat pe acest fundal de optică mai mult sau mai puțin personală, mai mult sau mai puțin părtinitoare, credem a fi detașat, cu prioritate, pe cît a fost posibil, acele aserțiuni care vin în întîmpinarea unor concluzii veridice de mult asimilate cercetării istoriografice ca atare.

Viața feudală în Moldova, Țara Românească și Transilvania, în perioada analizată, cunoaște în linii mari cîteva trăsături caracteristice, pregnant edificatoare, încît parcursul acestor relatări de călătorie, dirijate de la un aspect la altul, de la o problemă la alta, se poate intui și reconstitui mai corect imaginea compozită a unei realități care, fără sprijinul acestui tip de izvoare narative, ar fi mai greu de pătruns.

Ajungem, astfel, la reconturarea — într-o anumită măsură — a acelei idei pe care a relevat-o, pentru prima dată, atît de bine strădania lui Nicolae Iorga cu ani în urmă, cum că dincolo de structura mozaicală a mărturiilor călătorilor străini, se pot totuși justifica căutările de a înțelege mai bine, pe baza lor, istoria poporului român.

L'IMAGE DES PAYS ROUMAINS CHEZ LES VOYAGEURS ÉTRANGERS (XIVe—XVIIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Soulignant l'importance des relations de voyage pour la reconstitution du passé des pays roumains, l'auteur sélectionne quelques réalités importantes de la vie sociale, politique et économique des pays roumains, telles qu'elles ont été perçues par les voyageurs étrangers : la romanité des Roumains, leur continuité sur le territoire carpato-danubien, les traits caractéristiques des relations des pays roumains avec l'Empire ottoman, la situation économique et leurs richesses naturelles, l'activité commerciale, les classes sociales, la situation des Roumains de Transylvanie et l'activité culturelle.

L'auteur considère que les témoignages des voyageurs étrangers — rédigés dans une perspective subjective et fragmentaire, mais tirant profit de la spontanéité du contact direct et d'un certain détachement, quand ces relations de voyage n'ont pas été altérées par un caractère de circonstance ou par le conventionnalisme des remaniements tardifs — constituent de précieuses sources d'information pour compléter l'information offerte par la documentation habituelle de l'époque.

ȘEDINȚĂ PUBLICĂ DE COMUNICĂRI LA ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Secția de științe istorice a Academiei R. S. România a organizat în ziua de 28 septembrie 1979 o ședință publică de comunicări. Ședința a fost prezidată de acad. Ștefan Pascu, președintele secției. Cele două comunicări prezentate în acest cadru au avut ca temă : *Structura etnică a companiilor comerciale din Transilvania* de dr. Olga Cicanci și *Societatea Academică Română : constituirea Secției științifice—obiective, demersuri, realizări* de Alexandru Dobre.

Bazindu-se pe un bogat material documentar inedit de arhivă, cercetătoarea Olga Cicanci în comunicarea sa aduce noi contribuții privind originea etnică a negustorilor, făcând parte din companiile comerciale de la Sibiu și Brașov (a doua jumătate a secolului al XVII-lea — secolul al XVIII-lea). Pornind de la istoriografia privind această problemă, autoarea precizează că atât enumerarea localităților de unde proveneau companiștii, cit și numele lor sau limba folosită de aceștia nu pot fi argumente hotărâtoare în determinarea originii etnice a membrilor celor două companii decît coroborate cu alte date și supuse unei analize critice atente. În acest sens se reia discuția în legătură cu noțiunea de „negustor grec” — ce apare în documentele timpului : dacă această noțiune are și un conținut etnic sau desemnează numai o categorie social-economică de comercianți provenind din sud-estul Europei.

Cercetarea minuțioasă a documentelor și interpretarea lor conduce pe autoare la următoarele concluzii : majoritatea membrilor celor două companii erau greci, proveniți mai eu seamă din Epir și Macedonia, dar și dintr-o serie de alte centre grecești din sud-estul european și din Asia Mică. Alături de aceștia își desfășurau activitatea numeroși aromâni, români, sirbi, bulgari, albanezi, armeni și evrei. Se menționează faptul că, în secolul al XVIII-lea, o dată cu întemeierea unor companii sîrbești, greco-sîrbești, armenesti și în urma acordării unor privilegii evreilor — numărul acestor negustori apare diminuat în listele cu membri ale celor două companii din Transilvania ; aceleași consecințe le are și înflințarea de către negustorii greci și armeni a unei serii de companii comerciale în Ungaria și stabilirea lor la Viena și Lipsca. Drept urmare, se constată că în timp ce scade numărul companiștilor de origine străină în cele două centre transilvanene crește numărul companiștilor români, mai ales în compania din Brașov. Desigur, cele două companii de la Sibiu și Brașov au reprezentat forme de organizare economică și socială care, alături de celelalte fenomene economico-sociale și politico-culturale, se înscriu în cadrul general ce a condus la formarea noii clase în sud-estul Europei : burghezia națională de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Fiind deci, conchide autoarea, termenul de grec (ca și cel de bulgar, sirb, vlah), care apare în documentele secolului al XVIII-lea, el reflectă începutul procesului de formare a conștiinței originii etnice, corespunzător progresului economic și cultural înregistrat în provinciile europene ale Imperiului otoman în această perioadă. În cele două companii transilvanene intrau și negustorii din Moldova și mai ales din Țara Românească, ce participau deci la comerțul de tranzit dintre Europa Centrală și Orient, contribuind implicit la activizarea comerțului exterior al țărilor române. Pentru românii din Transilvania, cele două companii au oferit cadrul organizatoric de a face comerț (interzis de cele trei națiuni favorizate) și au beneficiat de privilegiile acordate de autoritățile locale și cele de la Viena companiștilor de la Sibiu și Brașov.

În cea de-a doua comunicare, prezentată de Alexandru Dobre, se evidențiază, în perioada de început a Academiei Române, etapele de constituire a Secției științifice. Folosind materialul informativ aflat în „Analele Societății Academice Române” (1868—1878), autorul precizează că încă de la începutul înființării sale, Societatea Academică Română, pe lângă problemele cu caracter filologic și istorico-archeologic, a inclus în statutul adoptat în septembrie 1867, ca o preocupare de prim ordin și promovarea științelor naturale în ansamblul activităților, accentuînd

pe caracterul practic și aplicativ al cercetărilor din acest domeniu. Atenția Societății Academice în promovarea științelor se observă și prin alegerea ca membri titulari a unor personalități marcante: Petrarca Poenaru (septembrie 1870), Nicolae Cretulescu, P. S. Aurelian, Anastasie Fătu (septembrie 1871), Ion Ghica (august 1874), Grigore Ștefănescu, Ștefan Fălcoianu (septembrie 1876), ca membri corespondenți pe C. F. Robescu, dr. M. G. Obedenaru, Pavel Vasici, iar ca membri onorifici pe dr. Gh. Cuciureanu, Petre Cimpeanu, dr. Gh. Polizu, dr. Iacob, Cihac, dr. Iosif Szabo, Ion Ionescu de la Brad etc. — forțe suficiente pentru a trece la desfășurarea unei activități susținute. S-a ajuns astfel, în chip firesc, ca în 19 septembrie 1872 să se constituie Secția științelor naturale (avînd un birou și o comisiune permanente ce reprezenta secția în intervalul dintre ședințele sale). Imediat după constituire, noua Secție a instituit două premii: unul pentru studierea și descrierea regiunilor agricole ale unui județ din România, altul pentru studiul referitor la flora unui județ al țării. Totodată Secția a prevăzut în bugetul său fondurile necesare unor activități de cercetare privind analiza apelor minerale din 11 izvoare situate în diferite zone ale țării, alcătuirea unor hărți geologice pentru două județe, studierea geologică, chimică și economică a localităților din județele Prahova și Dimbovița, unde se aflau izvoare de petrol și straturi de cărbune fosil, studiul salinelor, precum și fonduri pentru procurarea cu instrumente în vederea unor observații meteorologice (în 1874 au fost înființate stațiuni de observație la București, Iași și Galați).

După ce elucidează împrejurările, mai puțin cunoscute, legate de istoricul constituirii Secției științifice, autorul comunicării evidențiază și alte aspecte din complexa activitate a acesteia: el vorbește despre lucrările cu caracter științific apărute sub egida Secției, despre concursurile cu subiecte date pentru premiile Societății Academice, despre premiile cărților publicate, despre comunicările științifice ținute în ședințele publice ale secției (tipărite în majoritatea lor în „Anale” și în „Memorii”) și despre discursurile de recepție ale membrilor noi aleși ai Societății la această Secție. Bilanțul cu care Secția științifică s-a prezentat la data transformării Societății Academice Române în Academia Română (29 martie 1879) a fost bogat în conținut: o activitate amplă, finalizată cu lucrări de certă valoare științifică beneficiind de contribuția unor personalități de prestigiu ale științei românești. Ea și-a afirmat rolul primordial de organizator și sprijinitor al cercetărilor, de coordonator a unui cerc larg de preocupări în domeniul științelor din toate provinciile românești.

După fiecare comunicare, membrii secției, precum și alți invitați au purtat vii și fructuoase discuții, făcînd considerații în care au apreciat ținuta științifică a comunicărilor prezentate

Constantin Damian

PRIMA SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ A CENTRULUI ITALO-ROMÂN DE STUDII ISTORICE DIN MILANO

Creat încă din vara anului 1977, sub președinția profesorului Brunello Vigozzi de la Universitatea din Milano, Centrul italo-român de studii istorice, reunind laolaltă oameni de știință italieni și români, beneficiind de firescul sprijin al autorităților superioare din cele două țări, unite prin puternice afinități de limbă, origine și cultură, a devenit odată cu începutul lunii iulie o deplină realitate. O expoziție de artă populară și cărți românești, realizată de Bianca Valota Cavallotti, profesor universitar, purtînd simțăminte de profund atașament nu numai Italiei, ci și României, țara bunicului ei, marele istoric Nicolae Iorga, inaugurată în Biblioteca Trivulziana din Palatul Sforza, în inima orașului, prin magistrala conferință a Liliane Grassi, profesor universitar, a deschis șirul unor manifestări care aveau să marcheze intrarea în activitate a noii instituții culturale.

În următoarele două zile, la 2 și 3 iulie s-au desfășurat lucrările unui colocviu științific româno-italian cu tema „Italia și România între 1859 și 1879 — unitate națională și politică europeană”, la care au prezentat rapoarte și comunicări 14 specialiști italieni și trei români, lucrările fiind urmărite de un număr de cîteva zeci de profesori universitari din diferite centre ale Italiei, de oameni de cultură, de tinere cadre universitare, de ziariști, studenți și desigur și de membri ai coloniei române din Milano. De asemenea, manifestarea s-a bucurat de prezența lui Giovanni Spadolini, ministrul Instrucțiunii publice, de cea a ambasadorului României în Italia, Ion Mărgineanu, de prezența celor patru rectori milanezi și a funcționarilor de înalt grad ai Ministerului de Externe al Italiei.

Lucrările au fost concepute de organizatori sub forma unui dialog paralel, consacrat făuririi statelor naționale română și italian și istoriografiei lor, procesului creării de noi instituții moderne în cele două state, premiselor aderării Italiei și României la Tripla Alianță și apoi

analizei izvoarelor arhivistice existente în Italia și România privind îndeosebi perioada istorică analizată și firesc legăturilor româno-italiene. În afara rapoartelor, desfășurate „în paralel” — cîte unul al fiecărei părți —, specialiștii italieni și îndeosebi tinerii cercetători din cadrul Centrului italo-român de studii istorice, îndrumați de Bianca Valota Cavallotti, au susținut comunicări.

Profesorii Giuseppe Talamo, Carlo Ghisalberti, Enrico Decleva, Enrico Serra, Domenico Caccamo, Antonello Biagini și Pasquale Buonincontro au prezentat rapoarte și comunicări de un deosebit interes în cadrul dialogului științific mai sus amintit. Comunicările tinerilor cercetători atașați Centrului italo-român de studii istorice din Milano: Lauro Grassi, Michele Frisio, Davide Pinardi merită o specială evidențiere, ca și ale tinerilor specialiști interesați de problematica istorică româno-italiană veniți de la Universitatea din Roma: Francesco Guida și Rita Tolomeo. Recurgînd la surse arhivistice inedite, îndeosebi de natură diplomatică și consulară, ca și la presa italiană a epocii, istoricii italieni au furnizat date extrem de importante pentru domeniul istoriei paralele a celor două țări în secolul al XIX-lea.

Cei trei delegați români — Alexandru Balaci, Virgil Cîndea și Dan Berindei — au prezentat rapoarte și au luat parte la amplele dezbateri care au demonstrat interesul evident pe care gazdele îl manifestau față de problematica românească. În cursul reuniunii a fost, de asemenea, evocată personalitatea profesorului Mihai Berza, fost vicepreședinte al Centrului, ca și cea a profesorului Agostino Pertusi și el creator al instituției.

În ziua de 4 iulie s-au desfășurat lucrările reuniunii naționale a specialiștilor italieni în istoria și cultura Europei răsăritene, iar în ziua următoare a avut loc ședința de lucru a Comitetului de conducere al Centrului italo-român, cînd Virgil Cîndea a fost ales vicepreședinte, iar alți zece oameni de știință și cultură români au fost desemnați ca membri ai instituției: Alexandru Balaci, Dan Berindei, Cornelia Bodea, Rodica Calcan, Valentin Georgescu, Mihaela Gheorghiu, Grigore Ionescu, George Lăzărescu, Henri Stahl și Nicolae Stoicescu. Totodată, a fost fixat programul de activitate în perioada următoare, în cadrul Centrului italo-român urmînd să se deschidă o bibliotecă publică, care a beneficiat și beneficiază în continuare de sprijinul marilor noastre biblioteci în ceea ce privește dotarea.

Evenimentul cultural de la Milano a fost departe de a trece neobservat. Dimpotrivă, prin amplul ecou în presă — numeroase ziare italiene publicînd știri și comentarii referitoare la eveniment — și prin interesul manifestat de public, el s-a dovedit a fi un moment important în viața cultural-științifică a marelui oraș italian, care i-a oferit ospitalitatea. De altfel, delegații români au fost primiți cu deosebită cordialitate de Carlo Toglioli, primarul orașului Milano, un sprijinitor constant al Centrului italo-român de studii istorice. N-a fost vorba însă la Milano doar de o manifestare de ordin cultural-științific, ci în primul rînd, de un moment marcant în cursul ascendent al unor tradiționale și firești relații între Italia și România, între poporul român și cel italian.

Dan Berindei

AL II-LEA SEMINAR INTERNAȚIONAL „TERRA ANTIQUA BALCANICA”

În perioada 24—30 septembrie 1979 s-a desfășurat în orașele Veliko Tîrnovo și Pavlikeni din R. P. Bulgaria al II-lea Seminar internațional „Terra Antiqua Balcanica”. Tematica seminarului s-a referit la problemele legate de ceramica antică din Peninsula Balcanică în perioada romană.

Deschiderea oficială a avut loc marți 25 septembrie în marea sală de ședințe a Consiliului popular municipal din Veliko Tîrnovo în prezența conducătorilor de partid și de stat al județului Tîrnovo. Discursurile inaugurale au fost roștite de către prof. Al. Fol, primvicepreședinte al Comitetului de Cultură al R. P. Bulgaria, directorul Institutului de tracologie, președintele Comitetului de organizare a seminarului, și de către D. Tzarov, primarul orașului Veliko Tîrnovo.

În continuare s-au prezentat comunicări științifice cu subiecte generale: V. Velkov s-a referit la teritoriile bulgare sub dominația romană; T. Ivanov la Nicopolis ad Istrum — cercetări, probleme, iar L. Press și M. Cicikova la cei 20 de ani de cercetări arheologice bulgaro-polone.

Deschiderea oficială a fost urmată de vernisajul expoziției de filatelie „Arheologie, numismatică și artă antică” și a expoziției de ceramică în stil antic a meșterului olar P. Ţankov.

După un cocktail oferit de municipalitate și o scurtă vizită la principalele monumente istorice din Veliko Tîrnovo s-a plecat la Pavlikeni, locul de desfășurare propriu-zisă a lucrărilor seminarului. În drum s-a făcut o scurtă oprire la Hotnița pentru vizitarea muzeului local ce posedă o bogată colecție arheologică. Muzeografa V. Ilceva a prezentat recente descoperiri din binecunoscuta așezare neolitică, tracică și bulgară din apropierea localității.

Ziua de miercuri 26 septembrie a fost consacrată vizitării orașului antic Nicopolis ad Istrum și a centrelor antice de ceramică de lângă Butovo, Biala Cerkva și Pavlikeni. Cu acest prilej conducătorii săpăturilor arheologice din aceste puncte — T. Ivanov, M. Ţocev și B. Sultov — au făcut ample expozeuri asupra principalelor descoperiri.

Dimineața zilei de joi 27 septembrie și toată ziua de vineri 28 septembrie au fost consacrate susținerii comunicărilor. Participanții la seminar, circa 100 de cercetători, veniți din Franța, R. D. Germană, Grecia, Italia, Olanda, Polonia, România, S.U.A., U.R.S.S. și Bulgaria au prezentat aproape 30 de rapoarte tratând diferite probleme referitoare la originea, formele și tehnica de producere a diferitelor categorii ceramice din Peninsula Balcanică în perioada romană.

Delegația română, alcătuită din 11 persoane (cea mai numeroasă după cea a gazdelor) a prezentat 10 comunicări urmărite cu un deosebit interes de către ascultători. Astfel V. Moga, de la Muzeul Unirii din Alba Iulia, a făcut unele *Considerații asupra numerelor de olari din Legiunea a XIII-a Gemina din Dacia*, iar D. Benea, de la Muzeul Banatului din Timișoara, s-a referit la *Un centru de olari roman din Tibiscum*. Din partea Muzeului de istorie al R. S. României, L. Petculescu a prezentat *Ceramica romană din necropola tumulară de la Romula*; G. Trohani unele *Contribuții asupra importului ceramicii romane în așezările geto-dace din Cîmpia Română*, iar Carmen Petolescu un *Repertoriu ilustrat al opaișelor romane din Dacia*.

G. Popilian, de la Muzeul Olteniei din Craiova, a trezit un deosebit interes prin prezentarea *Atelierului ceramic din castrul de la Slăveni*. Urmărite cu un viu interes au fost și comunicările lui C. Petolescu, de la Institutul de arheologie din București, *Ștampilele de mortaria din Dacia și Scythia Minor*, precum și cele ale muzeografilor din Muzeul „Delta Dunării” din Tulcea — G. Simion cu *Ceramica din epoca romană de la Noviodunum*; V. Bauman care a prezentat unele *Consemnări asupra ceramicii romane și autohtone din Dobrogea de nord* și A. Opaiț cu *Date preliminare asupra ceramicii romane din Troesmis*.

În afara prezentării acestor comunicări, delegația română a participat în mod activ la lucrările seminarului prin numeroase intervenții și discuții atât în timpul ședințelor, cât și în pauze sau pe șantierele arheologice vizitate.

Pentru o cunoaștere mai aprofundată a numeroaselor descoperiri arheologice și a dezvoltării actuale a R.P. Bulgaria, organizatorii au ținut ca în după amiaza zilei de 27 septembrie să se efectueze o vizită de documentare pe șantierul arheologic bulgaro-polon de pe locul anticei Novae de lângă Svišov, unde au fost date ample explicații de către cunoscuta cercetătoare M. Cicikova, dar și de cercetători polonezi.

Deși seminarul s-a încheiat oficial vineri 28 septembrie, seara, printr-o masă rotundă, la care au luat cuvîntul reprezentanții tuturor țărilor participante, urmată de un concert folcloric, gazdele au organizat simbatic 29 septembrie o interesantă excursie. A fost vizitat mai întîi anticul oraș Oescus (comuna Ghighen de astăzi), unde prof. T. Ivanov a prezentat descoperirile cu adevărat excepționale făcute în acest loc.

După o scurtă ședere la Plevna, prilej cu care delegația română a depus flori la Mausoleul eroilor ruși și români căzuți pe aceste locuri în Războiul pentru independența României din 1877—1878, a fost vizitată localitatea Troian. Aici se află o pitorească mănăstire cu un trecut istoric și cultural de prim ordin pentru istoria Bulgariei, o expoziție a artiștilor etnografi contemporani, precum și un muzeu de ceramică populară contemporană.

În tot timpul lucrărilor seminarului, precum și a excursiilor făcute, între participanți s-au purtat numeroase discuții științifice și prietenești ce au contribuit la reușita din toate punctele de vedere a acestui seminar.

Înainte de a încheia prezentarea lucrărilor acestui seminar se cuvine a fi evidențiată încă o dată munca asiduă depusă de organizatori, în frunte cu secretarul comitetului de organizare — Bogdan Sultov, șef de secție la Muzeul de istorie din Veliko Tîrnovo — pentru o cît mai eficientă petrecere a timpului.

După încheierea seminarului, delegația română a efectuat o vizită de documentare și la principalele monumente istorice din capitala R.P. Bulgaria — Sofia.

George Trohani

AL IX-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE NUMISMATICĂ DE LA BERNA

La Berna, încoronînd festivitățile prilejuite de cea de-a o suta aniversare a Societății elvețiene de numismatică care au avut loc în primele zile ale lunii septembrie, a fost organizat de-al IX-lea Congres internațional de numismatică, între 10 și 15 sept. 1979. Peste 400 de Specialiști din lumea întreagă — cercetători, conservatori de colecții numismatice renumite,

cadre universitare sau colecționari animați de nobila pasiune a cunoașterii tainelor numismatice — s-au întrunit în orașul străbătut de riul Aare, cu clădiri și străzi de un pitoresc atât de atrăgător. Congresul a fost organizat de către Comisia internațională de numismatică, sub patronajul Comitetului internațional de științe istorice și cu colaborarea Societății elvețiene de numismatică. A fost al IX-lea Congres internațional consacrat acestei discipline, seria manifestărilor cu asemenea preocupări debutând cu cel organizat în 1891 de către Societatea regală de numismatică a Belgiei, spre a marca a 50-a aniversare a existenței sale (5—8 iulie 1891, Bruxelles). Au urmat la rând congresele internaționale de numismatică de la Paris, 14—16 iunie 1900; din nou Bruxelles, 26—29 iunie 1910; Londra, 30 iunie — 3 iulie 1936, congres organizat de către *Royal Numismatic Society*, cu prilejul centenarului său; apoi, după cel de-al doilea război mondial, au urmat, o dată cu reorganizarea Comisiei internaționale de numismatică¹, congresele de la Paris, 6—11 iulie 1953; Roma, 11—16 septembrie 1961; Copenhaga, 28 august — 2 septembrie 1967; New York — Washington, 10—15 septembrie 1973. Acesta din urmă a căpătat pentru prima oară un număr de ordine, fiind al VIII-lea; numerotarea a fost stabilită de Biroul Comisiei internaționale de numismatică, la reuniunea sa de la Paris, în martie 1974. Drept urmare, Congresul internațional de numismatică de la Berna a devenit cel de-al IX-lea din seria deschisă la sfârșitul secolului trecut.²

Bucurându-se de o organizare perfectă, în spiritul nedezmintitei precizii elvețiene, se cuvine să aducem aici un elogiu îndeeșei președintelui Comitetului de organizare, dr. Herbert A. Cahn din Bâle, și secretarului său, dl. Otto Paul Wenger din Berna, care nu și-au cruțat eforturile și bunăvoința, în vederea obținerii acestui strălucit rezultat. Congresul și-a desfășurat lucrările pe două planuri: conferințe ținute de cîțiva specialiști reputați, urmate apoi de ședințe de comunicări, pe secții. Conferințele au fost prezentate de: Louis Robert (Paris), William E. Metcalf (New York), Ryszard Kiersnowski (Varșovia) și Hansheiner Eichhorn (München); aceste conferințe au constituit secția I. La rîndul lor, comunicările, foarte numeroase, au fost distribuite în programul următoarelor secții: secția a II-a: Schimbul premonetar și începuturile baterii monedelor; secția a III-a: Monedele în istoria timpului lor; secția a IV-a: Moneda și istoria artei (iconografie); secția a V-a: Moneda și istoria artei (portrete); secția a VI-a: Moneda și istoria economică; circulația monetară; secția a VII-a: Descoperiri monetare; secția a VIII-a: Tehnica și producția monetară; secția a IX-a: Medalia; secția a X-a: Noi metode de cercetare.

În mod firesc, comunicările au fost urmate de discuții și intervenții pe marginea temelor tratate.

Programul Congresului a mai cuprins o sesiune de discuții generale în legătură cu diverse probleme de numismatică (13 sept.) și o întâlnire a editorilor de lucrări și periodice de numismatică (14 sept.). De asemenea, în cadrul Congresului, Biroul Comisiei internaționale de numismatică a ținut două ședințe de lucru, în care a pregătit ordinea de zi a adunării generale din 15 septembrie; la aceste ședințe, a participat și semnatarul acestor rînduri, ca membru consilier.

Adunarea generală a reprezentanților instituțiilor membre afiliate la Comisia internațională de numismatică a avut loc, așa cum am anticipat mai sus, în ziua de 15 sept. 1979; la lucrările ei, țara noastră a fost reprezentată de către Octavian Iliescu, ca delegat al Academiei Republicii Socialiste România (afiliată din 1967) și Constanța Știrbu, ca delegată a Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România (afiliat în 1979). La propunerea Biroului Comisiei, adunarea generală a ales noul său organ de conducere, care are următoarea componență: președinte: Robert A.G. Carson (Anglia); vicepreședinti: Peter Berghaus (R.F. Germania) și István Gedal (Ungaria); secretar: Kolbjorn Skaare (Norvegia); trezorier: Herbert A. Cahn (Elveția); membri consilieri: Michael Bates (Statele Unite ale Americii), Ernesto Bernareggi (Italia), Jean-Baptiste Giarđ (Franța) și Octavian Iliescu (România).

La propunerea vechiului Birou, adunarea generală a ales un număr de șase noi membri de onoare, în rîndul cărora figurează și Bucur Mîrea din țara noastră.

¹ Comisia internațională de numismatică a fost creată în martie 1934 la Paris; în zilele de 14—15 aprilie 1936, ea s-a întrunit la București, sub președinția lui Const. Moisil (v. darea de seamă publicată în „Cronica numismatică și arheologică”, 12, 1936, p. 215). Ea a fost reorganizată în cadrul celui de-al IX-lea Congres internațional de științe istorice, ținut la Paris, în septembrie 1950, cînd și-a stabilit regulamentul de funcționare.

² Un istoric sumar al Congreselor internaționale de numismatică la Octavian Iliescu, *Les Congrès Internationaux de Numismatique — Données chronologiques*, în „Compte rendu” (Commission Internationale de Numismatique), 22, 1975, p. 35—38.

În sfârșit, adunarea generală a hotărât ca viitorul Congres internațional de numismatică — al X-lea — să aibă loc la Londra, în 1986, dată la care Societatea regală de numismatică din Anglia va sărbători 150 de ani de la fondarea sa.

Să mai notăm în final că la congresul de la Berna, au participat și cîțiva numismați români, ca invitați ai Comitetului elvețian de organizare. Astfel, a luat parte la lucrările Congresului o delegație a Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România, alcătuită din Constanța Știrbu, Carmen Maria Petolescu și cel care semnează aceste note; fiecare membru al delegației a prezentat cîte o intervenție, în secțiile Congresului și la întîlnirea editorilor de publicații de numismatică. Au mai participat: Bucur Mitrea, care, așa cum s-a arătat, a fost ales membru de onoare al comisiei; Constantin Preda și Gheorghe Poenaru Bordea, de la Institutul de arheologie, care au prezentat comunicările: *Cîteva probleme ale baterii de monede de tip Filip al II-lea, în Dacia* (C. Preda) și *Atelierele lui Alexandru cel Mare și Lysimah pe coasta occidentală a Pontului Euxin* (Gh. Poenaru Bordea). A participat de asemenea dr. Gabriel Iliescu, membru al Societății numismatice române, cu comunicarea: *Asupra evoluției monedei dacice (noi interpretări stilistice)*.

Vom încheia, menționînd că la standul din holul Universității berneze, instituție care a găzduit lucrările congresului, și la reuniunea editorilor de publicații numismatice, a fost prezentat al II-lea tom al periodicului *Cercetări numismatice*, editat de Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, tom apărut în preluia Congresului. Apariția noului periodic românesc de numismatică a fost primită cu mult interes de numeroși specialiști străini, unii editori exprimîndu-și dorința de a stabili relații de schimb cu noua publicație românească.

Octavian Iliescu

SCURTE OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA CRONOLOGIA PRIMILOR DOMNI AI MOLDOVEI

Este general admis în istoriografia română că întemeierea statului românesc de la est de Carpați de către Bogdan I, în anul 1359, a fost precedată de o campanie organizată de conducerea statului maghiar împotriva tătarilor. La această campanie sub conducerea lui Andrei Lakfy au participat români transilvăneni și maramureșeni conduși de voievodul Dragoș. Victoriile obținute împotriva tătarilor, în anii 1352—1353, de regele maghiar Ludovic I, au dus la constituirea unei mărci „militare, care prelungea zona de dominație maghiară” la răsărit de Carpați.” „În fruntea acestei mărci, cu centrul probabil în Baia, regele maghiar așează un dregător al regatului, Dragoș” (*Istoria României*, vol. II, Edit. Academiei, 1962, p. 167). Din aceeași lucrare cităm: „Dragoș se înfățișa ca un „duce” al noii mărci de graniță a statului feudal maghiar...” (*ibidem*, p. 168). Ca atare trebuie să se înțeleagă că Dragoș a fost susținătorul expansionismului feudal maghiar la est de Carpați și, potrivit documentelor cunoscute, emise de același rege, urmașii acestui Dragoș au luptat chiar cu armele împotriva lui Bogdan I, care nevoit să plece din Maramureș, s-a pus în fruntea românilor de la est de Carpați, răsăluți împotriva stăpînirii instituite de Ludovic I.

Remarcabila lucrare a lui Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea* Edit. Academiei, București, 1970), care se ocupă și de activitatea lui Dragoș și a urmașilor săi în Maramureș dar și în Moldova, a înlăturat orice dubii asupra acestei chestiuni. Lucrarea noastră *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare* a nemulțumit pe Ștefan Gorovei (*Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei* în „Revista de istorie”, nr. 2 1979) din cauza titlului care ar provoca confuzii. Asupra cărui vom reveni — referindu-mă la rolul avut de Dragoș în opera de edificare a noului stat românesc și folosind rezultatele cercetărilor lui N. Iorga, I. Minea, Aurelian Sacerdoțeanu ș.a., dar neluînd în discuție izvoarele conținute porane asupra activității lui Dragoș și a urmașilor săi — destul de apropiate de întemeierea noului stat românesc — și fără a le „stoarce”, fiindcă de mult nu mai este ce „stoarce” din ele, fără a le „silui”. Se poate desprinde astfel destul de clar rolul avut de acest personaj și de urmașii lui la începutul istoriei Moldovei. Astfel se explică de ce în documentele interne nu li se dă titlul de voievozi sau domni.

M-am referit în principal la pomelnicul din mănăstirea Bistrița, în care nici Dragoș și nici urmașii săi Sas și Balc nu sînt înscrși, primul domn al Moldovei fiind Bogdan I. Precizez că titlul pomelnicului e următorul: „*Aici se pomenesc binecinstitorii domni ai Moldonlahiei*” deci nici o indicație că ar fi un pomelnic al familiei lui Bogdan I, cum afirmă Șt. Gorovei. Atrag atenția și asupra denumirii țării, care e *Moldonlahia*. Trebuie reținut apoi că mănăstirea

Bistrița, în care s-a ținut la curent acest pomelnic începând cu anul 1407, nu este ctitoria lui Alexandru cel Bun, fiind întemeiată în secolul al XIV-lea, deci mai aproape de intervenția lui Bogdan I la răsărit de Carpați (în această privință N. Grigoraș, un studiu în manuscris). Dealtfel, Alexandru cel Bun, în documentele de dănie acordate mănăstirii Bistrița nu-și atribuie calitatea de ctitor al ei. În acest pomelnic au fost înscrși toți domnii Moldovei începând cu Bogdan I și chiar cel care, după Șt. S. Gorovei, nu ar fi domnit (vezi însă Const. și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, București, 1976, p. 40), ca de exemplu Costea Mușat, pe care cred că nu avem nici un motiv să-l excludem din rîndul domnilor Moldovei. Dar Iuga Vodă, considerat ca uzurpator de Alexandru cel Bun — e de asemenea înscris, însă Alexandru cel Bun considerîndu-l uzurpator nu l-a inclus în rîndul înaintașilor săi în documentul din 7 ianuarie 1403 (*Documenta Romaniae Historica* A. I, nr. 17). Cu siguranță deci că cei care au început pomelnicul s-au folosit de însemnările existente în mănăstire și de cunoștințele unor călugări mai în vîrstă, care poate au trăit evenimentele petrecute cu circa 50 de ani mai înainte. Putem bănuî cu oarecare siguranță că dacă Dragoș, Sas sau Balce ar fi fost considerați voievozi și domni i-ar fi înscris în pomelnic, ca pe Costea Mușat și Iuga.

În sprijinul părerii că Dragoș a fost domn al Moldovei, Șt. S. Gorovei afirmă că acesta ar fi fost înscris în pomelnicul din veacul al XVIII-lea al bisericii Șt. Treime din Siret. Acest pomelnic, pe care nu-l cunoaștem, se afirmă că e amintit după o tradiție atribuită lui Ion Neculce. Pînă la descoperirea originalului, rămîne o simplă tradiție, nefiind inclus între cele cunoscute ca fiind ale autorului *Letopisțului Țării Moldovei de la Dabija Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*. Ca atare, nu-l putem acorda mai multă crezare decît aceea acordată „adauselor prin poveste” incluse de diverși interpolatori în textul cronicii lui Grigore Ureche, legate, destul de curios, de Dragoș, de originea și preocupările lui. Legende populare referitoare la Dragoș Vodă au fost culese și publicate de Simion Florea Marian (*Tradiții populare din Bucovina*, București, 1895), în ele se resimte, puternic, influența poeziei populare. O variantă a legendelor lui Dragoș s-a păstrat și în *Codeș Bandinus*, unde se vorbește de plecarea la vîntoare a trel frați: Dumucus, Vaicha și Dragus (V.A. Urechia, *Codeș Bandinus*, „Analele Academiei Române”, Mem. sect. Ist. tom. XVI, p. 306—307). E o „legendă heraldică” ca aceea a corbului cu inel în cioc din stema Corvinilor. De asemenea legende „era plină Europa medievală” (R. Vulă, *Legenda lui Dragoș*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, I (1921—1922), p. 303).

Ni se pare curios că Șt. S. Gorovei nu a combătut părerea lui Aurelian Sacerdoțeanu — și nu ne putem explica această ignorare — care a scris cu mult înaintea noastră următoarele: „Dragoș și Sas nu au fost voievozi, nu au condus teritoriul care se întindea de-a lungul apelor Moldovei, de unde a pornit unificarea statului moldovenesc, ci poate conducători de oaste în slujba regelui ungar, însărcinați cu misiuni în sudul Moldovei” (Aurelian Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica”, an. XI (1965), p. 229). De asemenea nu știm de ce nu a luat poziție Șt. S. Gorovei împotriva afirmației din tratatul de istoria României, vol. II, p. 167, unde s-a scris că Dragoș a fost „un dregător al regatului ungar” (subl. n.) sau că s-a înfățișat ca un „duce” al „noii mărci de graniță a statului maghiar” (p. 168). De asemenea în susținerea afirmației sale, Șt. S. Gorovei nu ia atitudine nici împotriva celor scrise de Radu Popa că „El (Dragoș) putea deveni chiar înainte de 1320 reprezentantul militar și politic al regelui angevin în Moldova” (subl. n.) (Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edit. Academiei, București, 1970, p. 242). Și în continuare același afirmă just următoarele: Descălecarea lui Dragoș în Moldova „ca reprezentant al coroanei maghiare (subl. n.) s-ar fi produs între anii 1352—1353 (*ibidem*) și că „Ludovic I a organizat ducatul de graniță de sub conducerea lui Dragoș din Bedeu”. Pe lângă acestea mai amintim că N. Iorga era de părere că Dragoș nu a fost considerat de Ludovic I, ca domn, nici ca voievod, „ci ca pe credinciosul său valah din Maramureș” (*Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 211), iar pentru marele nostru istoric „Dragoș nu era decît o căpetenie regală” (*ibidem*, p. 209). Cu ce argumente vine Șt. S. Gorovei spre a combate aceste afirmații, la care se adaugă și a noastră? (N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei*, Iași, 1978, p. 17—21). Numai pe tradiție și pe cîteva considerații? Asupra unora din acestea ne vom opri pentru a da alt exemplu de probitate științifică.

Peste aproape un secol de la năvala tătarilor din anul 1241, mai precis la 4 octombrie 1332, Cancelaria papală se interesa de organizarea Episcopiei Mîlcoviei, ale cărei teritorii fuseseră devastate de tătari, catedrala dărîmată, preoții uciși, moșiile și celelalte bunuri însușite de puternicii acelor locuri (*D.I.R.*, C, sec. XIV, vol. III, p. 279). Dar la p. 344 Șt. S. Gorovei afirmă: „Abia în 1347, înaintea plecării lui Ludovic I în Italia, s-a reînființat episcopia Mîlcoviei (subl. n.) Acest fapt stă — după părerea mea (Șt. S. Gorovei) — în legătura cea mai strînsă cu venirea lui Dragoș (subl. Șt. S. Gorovei). Legătura logică și necesară între faptul de natură religioasă și cel de natură politică — dar cît de mare era deosebirea între ele la vremea

aceea" (?) . Nu cumva Șt. S. Gorovei pune pe același plan reînființarea unei episcopii catolice — care însă nu s-a realizat — cu întemeierea statului românesc de la est de Carpați ? Dacă e așa comite o gravă eroare. Putea, cu oarecare aproximație, susține o asemenea idee dacă s-ar fi înființat o episcopie sau mitropolie ortodoxă, care era confesiunea mării majorității a populației Moldovei. Dar pentru a-și susține această afirmație, adică de a lega reînființarea episcopiei de Milcov și venirea lui Dragoș în Moldova, citează în notă; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 205 și C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice”, istorie, Iași, XI (1960), fasc. 1, p. 71). Să vedem însă ce afirmă autorii citați. N. Iorga a scris „Treiași mai târziu (1347) regele Ludovic se gîndea să învie (nu a reînființat cum afirmă Șt. S. Gorovei) Episcopia Milcovului, reluînd mai vechea propunere de la 1332... Nu este exclus ca această tentativă (subl. n.) de înviere religioasă să fie în legătură cu crearea în acele părți de jos a feudelui lui Dragoș” (p. 205). Prin urmare N. Iorga nu afirmă că s-a reînființat Episcopia Milcoviei în anul 1347, ci face o presupunere. Const. Cihodaru scrie totuși: „În anul 1347 se reînființa Episcopia catolică de la Milcov. Faptul acesta trebuie să fi fost precedat de o acțiune militară de proporții mai însemnate, întreprinsă de feudații transilvăneni împotriva tătarilor din stepele ponto-dunărene”. Și-l citează tot pe N. Iorga, *op. cit.*, p. 205, dar și p. 169—170, unde nu se găsește nimic cu privire la această reînființare. Interesant ni se pare însă ce scrie mai jos Const. Cihodaru, spre deosebire de cele afirmate mai sus: „Totuși... s-a reînființat aici în anul 1347, într-un oarecare centru Milcov, neidentificat pînă în prezent, episcopia Cumanilor. Implantarea unei astfel de instituții catolice într-un gol lipsit de orice autoritate politică rămîne inexplicabilă” (p. 71). Nu este nimic inexplicabil fiindcă proiectele regelui Ludovic I nu au fost realizate, adică Episcopia nu a fost reînființată. Ba mai mult încă, la 29 martie 1347, regele Ludovic I informa pe papa Clement al VI-lea că episcopia catolică de la est de Carpați fusese distrusă, iar moștile și celelalte bunuri ale ei „cotropite de puternicii din acele părți”. Totuși, susținea regele, Episcopia se putea reînființa dacă s-ar fi numit ca episcop Toma Nympti, care moare înainte de 12 februarie 1353) (*D.I.R.*, C, sec. XIV, vol. III, nr. 543; G. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, București, 1942, p. 33—34 și notele). Noul episcop al Milcovului nu a venit în eparhia sa fiindcă în 1348 se afla ca ambasador al lui Ludovic I la Veneția (*Hurmuzaki*, I, p. 8—9). În document se menționează că Toma Nympti fusese doar ales episcop al Milcovului, dar nu înscăunat (C. Anner a scris: „nu se știe dacă (Toma Nympti) a ajuns vreodată episcop efectiv al Milcoviei) (C. Anner, *Episcopia Milcoviei în secolul al XIV-lea*, în „Revista catolică”, III (1914), p. 70). Pentru reînființarea Episcopiei Milcoviei era absolut necesar sprijinul militar al regelui, deoarece altfel conducătorii formațiunilor politice locale nu puteau fi convinși să-l accepte (Aurelian Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătara și sud-estul european*, București, 1933, p. 32). Opoziția acestora a fost mult ușurată și de comportarea brutală și lăcomia clerului misionar romano-catolic, care l-a îngrijorat și pe regii maghiari (*D.I.R.*, C, an. XIV, vol. II, nr. 503). Din cauza aceasta dintre localnici rămăseseră prea puțini credincioși romano-catolici. În felul acesta, Episcopia nu s-a putut reînființa din lipsă de enoriași și de venituri. Despre un alt episcop numit de papă în 1353, dominicanul polon Bernard, de asemenea nu se știe dacă a venit în eparhie, pentru că nu a vrea de la cine strînge dijme și venituri, totuși a purtat titlul, deservind o altă eparhie (Anner, *loc. cit.* nota 4). Alți episcopi nu au mai fost numiți pentru Milcovia, fiindcă la răsărit de Carpați încep luptele dintre urmașii lui Dragoș și Bogdan I. Dealtfel nu există nici un indiciu, nici o urmă că pe teritoriul Moldovei s-au reconstruit vechile edificii ale Episcopiei de Milcov. Mai trebuie reținut că numărul credincioșilor de rit catolic s-a redus simțitor și erau de ajuns episcopii de la Siret și mai târziu din Baia.

Ținînd seama de documentele originale păstrate, regretăm că despre Dragoș nu se poate spune mai mult și se fac doar afirmații bazate pe tradiții tirzii. Discuția devine inutilă pînă la descoperirea unor noi documente, deoarece din cele cunoscute nu se mai poate „stoarce” nimic. Sintem deci nevoiți să așteptăm surse noi.

Pentru a se lămurii asupra cronologiei letopisețelor noastre, transmise cu numeroase greșeli, Șt. S. Gorovei putea consulta cu mai mult folos lucrările profesorului Ilie Minea: *Letopisețele moldovenesti scrise slavonește* (în „Cercetări istorice”, I (1925) și *Din istoria culturii românești* (Iași, 1935), care cred că l-ar fi făcut să renunțe la această muncă.

Șt. S. Gorovei afirmă următoarele despre noua cronologie propusă de dînsul pentru cei dintîi domni ai Moldovei: „... sistemul cronologic pe care l-am propus și care a intrat în circulație” și citează „Cf. Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, București, 1976, p. 39. Prin intrarea „în circulație” „a sistemului” cronologic propus de Șt. S. Gorovei s-ar înțelege că autorii amintitei lucrări i l-au acceptat și însuși. Dar ce se poate citi la p. 39 a acestei lucrări ? Cităm: „Cronologia domniilor moldovene pînă la 1400, ca și evenimentele imediat următoare morții lui Lațcu sînt printre problemele cele mai controversate

ale istoriografiei noastre. Cîți cercetători — și cităm numele lui D. Onciul, I. Nistor, I. Minea, Al. Boldur, C. Cîhodaru, A. Sacerdoțeanu, Șt. S. Gorovei (subl. n). — tot atîtea păreri”. Și Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu continuă: „Dăm în cele de mai jos rezultatele la care am ajuns *Intemeindu-ne pe izvoare*”. Cronologia fixată de acești cunoscuți istorici nu pune în circulație pe a lui Șt. S. Gorovei, ci adoptă, cu unele modificări, cronologia clasică, cea mai sigură, bazată pe documente, care e următoarea: Bogdan I (1359—1365), Lațcu (1365—1373), Costea Voievod (1373—1375), Petru I (1375—1391 sau 1392), Roman I (1391—1392; 1394), Ștefan I (1394—1399), Juga (1399). Este de reținut că prof. Const. C. Giurescu a fixat această cronologie încă din anul 1935. Pentru edificare dăm și cronologia lui Șt. S. Gorovei propusă nu după documente, ci după calcule originale, pentru a ne da seama cum a intrat în circulație prin opera amintitorilor istorici: Bogdan I (1363—1367); Lațcu (1367—1375); Petru (1375—1391); Roman I (1391—1394); Ștefan (1394—1399). Deci noutatea sistemului cronologic propus de Șt. S. Gorovei ar fi pentru domniile lui Bogdan I, Lațcu și eliminarea lui Costea Mușat din șirul domnilor Moldovei. Ne putem întreba oare cine produce confuzie, fiindcă cronologia stabilită anterior pentru primii domni ai Moldovei s-a făcut pe bază de documente și nu pe calcule savante!

Iarăși ne întrebăm de ce Șt. S. Gorovei nu la atitudine împotriva afirmației lui Radu Popa, care consideră anul 1359 ca an al întemeierii Moldovei (*op. cit.*, p. 246) și că „diploma din 2 februarie 1365... se referă, în principal, la evenimentele din 1359... și este posibil ca ele să reflecte etapele finale teritoriale și cronologice ale extinderii autorității lui Bogdan la răsărit de Carpați” (*op. cit.*, p. 246). Din acest pasaj se înțelege clar că Radu Popa acceptă anul 1359 ca an de început a domniei lui Bogdan I și de întemeiere a statului Moldovei.

La p. 338 și nota 8 din intervenția lui Șt. S. Gorovei, titlul lucrării noastre *Țara Românească a Moldovei* ar „menține sau provoca confuzie” (!) Țin să precizez că de mai mulți ani m-a preocupat denumirea Moldovlahia sau Moldovalahia dată în documentele interne și chiar externe statului întemeiat de Bogdan I. Cum s-a văzut în titlul pomelnicului de la Bistrița se precizează că cei înscrși pentru a fi pomeniți sînt domnii *Moldovlahiei*. De mai multe ori m-am întrebat cum ar putea fi tradus acest cuvînt și m-am oprit la cel de Țara Românească a Moldovei. Pentru că denumirea a provocat confuzie cu mult înainte, astfel încă din anul 1925 Ioan Ursu susținea că documentul din 15 martie <1481> în care Ștefan cel Mare se intitula domn al Moldovlahiei (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 363), ar fi însemnat că era domn al Țării Românești și al Moldovei (*Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 159). I. Ursu a scris că „Ștefan cel Mare” a făcut din Muntenia o țară unită cu Moldova. Stăpînirea lui se întindea în realitate și peste Muntenia. În unele scrisori externe el se intitulează „domn a toată Moldovlahia”. „Pentru o clipă România a fost, după sistemul de atunci, realizată” (*ibidem*). Din păcate n-a fost așa, dar izvoarele arată că în a doua jumătate a secolului al XV-lea se mai folosea pentru statul de la răsărit de Carpați, denumirea de Țara Românească a Moldovei, pentru a-l deosebi de cel de la sud de Carpați numit Țara Românească.

De la Ștefan cel Mare mai avem și alte documente în care se intitulează domn al Moldovlahiei. Convingerea mea este că la origine, statul întemeiat în 1359 de Bogdan I s-a numit Țara Românească a Moldovei, cum am încercat să dovedim în prefața lucrării noastre. Denumirea nu poate produce nici o confuzie, ba din contra.

În concluzie, în istoria statului românesc de la est de Carpați, Dragoș și Bogdan au avut roluri deosebite. Primul, fiind „un căpitan regal” în serviciul unui stat străin, care urmărea aservirea populației din viitorul stat, cum se făcuse în Transilvania, în timp ce Bogdan I a strîns în jurul său masa populației amenințată în ce avea mai scump, libertatea, a învins și a devenit ctitor de țară liberă și, deci, primul domn independent. Activitatea lor e total deosebită și cu implicații diferite.

Nicolae Grigoraș

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Edit. Junimea, Iași, 1978, 203 p., 31 figuri, III planșe

O lucrare care să prezinte sintetic istoria Daciei preromane, scrisă în așa fel încît să întrunească atît calitatea de studiu științific, cît și pe aceea de carte accesibilă publicului larg, lipsea pînă acum din dealtfel destul de bogata serie a tipăriturilor de istorie editate în ultimele trei decenii în țara noastră. Iată însă că datorită binecunoscutului profesor universitar din Iași, director al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Mircea Petrescu-Dîmbovița, și prin strădania Editurii „Junimea”, în vitrinele librărilor a apărut volumul despre a cărei oportunitate și utilitate ni se pare că ar fi de prisos să o mai subliniem. Important pentru că însumează în filele sale chintesența cercetărilor arheologice românești, dificil pe motiv că reclamă o riguroasă selecție a celor mai semnificative și elocvente urme de cultură materială scoase la iveală de pe sutele de șantiere arheologice, volumul se remarcă prin concizie și bogăția de informații. Deopotrivă, se oferă celor ce parcurg paginile cărții, specialiști sau iubitori ai științei istoriei, într-o logică succesiune cronologică, așa cum se afirmă în introducere, „elementele de bază ale istoriei vechi a României”, și, adăugăm noi, prezentate în lumina celor mai recente interpretări.

Cuvîntul introductiv este urmat de prezentarea izvoarelor ce stau la baza acestei lucrări, scurt capitol în care e trecută în revistă activitatea de cercetare a trecutului istoric ce se desfășoară încă din secolul trecut în țară la noi, dar care în anii socialismului a fost mult amplificată și diversificată, atîngînd culmi nebanuite în trecut (p. 15).

Structurat în două mari capitole, „Apariția și dezvoltarea societății omenești în epoca pietrei” (pp. 23—75) și „Societatea omenească în epoca metalelor”, volumul acoperă o perioadă de timp foarte îndelungată urmărind etapă cu etapă evoluția societății umane din spațiul carpato-danubiano-pontic de la începuturile sale pînă la constituirea Provinciei Dacia. La rîndul lor, fiecare capitol e divizat în patru și, respectiv, trei subcapitole, dintre care cîteva sînt subdivizate în funcție de împărțirea fiecărei epoci istorice.

Debutul în prezentarea propriu-zisă a materialului arheologic îl face subcapitolul intitulat „Epoca veche a pietrei sau paleoliticul” ce este subdivizată în trei părți, corespunzător împărțirii epocii pietrei cioplite în Paleolitic inferior, mijlociu și superior. Pornind de la prezentarea caracteristicilor generale ale celei mai vechi etape din istoria omenirii, trece la reconstituirea sumară, dar sugestivă a cadrului geofizic și climatic din regiunile noastre, amplasînd în această ambianță omul paleolitic ce trăia în cete primitive în diferite microzone ale teritoriului nord-danubian. Spre deosebire de o serie de lucrări de specialitate apărute anterior, în care prezența omului în protopaleolitic era considerată doar ipotetică pe cuprinsul României, profesorul ieșean acordă credit și valabilitate uneltelor aparținătoare „culturii de prund” (pebble culture), admițînd astfel că și spațiul carpato-dunărean se integrează vastelor arii teritoriale în care a avut loc procesul de antropogeneză. În temeiul acestui considerent se apreciază că „uneltele aparținînd culturii de prund (subl. noastră) de pe teritoriul României, fiind considerate contemporane cu pithecanthropul, deci cu un stadiu mai evoluat în cadrul procesului de antropogeneză, se datează în jur de 1 200 000—700 000 î.e.n.” (p. 25).

Urmează apoi etapa de început a specializării uneltelor și armelor din piatră cioplită, paleoliticul mijlociu, ale cărei începuturi le plasează cu circa 20 000 de ani mai înainte decît se presupunea pînă de curînd (vezi: Alexandru Păunescu, *Paleolitic, în Dicționar de istorie veche a României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 450). Se precizează că tipul uman era cel neanderthalian, ale cărui urme de locuire s-au identificat pînă în prezent în „peșterile din Oltenia (Baia de Fier și Broșteni), Transilvania (Ohaba Ponor, Nandru și Peștera) și Dobrogea (Chela), precum și în așezările de terasă din Maramureș (Boinești, Călinești, Rimetea), Transilvania (Ocna Sibiului), Crișana (Iosășel) sau Moldova (Ripiceni-Izvor și Mitoc)” (p. 28). La acestea am mai putea adăuga încă cîteva descoperiri

din *mousterian* provenite de pe cuprinsul Banatului (a se vedea: Florea Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, Edit. Academiei, București, 1978), care întregesc tabloul vieții societății omenești paleolitice din spațiul de la miazănoapte de Dunăre. Facem această remarcă nu pentru a aduce un corectiv lucrării pe care o prezentăm — cartea arheologului bucureștean F. Mogoșanu văzând lumina tiparului aproape concomitent cu aceea a profesorului M. Petrescu-Dîmbovița —, ci pentru a arăta ritmul în care apar noi urme arheologice ce întregesc suma cunoștințelor noastre, vestigii ce atestă cu și mai multă pregnanță că nici un ținut din cuprinsul României n-a fost în afara procesului antropogenezei și că din acele foarte îndepărtate timpuri omul a viețuit aici fără nici o întrerupere.

Referitor la Paleoliticul superior, datat între anii 35 000—10 000/8 000 î.e.n., ultima perioadă a epocii străvechi, se consemnează că „omul deplin format (*Homo sapiens fossilis*) nedeosebit de cel actual” (p. 30) s-a răspândit pe întregul continent. Cît privește comunitățile umane identificate pe teritoriul țării noastre, cunoscuseră „o dezvoltare mai mare în comparație cu etapele anterioare ale epocii pietrei, atît în ceea ce privește felul de viață, cît și de gândire. Numeroasele resturi de locuire, descoperite atît în peșteri, cît și în așezări în aer liber, atestă o evoluție locală a culturilor paleolitice din aceste părți ale Europei” (p. 34).

Epocii mijlocii a pietrei (10 000/8 000—5 500 î.e.n.) i se consacră pagini în care se demonstrează inexistența vreunei cezuri între paleolitic și neolitic. O întrerupere a continuității de viață n-a existat în realitate, ci acest punct de vedere al unora dintre istorici s-a conturat în urma unei insuficiente cunoașteri a epocii respective și a confuziei generate de detaliul că nu peste tot procesul trecerii de la mezolitic la începuturile neoliticului s-a desfășurat în același timp (p. 36). Aceste decalaje, ce diferă de la o zonă la alta, înainte de a fi sesizate și studiate, lăsau într-adevăr impresia că în diverse locuri, noua epocă a pietrei își făcuse apariția printr-o rupere totală a legăturilor cu vechea societate paleolitică.

Al treilea subcapitol, de altfel cel mai extins ca număr de pagini (pp. 38—70), aduce în discuție vestigiile arheologice pe al căror temel se reconstituie una dintre cele mai interesante etape din evoluția omului. Se arată că fenomenul neolitizării e mult mai complex decît se presupunea pînă de curînd, și nu se poate rezuma la apariția ceramicii și a uneltelor confecționate prin tehnică șlefuirii. Evident că aceste două indicii marchează epoca nouă a pietrei dar „nu totdeauna însă ceramica constituie un

indiciu relativ la existența neoliticului” (p. 39). Împreună cu cele două elemente menționate, omul de pe aria carpato-nord-dunăreană a ajuns, atît pe baza propriilor sale descoperiri din epocile anterioare, cît și prin contactele cu triburile din Orient migrate în Peninsula Balcanică și de aici mai departe spre Europa centrală, să treacă la un mod de viață relativ sedentar, practicînd cultivarea plantelor, creșterea animalelor domestice, și, desigur, ca meșteșuguri se reliefa confectionarea recipientelor din lut ars și șlefuirea pietrelor. Tot în această perioadă de timp se mai constată o evoluție diferită a diverselor colectivități umane, ceea ce a dat naștere unor culturi bine conturate atît ca teritoriu, cît și ca nivel de viață materială și spirituală. Sînt prezentate în ordine cronologică culturile neoliticului timpuriu (circa 5 500—4 200 î.e.n.) (pp. 45—49), cele din perioada mijlocie (circa 4 200—3 500 î.e.n.), cît și cele din eneolitic (circa 3 500—2 500 î.e.n.).

Ultimul subcapitol, „Perioada de trecere către epoca bronzului” (2 500—2 000 î.e.n.), în care se face legătura dintre epocile pietrei și a metalelor, încheie prima parte a lucrării. Despre această perioadă a cărei desfășurare prezintă încă o serie de aspecte nelămurite de bine cunoscute se conchide că avea ca substrat uman și cultural fondul local al civilizațiilor neolitice timpurii. Nici una dintre culturile perioadei de tranziție, Cernavoda, Horodiștea-Foltești, Coțofeni, Grupul mormintelor cu ocră și ceea ce se cheamă Cultura amforelor sferice, nu pot fi total separate de moșteniri culturale autohtone.

Capitolul secund, intitulat, „Societatea omenească în epoca metalelor” (pp. 76—173) începe cu „Epoca bronzului” în cadrul căreia s-au conturat începuturile societății gentilice patriarhale și a avut loc treptata, dar definitivă destrămarea a orînduirii comunei primitive. Și acest prim subcapitol e divizat la rîndul său în trei subpuncte reprezentînd fiecare din ele Bronzul timpuriu (circa 1800—1150 î.e.n.), Bronzul mijlociu (circa 1150—1300 î.e.n.) și Bronzul tîrziu (circa 1300—1150 î.e.n.). În fiecare fază culturale ce înfloriseră la nordul Dunării de jos sînt prezentate prin cele mai recente, dar și cele mai semnificative descoperiri arheologice. Materialele scoase la iveală prin săpături sistematice, mai cu seamă cele apărute în cercetările întreprinse în ultimele două decenii, au dus la aprecierea că vechiul sistem cronologic central-european stabilit de Paul Reinecke nu reflectă realitatea istorică a epocii bronzului din teritoriul carpato-dunărean (p. 80), motiv pentru care s-a procedat la cronologia de mai sus. Cît privește originea etnică a făuritorilor culturilor epocii bronzului se precizează că erau de neam tracic, iar din punct de vedere social

se aflau în faza constituirii uniunilor tribale (p. 79).

Procesul evolutiv de mare complexitate economică, socială și culturală, inițiat în cele trei faze ale epocii bronzului, continuase să se amplifice — se arată în lucrare — în epoca noului metal, prezentată în cadrul celui de-al doilea subcapitol, intitulat „Prima epocă a fierului”. Răspîndirea treptată în cadrul întregii societăți geto-dace a avut loc între secolele XII—VIII î.e.n., interval de timp în care s-a desăvîrșit și separarea autohtonilor de la nordul Dunării inferioare de masa mare a tracilor balcanici.

Sînt apoi enumerate și descrise pe baza materialului arheologic cele trei perioade — timpurie, mijlocie și târzie — ale epocii Hallstattiene (pp. 99–115), arătînd că în faza actuală a cercetărilor „procesul trecerii de la epoca bronzului la prima epocă a fierului nu este precizat în toate amănuntele lui”. (Cu toate lacunele existente, s-au obținut materiale și date din săpăturile sistematice ce atestă că în spațiul carpato-dunărean, pe lângă metalurgia bronzului, care continuă să persiste și după ce omul de pe aceste meleaguri cunoscuse fierul, s-a început cu tot mai multă insistență să se adopte și să se răspîndească noul metal. Este interesant că primele obiecte de fier apar aproape concomitent, adică în același interval de timp arheologic vorbind, în mai multe puncte situate la mare distanță unele de altele, atestînd astfel nu o penetrație a lor pe calea schimburilor dintr-un anumit centru extern, ci începerea utilizării resurselor locale de către mai multe triburi daco-getice. Căni din aceeași perioadă datează obiectele de podoabă din fier din necropola plană de incinerare de la Bobda Timiș, toporul de la Lăpuș Maranureș, un cuțit de la Hida—Sălaj, câteva toporase apărute în Insula Banului—Mehedinți, depozitul de la Brlad, atelierul de turnat fier de la Cernatu de Sus—Covasna, precum și resturile zgurificate ale unui cuptor pentru redus minereurile de fier de la Dervent Constanța (p. 104).

Perioada mijlocie a Hallstattului (mijlocul secolului al VIII-lea secolul al VI-lea î.e.n.), menționează M. Petrescu-Dîmbovița, se caracterizează prin „intensificarea metalurgiei fierului în urma intensificării exploatării minereurilor de fier locale” (p. 105). Tot atunci a avut loc o primă mare uniformizare culturală în cadrul unui teritoriu foarte vast, realizată prin intermediul complexului Basarabi la a cărei geneză stă, fără îndoială, fondul hallstattian timpuriu, care la rîndul său a absorbit elemente ale epocii bronzului, aparținînd culturilor Noua și Wietenberg. Cît privește prezența illirilor în sud-vestul Olteniei se precizează că aceștia nu erau prea numeroși, formînd doar o enclavă illirică, fără ca în

restul teritoriului României să poată fi vorba de o prezență a illirilor în prima epocă a fierului (p. 107). La fel, „scîții nu sînt încă atestați în acest spațiu, din care motiv perioada respectivă este cunoscută și sub denumirea de *prescitică*” (p. 108).

O altă etapă importantă în istoria ramurei nordice a tracilor a fost Hallstattul târziu (secolul al VI-lea î.e.n. — mijlocul secolului al V-lea î.e.n. Numeroase descoperiri arheologice între care cele de la „Grojdibodu—Olt, Chirnogi—Ilfov, Alexandria și Zimnicea—Teleorman și din alte locuri din sudul Munteniei atestă „... că triburile traco-getice din zona ponto-dunăreană și de la nord de Dunăre pînă în regiunea subcarpatică a Munteniei au cunoscut un ritm de dezvoltare accelerat” (p. 108). Veacul al VI-lea î.e.n. mai este însemnat din punct de vedere istoric actual prin aceea că getii au fost consemnați în scrierile lui Herodot, prilej considerat moment de tranziție „de la istoria străveche la istoria veche a țării noastre” (p. 111).

Înainte de a trece la o nouă etapă mare istorică, care a fost a doua epocă a fierului, mai mult de 12 pagini (pp. 115–127) tratează despre „Colonizarea greacă pe teritoriul Dobrogei ... și ... Istoricul coloniilor grecești”. Subliniază faptul că în istoriografia aurilor noștri s-a modificat radical optica referitoare la colonizarea greacă pe litoralul vestic al Mării Negre, în noile studii „punîndu-se accentul nu numai pe elementul grecesc, ci din contra se au în vedere relațiile dintre aceste colonii și autohtoni. În ce-i privește pe aceștia din urmă, s-au cercetat nu numai relațiile cu grecii din Pontul Stîng, ci și cu aceia din Balcani, care la rîndul lor au influențat pe tracii sudici, contribuîndu-se pe aceasta cale tracică sud-dunăreană la dezvoltarea societății autohtone din zonele de sud ale teritoriului țării noastre” (p. 115).

Al treilea subcapitol, care dealtfel încheie lucrarea, expune perioada cea mai plină de evenimente ce s-au derulat cu o rapiditate destul de pronunțată în comparație cu evoluția de pînă atunci a societății locale carpato-danubiano pontice, și anume, „A doua epocă a fierului”. În acea etapă târzie a procesului de destrămare a orînduirii comunei primitive, se disting trei perioade bine conturate pe parcursul a numai șase secole (secolul al V-lea î.e.n. — 100 î.e.n.), toate de excepțională bogăție de fapte și realizări săvîrșite în cadrul societății geto-dace.

Veacurile V î.e.n. — începutul secolului al III î.e.n. au fost hotărîtoare în ceea ce privește constituirea culturii geto-dacice propriu-zise. Pe plan economic în acest interval de timp localnicii din zona dunăreană au deprins tehnica superioară a ceramicii lucrată la roată, „care s-a introdus aici cu începere din secolul al V-lea î.e.n.” (p. 132). Tot

În acest veac, în contextul legăturilor cu traci sud-balcanici nu este exclus să se fi introdus la nord de Dunăre și fierul de plug. Ca factori culturali externi au acționat favorabil asupra evoluției societății autohtone geto-dace o serie de influențe de factură greacă, elenică, dar și o apreciabilă doză culturală iraniană (scitică și ahemenidă) (p. 132). Dar, amănunt esențial, toate aceste influențe s-au grefat pe vechiul fond cultural autohton hallstattian devenind parte integrantă a culturii materiale și spirituale a geto-dacilor care și-au păstrat etnicul și identitatea.

Același rol propulsator îl recepționase civilizația geto-dacă în intervalul secolelor III și II î.e.n. din partea factorilor elenistici, celtici și bastarnici. Influențele elenistice ce s-au simțit și din perioada anterioară, alături de cele grecești, au devenit mai accentuate „odată cu scăderea relațiilor cu lumea greacă, în urma intervenției la Dunărea de Jos a regatului macedonean” (p. 133). Astfel se poate explica „prezența în cuprinsul unor așezări geto-dacice din această perioadă a produselor de import elenistice, răspândite pînă în Transilvania, precum și unele imitații locale ale ceramicii elenistice (amfore, boluri deliene, vase mari de provizie ș.a.). De asemenea, în urma acestei influențe se va ajunge în perioada următoare și la unele construcții de tip elenistic, deosebite ca plan, dar de tehnică primitivă, după cum o dovedește locuința mai mare acoperită cu țigle de factură greacă a unui șef de trib din așezarea geto-dacică de la Popești pe Argeș” (p. 133). Referitor la relațiile cu celții se menționează că geto-dacii au fost „în contact cu factorul celtic, de origine vest-europeană, a cărui influență s-a manifestat în regiunile carpatodunărene cu începere din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. . . , dar geții și nu celții au dezvoltat cultura materială din cea de-a doua epocă a fierului” (p. 134). În continuare se subliniază detaliul că așa cum subliniază urmele arheologice „cu toată influența celtică din această perioadă au predominat însă în Dacia elementele geto-dacice atât în domeniul culturii materiale, cît și al vieții spirituale” (p. 135). Cît privește relațiile cu bastarnii, aceștia — arată autorul ieșean — „cu o cultură mai înăpoiată decît a geto-dacilor, nu au influențat dezvoltarea acestei culturi, pe al cărei purtători, se pare, că i-au dominat sub aspect politic, militar și poate și economic” (p. 136). Există însă multiple dovezi în privința faptului că „evoluția economică, social-politică și culturală a geto-dacilor a fost influențată de factorul roman, cu începere din secolul al II-lea î.e.n., odată cu penetrarea economică romană directă dinspre Adriatică și Italia în Peninsula Balcanică și la nord de Dunăre. Influența civilizației romane pe teritoriul Daciei va crește apoi

în secolul I î.e.n. — I e.n., contribuind la progresul culturii locale geto-dacice din această vreme” (p. 137).

Analizînd stadiul de dezvoltare economică și socială a geto-dacilor din ultimul veac al erei vechi reliefează intensificarea și generalizarea treptată a uneltelor de fier ce a dat un impuls deosebit producției în principalele domenii de activitate: agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile. „Datorită dezvoltării forțelor de producție, a continuat în regiunea carpato-dunăreană procesul separării meșteșugurilor locale de agricultură și păstorit”, fapt ce va duce cu pași repezi către o tot mai accentuată diferențiere în funcție de bunurile materiale pe care le posedau grupuri de persoane sau indivizi izolați. Aceste schimbări pot fi sesizate arheologic prin aspectul așezărilor geto-dacice, care în genere se prezentau ca niște aglomerări rustice, ce „pot fi considerate centre tribale de caracter economic, politic, militar și religios, cărora li se potrivește probabil titlul de *polis* . . . ținînd seama de funcția și nu de aspectul lor edilitar”. Astfel în cadrul așezării de la Popești s-a identificat o construcție după un plan elenistic, iar în alte așezări existau locuințe cu mai multe încăperi și cu substrucția din piatră. Însă cu toate influențele externe, „populația locală și-a menținut formele de viață tradițională, după cum o dovedește continuitatea formelor de viață și a tipurilor de obiecte din diferitele niveluri de locuire ale așezărilor geto-dacice de la Zimnicea, Popești și Poiana” (p. 138), precum și din alte numeroase așezări situate în Transilvania, Banat, Oltenia, Crișana și Moldova.

Adîncirea tot mai accentuată a diferențierilor de avere și sociale petrecută în primele decenii ale secolului I î.e.n. a dus la ascuțirea contradicțiilor pe plan social și, drept consecință, la apariția unei noi forme social-politice, aceea a statului. Fără îndoială că „apariția acestei forme de organizare social-politică în perioada respectivă presupune un proces de lungă durată, început cu mult înainte, el fiind rezultatul unei dezvoltări continue din cadrul societății geto-dacice. Pentru aceasta, trebuie avut în vedere întregul ansamblu de fenomene sociale, economice, politice și religioase, care au condus la apariția statului la daci. În primul rînd trebuie luate în considerare premisele social-economice ce erau destul de coapte. . . la care se mai adaugă și o serie de împrejurări externe favorabile” (pp. 149—150).

Pagini bogate în date sînt dedicate întemeierii statului unitar și independent geto-dac, Burebista, despre care se face aprecierea că „în acțiunea de unificare a triburilor daco-getice, regele s-a sprijinit pe mase, care l-au însoțit în lupte, ajungînd să constituie, după informațiile lui Strabon,

în vremea lui, o armată de 200 000 de ostași, la o populație de aproximativ un milion, după unii chiar 2,5 milioane oameni" (p. 153).

Statul daco-getic a continuat și după dispariția de pe scena istoriei a lui Burebista să persiste cu toate că își pierduse unitatea (p. 158). Este sigur, se arată în lucrare, că una din cele patru și apoi cinci părți amintite de Strabon corespunde părții centrale a statului lui Burebista, parte „în care și arheologic este dovedită o unitate de conducere, servind ca bază pentru renașterea statului dac sub Duras-Diurpaneus și Decebal" (p. 158). Prezentind apoi începutul conflictelor cu Roma, care au culminat în timpul regelui Decebal, apărarea eroică a Daciei și a Sarmizegetusei Regia, sunt expuse cu lux de amănunte toate aceste tumultuoase evenimente. Ultimul subcapitol este rezervat culturii geto-dace din anii imediat premergători cuceririi romane, reliefându-i realizările în domeniul cunoștințelor științifice, a scrierii, artei prelucrării argintului și a construcțiilor care impresionează și astăzi, atât la Grădiștea Muncelului, cât și în alte centre dacice de pe cuprinsul României. Toate aceste vestigii de o mare diversitate oglindesc originalitatea culturii geto-dace „precum și nivelul înalt al acestora, în comparație cu a altor populații

vecine sau mai îndepărtate, din afara lumii greco-romane" (p. 173).

Cartea se încheie cu o bogată, am putea spune chiar exhaustivă, bibliografie, cuprinsă în capitolul „Indicații bibliografice" (p. 175–196). Urmează apoi „Lista abreviațiilor" și „Lista figurilor", aceasta din urmă precedind secvența cu ilustrații. Privitor la imaginile prezentate putem afirma că au fost selectate piesele cele mai reprezentative, dar, din păcate, desenele în alb negru — fără nici o planșă color — nu reflectă în toată splendoarea lor nici ceramica pictată neolitică sau dacică, nici piesele de podoaibă realizate din metal prețios. Dar aceste din urmă observații, evident nu sînt esențiale în ceea ce privește valoarea științifică și informațional-culturală a lucrării.

Așteptăm că editura din Iași, care a făcut un pas însemnat prin publicarea acestei lucrări ce ar depăși oarecum „aria și preocuparea" unei edituri ținutale, să continue pe această linie oferindu-ne într-un viitor pe care îl dorim cât mai apropiat, o continuare a volumului pe care l-am prezentat în cele de mai sus.

Liviu Mărghilan

EMA NASTOVICI, *România și Puterile centrale în anii 1914–1916*, Edit. politică, București, 1979, 242 p.

Chestiunea relațiilor dintre România și Puterile centrale în anii neutralității își așteaptă de mult timp o completă prezentare. Dr. Ema Nastovici, care de mai mulți ani și-a dedicat în principal activitatea științifică acestui subiect, ne dă prima expunere monografică a problemei. Scopul principal al acestei lucrări, după cum ne arată însăși autoarea, este să prezinte cele mai importante aspecte ale relațiilor politice și economice dintre România și cele două imperii central-europene, Germania și Austro-Ungaria, în cei doi ani ai neutralității noastre. În ceea ce privește metoda de lucru, autoarea ne spune că a căutat ca „paralel cu adîncirea investigației științifice" să supună „unei analize critice riguroase întregul material documentar, spre a desprinde, în concordanță cu realitatea istorică, aprecierile și concluziile ce se impun". Dincolo de această declarație trebuie să subliniem că întreaga lucrare se bazează pe un bogat material documentar, în mare parte inedit.

Primul capitol, tratînd chestiunea relațiilor României cu cele două imperii în ajunul primului război mondial, introduce pe cititor

în întreaga problemă, sporind capacitatea de înțelegere a temei tratate. O succintă prezentare a situației internaționale la începutul secolului al XX-lea redă imaginea noii „regrupări a forțelor pe arena internațională", contradicțiile și conflictele dintre ele. În acest cadru ne sînt înfățișate „aspecte noi în relațiile României cu puterile centrale". Autoarea arată că în fața întregii națiuni române se punea ca un imperativ al dezvoltării social-istorice problema unificării statale, problemă ce influența decisiv și raporturile cu puterile centrale. În timpul războaielor balcanice ascendentul de care odinioară se bucuraseră Austro-Ungaria și Germania era în continuă scădere la București. Pe de altă parte, lipsa de înțelegere a cercurilor conducătoare de la Budapesta față de revendicările juste ale românilor supuși Coroanei maghiare nu făceau decît să sporească neîncrederea guvernului român și a opiniei publice față de dubla monarhie. Pentru a menține România ca aliată, Germania căuta să determine la Viena și la Budapesta o schimbare față de românii din Imperiul habsburgic. Însuși Wilhelm al II-lea a avut

la Viena o întrevvedere cu Ștefan Tisza în acest scop. Astfel, eventualitatea pierderii aliatului român preocupa în cel mai înalt grad diplomația germană și austro-ungară. Îngrijorarea la Berlin și la Viena sporea și din pricina violentelor manifestări ale opiniei publice din vechea Românie ca și de apropierea guvernului român de Antantă. În Parlamentul de la Budapesta se cereau insistenți măsuri militare pe linia Carpaților. În această atmosferă, ce marca despărțirea tot mai accentuată dintre București și Viena, a izbucnit primul război mondial.

În iulie 1914, în timpul crizei care a precedat declanșarea operațiunilor militare, puterile centrale au căutat să-și asigure adeviziunea României, dar guvernul de la București a refuzat să urmeze Berlinul și Viena. Valoarea și importanța strategică a României pentru cele două mari puteri reiese cu claritate din documentele citate în lucrare. De asemenea, poziția guvernului român și a opiniei publice, amplu înfățișate, demonstrează hotărârea de a nu intra în război alături de puterile centrale, dar și dorința de a folosi împrejurările internaționale pentru eliberarea teritoriilor românești aflate sub stăpânire străină. Consecința nu putea fi, pentru momentul dat, decât neutralitatea hotărâtă la 3 august 1914.

Decizia luată în Consiliul de coroană de la Sinaia era, după cum subliniază autoarea, începutul unei noi perioade în relațiile României cu puterile centrale. Era și începutul eforturilor celor două tabere beligerante de a atrage România, Imperiile centrale folosind în această campanie argumente politice și economice, costisitoare mijloace de propagandă. Însă în ciuda eforturilor făcute, a fondurilor mari investite în acțiunea de propagandă și în celelalte mijloace de influențare a opiniei publice și a guvernului, Puterile centrale „nu au obținut rezultatele așteptate”. Numeroasele intervenții ale lui Wilhelm al II-lea și Francisc Iosif pe lângă Carol I dovedesc stăruința cu care, la începutul războiului, Germania și Austro-Ungaria au urmărit atragera guvernului de la București în sfera lor de acțiune. Dar, se arată pe bună dreptate în lucrare, „convingerea împărtășită de o parte însemnată a opiniei publice românești, că alăturarea României la țările Antantei va duce la realizarea idealului național, a constituit un obstacol de netrecut pentru Puterile centrale”.

Ema Nastovici analizează atât poziția celor două imperii central-europene în relațiile lor cu România, cât și reacția opiniei publice și a guvernului român. Arată, cu îndreptățire, că existau unele poziții diferite la Berlin și la Viena. Era consecința modului în care se judeca situația românilor din Imperiul habsburgic în cele două capitale. Germania cerea mereu Vienei să facă concesii mergând

plină la a propune cedări teritoriale către România, în timp ce guvernul de la Budapesta se opunea constant oricăror concesii mai importante vizând situația românilor, supuși atunci Coroanei Sf. Ștefan. Foarte interesantă și edificatoare este și informația după care Wilhelm al II-lea era dispus, ca în cazul intrării trupelor române în Transilvania, Germania să se mărginească la un simplu protest, ca și cum măsura era destinată să apere provincia de ruși. Însă, în opoziție cu punctul de vedere al diplomației germane, conducătorii politici și militari ai Austro-Ungariei își închipuiau că pot convinge guvernul de la București cu „prețul” unei eventuale victorii împotriva Rusiei sau prin influențarea cercurilor conducătoare din România. În acest sens este ilustrativ prezentată activitatea desfășurată de Czernin la București și propria sa declarație despre tonul „aspru” folosit în discuțiile cu guvernul român. Dar pe măsură ce timpul trecea diplomații Puterilor centrale devin nerăbdători; rapoartele încep să fie mai pesimiste. Îngrijorarea lor sporea în fața perspectivei de a pierde pe Carol I. Expunerea Emei Nastovici, sprijinită pe rapoartele oficiale, ne arată proporțiile acestei îngrijorări. Ferdinand, încă principe moștenitor, se eschiva de a se angaja într-o atitudine sau alta. Părea evident că odată devenit rege, se va afla sub influența primului-ministru, de care Czernin nu mai era sigur. Apoi manifestările, uneori violente, ale opiniei publice, furnizau o bază și în același timp o justificare guvernului în atitudinea sa reținută față de Puterile centrale. În acest context apare deosebit de semnificativă inițiativa lui Czernin de a câștiga unele personalități politice. Diplomatul austro-ungar, în cadrul acestor discuții, formulează amenințări, nu prea „diplomatic” vorbind despre „lichidarea” statului român. Dar persoanele contactate nu s-au lăsat impresionate. În consecință Czernin era silit să constate că totul depindea de situația militară. Într-o situație nefavorabilă Puterilor centrale, arăta el, nu există „nici o putere pe lume care să oprească România să ne atace”. Este concluzia curând împărtășită de conducerea, politică și militară, a celor două imperii.

Analizând situația politică din țară, după dispariția regelui Carol I, autoarea remarcă „o activitate febrilă”, atât în ceea ce privește partidele politice, cât și manifestările opiniei publice. Mișcarea muncitorească milita în continuare pentru o neutralitate consecventă. Speranțele celor care credeau că odată cu venirea noului rege se va produce și alăturarea la Antantă nu s-au realizat. Dat fiind situația pe teatrele de luptă, guvernul român a preferat să continue politica de neutralitate și să întrețină mai departe relații cu Puterile centrale. Dar ceva totuși s-a schimbat în

aceste relații: înaltele autorități sînt mai puțin binevoitoare față de reprezentanții Puterilor centrale, iar în ceea ce privește manifestările ostile ale opiniei publice, guvernul se declară în imposibilitate a le stăvili. Dacă regele Ferdinand II răspunde lui Czernin cu „neplăcere”, regina Maria II spune aceluiași diplomat „deschis și clar” că tratatul cu Tripla Alianță nu poate împiedica România „să meargă” împotriva Austro-Ungariei. Și astfel reprezentantul Imperiului habsburgic la București era silit să adauge că cei doi, „niciodată cît a trăit regele Carol”, nu au avut curajul „a cochetă cu aceste gînduri”. Reprezentantul Germaniei la București, von dem Bussche, își mai păstra însă unele iluzii asupra alianței cu România. În timp ce Czernin cerea la Viena o politică de mîină forte, ministrul german spera însă în alăturarea României. Politica oficială a celor două puteri rămîne însă aceea a menajării raporturilor cu guvernul român. Pe fundalul acestor confruntări, autoarea arată că guvernul român, păstrînd neutralitatea, continua „să acționeze în sensul asigurării condițiilor celor mai favorabile pentru eventuala participare la război alături de cel care puteau sprijini realizarea statului național unitar român”.

Eșecul „războiului fulger” încercat în toamna anului 1914, a determinat Puterile centrale la noi tentative pentru atragerea României încă de la începutul anului 1915. Germania și Austro-Ungaria bănuind „oferta” Antantei și văzînd înțelegerea guvernului de la București cu cel de la Roma erau obligate să accepte chiar unele concesi teritoriale în februarie 1915. Apoi, după intrarea Italiei în război, chestiunea alianței românești devine de maximă preocupare atît la Wilhelmstrasse, cît și la Ballplatz. Czernin la București face totul pentru a reuși în această nișune. El oferă, din partea țării sale, unele concesi teritoriale pe care le prezintă lui Brătianu drept „o afacere brillantă pentru ambele părți”. Însă pentru primul-ministru român oferta sa maximă către centrali era neutralitatea. El invocă atitudinea opiniei publice pentru a demonstra imposibilitatea unei acțiuni militare alături de Austro-Ungaria. În iunie 1915 se promitea României, în schimbul concursului ei militar, întreaga Bucovină. Dar Brătianu nu se lăsa înșelat de astfel de promisiuni, care cu mare grijă ocoleau chestiunea românilor din Transilvania.

La un an de la declanșarea războiului, Puterile centrale nu realizează nici un progres spre a câștiga sprijinul militar al României pentru Tripla Alianță. Concluzia autoarei, la capătul expunerii privind relațiile politice dintre România și Puterile Centrale în primul an al războiului, este că în vara anului 1915 „s-ar putea vorbi despre un echilibru” între acțiunile diplomatice ale celor două părți,

cînd „relațiile dintre ele au cunoscut unele momente de încordare”, fără a ajunge însă la întreruperea acestor relații. De asemenea, ni se pare îndreptățită afirmația că „guvernul român nu urmărea cu orice chip să participe la război”. Aceasta este desigur valabil dacă ne gîndim la promisiunea conținută în înțelegerea româno-rusă din 1 octombrie 1914, dar nu credem că primul-ministru român își făcea iluzii că din discuțiile cu Czernin se putea obține „o parte cît mai mare din teritoriile românești aflate sub ocupație străină”. De aceea, nu credem că se poate vorbi despre „tratare duse în ambele direcții”. Tratatul real, pentru eliberarea teritoriului românesc, atunci subjugat, nu s-au putut duce și nu s-au dus decît cu Antanta.

De mare interes pentru cunoașterea conținutului și caracterului relațiilor dintre România și Puterile centrale în anii 1914—1916 sînt desigur relațiile economice. Asupra acestor legături și a formelor de realizare autoarea se oprește cîutînd, nu numai să ni le prezinte, dar și să le explice în contextul condițiilor comerțului internațional și al intereselor celor două părți. Reiese cu multă claritate interesul Puterilor centrale pentru produsele alimentare și combustibil, în timp ce România căuta să-și procure material și echipament pentru înzestrarea armatei. Pentru piața românească aceste schimburi deveniseră o necesitate în urma închiderii Strîmtorilor și a izolării de nordul și apusul Europei. Totuși schimburile nu se realizau fără unele impedimente născute din suspiciunea cu care cele două imperii priveau politica României, iar aceasta nu era dispusă să dea mai mult decît era obligată de necesități. În acest sens sînt arătate dificultățile create de autoritățile germane și austro-ungare la exportul unor materiale, mai ales pentru armată. Cît despre „bunăvoință” sau „reticență” guvernului de la București, ni se pare că trebuia să se arate, cît erau de dependente de situația militară. Memorialistica lăsată de conducătorii militari sau politici, germani sau austro-ungari, demonstrează o astfel de atitudine din partea guvernului român.

Al doilea an de război, totodată și al neutralității României (august 1915 — august 1916) formează obiectul unei atente analize din punctul de vedere al relațiilor cu Puterile centrale dar și al tratativelor purtate în această perioadă cu Antanta. Se desprinde grija Germaniei și Austro-Ungariei de a nu împinge guvernul de la București de partea Antantei. Astfel în toamna anului 1915, cînd Austro-Ungaria ia unele măsuri militare la graniță, diplomația Vienei se străduiește să explice că nu se pregătește un atac împotriva României. Czernin considera aceste măsuri ca lipsite de tact și menite să îndreptățească temerile românilor care pot „s-o ia ei înalte

cu atacul". Ministrul Austro-Ungariei la București cerea redeschiderea graniței „altfel nu va putea garanta urmările". Burian însuși considera nepotrivit momentul de a se oferi României „un motiv sau un pretext ca să se considere amenințată sau provocată". În cele din urmă Austro-Ungaria a redeschis granița, dar trupele române, concentrate ca răspuns la măsurile amintite, au rămas aici pînă la intrarea României în război. Situația militară generală nu permitea guvernului român să reacționeze totdeauna, dar evenimentele demonstrează în 1915 preocuparea majoră a celor două imperii pentru neutralitatea României. Autoarea conchide că a doua jumătate a anului 1915 cunoaște „noi cauze de nemulțumire pentru Puterile centrale", chiar un început de deteriorare a relațiilor dintre cele două părți, și totuși situația generală impunea menținerea unei neutralități, dorită și de Puterile centrale.

La începutul anului 1916 ambele tabere făceau presiuni asupra guvernului de la București, iar în sudul Dunării se afla o puternică concentrare de trupe germane. La Berlin și la Viena se plănuia chiar o intervenție pentru înlocuirea guvernului Brătianu prin unul favorabil centrului. Pe de altă parte, tratativele cu Antanta intrau în faza finală. Citind pe V. N. Vinogradov (*România în anii primului război mondial*, Moscova, 1969), autoarea arată, între altele, că opoziția la începutul anului 1916 a unor cercuri militare și politice de la Petrograd, față de intrarea României în război, ascundea și „intenția nemărturisită a Rusiei țariste de a încheia pace separată cu Turcia, fapt care-i putea facilita apropierea de Bulgaria, ca atare clocnirea directă cu ultima ar fi fost regretabilă din punct de vedere politic". Aceste

tratative ca și manifestările proantantiste ale opiniei publice erau urmărite cu multă atenție și chiar îngrijorau cercurile conducătoare din Germania și Austro-Ungaria. Deși intrarea României — raporta Czernin la 2 iulie 1916 — „este o perspectivă sigură", totuși semnarea tratatului și a convenției, despre care nu au aflat nimic, cît și intervenția armatei române i-a surprins total. Bine explicate în carte nu se par și deosebirile de vederi dintre Rusia și aliații ei occidentali, cu privire la rolul armatei române în cadrul alianței, divergențe care vor marca întreaga campanie a anului 1916. De asemenea, credem îndreptățită afirmația Enei Nastovici că intrarea în acțiune a României nu s-a datorat numai „ultimatum-ului" aliat, ci și convingerii că „o prelungire a aceluiași politici de pînă atunci nu mai avea șanse".

Ca o concluzie a întregii lucrări, putem cita următoarele rînduri din încheiere: „În condițiile interne și internaționale date, cercurile guvernante românești, care în perioada celor doi ani de neutralitate au dus o politică abilă și prudentă, urmărind păstrarea independenței și libertății de acțiune în conformitate cu interesele țării, au hotărît să se alăture acelei coaliții care prezenta garanția satisfacerii dezideratului național". Astfel în condițiile amenințătoare pentru statele mici, ale politicii imperialiste, România aflîndu-se „la confluența zonei de interese a două imperii care își disputau posibilitatea de dominare economică și politică asupra ei", jocul abil „făcut de Brătianu în fața amenințărilor nu mai apare ca o politică reprezentînd interesul de grup sau de partid, ea înzind spre un obiectiv mai înalt".

Paul Opreșcu

BERNARD HÄNSEL, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau* (Contribuții la împărțirea regională și cronologică a Hallstattului timpuriu la Dunărea de Jos), vol. I (text) vol. II (planșe și hărți, indici), Edit. Rudolf Habelt, Bonn, 1976, 251 p.

Lucrarea pe care o prezentăm și recenzăm în rîndurile ce urmează se referă direct la istoria României, fapt ce reiese de altfel, în mod explicit, și din titlu. Înainte de a trece la aprecieri, să parcurgem tabla de materii pentru informarea cititorilor.

Introducere (generalități, cu privire la stadiul cercetării, scopul cercetării și terminologia cronologică) (p. 1—24). Cap. I, Periodizarea depozitelor de bronzuri (p. 25—48). Cap. II, Grupurile ceramice (p. 49—236): grupurile din bronzul mijlociu și târziu (Tel,

Verbicioara, Gîrla Mare, Cultura Noua, Coslogeni, Cerkovna); ceramica canelată a Hallstattului vechi (Muntenia, Oltenia, Moldova, zonele de la sud și est de Dunăre); ceramica imprimată și incizată a Hallstattului vechi (Dobrogea, Moldova, zona Porților de fier, Muntenia și Oltenia, Bulgaria de N, Bulgaria de S—E, zona de litoral a Bulgariei, Munții Rodopi, zona Sofia, relațiile dintre Troia — stratul VII B₂ — și regiunea Dunării de Jos. Concluzii rezumative asupra rezultatelor cercetării (p. 237—251).

Prin această carte, prima tratind în ansamblu arheologia unei perioade de mai bine de o jumătate de mileniu (circa 1300—800 î.e.n.) la Dunărea de Jos, autorul și-a câștigat merite incontestabile, între care cel de prioritate nu este cel mai însemnat. Ne aflăm în fața unei opere de cea mai mare importanță pentru preistoria Europei de S—E. Expunerea încheiată, clară și cuprinzătoare, bazată pe un material bogat, dar inegal repartizat în aria aici cercetată și mai ales inegal publicat, constituie rezultatul unei activități sîrguincioase, desfășurate atît prin temelnice călătorii de studiu în muzee și pe teren, cît și prin studierea aproape exhaustivă a lucrărilor, apărute de multe ori în publicații locale și în limbi cu o circulație limitată. Scopul cercetării este, în ultimă instanță, a pune în lumina cuvenită „spațiul Dunării de Jos, exclus pe nedrept din discuția asupra relațiilor greco-balcanice sau balcano-central-europene”. Rezultate bune promise, în stadiul actual, cercetarea a două aspecte: împărțirea regională a grupurilor culturale, definite în principal prin caracteristicile ceramicii — pe bună dreptate majoritatea lor autorul le numește „grupuri de descoperiri ceramice” (*keramische Fundgruppen*) — și cronologia relativă și absolută a acestor grupuri (expusă sistematic în tabelul de la sfîrșitul vol. II).

Prezentarea istoricului și stadiului cercetării îndeamnă la reflecția că un „spectator” din afară este evident avantajat în a înfățișa într-un mod mai obiectiv valoarea unei descoperiri arheologice și a problemelor implicate, față de cel ce se află în miezul lucrurilor și care manifestă, de multe ori subconștient, tendințe de subapreciere, respectiv supraapreciere a cutărilor ori cutărilor materiale documentare. Trebuie însă remarcat faptul că puncte de vedere cu totul opuse cercetătorilor români apar foarte rar în cartea lui Hănsel; în general autorul s-a adaptat neobișnuit de bine la problematica arheologiei carpato-dunărene, știind să analizeze cu mult spirit critic materialele la care a avut acces și care alcătuiesc majoritatea întregului material existent în momentul de față.

Recenzentul reține ca foarte potrivită desemnarea secvențelor temporale cu valori cronologice absolute, pe secole. Chiar dacă aceste date vor suferi corecturi, acestea nu pot fi majore așa încît, în stadiul prezent, valorile exprimate de Hănsel pot fi acceptate cu o aproximație de circa ± 25 de ani; este de altfel și ceea ce lasă să se înțeleagă autorul însuși. Această împărțire „pe secole”, va înlocui treptat denumiri cu înțelesuri diferite ca „Hallstatt timpuriu”, care în România desemnează perioadele Ha A și B după Reinecke. În acest sens consider justificată folosirea de către autor a terminologiei curente în România, fapt ce va elimina eventuale

confuzii în raportările la denumirile Europei Centrale sau ale cronologiei heladului.

Deși titlul cărții implică doar un studiu al culturilor de la Dunărea de Jos găesc pe deplin justificată introducerea, pe de o parte a arilor de la sud de Balcani, datorită legăturilor acestora cu lumea egeică și, pe de altă parte, pe cea a Moldovei, deși doar zona de șes din sudul acestei regiuni este parte integrantă a spațiului Dunării de Jos. O nedumerire: de ce autorul n-a cuprins în cîmpul lui de cercetare și Transilvania, dat fiind relațiile extrem de strînse, pe bună dreptate subliniate de autor pe tot parcursul lucrării, cu regiunile extracarpătice? Și aceasta cu atît mai mult cu cît prezentarea destul de amplă și detaliată a situației din Transilvania, fiind scotită de Hănsel ca indispensabilă în economia cărții, a fost totuși introdusă, să spunem așa, pe ușa din dos. Într-adevăr, primul paragraf al părții intitulată „Ceramica canelată a Hallstattului timpuriu” (de la p. 88—96) tratează exclusiv despre Transilvania și oferă o analiză sistematică a raporturilor cronologice, pornindu-se de la stratigrafia așezării de la Mediaș (vezi în acest sens și cele spuse despre această problemă la p. 118). La acestea se adaugă nenumăratele referințe la legăturile grupurilor din Moldova, Muntenia și chiar cele de la miazăzi, cu orizonturile culturale intracarpătice, semănate pe parcursul diferitelor capitole.

Dat fiind limitarea zonală a valorii cronologice a liniilor de dezvoltare a grupurilor definite prin ceramică, autorul consideră necesară o proiectare a acestora pe schema cu aplicabilitate mai largă a periodizării depozitelor de bronzuri. Ca punct de plecare sînt luate periodizările lui W. A. v. Brunn (pentru bazinul carpatic) și M. Rusu (pentru Transilvania), și, prin această prismă, stabilește etapele depozitelor de bronzuri de la Dunărea de Jos. Iese în evidență repartitia teritorială foarte inegală a acestui gen de descoperiri, în special în ceea ce privește Cîmpia Dunării și a spațiului la sud de Balcani.

Se remarcă de asemenea relativa sărăcie tipologică din depozitele de la Dunărea de Jos în comparație cu marea variabilitate tipologică a celor din Transilvania. De aceea și valoarea schemei prezentate în lucrare este destul de redusă, cu atît mai mult cu cît mult dorita relație metal-ceramică apare foarte rar în complexele închise de descoperiri din această arie, desigur datorită rarității descoperirilor funerare (în Bulgaria, descoperirile cu valoare cronologică, referitoare la piese de metal asociate cu ceramică, lipsesc cu desăvîrșire).

Grupurile ceramice sînt tratate pe parcursul a trei părți: ceramica bronzului mijlociu și tirziu, ceramica canelată, și ceramica imprimată a Hallstattului vechi. Limita inferioară

a cuprinsului cercetării o constituie cultura Basarabi și orizontul definit de ea — etapa Basarabi — care, în terminologie românească caracterizează Hallstattul mijlociu la Dunărea de Jos (autorul rămâne și aici fidel concepției arheologilor români).

Un larg rezumat al rezultatelor cercetării reia pe parcursul a 14 pagini cele deja expuse ca rezultat al discuției la fiecare capitol. Principalul rost al acestui cuprinzător rezumat ar fi, cred, să servească cititorilor care n-au interesul ori răbdarea să citească lucrarea propriu-zisă. Pentru cititorul direct interesat sînt utile mai cu seamă ultimele trei pagini, care constituie, de fapt, un rezumat al rezumatului.

Grupurilor culturale, definite prin formele și decorul ceramicii, le corespund aproape totdeauna anumite arii geografice care au favorizat mereu înflorirea unor aspecte culturale specifice zonei respective. Ceramica fiind prin excelență elementul care pune în evidență legăturile cu formele culturale ale epocilor anterioare, studierea cu precădere a grupurilor ceramice duce inevitabil, în ultimă instanță, la o estompare a dinamismului istoric al grupurilor respective. Această observație este îndeosebi valabilă pentru aspectele culturale studiate în lucrarea de față. De vină este în primul rînd stadiul cercetării, respectiv lacunele majore privind cunoașterea altor forme de cultură, respectiv a tipurilor de locuire, a obiceiurilor funerare etc. Datele stratigrafice sînt de asemenea rare, iar cercetarea altor elemente componente ale unei culturi, înfăptuite doar incidental. Astfel autorul vorbește adesea de influențe culturale, de schimbarea modelului decorului — sînt de altfel cu totul de acord cu acest fel de a privi lucrurile — mai puțin sau deloc vine vorba despre mișcări de populații. Este în momentul de față, cred, singurul mod de a aborda insuficiența informației arheologice. Privind lucrurile în această lumină, rezultă că în spațiul carpato-balcanic, în tot decursul perioadelor aici studiate, s-au petrecut foarte puține evenimente, care să se oglindească în evoluția tipurilor ceramice. Cred că această situație înfățișată de autor reflectă și un adevăr istoric: permanența și continuitatea etno-culturală în cea mai mare parte a spațiului în discuție, și, de asemenea, lipsa de importanță a eventualelor migrații care puteau să afecteze structura triburilor din respectiva regiune. Sînt de aceeași părere cu Hănsel în minimalizarea teoriilor unor cercetători români, potrivit cărora s-ar constata un fel de cezură în secolele XII—XII î.e.n. în continuitatea culturilor cu o economie predominant agricolă.

În general, „hallstattizarea” fondului local, prin adoptarea modelului decorului cancelat, pare a fi un fenomen mai larg decît se presupusese. Continuitatea Bronz—Hallstatt, chiar dacă apare mai evidentă în Transilvania și Banat, poate fi dedusă și extinsă și în Oltenia, Muntenia, poate și în nordul Bulgariei. Existența unui orizont cu ceramică cancelată în toate aceste regiuni, punctat prin descoperiri încă insuficient de grătore, nu poate fi negat. Succesiunea necropolelor de la Zimnicea, de la sfîrșitul epocii bronzului pînă la Hallstattul deplin dezvoltat — autorul n-a avut acces la o serie de materiale care abia acum au fost publicate de A. Alexandrescu (vezi „Dacia” 22, 1978, p. 115), — ne arată aceeași adoptare a ceramicii cancelate de către o populație care în perioada precedentă era reprezentată prin cultura Zimnicea-Plovdiv, cu ceramică incizată. Deci nu poate fi vorba de o ruptură în evoluția fondului local. Chiar și în Moldova fondul local al epocii bronzului, ilustrat în special prin cultura Monteoru, constituie componenta principală a culturii Noua, cultură în care elemente răsăritene de tip Sabatinovka sînt totuși evidente. Dar despre cultura Noua, mai bine cunoscută din toate punctele de vedere, Hănsel ne prezintă o teorie originală: triburi răsăritene de păstori (a căror caracteristică sînt așezările de tip „cenușar” — *zoliniki*), pătrunse dinspre est pe teritoriul Moldovei, ar fi conviețuit cu populația autohtonă. Ulterior, aceasta din urmă a adoptat metoda ceramicii cancelate difuzată dinspre apus (în acest sens cele afirmate la p. 214 caracterizează concepția autorului: „... de aceea în spatele ceramicii cancelate nu vedem pătrunderea unei populații străine, ci, mai degrabă, o infiltrație culturală, al cărei fond economic, spiritual și etnic este deocamdată necunoscut”). În lipsă de dovezi îndestulătoare pentru acest model de gîndire, autorul citează ca exemplu situația din vremurile recente, a păstorilor seminomazi macedovlahi sau a țiganilor, pe care o compară cu triburile culturii Noua. Lăsînd la o parte aceste exemple nefericite alese și fără nici o legătură cu condițiile istorice și social-economice ale epocii bronzului, teoria lui Hănsel nu mi se pare neverosimilă. Interesant este că potrivit acestei teorii se explică permanența etno-culturală și în Moldova, adică tocmai acolo unde aceasta părea cel mai puțin probabilă.

Se pune întrebarea: exprimă acest mod de a judeca lucrurile mai bine adevărul istoric, respectiv evenimentele petrecute în toată această perioadă? Tot Hănsel se opune ipotezei așa-zisei „migrații a tumularilor”; de asemenea demonstrarea riguroasă a „marii migrații egeice” pierde mult din virulență. De fapt ne aflăm și aici în fața aceluiași impas al arheologiei preistorice, care

revine mereu în lucrările multor cercetători moderni: nu migrațiile sînt negate din principiu, ci posibilitățile de a le dovedi sînt foarte reduse, ele chiar lipsesc în perioada și zona aici studiată. Astfel, este preferabil să scoatem în evidență continuitatea formelor de cultură, trăsăturile unitare ale marilor cercuri culturale, decît să ne hazardăm în postularea unor evenimente ipotetice, care, la o critică atentă și pe măsura creșterii bazei documentare arheologice, se dovedesc a fi inexistenți, unele adînc înrădăcinate prin tradiția cercetării, cum ar fi migrațiile mai sus citate. Migrația formelor de cultură se înscrie în conceptul de istorie culturală, ea nu implică neapărat un înțeles etno-cultural.

Multe din problemele expuse în cuprînzătoarea carte a lui Hănsel s-ar preta la o discuție mai largă. Mă voi mărgini, în cele ce urmează doar la cîteva observații asupra unor chestiuni de care am avut prilejul să mă ocup personal; o voi face în ordinea expusă de autor.

Consider justificată critica adusă periodizării culturii Verbicioara (p. 60). Materialul publicat nu îngăduie împărțirea în cinci faze a acestei culturi. Distincția făcută de Hănsel între grupul Verbicioara (Fazele I—III după Berciu) și grupul Govora (Fazele IV—V b) oglindește mai bine discrepanța tipologică și horologică între cele două grupuri. Mi se pare totuși insuficientă demonstrarea duratei grupei Govora pînă în secolul al XII-lea î.e.n. doar pe baza celtului transilvănean de la Copăcelu (inexact Rîureni). Un alt exemplar asemănător, aflat într-un context analog, a apărut la Vulturești, jud. Vâlcea (vezi D. Berciu, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 174, fig. 5/7). De fapt sfîrșitul grupei Govora și continuitatea culturală pînă în perioada Ferigile (sec. VII î.e.n.) în toată zona subcarpatică rămîne încă o chestiune deschisă și neclară.

Un punct nevralgic este reluarea discuției asupra periodizării interne a cimitirului de la Cîrna și, implicit, critica stratigrafiei orizontale schițată de R. Hachmann (Germania, 46, 1968, p. 368). Hănsel are dreptate atunci cînd consideră drept insuficiente elementele de decor cartate de Hachmann, dar nici metoda combinațiilor, așa cum a fost prezentată de autor într-o lucrare precedentă și pe care stăruie s-o apere și aici, nu este mai convingătoare. Din punct de vedere metodologic Hachmann a rezolvat-o bine. Din păcate nu văd ce alte elemente ar putea fi cartate pentru a tranșa discuția. Aș adăuga că zona cimitirului în care, potrivit lui Hachmann, s-ar găsi cele mai vechi morminte, se află chiar pe malul bălții Nasta, deci în zona de unde în mod firesc ar fi trebuit să fi început popularea necropolei. Impresia mea este că cîmpul de urme de la Cîrna reprezintă în

principal doar o fază de scurtă durată a grupului Gîrla-Mare și, deci, orice periodizare internă a acestei descoperiri va fi neconvingătoare. Poate relativ recent exploratul cimitir din același timp, conținînd peste 300 de morminte de incinerare, de la Orșoia, lângă Lom va rezolva chestiunea. Chiar și numai examinarea vizuală a bogatului material de la Orșoia (o datoriez bunăvoinței săpătorului obiectivului, Traiko Filipov din Lom) mi-a sugerat existența a cel puțin două faze bine conturate (de amintit că la Orșoia s-au găsit, în afară de o mare varietate de vase, și vase aviforme, multe figurine și o masă de cult; bronzurile lipsesc).

Înlocuirea denumirii folosite deja în literatură, de grup Zimnicea-Plovdiv prin denumirea „grupul Cerkovna” ar putea fi justificată prin scurtarea noului nume, dar nu este atât de sugestivă ca prima, care, în același timp, marchează aria de răspîndire și sugerează existența a două variante zonale (fapt acceptat și de Hănsel, vezi p. 81). Această remarcă se impune cu atât mai vîrtos cu cît toate datele referitoare la ceea ce autorul numește grupul Cerkovna sînt încă incomplete și neclare (nici o așezare n-a fost cercetată așa încît nici chiar comparațiile cu grupul Coslogeni nu sînt concludente). Este foarte probabil că în spatele acestui complex cultural (Zimnicea-Plovdiv) se ascund mai multe grupuri încă neidentificabile.

Consider inspirată reunirea descoperirilor aparținînd ceramicii canelate din Oltenia sub denumirea de grupul Vîrtop (p. 101 ff.). Acesta, deși înrudit cu grupul Susani din Banat, este totuși un grup distinct. Presupunerea unui proces analog de Hallstattizare (de adoptare a ceramicii canelate) ca și în Banat îmi pare foarte verosimilă.

Este regretabil că nu au fost încă publicate desene exacte și complete ale celor cinci vase mari de la Vîrtop, ilustrate prin fotografii în literatura mai veche (schițate la Hănsel, pl. III, 7. 20. 21. 25). Este un merit al autorului de a fi ilustrat numeroase materiale necunoscute de la Vîrtop, aflate în muzeul Craiova (pl. 12, 1—9; 37—39).

În cartea lui Hănsel, cultura Babadag, cu o evoluție bine fixată stratigrafic datorită săpăturilor lui S. Morintz în așezarea eponimă, ocupă un loc de răspîntie (p. 120—134): judecarea cronologiei grupurilor culturale, atît din Moldova, cît mai ales a celor de la sud de Dunăre, se sprijină cu precădere pe observațiile făcute la Babadag. Deși operează curent cu noțiunile Babadag I sau II, autorul n-a avut destul material la dispoziție pentru a ilustra prin descoperiri „închise” conținutul acestor două etape, repertoriul formelor și decorului acestui grup fiind prezentat laolaltă (pl. V—VI). Problema genezei și a datării începuturilor culturii Babadag —

Hänsel înclină pentru originea locală a acestui grup — rămâne în continuare neclară. Relația între faza veche a grupului Babadag și depozitul de bronzuri de la Simbăta Nouă I, este o pură supoziție, dat fiind caracterul atipic al jumătății inferioare de vas în care fusese ascuns depozitul (nu sînt nici date stratigrafice pentru a fixa groapa în care se afla depozitul în cuprinsul așezării de la Simbăta-Nouă). Indicii mai sigure rămîn tot relațiile cu Trola VII b, și în special căpăcelul de pixidă aflat în stratul fazei II de la Babadag și a cărei importanță cronologică a fost relevată de Hänsel, prin comparația cu un exemplar descoperit în mormîntul nr. 37 din cimitirul Kerameikos de la Atena, în context de epocă protogeometrică tirzie. Este cel mai sigur criteriu pentru a accepta existența fazei Babadag II în cursul secolului al X-lea î.e.n.

Relativ numeroasele săpături efectuate pe teritoriul Moldovei, precum și publicarea în bune condițiuni a unei părți însemnate a materialelor îngăduie autorului o discuție amplă asupra acestei zone. Este unul din capitoarele cele mai bine reușite. Aș atrage atenția asupra încercărilor de datare a cimitirului de la Stoicani cu ajutorul fibulelor. Cele două fragmente de fibule de fier găsite în această necropolă sînt de fapt niște „cloburi” ruginite, a căror reconstrucție în desen, oricît de plauzibilă, nu poate constitui o bază de referință.

În orice caz nu cred că piesele de la Stoicani pot fi încadrate în seria fibulelor cu picior triunghiular (mai degrabă se aseamănă cu tipul fibulei de la Brad — jud. Bacău). Desigur, se pune întrebarea dacă o parte a duratei cimitirului de la Stoicani nu se întretaie cu cultura Basarabi, și ea atestată în zona respectivă. Cred că chiar în așezarea de la Stoicani, cîteva cloburi ar putea indica o depunere Basarabi (cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, I, 1953, p. 137, fig. 61/12, 14). De asemenea, cultura Basarabi este bine reprezentată și în zona dintre Prut și Nistru — nu sporadic, cum din lipsă de informații accesibile credea Hänsel; vezi relativ recent descoperitul cimitir de la Selște, raionul Orhei, la I. A. Rafalovič și V. L. Lăpușnean, în „Arheologičeskie issledovanija v Moldavii” (1972, p. 88; 1973, p. 100; 1974, p. 116). Oricum, deocamdată criteriul cel mai sigur pentru a accepta datarea relativ timpurie a lui Hänsel pentru cimitirul de la Stoicani — respectiv 800 și mai tirziu — ni se pare a fi iarăși data de început a culturii Basarabi, care nu poate fi sensibil mai tirzie de mijlocul secolului al VIII-lea î.e.n.

Deosebit de importantă pentru explicarea evoluției Hallstattului românesc a fost descoperirea și definirea grupului cunoscut în literatură sub numele de Insula Banului, răsplin-

dit cu precădere în ținutul de la sud de Dunăre în zona Porților de fier. Autorul îi acordă atenția cuvenită însă în mod regretabil schimbă numele grupului în „grupul Ostrov” (după denumirea dată de localnici acestor insule: Ostrovu-golu). Ca și alte schimbări menționate mai sus și acesta nu-și găsește justificarea. Ar fi de dorit ca botezarea grupurilor culturale să fie lăsată în grija celor ce cunosc limbile ținuturilor respective. Aici vom folosi în continuare denumirea de Insula Banului.

Dat fiind rolul însemnat pe care acest grup l-ar fi putut juca în geneza culturii Basarabi, discutarea cronologiei lui prezintă un interes deosebit. Trebuie relevat că aria de răspîndire a acestui grup (Harta 5) este aproximativ tangentă la cea a culturii Basarabi (Harta 6), cele două arii nesuprapunîndu-se decît în valea Dunării, la Porțile de fier. De aici întrebarea dacă cele două culturi nu sînt măcar în parte contemporane. Nimic nu justifică datarea foarte timpurie în prima etapă a Hallstatt-ului (Ha-A), propusă mai de mult (S. Morintz și P. Roman, *SCIV*, 20, 1969, p. 420), datare pe care nici Hänsel n-a urmat-o. Pînă în prezent nu există încă o suprapunere stratigrafică a celor două culturi, iar prezența unor cloburi Basarabi pe Insula Banului ar putea fi explicată și ca import din imediata vecinătate. Trei obiecte, găsite în săpăturile de pe Insula Banului — un topor de fier cu „aripioare”, o brățară de bronz și o formă de turnat pentru un ac de bronz (pl. 67, 8—10) — sînt discutate pe larg de Hänsel pentru a le stabili valoarea de datare. Rezultatul e că toporul poate fi datat în intervalul de circa 300 de ani între secolele X și VII î.e.n. (Hänsel înclină pentru secolele X—VIII). Pentru brățară, Hänsel nu găsește o analogie perfect corespunzătoare. Ar fi totuși de avut în vedere un exemplar din depozitul de la Alba-Iulia („Partoș”) asociat cu fibula-ochelari și cu fibule cu nodozități (cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, 1977, pl. 381/7). Secțiunea jumătate circulară, jumătate rombică a piesei de la Partoș o deosebește de secțiunea rotundă a brățării de pe Insula Banului; decorul este însă apropiat. Depozitul de la Partoș aparține seriei Bilvânești—Vinț, conținînd obiecte de bronz și de fier, unele din ele familiare în complexe ale culturii Basarabi. Datat în secolul al VII-lea de M. Rusu și M. Petrescu-Dîmbovița acest tip de depozite este foarte probabil caracteristic și unei bune părți a secolului al VIII-lea î.e.n. Amintesc de asemenea că motivul gravat pe brățara de pe Insula Banului apare și pe brățări groase de bronz din Macedonia, din morminte databile cam în intervalul citat mai sus pentru depozitul de la Partoș. A treia piesă, forma de turnat, este inutiliza-

bilă cronologică atât timp cât nu pot fi citate analogii într-adevăr corespunzătoare (sînt de acord cu autorul cînd spune că acestea lipsesc).

Din această trecere în revistă datarea grupului Insula Banului în secolul al VIII-lea pare ca cea mai probabilă, poarta rămînînd deschisă și pentru cel mult a doua jumătate a secolului al IX-lea. Prin urmare datarea propusă de Hănsel — intervalul secolelor XII—IX, înclinînd vîdit pentru vremea după 1 000 — ar putea fi sensibil restrînsă în timp și coborîtă (ca și Hănsel nu cred că fragmentul de atîrnătoare în formă de frunză provine, cum credeau autorii descoperirii, de la o fibulă de tip Susen). Nu trebuie uitat că în zona văii Dunării, între Baziaș și Calafat a existat cu siguranță și un orizont cu ceramică canelată, punctat prin cîteva vase descoperite în zona Porților de Fier, printre care o urnă mare de tip Virtop, probabil de la Orșova; de asemenea, cîmpul de urne de la Balta Verde reprezintă un aspect al ceramicii canelate răspîndit de-a lungul văii Dunării pînă spre Oltenița. Este de presupus că acest aspect canelat se dezvoltă direct din grupurile perioadei tîrzie a bronzului ca Gîrla Mare, Zimnicea-Plovdiv, probabil un proces similar celui observat în Banat în cadrul grupului Belegiș-Cruceni. Acest orizont canelat mobilează desigur intervalul secolele XII—X în zona respectivă, poate chiar și o parte a secolului al IX-lea.

Astfel, reinvierea în grupul Insula Banului a unor motive din cultura Gîrla Mare s-ar putea explica după modelul de gîndire formulat de mine cu ani în urmă (cf. „Dacia”, N. S., IV, 1965, p. 126) pentru explicarea reapariției unor motive, din epoca bronzului în cultura Basarabi, idee acceptată și de Hănsel (vezi p. 164; cele scrise la această pagină corespund deplin modului meu de a vedea lucrurile). În încheiere, despre Insula Banului poate fi susținut că acest grup precede cu puțin cultura Basarabi, fiindu-i în parte contemporan. Participarea acestui grup la geneza culturii Basarabi este evidentă; am discutat chestiunea mai pe larg în altă parte (Memoria Antiquitatis II, 1970, p. 127).

În legătură cu cele discutate mai sus este și situația din peștera Rabișa, unde material ornamentat cu S-uri, pe care Hănsel îl consideră apropiat (nu aparținînd) grupului Insula Banului, se situează sub o depunere cu ceramică Basarabi. Examinînd direct acest material în muzeul din Vidin, am ajuns la părerea că apropierea față de ceramică de tip Insula Banului nu sînt esențiale și că, dimpotrivă, toată ceramica din stratul respectiv din peștera Rabișa aparține culturii Basarabi. Astfel, materialele din nivelul inferior pot fi concepute ca repre-

zentînd faza de geneză a culturii Basarabi. În acest sens rețin ca foarte sugestivă părerea lui Hănsel (p. 181), potrivit căreia materialele de la Rabișa ca și altele din nordul Bulgariei (de exemplu grupul Tlačene) — dau impresia „că cultura Basarabi s-a dezvoltat aici în mod autohton, fără intrușeri, și consecvent din ceramica veche imprimată”. Prin această „ceramică imprimată” eu aș vedea tocmai faza veche, de origine, a culturii Basarabi. Această concepție ar putea fi extinsă pentru a explica fenomenul Basarabi într-o zonă mai largă cuprinzînd tot spațiul Dunării de Jos. Desigur, lipsesc încă multe dovezi în acest sens, deși unele descoperiri inedite din Muntenia ar putea sprijini această ipoteză. Judecînd așa lucrurile, putem presupune că moda reprezentată de decorul specific culturii Basarabi s-a propagat de la sud spre nord pe un front larg. Consecințele unei astfel de concepții asupra datării descoperirilor Basarabi din Transilvania și din Moldova nu pot fi discutate aci.

În încheiere, se cuvine accentuat faptul că această carte foarte documentată și excelentă din punct de vedere metodic tratează în fond principalele probleme ale arheologiei lumii tracice. Faptul că autorul nu se referă la scena etno-istorică pe care se desfășoară evoluția grupurilor culturale din Hallstattul timpuriu nu trebuie considerat neapărat o lipsă a lucrării. Într-o carte cu profil strict arheologic, cum e cea de față, tratarea problemelor etno-istorice nu e obligatorie. Socot însă că nu voi fi singurul cititor care să fie izbit de suprapunerea spațiului aici studiat (inclusiv Transilvania) cu cel pe care izvoarele scrise ne îngăduie să-l numim ca aparținînd lumii tracilor. Desigur, ar fi cu totul riscant să încercăm de pe acum identificarea unor neamuri tracice prin grupurile definite arheologic în Hallstattul vechi. Astfel, oricît de tentați am fi să vedem în spatele grupurilor cu ceramică canelată pe tracii nordici, respectiv pe predecesorii geților și dacilor, iar în grupurile cu ceramică imprimată, pe cei din ramura sudică a tracilor, o astfel de concepție nu ar putea fi încă luată în serios. Nu pot însă să-mi stăvlesc gîndurile și să nu văd în înfloritoarea civilizație din secolele XI—IX î. e. n. din Bulgaria centrală (grupurile Čeatalka, Pšeničovo etc.), a cărei rază de influență s-a extins pînă la nord de Dunăre și în Moldova, premisele arheologice ale regatului Odrisilor din secolul al V-lea î. e. n. Acest presupus centru cultural, pe care arheologii bulgari îl vor pune desigur în adevărata lui lumină, își găsește explicația

firească prin apropierea față de lumea egeică. Și în acest sens cartea lui Hânsel ne arată cum nu se poate mai clar cite mai sînt de făcut și că intensificarea cercetărilor în

zonele balcano-dunărene va avea consecințe imposibil de evaluat.

Alexandru Vulpe

* * * **GAZAVÂT-I SULTÂN MURÂD b. MEHHEMED HÂN.** *İzladi ve Varna Savaşları (1443—1444) üzerinde Anonim Gazavâtname* <Campaniile sultanului Murad, fiul lui Mehmed han. Cronică anonimă despre luptele de la Zlatița și Varna în 1443—1444>. Text facsimilat și transcris, note și vocabular de Halil İnalcık și Mevlüt Öğüz, <Edit.> Türk Tarih Kurumu Basımevi—Ankara, 1978, X+120+129 p.* (facs.)

Expedițiile otomane îndreptate împotriva statelor din Asia, Africa și Europa, indeosebi cele încheiate cu victorii, erau descrise de scribi sau cronicari într-o formă mai mult sau mai puțin succintă. În ce privește întinderea descrierilor aceasta variază de la citeva file pînă la vreo sută de pagini și chiar peste. În terminologia istoriografiei și diplomatice turco-osmane aceste cronici „minore” sînt intitulate *Fetih'name*¹ — „Carte sau cronică de cucerire”, *Gazavât'name* — „Cronica de expediție”, *Cihād'name* — „Cronica războiului sacru”, *Menākib'name* — „Cronica virtuților sau vitejiilor”, *Nusret'name* — „Cronica biruinței”, *Sefer'name* — „Cronica de campanie”, *Zafer'name* — „Cartea victoriei”.

Istoricul francez Alfred Rambaud² vede o legătură izbitoare între obiceiul romano-bizantin în *Letter laureatae* și cel otoman în *Fetih'name*, redactate și difuzate după orice victorie. Observația lui A. Rambaud însă nu este fundamentată pe nici o mărturie istorică. Obiceiul de a scrie *Fetih'name* le și *Gazavât'name* le, fie pentru a se lăuda, fie pentru a intimida pe dușmani, se observă în statele turco-islamice cu mult înainte de fondarea Imperiului otoman (1299),

la Gaznevizi³ și la Selgiuchizi⁴. Problema a fost discutată de savantul turc Köprülüzade M. Fuat în studiul său cunoscut *İnfluența Bizanțului asupra instituțiilor otomane*⁵. Începînd cu bătălia de la Cossovo (1389), de cînd sînt semnalate primele *Gazavât'name* le și pînă la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878, deci în timp de aproape cinci secole, numărul unor astfel de opere istorice, ocazionate de anumite evenimente istorice, se ridică în istoriografia otomană la vreo trei sute⁶. Cele mai multe au fost catalogate și numai una integral publicată de istoricul-literar turc Ağah Sırrı Levend, *Croniclele de campanie și cronica de expediții a lui Mihaloğlu Ali Bey*⁷. În această bogată colecție de „cronici minore” se găsesc mai mult de citeva duzini care privesc direct și istoria țărilor române. O bună parte dintre ele se găsesc în arhivele și bibliotecile din Turcia, cele mai multe la Istanbul și Ankara⁸. Altele

³ Cf. M. Longworth Dames, *Ghaznawides*, în *Encl. de l'İslâm*, II (192), p. 163—168.

⁴ Cf. art. *Seldjukides*, în ibidem, IV (1934), p. 216—222; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular tarihi* (Istoria selgiucilor) în *İslâm Ansiklopedisi* X, (1964), p. 353—416 și Mihail Guboglu, *Turcii Selgiuci și statele lor*, în „Studii și articole de istorie” XXII (1976).

⁵ *Bizansın Osmanlı Müesseselerine te'siri*, în „Türk Tarih Hukuku ve İktisat tarihi Mecmuası” — „Revue de l'histoire juridique et économique Turque”, vol. I (Istanbul, 1931), p. 272—274 (IV): *Fetihnameler*.

⁶ Acestea completează repertoriul lui Franz Babinger, *Die Geschichts schreiber der Osmanen und ihre Werke* (abr. GOW), Leipzig, 1927, VIII + 477 p.

⁷ *Gazavât-Nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Namesi*, ed. Türk Tarih Kurumu Basımevi — Ankara, 1956, VII + 392 p. + facs.

⁸ O bună parte au fost microfilmate de mine pentru D.G.A.S. (1966—1977).

* Țin să-i mulțumesc și aici eminentului arheolog turc prof. dr. Alkım Bahadır Uluğ (Univ. Istanbul), participant la simpozionul româno-turc de istorie (București 25—28 mai 1978) care a avut amabilitatea să-mi trimită un exemplar, imediat după apariție (noiembrie 1978).

¹ *-Name*, termen persan însemnînd „carte, cronică, scrisoare”. Sub forma de *name'a*, desigur, prin fillera turcă a intrat și în vechea română (cf. Lazăr, *İnfluența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, II, 1, p. 88), însemnînd „scrisoare oficială”.

² Cf. *Études sur l'histoire byzantine*. Préface de Charles Diehl, „Armand Colin”, Paris, 1912.

Însă, din păcate, sînt numai semnalate sau cel mult succint prezentate de istoriograful otomani contemporani sau ulteriori. De exemplu cronicarul truc Enveri (sec. XV) în cronică sa rimată „*Düsture' name-i Enveri*”⁹, descriind succint campania lui Mehmed al II-lea „Cuceritorul” (*el-Fâtih*) împotriva lui Vlad Țepeș Vodă (*Kazıklı Voyvoda*)¹⁰, în 1462, afirmă „Dacă vrei să afli despre această bătălie de la un capăt la altul — găsește *Teferrudj' nâme* (Cartea Incursiunilor) și privește acolo”¹¹. Acum trei decenii s-a descoperit, cronică „*Gazavât' nâme*” pe care o recenzăm; să sperăm că timpul va scoate la lumină și acest izvor privind trecutul patriei. De fapt se credea că cea mai veche cronică a expedițiilor (*Fatah' nâme*) care se păstrează într-un manuscris persan în arhiva Topkapı din Istanbul, sub cota E. 9510, în forma unui sul de 3 m., datează din anul hegirei 818, adică 1415-1416 e. n. (?) Colectivul, condus de prof. I.H. Uzuncarsili, a întocmit o fișă de catalog în sensul că documentul datează din acest an, descriindu-se expediția sultanului Mehmed I Celebi (1413-1421) în țara zisă *Kara-Bojdan* (sic), adică „Moldova”, dateare acceptată inițial și de subsemnatul¹², cu anumite rezerve. În același timp, am socotit că ar fi o confuzie cu *Kara-Eflak*, denumirea dată de turci Țării Românești, în general, și Olteniei în special. Cunoscutul orientalist ungur L. Fekete (m. 1969) și colaboratorii săi au publicat acest izvor¹³ atribuindu-l tot lui Mehmed I Celebi; acest sultan însă la data respectivă nu putea întreprinde o expediție în Moldova. Această „Scrisoare de biruință”, în persană (*Fatah' nâme*), cred că aparține sultanului Mehmed al II-lea. Plasarea anului hegirei 818 — 818 numai în cifre arabe, printre rînduri nu prea era în uzul datărilor vechilor diplome imperiale otomane. În acest caz sau sîntem în fața unei interpolări ulterioare sau este vorba de o metateză grafică, adică în loc de 818 trebuia să se scrie 881, fapt ce se întîlnește și în alte paleografii. Se știe că acest an (881) corespunde cu 1176 cînd

sultanul Mehmed al II-lea a întreprins campania împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare, care se încheie cu dramatica bătălie de la Valea Albă sau Războieni (26 iulie 1476). Și atunci dacă lucrurile stau astfel, și acest izvor trebuie adăugat prețiosului volum *Războieni*¹⁴ publicat de Direcția Generală a Arhivelor Statului.

Revenind la cronică turcească anonimă consacrată luptelor de la Zlatița (24 decembrie 1443) și Varna (10 noiembrie 1444) amintim încă una, intitulată tot *Gazavât' nâme*, în care se descriu și alte expediții ale sultanului Murad al II-lea, care participase personal la aceea din sudul și centrul Transilvaniei (1438)¹⁵. O astfel de operă a fost semnalată de poetul cronicar Sehi Celebi (m. 1548/955 H.)¹⁶ și de istoriograful otoman M. 'Ali (m. 1599/1008 H.)¹⁷, aparținînd lui Zai'îfi Mehmed. Să sperăm că și această veche cronică, de altfel ca și „Cronică expedițiilor” lui Enveri, care ne interesează deopotrivă, cu timpul să fie scoase la iveală.

În stadiul actual al cercetărilor istorico-turcologice se poate spune că *Gazavât' nâme* sau Cronică anonimă pe care o recenzăm, editată de H. Inalcik și M. Oğuz, este cea mai veche din această serie¹⁸. Privită în ansamblu, cuprinde o amplă descriere a luptelor împotriva turcilor, la Niș (1442), în special la Zlatița (1443) și apoi la Jallowacz (tc.

¹⁴ *Monografie și culegere de texte*, București, 1977, 352 p. + h.

¹⁵ De fapt aceste incursiuni turcești în sudul Transilvaniei începuseră încă în anii 1420, 1426 și 1433-1435, luînd proporții mari în 1435-1437 cf. Aurel Decel și M. Tayıb Gökbilgin, art. *Erdel* — Ardeal, Transilvania, în *Islâm Ansiklopedisi* 32. Cüz (fasc) ed. a II-a, Istanbul, 1964, p. 294 și Fr. Pall, *Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438*, în „An. Inst. ist. Cluj”, I-II (1958-1959) p. 17-22.

¹⁶ Cf. Sehi, *Hesht-Bihîşt* (*Teskere* — „blo-grafii”), ed. M. Şükrü, Istanbul, 1325 H. (1907). Despre autor și opera sa cf. Fr. Babin-ger, GOW, p. 67-68, lucrare citată și la A. S. Levend, *op. cit.*, p. 15 (nr. 1).

¹⁷ Cf. Künh ül-ahbar — „Esența informa-țiilor” vol. III (Istanbul, 1284 H./1867), p. 245, despre M. 'Ali cf. GOW, p. 126-129. Acest *Gazavât' nâme* semnalat și de A. S. Levend, *op. cit.*, p. 15 (nr. 1).

¹⁸ De fapt Cronică selgiucă a lui Yazıcızade 'Ali, *Tarih-i al-i Selçuk*, din 1424, are știri mai vechi despre așezarea turcilor selgiuci din Anatolia în Dobrogea (după 1264) etc. (Cf. Mihaıl Guboglu, *Crestomaşa turcă*, București, 1977/1978, p. 23-50.

⁹ Istanbul „Devlet Matbaası” 1928.

¹⁰ A apărut sub acest titlu un roman turc (în caractere arabe) și altul în alfabetul turc modern latin, Istanbul, 1969.

¹¹ Cf. Enveri, *op. cit.*, p. 100: „Bilmek istersen bu cenki sertesen — „Bul Teferrudjname-i ilâ nazar...”

¹² Cf. Mihaıl Guboglu, *Despre materialele arhivistice otomane din Turcia și importanța lor pentru țările române*, în „Revista arhivelor”, IX, 2 (1966).

¹³ În vol.: *Einführung in die persische Paläographie 101 Dokumente* ed. von G. Hazai, Budapest, 1977, 77 și urm.

Yalvac), (ianuarie 1444), conduse de Iancu de Hunedoara. Este vorba de așa-zisa „Campania cea lungă” care periclită cuceririle otomane din Rumelia, adică din Peninsula Balcanică. Karl Marx în notele sale cronologice spune despre această expediție: „din vremea lui Timur (1400–1402), nu i-a mai amenințat pe turci o asemenea primejdie...; ienicerii și spahii lui Murad au fost în parte nimiciți în această campanie”¹⁹. Sultanul însuși recunoștea, în toamna anului 1443, că „ungurii și românii odată uniți sînt o mare primejdie”²⁰. Apoi, după călcarea tratatului de la Szeget din (Iulie–august 1444) de către aliați, urmează descrierea bătăliei dramatice de la Varna (noiembrie 1444), unde cruciada creștină a fost zdrobită de forțele sultanului Murad al II-lea. La această din urmă luptă a participat efectiv, alături de Iancu de Hunedoara, și oastea Țării Românești, sub comanda voievodului Vlad Dracul.

Această cronică prețioasă, care completează sub diverse aspecte izvoarele turco-bizantine și, în general, cele europene, a fost descoperită, în 1949, de prof. Râșih Güven, în satul Büyük-Yaka (azi Büyük-Yayla din Anatolia), în biblioteca personală a lui Rahmi Erkul. Apoi, fiind adusă la Ankara a fost îndată semnalată de cunoscutul istoric turc Halil Inalcık și Mevlüd Oğuz, sub titlul *Descoperirea unei noi cronică a expedițiilor sultanului Murad*²¹. Prof. Halil Inalcık a mai publicat, în continuare, un amplu fragment din acest *Gazavât-nâme* ca anexă la volumul său *Cercetări și documente privind epoca lui Fâtih* (Mehmed II)²² pe care l-am folosit²³, semnalînd și punînd în circulație un nou izvor turcesc în istoriografia română. De fapt nu numai H. Inalcık, ci și prof. Adnan Erzi (1950) și Agâh S. Levend²⁴ au mai prezentat acest manuscris. Acesta din urmă pe lângă un succint rezumat a transcris începutul și sfîrșitul acestei cronică în caractere arabe, ceea ce trebuia menționat în prefață.

¹⁹ Cf. *Arhiv Marksa i Engelsa*, vol. VI, Moscova, 1939, p. 198 după „Ist. României” II (București, 1962), p. 438–439.

²⁰ Cf. Bulet. Comis. ist. vol. VI, p. 76,

²¹ *Yeni Bulunmuş Bir Gazavât-ı Sultan Murad*, în „Ankara Univ. Dill ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”, Cilt VII, sayı 2 (1949), p. 481–495.

²² *Fatih Devri üzerinde Telkik ve Vesikalar*, ed. T.T.K. Basımevi – Ankara, 1954, p. 187–212 (Transcris în caractere arabe).

²³ Cf. Mihail Guboglu, *op. cit.*, (1263–1683) p. 64–65.

²⁴ Cf. *Gazavât-Nâmeler...*, p. 15 (nr. 2) și Belleten XIV, nr. 56, p. 595–647.

Splendida ediție pe care o datorăm lui H. Inalcık și M. Oguz, privită în ansamblu, cuprinde următoarele părți distincte „Cuvînt înainte” (Ön Söz, p. VII–VIII), „Unele semne diacritice folosite la transcriere” (p. IX) în caractere latine; „Cuprinsul *Gazavât-nâmei* sultanului Murad” (p. XI); „Textul cronicii în transcriere cu caractere latine” (p. 1–75), alfabet folosit în Turcia din 1928; „Termenii și expresii (*Sözcükler*) cu ortografie eronată în cronică (p. 111), „Vocabular” (*Lugalçe*), p. 113–114); „Indicele textului tipărit” (p. 115–120). Anexa sau mai bine zis a doua parte a ediției constă: „Textul facsimilat al cronicii (p. 1–129 fol. 1–65). În prefața editorilor lor, amintindu-se de unele lacune ale cronicilor turcești anonime ale istoriografilor Chalkokondyles și Kemâl Paşa-Zâde, se spune „Nu se poate anticipa dacă a folosit sau nu într-un izvor otoman”. În același timp se afirmă cu toată siguranța, și pe bună dreptate că acest *Gazavât-nâme* completează, sub diverse rapoarte, „izvoarele creștine” (*Hristiyan kaynakları*) privind evenimentele anilor 1443–1444.

Dintr-o descriere succintă a manuscrisului aflăm, cu regret, lipsa din text a unor file (25 și 30) precum și a părții finale (fol. 61–71). Hîrtia este filigranată, de origine europeană, de mărime 15×20 cm., în tipul de scris *rik'a* nu prea caligrafic. Sub raport caligrafic cred că este mai mult în scrisul obișnuit al copiilor (*suret*) de pe manuscrisele turcești numit *nesih* sau *neshi*. Într-adevăr, nefiind prea caligrafic așa spune chiar „Kırma-neshi”, iar după copile de pe firmele, sînt în „Kırma divanı”. Scrisul *rik'a* a intrat în uzul caligrafiei otomane mai tîrziu. Vizibilitatea semnelor diacritice (puncte etc.) ne arată că nu prea seamănă cu *rik'a*.

După constatarea editorilor prima parte a manuscrisului (fol. 1–63) este cronică „Gazavât-nâme” propriu-zisă, iar partea finală (fol. 64–67/71), o „biografie” (*Menâkıbnâme*) a lui Mahmud pașa²⁵. Lipsa acestei părți din urmă (de la p. 67) credem că nu este o mare pierdere, deoarece bibliotecile din Istanbul au numeroase copii de pe aceste manuscrise, intitulate: *Mahmud Paşa Menâkıbnâmesi*²⁶.

Importanța acestui izvor istoric impunea, din capul locului, dacă nu un mic studiu introductiv, cel puțin o introducere de cîteva file, cu analiză succintă, sub raport paleografic-lingvistic și, în deosebi, a conținutului

²⁵ Croat de origine, după decapitarea lui Halil pașa (1453), a ajuns și mare vizir (iul. 1453 – aug. 1466).

²⁶ Un mss. tratînd biografia lui Mahmud pașa a fost microfilmată de mine pentru D.G.A.S.

sub raport istoric. Sub raportul scrisului se observă tipul de scris „neshi”, o asemănare izbitoare cu acela al vechilor cronicilor turcești, tot anonime, editate de Friedrich Giese²⁷. În ce privește limba, este o turcă arhaică, cu rare expresii arabo-persane, apropiindu-se de turca populară „kaba türkçe” și turca medie „orta türkçe”, fiind departe de turca cultă, elegantă „İnce türkçe”. Unele expresii cum ar fi *Kangı* (în loc de hangli), *Kaçan* (în loc de ağan) etc. ne arată că autorul anonim a fost un turc din Anatolia, probabil participant la campaniile lui Murad al II-lea, din 1443—1444. În același timp, textul acestui *Gazavât-nâme* se putea compara mai bine cu fragmentele din cronicile turcești (sec. XV—XVI), în frunte cu „Anonimele” (ed. Fr. Giese). Din acest punct de vedere, o comparație mai atentă cu cea mai veche versiune a cronicilor turcești anonime „Tevarih-i al-i 'Osman”, datînd din 1443—1444, catalogată de Ed. Blochet²⁸, ar fi fost în folosul ediției. Același lucru se poate spune despre unele izvoare europene, despre luptele din perioada „Campaniei lungi”, culminate cu bătălia de la Zlatița, și îndeosebi la Varna (1444). Aici nu putem aminti decât operele lui Antonius Bonfini (1427—1502)²⁹, Michael Beheim (n. 1416—1467)³⁰, Marino Barletius (Barlezio, sec. XVI)³¹ și Philippi Callimachi³² care dau și unele materiale ilustrative legate de cele două evenimente istorice. Este vorba de lupta de la Zlatița, primirea solilor turci la Szeghedin de Iancu de Hunedoara,

întîlnirea cruciaților spre Varna³³, prin Orșova, Severin etc. De asemenea nu se poate trece cu vederea mînușchiul de documente din colecția Hurmuzaki³⁴, privind evenimentele din anii 1443—1444.

Tot în partea introductivă, pe lângă stadiul cercetării celor două evenimente istorice, se impunea semnalarea unor lucrări mai importante și compararea lor cu noutatea știrilor din această cronică. Din acest punct de vedere, printre contribuțiile mai de seamă în legătură cu tratativele diplomatice, scrise pe la începutul acestui veac, în Austro-Ungaria, amintim articolele de D. Angyal, *Die diplomatische Vorbereitung der Schlacht von Varna (1444)*³⁵ și J. Bleyer, *Etnige Bemerkungen über den Szegediner Friedesschluss und Schlacht von Varna (1444)*³⁶. După primul război mondial, cercetătorii poloni, de altfel ca și unguri, mișcați de soarta tragică a regelui lor Vladislav „Varnensis” (*Varnenck*), s-au concentrat asupra rezolvării unor probleme controversate. Pe lângă contribuția lui A. Prochaska, *Note critique despre înfrîngerea de la Varna (în polonă)*³⁷, amintim articolele și studiile merituose ale lui Jan Dabrowski, *La Pologne et l'expédition de Varna en 1444*³⁸, și *L'Année 1444*³⁹. Sînt cît se poate de interesante unele puncte de vedere ale lui O. Halecki, în rezolvarea unor probleme atît în *La croisade de Varna*⁴⁰ cît și în lucrarea apărută și în S. U. A. sub titlul *The Crusade of Varna, a discussion of controversial problems*⁴¹. Acesta consideră, pe bună dreptate, că bătălia de

²⁷ *Die Altosmanischen Anonimen Chroniken „Tevarih-i Al-i Osman”* herausgegeben von Dr. Friedrich Giese, I (Breslau, 1922), V + 421 + 174 p.

²⁸ *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale, de Paris*, t. I, Paris, 1932.

²⁹ *Rerurum Hungaricarum decades*, III, Cartea V-a (ed. Viena 1744 etc.)... *decades quator cum dimidia*, Frankfurt, 1581, p. 449 etc.

³⁰ *Gedicht über den Woiwoden Wlad II Drakul...*, von Gregor Conduratu, Bukarest, 1903, 118 p. (p. 4 Expedițiile împotriva turcilor în 1443—1444 etc.).

³¹ *Die vita Giorgi Castriotti*, Augsburg, 1533. Despre operele lui Marino Barlezio cf. și Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Türdrucke des XVI. Jahrhunderts* I. Bd. (București—Berlin, 1961, nr. 25, 33, 490, 588, 688, 827, 828).

³² *De rebus a Vladislavo polonorum atque hungarorum rege gestis libri tres. Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genivi*, Vindobonae, 1746.

³³ Reproduse și în *Istoria României*, II (1962), p. 437 (fig. 131), 439 (fig. 132) și 441 (fig. 134).

³⁴ *Documente privitoare la istoria Românilor 1346—1450...*, ed. N. Densușianu, București, 1890, I/2, p. 687—688, n-rele 432, 580, 635, 655, 675, 687, 688.

³⁵ În „Ungarische Rundschau, II, 3. Heft (1913), p. 522.

³⁶ În rev. „Mitt. des Inst. für Österreich. Geschichts Forschung”, Bd. XV (Viena, 1904), p. 131—132 ș.a.

³⁷ În anuarul polon „Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego”, vol. 39, p. 1—60.

³⁸ În „Revue des Études Slave”, X (1930), p. 57—75.

³⁹ În „Bulletin International de l'Académie polonaise des Sciences et des Lettres”, Classe d'hist. et de philos., Cracovie, 1952, p. 3.

⁴⁰ În „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences”, vol. XI, nr. 45 (1939), p. 485—495.

⁴¹ New York, 1943.

la Varna ar avea o semnificație adică nu numai pentru istoria otomană, ci și pentru aceea a întregii Europe. Într-adevăr, expediția și bătălia de la Varna a fost ultima cruciadă europeană împotriva turcilor care și-au întărit dominația în Peninsula Balcanică.

În legătură cu evenimentele zbuciumate din anii 1443–1444, culminate cu luptele de la Zlatița și Varna, nu se poate trece cu vederea contribuția istoriografiei românești, cunoscută parțial de H. Inalcik. Este îndejuns să amintim articolul lui Toma G. Bulat, *Contribuția românească la opera de cruciadă a lui Ion Hunyadi*⁴² și studiul lui Const. I. Karadja, *Poema lui Michel Beheim despre cruciadele împotriva turcilor din anii 1443 și 1444*⁴³. Desigur, o importanță și mai mare, prin originalitatea lor, prezintă studiile istoricului clujan Fr. Pall, *Autour de la croisade de Varna, la question de la paix de Szeged et de sa rupture*⁴⁴ și *Un moment décisif de l'histoire du sud-est européen: La croisade de Varna*⁴⁵. În legătură cu eroul transilvan alături de monografia lui Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara* (București, 1968) de fapt citat la note (p. 87), putea fi menționat și studiul lui Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*⁴⁶, în care pe baza unei documentații bogate, se tratează: *Impertalismul otoman și puterile creștine în vremea domniei lui Vlad Dracul* (1436–1446), *situația generală* (p. 16–26). *Relațiile lui Vlad Dracul cu vecinii mai ales cu turcii pînă la sfîrșitul anului 1442* (p. 91–131) și mai ales capitolele: a.) *Țara Românească și luptele creștine cu turcii din anul 1443* (p. 131–161) și b.) *Vlad Dracul și lupta de la Varna* (p. 161–194) etc.

Unele dintre aceste contribuții, care au fost apreciate de Halil Inalcik, acum 25 de ani⁴⁷, puteau fi menționate și aici, fie la partea introductivă, fie la note asupra cărora vom reveni.

Anul 1969 a prilejuit istoricilor bulgari, în colaborare cu cei din alte țări socialiste, ai căror strămoși participaseră la evenimentele din 1443–1444, publicarea unui volum intitulat *Varna 1444*, avînd un subtitlu și în franceză *Recueil de recherches et de documents dedie au 525-me Anniversaire de la bataille*

de Varna⁴⁸. Din cele 17 articole în bulgară, cu rezumate în rusă și franceză, nu putem aminti decît: *La situation internationale dans le sud-est européen a la veille de la bataille près de la ville de Varna en 1444* (p. 55–81) de prof. Ivan Duñčev; *Analyse des principales sources Osmanlites du XV siècle se referant aux Croisades de Vladislav III et Jan Hunyadi en 1443/1444* (p. 168–192) de Bistra A. Tsvetkova; *Les chemins de Vladislav III et Mourad II conduisant à la ville de Varna en 1444* (p. 208–233) de Ștefan T. Nedev; *La bataille près de la ville de Varna, le 10 novembre 1444* (p. 234–263) de Petăr Hadjilivanov; *Index des objets, textes imprimés et documents en Bulgarie, se rapportant à la bataille près de la ville de Varna (1444) (1444–1964)* (p. 336–362) în care Radi Boev dă o bibliografie bogată (II), începînd cu articolul lui G. Balascev, *Expediția regelui polono-maghiar Vladislav III Jagelo, în anii 1443–1444, împotriva turcilor și bătălia de la Varna*” (în bulgară), Sofia, 1935, 24 p. + ilustr.etc. Unii dintre istoricii bulgari socot că declanșarea campaniei și ceea ce a urmat la Varna s-ar datora „agresiunii turcești”. Or, tratatul de la Szegedin (12 iulie 1444) a fost călcat de tabăra adversă, adică de unguri ș. a.

Au participat la realizarea volumului și istorici din alte țări socialiste: P. P. Panaitescu și N. Stoicescu, *La participation des roumains dans la bataille pres la ville de Varna en 1444* (p. 151–161); L. Elekeș (Budapesta), *L'armée de Hunyadi* (p. 82–139) în care dacă istoricul maghiar folosea și relatarea izvoarelor turcești dădea un studiu și mai bun. De exemplu cronicarul Oruç, descriînd înfrîngerea lui Mezid bey de către Iancu de Hunedoara, spune „... era un gbiaur numit Iancu care fusese în slujba lui Evrenus Bey'oğlu'Ali bey și știa toată tactica turcului”⁴⁹. Deci, inovațiile militare și tactica lui Iancu de Hunedoara erau inspirate și de la turci, din organizarea armatei otomane care era destul de temeinică. În continuare semnalăm articolele lui Z. Spieralski (Lodz, Polonia), *Les polonais dans les croisades du roi Vladislav Vernerichik contre la Turquie* (p. 140–150); Gavro Škrivanič

⁴² În „Revista istorică”, XII (București, 1926), p. 57–68.

⁴³ Vălenii-de-Munte, 1936.

⁴⁴ Académie Roumaine, „Bulletin de la section historique”, vol. XXII 2 (1941).

⁴⁵ În „Balcanica”, VII, 1 (București, 1944), p. 102–120.

⁴⁶ Iași, 1928, 219 p. (Extras din „Cercet. ist.”, IV). I. Minea mai are știri despre Zlatița și Varna în *Informațiile românești din cronică lui Dlugosz*, Iași, 1926, p. 31–32 și 33–37.

⁴⁷ Cf. *Fâtih Devri* (v. nota 22).

⁴⁸ *Sbornik ot izsledvanija i dokumenti v čest na 525-ta godišnina ot bitkata kraj gr. Varna*, Dărvjavno voenno izdatelstvo, Sofia, 1969, 544 p. + h.

⁴⁹ Cf. Oruç bin 'Adil, *Tevarih-i al-i Osman*, ed. Franz Babinger, Hanovra, 1925/1926, p. 52: „... Iancu adlu bir kâfir vardi. Evrenos bey'oğlu 'Ali bey katinda olurdi. Türkün hep alını bilmişdi. ! Al'î bey yanından kaçub Ungürüs kırılı yanında has olub beylerbeyisi olmuştu” (Cf. și *Cronici turcești*... vol. I, 1966, p. 53–54).

(Belgrad), *Pourquoi le despot Georgi Branković n'a pas participé à la bataille près de la ville de Varna (1444)* (p. 162—167) în care se arată că despotul sîrb odată ce semnase tratatul de pace cu Murad, la 15 august 1444, și își obținuse independența țării sale nu mai avea rost să pornească lărași împotriva turcilor. Neutralitatea lui Gheorghe Branković însă dăună foarte mult aliaților, care au fost zdrobiți lîngă Varna.

Spațiul nu ne permite să amintim și alte articole interesante din volum. A doua parte a acestei opere meritoase conține izvoare (*Izbori*, p. 363—496 p.), cuprinzînd extrase din 20 cronicari turci privitoare la bătălia de la Varna. Traducerile cu bio-bibliografia respectivă etc. aparțin lui Ibrahim Tatarlı⁶⁰, sub redacția Bistrei Tsvetkova.

Privit în ansamblu, volumul *Varna 1444* este o realizare științifică meritoasă pentru o mai bună cunoaștere nu numai a bătăliei însăși, ci și a epocii respective.

După această incursiune introductivă care nu este exhaustivă, în bună parte completată și de notele lui Halil Inalcik, să revenim la cronică însăși, adică la textul turc și la alte probleme care ne interesează direct. Textul cronicii, transcris în alfabetul turc modern (latin), cu unele semne diacritice pentru elementele arabe, desigur, se adresează mai mult generațiilor tinere din Turcia care nu mai cunosc vechiul scris otoman (turco-arab), fiind înlocuit mai bine de o jumătate de secol. În schimb, turcologii Fr. Kraelitz (m. 1934)⁶¹ și L. Fekete (m. 1969)⁶², care au inaugurat editarea științifică a izvoarelor istorice turco-osmane, recomandă reproducerea în facsimile, transcrieri în caractere arabe și traduceri impecabile. Obiectiv, trebuie să recunoaștem că, deși transliterația textului cronicii, în caractere latine, nu prea îndeplinește condițiile sau regulile unei rigurozități științifice, este totuși bună. Anumiți termeni și unele expresii arabe, greu de transcris, sînt redată în caractere turco-arabe (otomane). Acum un sfert de veac, în cunoscuta sa lucrare *Fatih devri...* (Ankara, 1954), prof. Halil Inalcik a publicat un fragment (p. 187—202), din aceeași cronică și din alte izvoare turcești numai în transliterația arabă. Nu se poate spune că H. Inalcik este consecvent într-o astfel de metodă importantă.

⁶⁰ Mulțumesc prietenului meu Ibrahim Tatarlı care a avut amabilitatea să-mi transmită acest volum.

⁶¹ *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache...*, Wien, 1921/1922, 111 p. + facs.

⁶² *Türk vesikalarının neşri ve bu işin arz elhîji meseleleri* (Publicarea documentelor turcești și problemele ei) trad. M. Tayyib Gökbilgin, în: „Belleten” V, 20 (Ankara, 1941), p. 607—616.

Textulul astfel transcris, cu unele inconsecvențe, în folosirea semnelor diacritice, îi urmează notele (Nollar), unele foarte ample, de pagini întregi, ocupînd o bună parte din ediție (p. 76—110). Aceste note în care H. Inalcik dă dovadă de o mare erudiție, încontestabil, sînt foarte utile. Este citat, printre altele, un mare număr de lucrări, în frunte cu operele marelui istoric român N. Iorga (GOR., *Notes et extraits, Hist. des Roumains* etc. cf. p. 81, 82, 83, 84, 90, 91, 100, 105, 106 etc.). Citîndu-se *Istoria Românilor* II, de C. C. Giurescu, se amintește originea română (*Rumen menşei*, p. 86) a lui Iancu de Hunedoara (tc. Yanko). Efectivul oastei lui Vlad Dracul, unit cu oastea cruciaților la Nicopol (*Nikbolu*), H. Inalcik îl apreciază la 4000 (după Dabrovski) sau 7000 (după C. C. Giurescu) etc. (p. 104—105, nota 35). În schimb, P. P. Panaitescu și N. Stoicescu, în art. cit., vol. *Varna 1444* (p. 155, 160 și 161), o evaluează la 5000 de oameni. Cu această ocazie, pe baza unei alte lucrări mai vechi a lui Jan Dabrowski, *Wladislaw Jagiellonczyk na Węgrzech (1440—1444)* (Varșovia, 1922) se arată participarea unui contingent de oaste polonă la Varna. În schimb, sîrbii, respectînd semnarea tratatului de la Szeged — spune H. Inalcik — nu au participat la această bătălie. Aici, este bine prezentată o altă contribuție a lui Fr. Pall, *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*⁶³ (p. 103, nota 32). Despre numele lui Iancu (tc. Yanko) de Hunedoara se spune că într-o condică de recensămint a Vidinului apare „Yankul”, într-o cronică turcească anonimă „Yankule” și la T. Mihalović (p. 74) tot „Yankul” (p. 86, n. 10). În ce privește personalitatea și eroismul lui Iancu de Hunedoara, pe lîngă studiile lui L. Elekes, *Hunyadi János* (Budapesta, 1952) și Vilmos Zsolnay, *Vereinigungs versuche Südost—Europas im XV. Jahrhundert — Johann von Hunyadi* (Frankfurt—Koblenz, 1967) este menționată monografia lui C. Mureșan, nu însă ultima versiune (Edit. militară, București, 1976) despre *Iancu de Hunedoara* (p. 87, n. 10) etc.

În altă ordine de idei, amintim că H. Inalcik tratînd pustîirea Caramaniei (*Karaman*) de către oastea tătară „Tatar askeri” se bazează, printre altele, pe articolul regretatului turcolog Aurel Decel, *Établissement de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire Ottoman au temps de Yıldırım Bayezid*⁶⁴ (p. 83—84, n. 6). Cu această ocazie se putea cita fie în text, fie în partea introductivă,

⁶³ Vălenil-de-Munte, 1937 și în „Bulletin de la section hist.”, XX (București, 1938), p. 10—20.

⁶⁴ În vol. omagial „Zeki Velidi Togan'a Armağan”, Istanbul, 1950—55, p. 77—92.

articolul prof. P. P. Panaiteșcu, *Mircea l'ancien et les Tatares*⁵⁵ care tratează aceeași problemă, fiind și foarte documentat.

Din lucrările turcești, mai noi, privind bătălia de la Varna este menționată numai *Istoria otomană* (Osmanlı tarihî), ed. a II-a, de prof. I. H. Uzunçarşılı (Ankara, 1964). Dar, a apărut și ed. a III-a (3. baskı), T. T. K. Basımevi — Ankara, 1972, din care amintim cap. „Iancu de Hunedoara — Expediția cruciată și tratatul de la Adrianopol — Szege-din” (p. 419—421)... „Bătălia de la Zlatița” (*Izlati muharebesi*, p. 422—424)... și „Bătălia de la Varna” (*Varna muharebesi*, p. 435—441. În același timp putea fi amintită *Istoria detaliată a Imperiului otoman* (Osmanlı Mufasssal tarihî), ed. „Güven evi”, Istanbul, I (1964), precum și *Cronologia explicativă a Istoriei otomane* (Izahlı Osmanlı tarihî Kronolojisi), Istanbul, 1947, p. 204—215, în care se scoate în evidență rolul românilor și al altor popoare sud-est europene sub comanda lui Iancu de Hunedoara și Vlad Dracul (1438—1444). Ne surprinde că H. İnalcık a trecut ușor peste unele studii militare turcești, bine documentate, prezentând interes pentru tactica și strategia otomană. Amintim de exemplu studiul intitulat chiar *Varna 1444*, scris de maiorul (*Binbaşı*) Necati Salim (Istanbul, 1931)⁵⁶, avînd ca anexă 21 de crochiuri. În partea introductivă (*Başlangıç*, p. 1—6), consacrată cauzelor războiului din 1443—1444, se tratează incursiunile turcești, anterioare, în Transilvania, și relațiilor cu Țara Românească (1438—1442). Astfel, din capitolul *Operațiuni înainte de bătălia de la Varna* (p. 8—14) este de reținut, după asedierea zadarnică a Belgradului, invazia lui Evrenos' oğlu Ali bey în Transilvania, la 1441 (Crochiu — nr. 5), urmată de expediția lui Mezid bey, din 1442, cu 20 000 de ostași, asedierea Sibului, primele ciocniri ale lui Iancu de Hunedoara (*Jan Hunyad*) cu turcii, înfringerea lui Mezid bey (Crochiuri-6 și 7) și apoi a lui Şehabettin (Crochiu — 8). Datorită victoriilor sale — spune N. Salim — Iancu de Hunedoara a fost supranumit „Chevaller blanc des Valaques” (*Ulahların beyaz şövaliyesi*) (p. 8). Apoi, urmează descrierea expediției și victoriei lui Iancu de Hunedoara la Zlatița (*Izlatça, İzlati*) din 24 decembrie 1443 (p. 9—11), turcii fiind aruncați dincolo de Balcani. Din capitolul *Adunarea și pregătirea ambelor armate* reținem observația autorului

că aliații cu o armată de peste 15 000 de oameni nu-i puteau scoate pe turci din Europa. „Aceasta — spune N. Salim — n-o putea face nici craiul (*kıral*) și nici Jan Hunyad” (p. 14—16). Din descrierea înaintării și efectivele aliaților (Crochiuri — 12, 13) se observă că Iancu de Hunedoara avea sub comanda sa personală numai 4 000 de cavaleri aleși (p. 16), iar „la Nicopole s-a unit cu beii Valahiei Drakul cu 5 000 de cavaleri” (p. 17). În octombrie 1444 aliații erau la Varna, la o depărtare de 5 000 de pași de oastea otomană. În ce privește efectivul armatei otomane (p. 18—21), care înainta din Anatolia spre Adrianopol, sub comanda sultanului Murad al II-lea, se compunea din 40 000 de ostași. Strintorile au fost trecute lângă Istanbul cu ajutorul corăbilor venețiene și genoveze, plătindu-se cite un galben de „individ” (*nefer*), adică de ostaș. Pe la sfîrșitul lui octombrie, după un popas la Adrianopol, armata otomană reluă marșul spre Varna, unde era campată armata aliată, „sub comanda unui mare comandant al timpului, Jan Hunyad” (p. 19). După „Planul de acțiune al ambelor părți” (*Tarafeynin harekât plânı*, p. 21—22) se redă „situația geografică a operațiunilor teatrului de luptă și a bătăliei” (p. 22—23), crochiul 14). Din cap. „Pregătirea aliaților pentru luptă” (p. 24) rezultă, după părerea lui Iancu de Hunedoara că nu mai era nici o posibilitate pentru retragere, deoarece osmanliii erau deja aranjați în ordinea de luptă. După descrierea „Poziției de luptă a ambelor armate” (p. 24—27, crochiul 15), aliații avînd drept comandant suprem (*baskomandan*) pe Jan Hunyad, iar osmanliii pe padișahul lor, urmează descrierea desfășurării celor două faze distincte ale bătăliei de la Varna, din 10 octombrie 1444 (crochiul — 18). Dacă în prima fază victoria a suris aliaților, în a doua au fost zdrobiți de turci. Moartea regelui Vladislav, ucis de ienicerul Kocahızır, a contribuit la demoralizarea armatei aliate. În cele din urmă, Iancu de Hunedoara fiind disperat că nu poate rezista presiunii otomane a fost nevoit, împreună cu 4 000 de valahi (*Ulahlar'la beraber*), să se retragă. Înseamnă că vreo 1000 de români au rămas pe cîmpul de luptă. Studiul lui N. Salim se încheie cu unele observații generale despre bătălia de la Varna (p. 31—32) și anume că, cu toată valoarea și deștinicia marelui comandant de oaste, Iancu de Hunedoara, lupta a fost pierdută de aliați. Osmanliii ca și în bătălia de la Nicopole (1396) s-au distins prin mișcări rapide, în timp ce cruciații se mișcau greu în zale. Apoi, turcii exploatază toate erorile și neînțelegerile din tabăra aliată. În acel timp, sultanul a promis oastei sale pămînt, adică țimare. Autorul conchide că victoria

⁵⁵ În „Revue Historique du sud-est européen”, XIX, 2 (Bucarest, 1942, p. 438—448).

⁵⁶ Türk Ordusunun eski sferlerinden bir imha muharebesi — Anexă la rev. militară „Askeri mecmuası” nr. 81/1931.

de la Varna a anulat dezastrul de la Ankara (1402) și a creat perspective pentru cucerirea Istanbulului⁶⁷.

Revenind la notele lui Halil Inalcik, în special la cele cu caracter bibliografic, cu aprecierile cuvenite, cred că puteau fi trecute în partea introductivă. Restul, sintetizate, puteau fi plasate mai bine sub textul transcris al cronicii, ceea ce ar fi înlesnit compararea cu textul și urmărirea mai ușoară a unor probleme. În ce privește lista de „erori” la o serie de termeni și expresii arabe din *Gazavât-nâme* (p. 111), unele sînt mai mult inconsecvențe, altele diverse grafiile și forme caracteristice vremii respective, citeva sînt într-adevăr greșeli evidente.

Nu numai notele, un instrument util constituie și vocabularul arhaic turco-osman și străin, care putea fi numit *Sözlük* în loc de *Lugătçe* (p. 113–114) astăzi mult mai arhaic, scos chiar din uz. Termenul *Ban*, atestat în această cronică și explicat în vocabular (p. 113) există nu numai în maghiară și turcă (în sens de domn), ci și în română, odinioară însemnînd denumirea guvernatorului român din Craiova, locuitorul domnului Țării Românești în Oltenia și apoi prim-boier (*başboyer*) al țării; în timp ce în Moldova banul era un rang inferior, urmînd în ierarhie după paharnic. Nu este cazul să mai insistăm deoarece instituția băniei a fost bine studiată în istoriografia română (Cf. Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, 247 p.). Amintim că în dicționarele enciclopedice otomane⁶⁸, în *Enciclopedia ilustrată* consacrată instituțiilor istoriei otomane de Midhat Sertoğlu⁶⁹ și în *Dicționarul termenilor și expresiilor istoriei otomane* de M. Z. Pakalın⁷⁰, existența acestei instituții (*Ban* și *Banat*) în țările române este confirmată din plin. *Çorva* sau *çorba*, adică clorbă, este un turcism vechi și în română. De asemenea termenul otoman *dil* — „limbă” (textual)

este și în vechea română în sens de iscoadă, astăzi fiind un turcism dispărut⁶¹. *Hinlog*, în sens de haraba, car, este indicat ca fiind de origine maghiară. Termenul se întâlnește și în onomastica română sub forma de *Hotnog*⁶², cred că este mai mult de origine mongolă sau tătară, de la Hoarda de Aur. De fapt *hotnogii*⁶³ reprezentau în Moldova feudală și o instituție militară, în sens de „sutași”, un fel de căpitani de cete. Am rezervă și despre originea persană a termenului otoman *Horyad*, *hoyrat* în sens de țaran, sătean și om necioplit, „bădăran” (*kaba adam*). De exemplu în celebrul lexicon al lui Fr. Meninski (m. 1698)⁶⁴ se spune: — *Chorjad* s. vulgo *chorjat* s. *chojrât* ex graec (grec): *Homo agrestis, rusticus*... *Grossolano*. În dicționarul lui A. C. Barbier de Meynard⁶⁵ se poate citi: — *Hoyrat* (t.), au lieu de — *khoriât*, grec *χωριάτης* în fine, în dicționarul *Cuvinte străine în limba turcă* de Mustafa Nihad Özön⁶⁶ se spune clar: *Horyat* (yunan <grec> *Khoriatis*), însemnînd tot bădăran, om necioplit. În acest caz nu știu cine are dreptate. Ab origine, nu este exclus, să fie indo-european sau chiar persan, dar noi vorbim de epoca otomană, după un veac și jumătate de intense relații turco-bizantine.

În ce privește termenul *Jupan* și *Jupan'lar* (pl. turc), menționat de 13 ori în cronică, în special ca titlatură pentru Iancu de Hunedoara, nu era indicat să apară numai la Indice (p. 117), ci trebuia explicat la vocabular, la fel ca și termenul *Ban*. Se știe că *jupân* (*jupn*), în română, era odinioară titlul rezervat clasei boierești, folosindu-se și ca formulă de politeță (sinonim cu domn sau voievod). Mai trziu s-a vulgarizat sub raport semantic, însemnînd negustor etc. Provine din slavul *jupa* — „regiune”. Apare răzleț în izvoarele românești fapt pentru care instituția n-a fost studiată⁶⁷. Avînd în vedere că termenul *jupan* este necunoscut lexicului

⁶⁷ În legătură cu aceasta, maiorul de stat major Necat Salim mai are *Istanbulun zaptâ* (Ocuparea Istanbulului) 1453, Istanbul, 1932, 48 p. + 6 crochiri (Türk ordusunun eski seferlerinden bir kale muharebesi). Cr. și P. Wittek, *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople* (Paris, 1938), avînd știri și despre victoria de la Varna (1444) p. 26.

⁶⁸ Cf. de ex. T. X. Bianchi et J. Kieffer, *Dictionnaire turc-français*, ed. a II-a, Paris, 1850, p. 320: — *Ban*, seigneur, gouverneur d'un district, de la Banat de Temesvar”.

⁶⁹ *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedist*, Istanbul Marbaasi, 1958, p. 30/II.

⁷⁰ *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, ed. a II-a, Istanbul, 1971, p. 158/II: *Ban*...

⁶¹ Lazăr Șăineanu, *Influența Orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, II, 1–2.

⁶² De ex. Titus Hotnog a fost profesor de istorie la liceul național din Iași și a avut preocupări orientalistice (*Bezrem-Bam*, 1919 etc.).

⁶³ Termenul este atestat și în dicționarele românești uzuale.

⁶⁴ Cf. *Lexicon arabico-persico-turcici*... Viena [f.a.], p. 635/I.

⁶⁵ *Dictionnaire turc-français. Supplément*... [Paris, 1881], p. 719/I — 720/II.

⁶⁶ *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, Istanbul, 1962, p. 86/II.

⁶⁷ În istoriografia cehă a fost cercetată mai mult.

turco-osman, se impune să figureze și la vocabular, cu explicația corespunzătoare. Într-un dialect vechi turc, termenul *Kaçan* din vocabular — „cînd” (P. 113/II) apare sub forma de „açan” cu același sens⁶⁸. *Karaul* a pătruns și în română veche sub forma de caraulă⁶⁹, în sens de patrule, strajă, sentinelă. Termenul *Kazak* — „ostaș format” (tc.) are și alte sensuri. Rădăcina verbului tc. *metrislenmek* — „a se întări” s-a încetățenit sub forma de *meterez* în terminologia militară română, în sens de redută. Despre *Medrepolid*: Metropolit (rom. Mitropolit) se impunea o explicație sumară. Termenul *Palanka* (p. 114/II) este atestat nu numai în germană (*Palank*), maghiară și sîrbă, ci și în română (*palanca*)⁷⁰ cu un sens mai bine definit „întăritură cu pari înfipti în pămînt”. Mai mult, în toponimia României avem și azi *Ghimeș-Palanca* etc. Rădăcina verbului tc. *pekişdirmek* — „a îngreua” a dat în rom. „*pişcher*”⁷¹ — „șiret”, folosit mai mult în Moldova și Bucovina. Expresia turcă *senirini kesmek*: rămasă fără explicație înseamnă textual „a tăia nervul” (azi *sintrini kesmek*), adică „a enerva”, fiind vorba de enervarea calului pe care stătea regele, repezit în tabăra turcă. *Yanak*, nu cred că derivă din limbile slave *yunak* (yunak), și cavalier maghiar în zale (p. 114/II), mai curînd ar fi din germană sau maghiară. Expresia *Yüz-aklı* înseamnă nu numai „reușită, succes”, ci și „cînstă, onoare” (cf. *Yüz-aklı* sau *yüz-suyu*)⁷². În vocabular puteau figura și alți termeni ca *Vladika* — „Vlădica”; *Voynuk* — „o categorie de oaste bulgaro-balcanică” etc. cu care turcii nu prea sînt familiarizați.

Urmează Indicele textului cronicii (tipărite), bine întocmit de editori, cuprinzînd elemente toponomastice, instituții și lucruri. S-au strecurat, aici, unele mici erori de tipar de exemplu *Wl-i Osmân*, în loc de *Âl-i Osman* (p. 115/I) — „Dinastia otomană”; *A, yan* în loc de *Ayân*; *Azab* în loc de *Azab* sau *Azeb* (rom azap), o categorie de oaste *Hil, at*, de fapt grafiat *Hil'at* (p. 116/II), însemnînd caftan; *Ka, be* în loc de *Ka'be* (117/II); *Re, âya*, recte *re'âya*; *Ulema* de fapt *'Ulema Ze, âmet* pentru *Ze'âmet*; *U'lufe* în loc de *'Ulufe* — „leafă” etc. Desigur, astfel de măruntășuri nu meritau o erată, dar se impune o mai bună plasare a semnelor diacritice. Unele elemente onomastice și topice sînt

bine identificate. De ex. Çirin sau Çirne Mihai cu Michael Szilagyi, Şehirköyü (Pirot) etc. Altele ca Bedric (sat în Bulgaria), I/inbol, poate Suzebol etc. *Savarina* (p. 119/I) este Severin ș.a.

Ar fi fost indicat ca și textul întins consacrat notelor, să aibă un indice onomastic în anexă. Pentru găsirea unor autori, uneori trebuie să parcurgem întregul text.

Indicele constituie un fir orientativ spre a ști ce cuprinde cronica despre români. De exemplu, alfabetic, Dracul Vlad, adică Vlad Dracul p. 116/I (Text: p. 8, 40, 59, 61 etc.); *Eftak* — „Valahia — Țara Românească” și Eflâkoğlu (— Vlad Dracul) p. 116/II (text: 40, 61) Orșova p. 118/II (p. 41); Ratul (Radul) Jupân p. 118/II (text 59, 61, 62 repetate inutil); *Tuna* — „Dunărea” p. 119/II (text: 8, 41). Cele mai multe pagini ocupă știrile despre *Yanko Jupân* (Hunyadi Janos adică Iancu de Hunedoara p. 122/II (text: 8—30, 34—35, 40—41, 45, 46, 53, 55, 58, 59, 61—64) și nu este de mirare ținînd seama că eroul a avut comanda supremă a armatei cruciate. Sub comanda lui Iancu era și „Sekillet Ban”, Tomaș al securilor din Transilvania.

Editorii au avut grijă să dea, în continuare, textul facsimilat al cronicii, executat în condiții optime. Trebuia respectată însă ordinea firească a paginării unui text otoman, de la sfîrșit spre început. Așa cum s-a dat, cam îngreuiază urmărirea filelor și lectura în sine. În fruntea facs. 1 r. (p. 5), deasupra titlului „*Gazavât-ı Sullan Murad...*” se vede clar data: *Sene 848 — 28 min şehri Receb'i-müreceb*, pe aceeași filă la penultimul rînd apare o altă dată în litere: *Hicret-i Nebi'nin sekiz yüz kırk altı tarihinde* — „La data de 846 de la hegira profetului” etc. Ar fi fost indicat ca datele hegiriene sau musulmane din textul transcris să fi fost echivalate cu ale erei noastre, la paginile respective, de preferință la note. În acest caz 28 regeb 848 H. corespunde cu 10 noiembrie 1444, data luptei de la Varna. În ce privește anul 846 H. care începe la 12 mai 1442, cred că este data cînd anonimul, după introducerea, păștea la nararea evenimentelor istorice. Unele date din text, de ex. Gurre regeb 848 (14 oct. 1444), în legătură cu asediarea cetății Varna de Iancu de Hunedoara (p. 58), de asemenea n-a fost transformată. Astfel de date istorice trebuiau nu numai echivalate, ci eventual discutate și precizate.

Toponimele din text și indice permiteau editorilor întocmirea unor crochiuri, hărți sau planșe privind, pe de o parte, itinerariul expedițiilor sultanului Murad al II-lea, pe de altă parte ale lui Iancu de Hunedoara din 1443—1444. De asemenea se putea arăta drumul urmat de oastea lui Vlad Dracul în septembrie-noiembrie 1441. Lupta de la Zlatița, victoria lui Iancu de Hunedoara,

⁶⁸ Cf. *Gagausko—Russko—Moldavskit Slovar'*... pod. red. N. A. Baskakova, Moscova, 1973, p. 61/II: kogda; kind (cînd) etc.

⁶⁹ Cf. L. Șăineanu, *Infl. Orient.*, II, 2.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Cf. T. X. Bianchi, *op. cit.*, I, p. 153/I și II, p. 1288/I—II.

și mai ales bătălia de la Varna, biruința lui Murad al II-lea, puteau avea cîte un crochiu special.

În concluzie, unele completări, în special de ordin bibliografic, cîteva precizări și mici rectificări, precum și unele sugestii nu diminuează valoarea acestei ediții prețioase. Este meritul editorilor H. Inalcik și M. Oğuz care au pus în circuitul științific un izvor istoric de mare valoare atît pentru trecutul românilor cît și a altor popoare din sud-estul Europei, care au participat efectiv la evenimentele anilor 1443—1444. Anonimul, foarte bine infor-

mat de tot ceca ce se petrecea la aliați, nu este exclus să fi fost o iscoadă turcă (*dil*) în tabăra lui Iancu de Hunedoara.

Avînd în vedere că cca mai mare parte din conținutul acestei cronici ne privește direct, în cadrul acestei prezentări nu se poate nici fragmenta excesiv și nici rezuma în limita unui spațiu pe care l-am depășit. Urmează să revenim cu o traducere românească, aproape integrală, urmată eventual și de textul turc, cu precizările cuvenite.

Mihail Guboglu

„Acta Musei Porolissensis”, Zalău, vol. II, 1978, 460 p.

Continuând bogata tradiție a presei sălăjene, anuarul „Acta Musei Porolissensis”, al cărui prim număr a ieșit de sub teascurile tipografiei în anul 1977, se înscrie în șirul numeroasele realizări ale Muzeului de istorie și artă din Zalău (jud. Sălaj), fiind „corolarul firesc al unei îndelungate activități închinată cercetării vestigiilor trecutului nostru, prezente peste tot în vechea Țară a Silvaniei în Sălajul de astăzi” (*Acta MP.* I/1977, p. 13).

Apărut cu prilejul aniversării unui sfert de veac de la înființarea Muzeului de istorie și artă din Zalău, anuarul cuprinde în paginile sale un numeros material istoric eșalonat pe epoci istorice și sub semnătura unor cunoscuți cercetători din București, Cluj-Napoca și Zalău. Studiile și articolele cuprind o arde largă de investigație în istoria veche, medie, modernă și contemporană, în istoria culturii și a muzeografiei, precum și în etnografie și artă. Așa cum se arată în „Cuvînt înainte”, majoritatea articolelor „se referă la aspecte din istoria Sălajului, dar evoluția și dezvoltarea viitoare a revistei vor face necesară abordarea unor teme mai largi legate de istoria patriei” (*ibidem*).

Bine primit „Acta Musei Porolissensis” se dovedește a fi un util instrument de lucru atât pentru cercetători cît și pentru iubitorii de istorie, etnografie și artă.

Numărul II, apărut în anul 1978, înserează, în cele peste 450 de pagini, 49 de articole; un sumar bogat și variat care ilustrează aceeași diversitate de preocupări a cercetătorilor de a scoate la lumină noi dovezi ale permanenței noastre pe aceste meleaguri.

În *Cuvînt înainte* (p. 7–10) se face o trecere în revistă a aniversărilor anului 1978 atât pentru istoria națională, cît și pentru istoria Sălajului, arătîndu-se că „revista își va duce astfel mai departe datoria de a cerceta atât trecutul, cît și prezentul Țării Silvaniei”.

Cercetările arheologice din anii 1975–1977, efectuate în localitatea Zăuan (județul Sălaj), au permis identificarea unei așezări neolitice aparținînd culturii Criș, necunoscută în literatura de specialitate. Rezultatul săpăturilor pe anul 1977 este cuprins în *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată la așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj) în anul 1977*, întocmit de Lakó Éva (p. 11–15). Kovács Miklós aduce unele *Contribuții noi la cercetarea arheologică a satului Zăuan* (p. 17–28) prin tratarea cronologică a descoperirilor făcute în zona centrală a bazinului Barcăului pînă la prima mențiune documentară a localității — 1249, material descoperit în decursul a 11 ani (1963–1974). Cercetarea arheologică sistematică a așezării neolitice de la Zăuan a permis descoperirea a trei morminte de incinerare. Descrierea acestora, precum și analiza inventarului găsit, este cuprinsă în studiul *Trei morminte din sec. III î.e.n. descoperite la Zăuan* (p. 29–37) de Alexandru V. Matei.

Bazați pe îndelungi săpături arheologice Mihai Blăjan și George Togan prezintă ultimele *Descoperiri celtice și dacice inedite la Mediaș și în împrejurimile sale* (p. 39–52).

Eugen Chirilă și Ioan Chifor tratează câteva descoperiri monetare izolate din patru localități; Cluj, Bont, Iclod și Nicula, toate în județul Cluj, în materialul *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XII)* (p. 53–57). Alte descoperiri monetare izolate, din șapte localități transilvănene, sînt prezentate de Eugen Chirilă, Ana Hopirtean și Zaharia Milea în articolul *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XIII)* (p. 59–61).

Nicolae Gudea și Ioan Chifor prezintă *Cîteva descoperiri arheologice la Gherla* (p. 63–64), fiind descrise 28 de piese arheologice (fibule, aplice etc.) descoperite în primăvara anului 1973 în partea de sud a orașului.

Reținem atenția studiului semnat de Nicolae Gudea, *Descoperiri arheologice și epigrafice mai vechi sau mai noi la Porolissum* (p. 65–75). După ce face o prezentare sumară și mai ales arată importanța acestor descoperiri

arheologice — țigle, cărămizi șampilate — care „vin să completeze informațiile în legătură cu garnizoana de la *Porolissum*, aducând o serie de date noi” (p. 66), autorul dă repertoriul lor. La început sînt descrise: un fragment de placă votivă din marmură cenușie, descoperită în anul 1939, care reprezintă cavaleri danubieni, precum și un fragment de statueta din marmură albă și care, probabil, îl înfățișează pe zeul Apollo, descoperire făcută în anul 1943. Sînt apoi prezentate, eşalonat, și descrise cărămizile și țiglele (49 la număr) care poartă ștampilele unor legiuni și cohorte ce au staționat în castrul de pe dealul Pomet.

Pentru a se avea o statistică asupra pieselor păstrate în Muzeul de istorie și artă din Zalău, Constantin Pop și Alexandru V. Matei dau repertoriul pieselor figurate de bronz din Dacia romană (p. 77—83).

În urma studierii monedelor antice din colecția Muzeului de istorie și etnografie de la Liceul de matematică-fizică din Jibou, județul Sălaj, dr. Eugen Stoicovici publică articolul *Cercetări metalografice privind câteva monede descoperite la Porolissum și Voivodeni* (p. 85—88).

Toate materialele care tratează istoria veche sînt însoțite de un bogat material fotografic, schițe, planșe.

Bazat pe o bogată documentare Adrian Andrei Rusu, prin studiul *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Sălaj* (p. 89—103), deschide rubrica de istorie medie. Subliniind că fortificațiile medievale din județul Sălaj „nu s-au bucurat de o cercetare globală” (p. 89), autorul face o descriere a castrelor de la Solnoc (Zalnoc), Crasna, Moigrad, a cetăților Vălcău, Cheud (Aranyos) și Almaș, reușind, prin aceasta, să contribuie la reconstituirea unei părți din istoricul medieval al județului (secolele IX—XIII).

Ștefan Molnar și colaboratorii, ajutați de un numeros material fotografic, schițe de teren etc., prezintă *Însemnări pe marginea cercetărilor de la castelul feudal din Lăzarea (jud. Harghita)* (p. 105—115).

Tezaurile monetare descoperite pe teritoriul județului Sălaj sînt analizate în articolele: *Piese noi din tezaurul de la Mineu, sec. XVII* (p. 117—119), de Eugen Chirilă și Vasile Lucăcel; *Al doilea tezaur monetar de la Vlăsșolț, sec. XVII* (p. 121—128), de Eugen Chirilă și Lakó Éva; *Tezaurul monetar de la Petrindu, sec. XVII* (p. 129—134), de Eugen Chirilă și Vasile Lucăcel; *Descoperirea monetară de la Cehu Silvaniei sec. XVIII* (p. 135—136), de Eugen Chirilă și Lakó Éva.

Valer Hossu descrie procesele purtate de către *Directoratul fiscal al Transilvaniei contra familiei Dolha din Răstoci* (p. 137—144). *Directoratul fiscal al Transilvaniei* a deschis,

la 12 iulie 1761, un proces familiei Dolha din Răstoci, familie românească înnobilită de principele Transilvaniei Mihail Apaffi I la 12 martie 1687. În acest proces, urmașilor Alexa și Ioan Dolha „li s-a cerut să prezinte, în numele lor, al fraților și copărtășilor, scrisorile doveditoare asupra proprietăților și, totodată, să dea lămuriri despre unele probleme confesionale” (p. 138). Reluat în 1766, cînd ei refuză două pungi de bani plătite de Directoratul fiscal și Tezaurariat contra renunțării la pămînturi, procesul este rejudecat de cîteva ori, iar „Dolheștii au fost obligați să se supună” (p. 140). În anexă sînt reproduse două dintre documentele care au stat la baza redactării materialului.

În urma evenimentelor din anul 1784, tot mai acut se pune problema „unei reglementări urbariale generale în Transilvania”. În acest sens, Aurel Răduțiu prezintă *Decretele lui Iosif al II-lea de reglementare a dîjmii din anii 1786—1787 tipărite în limba română* (p. 145—149).

Cercetînd documentele inedite referitoare la județul Sălaj, existente la Biblioteca „Astra” din Sibiu, Paul Abrudan adaugă, la cele cunoscute, date noi privind *Participarea românilor din comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna la revoluția de la 1848 din Transilvania* (p. 151—163). Autorul scoate în evidență revolta țăranilor români și maghiari din satele celor două comitate împotriva nobililor și administratorilor de domenii feudale, în ciuda tentativelor de intimidare exercitate de autoritățile comitatense.

Valer Hossu tratează în studiul său luptele purtate în *Anii revoluționari 1848—1849 în valea Someșului sălăjean* (p. 165—175). Este descrisă atmosfera revoluționară din acei ani în districtul Chioar, precum și bătălia purtată la 2 noiembrie 1848 în Rona. Satul a fost incendiat, fiind ucis 47 de oameni. Ca măsuri de reprimare conducătorul răsculaților, Ioan Bujor, este spînzurat, iar populația din valea Someșului e supusă unui val de teroare din partea autorităților.

Perenitatea ideilor pașoptiste este tratată în articolul *Revoluția din 1848 în publicistica sălăjeană interbelică* (p. 177—191), semnat de Vasile Pușcas.

Paul Abrudan prezintă patru *Documente sălăjene în colecții particulare* (p. 193—197). Documentele păstrate de către Eugenia Rusu de la bunicul său, Alimpiu Barboloviciu (1834—1914), scot în evidență viața social-politică din județul Sălaj din a doua parte a secolului al XIX-lea.

La inițiativa laboratorului de sociologie de pe lângă Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, un grup de cercetători au întreprins o cercetare sociologică în comuna Gîrbou. Studiile au fost întocmite de către

Ludovic Báthori: *Dezvoltarea comunei Gîrbou (jud. Sălaj) între anii 1845—1875. Desființarea obăgiei și urmările ei* (p. 199—212); Ion Mac, *Condiția fizico-geografică a comunei Gîrbou—Sălaj* (p. 277—288); Gheorghe Cordoș și Crăciun Iancu: *Aspecte cu privire la fenomenul migrației din Gîrbou (jud. Sălaj)* (p. 289—303); George M. Marica: *Mișcarea cadrelor la Gîrbou (jud. Sălaj)* (p. 305—324).

Este cunoscut aportul românilor sălăjeni la sprijinirea războiului de independență. Ananie Fărcaș în materialul *Sălăjenii și războiul de independență a României* (p. 213—217) arată sprijinul dat de locuitorii acestui județ cauzei comune a tuturor românilor — independența națională.

Reține atenția studiul *Campaniile electorale românești din anul 1910—1911 din cercul Șinleu-Silvaniei* (p. 219—234), semnat de Ioan Tomole, care scoate în evidență situația politică locală din acești ani. Luptele electorale din circumscripția Șinleu-Silvaniei pentru alegerea unui deputat în parlamentul de la Budapesta, deși s-au încheiat cu insuccesul candidatului Victor Deleu, reprezentantului P.N.R., rămân ca un moment „dintre cele mai semnificative din îndelungata luptă pentru dreptate, libertate, independență și unitate a poporului român” (p. 222). Autorul reproduce în anexă principalele documente.

Materialul cu care se încheie tratarea în acest volum a epocii moderne se referă la *Victor Deleu, la 8 iunie 1917, la Iași* (p. 235—239) sau înfăptuirea „primei Alba-Iulia”, semnat de Doru E. Goron.

Unirea Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918, a avut un puternic răsunet favorabil în întreaga Europă. Ionel Penea în studiul său tratează *Ecouri ale actului Unirii în presa vieneză* (p. 241—248). Constituția Consiliilor Naționale Române, precum și participarea românilor sălăjeni la Alba-Iulia face obiectul materialului *Atitudinea populației sălăjene față de Unirea Transilvaniei cu România de la 1 Decembrie 1918* (p. 249—255) semnat de Ioan Tomole. La același eveniment se referă și Vasile Pușcaș în studiul *Înfăptuirea unității depline a statului național român — reflectate în presa românească interbelică din Sălaj* (p. 257—269).

Aspecte ale naționalizării mijloacelor de producție în județul Sălaj, oglindite în documente (p. 271—275) păstrate la Arhivele Statului Sălaj, sînt prezentate de către Wagner Ernest, arătîndu-se că actul de la 11 iunie 1948 „a constituit unul dintre momentele hotărîtoare în desfășurarea revoluției și construcției socialiste, a deschis un larg câmp de acțiune pentru dezvoltarea planificată a economiei naționale și a județului Sălaj” (p. 278).

Un alt capitol căruia i se acordă o atenție deosebită este istoria culturii, unde sînt

incluse șapte lucrări de o deosebită importanță. Cercetînd unele manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, dr. Mircea Popa ne prezintă *Un iluminist transilvănean de pe meleaguri sălăjene: Iosif Pașca din Pericei* (p. 325—338). Autor a patru lucrări și două traduceri, toate rămase în manuscris, Iosif Pașca (1785?—1850) „face parte din acea generație de cărturari, pe care activitatea insufletită și generoasă a Școlii Ardelene i-a scos la lumină” (p. 325). Analizînd manuscrisele, autorul arată că „iluministul Iosif Pașca are meritul de a fi introdus Țara Silvaniei în acțiunea de redeschetare națională pe care Școala Ardeleană a înscris-o în spațiul nostru cultural de la începutul secolului al XIX-lea” (p. 334).

Valentin Dărăban, în studiul *Libertate națională, libertate ecleziastică în gîndirea lui Simion Bărnuțiu* (p. 339—349), scoate în evidență concepțiile politice originale ale ideologului revoluției din Transilvania anului 1848, arătînd că „valorificarea integrală a concepției bărnuțiene despre libertate, presupune analizarea detaliată” (p. 348) a tuturor aspectelor legate de această latură a problemei.

Situația nefavorabilă creată învățămîntului românesc în Sălaj în urma aplicării legii Apponyi este tratată în prima parte a studiului *Contribuții privind evoluția învățămîntului românesc din Sălaj la începutul secolului al XX-lea (I)* (p. 351—364) de către Stelian Mindruț.

Circulația cărții vechi, precum și rolul ei în cultura spirituală a Sălajului este prezentată de Ana Cînda în studiul *Cartea veche românească în județul Sălaj* (p. 365—388). Autoarea descrie 40 de cărți vechi românești apărute în perioada 1643—1800 la tipografiile din București, Snagov, Tirgoviște, Iași, Rîmnice, Alba-Iulia și Blaj, arătînd că acestea sînt „rod al activității tipografice din țările române în secolele trecute, cît și o mărturie a legăturilor culturale dintre acestea” (p. 365). Urmează o descriere a fiecărui exemplar de carte veche românească.

Profesorul emerit Leontin Ghergariu, în *Preocupări muzeale în Sălaj în trecut* (p. 389—392), descrie străduințele și greutățile împlinite pe aceste meleaguri la înființarea unui muzeu care să adăpostească în interiorul său bogatul material arheologic scos la suprafață cu diverse prilejuri.

Reține, de asemenea, atenția studiul *Folcloriști din Sălaj* (p. 393—412), semnat tot de Leontin Ghergariu, material care ar putea servi ca model și pentru alte ramuri de cercetare etnografică și de folclor. Bazat pe o bogată documentare, autorul arată că printre primii care s-au ocupat cu studierea folclorului românilor din Sălaj a fost și scriitorul maghiar Ziláhi Kiss Károly (1834—1864) din Zaláu, care „a luptat cu multă convingere

pentru înfrățirea româno-maghiară” (p. 394). Sînt prezentați în continuare Clemente Pop, Vasile Vaida, frații Emil și Laurențiu Bran, Ion Pop Reteganul, Ioan P. Lazăr, Gheorghe Matieșanu și mulți alții. În încheiere autorul dă un excelent îndrumător bibliografic grupat pe volume reviste, articole, precum și o înșiruire a celor 61 folcloriști sălăjeni și bibliografia lucrărilor publicate de ei.

Problemele social-politice ale populației din Munții Apuseni oglindite în opera lui M. Eminescu (p. 413—418) ne sînt prezentate de către Nicolae Steiu.

Capitolului de etnografie îi sînt consacrate două materiale: *Sensuri și semnificații în recuzita tradițională de nuntă din Transilvania* (p. 419—425), de Jana Negoită și Ioana Armășescu și Cornel Grad, cu *Date noi privind răspîndirea icoanelor pe sticlă în Sălaj (fragment de repertoriu)* (p. 427—429).

Urmează apoi prezentarea cîtorva picturi și a operelor lor păstrate în muzeele din Cluj-Napoca și Sibiu. Laura Ungureanu: *Un tablou de Il Padovanese în Muzeul de Artă Cluj-Napoca* (p. 431—434); Maria

Chira: *Pictura lui Henrik Trenk în muzeele din Transilvania* (p. 435—441) și Liviu Drăgoi: *O lucrare de Filipp Saverland în Muzeul de Artă din Cluj-Napoca* (p. 443—446).

Monumentul de la Guruslău al sculptorului Victor Gaga, inaugurat la 21 octombrie 1976 în prezența secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, face obiectul analizei istorice și artistice pe care Negoită Lăptoiu o face în materialul *Guruslău — două ipoteze statuare* (p. 447—453).

Volumul II al publicației „Acta Musei Porolissensis” se încheie cu un *Raport despre activitatea Muzeului de istorie și artă din Zalău pe anul 1977* (p. 455—457), întocmit de Vasile Lucăcel, directorul muzeului.

Această succintă prezentare a celui de-al doilea număr al revistei muzeului din Zalău ne îndreptățește să credem că prin conținutul său, prin valoarea științifică a studiilor ce le cuprinde poate sta alături de alte anuare similare cu o mai veche tradiție.

Doru E. Goron

ISTORIA ROMÂNIEI

Texte din gândirea social-politică progresistă românească (1900—1944), ed. Mircea Măciu, 2 vol. Edit. Albatros, București, 1979, 229 p. + 420 p.

Ideea de a alcătui o antologie a gândirii social-politice progresiste românești de la începutul acestui secol până la începutul revoluției populare ni se pare salutară în cel puțin două privințe. Mai întâi, ea pune la îndemina marelui public — și mai ales a tineretului studios — texte reprezentative ale curentelor de idei care au contribuit la progresul societății și a spiritualității românești; în al doilea rând, această antologie prin selecție operată, discutabilă, firește, ca orice întreprindere de acest fel, invită la o reconsiderare a istoriei, i-am zice ideologice, a primelor patru decenii ale veacului nostru.

Diversitatea și complexitatea evantaiului ideologic al societății românești în anii 1900—1944 sînt evidente pentru a mai stăruia asupra lor. În cadrul lui pot fi însă distinse cîteva direcții și idei care s-au impus ca adevărate coordonate definitorii pentru gândirea social-politică din țara noastră. Desăvîrșirea unității naționale și rezolvarea problemei agrare pînă în 1918, apoi, după primul război mondial, apărarea statului național unitar și, mai ales, direcția de evoluție pe care avea să o urmeze România se numără printre problemele fundamentale ale gândirii social-politice și istorice românești. Adăugăm și gândirea istorică, pentru că istoriografia românească a participat activ la lupta pentru desăvîrșirea statului național unitar, iar după înfăptuirea acestui ideal, la combaterea tuturor încercărilor de a-i contesta legitimitatea istorică.

Apariția și dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste, apoi crearea în 1921 a Partidului Comunist Român au adus în cadrul ideologic al societății românești o nouă concepție filozofică, materialismul dialectic și istoric, de pe ale cărui poziții, gânditorii marxisti din țara noastră au căutat soluții specifice realităților autohtone.

Structura antologiei reflectă corect principalele aspecte ale gândirii social-politice progresiste românești. Prima ei secțiune este

consacrată *Problemelor metodologice ale cercetării istorico-sociale* și cuprinde texte de A. D. Xenopol, Spiru Haret, P. P. Panaitescu și Lucrețiu Pătrășcanu. Ele pun în lumină efortul unor personalități reprezentative de a așeza investigația trecutului istoric sau a faptelor sociale pe bazele unei concepții și metode solide, care să scoată cercetarea din domeniul relatării și să-i ofere orizontul larg al determinărilor. Firește, intenția nu a fost urmată cu necesitate de un rezultat concludent pentru că adesea a existat o înțelegere eronată a concepțiilor. Semnificativ în această privință ni se pare conferința lui P. P. Panaitescu, *Istorie și cultură* (1934), în cuprinsul căreia sînt discutate, între altele, concepția idealistă și cea materialist-istorică a istoriei. Subliniind rolul jucat de materialismul istoric în dezvoltarea ponderei factorilor economici în desfășurarea procesului istoric, cunoscutul istoric reproșează materialismului istoric o pretinsă unilateralitate: „factorii economici — spunea el — nu sînt numai „substructura” celor intelectuali „suprastructură”, ci aceștia din urmă pot la rîndul lor influența pe cei dintîi” (vol. I, p. 63). Se recunoaște aici cu ușurință o viziune de deformată simplificare a materialismului istoric, căci pentru orice bun cunoscător al concepției lui Marx este un adevăr elementar interacțiunea dintre bază și suprastructură. Ceea ce se cuvine însă subliniat este deschiderea istoriografiei românești spre noile concepții și orientări ale istoriografiei, inclusiv cea materialistă.

A doua secțiune grupează sub titlul *Vechimea, continuitatea și unitatea națională a românilor* texte de Vasile Părvan, Gheorghe I. Brătianu, Simion Mehedinți, N. Iorga, Emil Isac, Dimitrie Gusti, precum și articole din ziarul socialistilor români din Ungaria, „Adevărul”. Ele pun în lumină rădăcinile istorice ale unității naționale a românilor și fazele succesive ale luptei pentru realizarea acestei unități în cadre statale. În același timp, unele din aceste texte — mai ales cele ale lui Gh. I. Brătianu — cuprind o argumentare științifică de prim ordin — pe care cercetările ulterioare n-au făcut decît să o consolideze — a continuității românilor în

spațiul carpato-dunărean. Referindu-se la succesiunea dominatorilor străini în această zonă, care, adeseori, au acoperit cu numele lor realitatea autohtonă, și la însemnătatea conștiinței originii române în conservarea ființei etnice a românilor, el scria: „Totuși numele diferiților năvălitori au putut fi folosite pentru a-l desemna în cursul veacurilor, păstrându-se însă, ca un substrat permanent noțiunea unui popor numeros și necăjit, legat prin limbă și prin lege de amintirea acelei împărțiri a Rîmului, pe care o vor regăsi, peste multe veacuri, letopiseștele țărilor românești” (vol. I, p. 144).

Cea mai întinsă secțiune este cea referitoare la *Lupta de idei privind bunăstarea, progresul și civilizația poporului român*, subdivizată la rîndul ei în trei părți: *Probleme ale dezvoltării economico-sociale*, care reunește texte de C. Dobrogeanu-Gherea, I. L. Caragiale, Dimitrie Drăghicescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Șt. Zeletin, Miron Constantinescu și Petre Andrei; *Necesitatea creării partidului comunist și a luptei pentru socialism* grupează texte de L. Pătrășcanu, Panait Mușoiu, Timotei Marin, Alex. Constantinescu, P. Constantinescu-Iași, David Fabian, dr. Petru Groza, articole din „Lupta socialistă”, „Socialismul” etc.; *Preocupări ale gânditorilor nemarxiști de a cunoaște ideile socialismului și înțelegerea* strînge texte de Alexandru Claudian, Nicolae Petrescu și Mihail Ralea.

Din aceste texte se desprinde evoluția ideologică care a caracterizat cele patru decenii ce face obiectul acestei antologii, generată de judecarea stărilor din țară și de opțiunile de dezvoltare economică-socială a României. Alăturarea în această antologie a gândirii social-politice progresiste din țara noastră a numelor lui Șt. Zeletin și a lui L. Pătrășcanu poate surprinde, cu atât mai mult cu cît în opera celui din urmă se întîlnește o critică severă a celui dintîi¹. În fapt, Mircea Măciu a introdus în antologia sa, fragmente din lucrarea *Burghesia română. Originea și rolul ei istoric*, în care Șt. Zeletin urmărește evoluția clasei stăpînitoare ca urmare a prefacerilor economice, relevînd raporturile e determinate dintre economic și social. Să mai adăugăm că unele din ideile lui Șt. Zeletin merită o reconsiderare în lumina progresului istoriografiei marxiste înseși. Concluzia istoricului marxist englez Eric Hobsbawm, potrivit căruia „Triumful capitalismului nu se produce complet decît într-o singură parte a lumii,

care, la rîndu-i, a transformat restul lumii”² oferă o direcție acestei reconsiderări.

O subliniere se cuvine analizei pertinente — publicată în revista „Minerva” (1930) — întreprinsă de Al. Claudian a Revoluției din Octombrie, care vădește nu numai lecturile marxiste ale autorului, dar și capacitatea de a înțelege corect un șir de aspecte importante ale activității partidului lui Lenin.

Ultima secțiune este dedicată *Luptei împotriva fascismului, pentru umanism și cultură* care include scrieri de D. D. Roșca, N. D. Cocea, Ilie Cristea, Athanase Joja, Andrei Oțetea, T. Teodorescu-Brașiște, Miron Radu Paraschivescu, Zaharia Stancu, Mihail Ralea și P. P. Negulescu, din care se desprinde condamnarea hotărîtă a fascismului, ca ideologie profund antiumanistă. Un interes deosebit prezintă articolul *Fascismul contra națiunii*, apărut în „Blocul” din 8 februarie 1936, în care se rezumă în următorii termeni alternativa în fața căreia se afla poporul român: „independența națională pe baza democrației sociale sau fascism și subjugare socială și națională” (vol. II, p. 371).

Rapida înfățișare a antologiei întocmite de Mircea Măciu permite totuși o apreciere a valorii ei ridicate. Autorul, perfect cunoscător al problemelor perioadei tratate și a literaturii anilor 1900—1944, a scris o introducere sobră și precisă, care fixează cadrul istoric căruia îi aparțin textele antologate. Ca în cazul oricărei selecții dintr-un material atât de vast, rămîne desigur destul loc pentru discuții. De exemplu, din parte-ne am fi inclus articolul lui Iorgu Iordan *Despre fascism* din „Ecoul” din iulie 1934: (vezi I. Iordan, *Articole politice*, ed. Titu Georgescu, București, 1979, p. 51—56). Am fi voit de asemenea mai vîguros subliniați confruntarea social-politică a căror expresie sînt textele reținute de autor ca și mai dezvoltată partea consacrată criticii concepției unor autori antologați (cf., de pildă, observațiile lui L. Pătrășcanu, *Curenți și tendințe în filosofia românească* (ed. a IV-a), București, 1971). Desigur, autorul a preferat să-l lase pe cititor să judece după lectura textelor, dar observația noastră are în vedere mai ales pe tinerii lectori ai colecției „Sinteze Lyceum”, în care a apărut antologia.

Mircea Măciu a făcut un mare serviciu readucînd în actualitate texte de cel mai mare interes; antologia sa amintește încă odată necesitatea unei cercetări aprofundate a istoriei gândirii social-politice românești în epoca modernă și contemporană.

Fl. Constantiniu

¹ Vezi, de pildă, Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale 1821—1907*, București, 1969, p. 7.

² Eric Hobsbawm în culegerea *Du fœdalisme au capitalisme: problèmes de la transition*, ed. M. Dobb și P. M. Sweezy, vol. II, Paris, 1977, p. 9.

VIOREL FAUR, *Societatea de lectură din Oradea. 1852–1875* (Studiu monografic), Oradea, 1978, 336 p.

Sub egida Muzeului Țării Crișurilor din Oradea a văzut lumina tiparului o nouă lucrare de istorie locală, datorată lui Viorel Faur, șeful secției de istorie a muzeului mai sus amintit.

În cei zece ani de când activează în cadrul muzeului bihorean, autorul lucrării s-a impus ca un documentat și foarte fertil cercetător al istoriei moderne a apusului Transilvaniei, urmărind cu predilecție problematica vieții culturale din zonă.

În acest context, apariția ultimului volum al cercetătorului amintit se înscrie în seria preocupărilor sale constante și considerăm că, prin seriozitatea tratării, el se situează la nivelul realizărilor științifice notabile cu care ne-a obișnuit, fiind, ca adăncime de tratare a temei, ca și din punct de vedere al întinderii, cel mai bun produs al acestuia.

Monografia este structurată pe douăsprezece capitole, dintre care unul, al zecelea („Formele de activitate a societății”), cel mai întins (115 p.), constituie miezul lucrării. În final necesarele concluzii; un binevenit set de documente, marea lor majoritate din perioada anilor 1865–1874; un tabel, pe ani școlari, cu „oficialii Societății”, adică principalii ei conducători, în ordinea importanței funcțiilor, așa cum le prevedeau Statutele; patruzeci și două de figuri reprezentând fotografiile unor personalități culturale și politice legate de activitatea Societății, ca și fotocopii de pe o serie de manuscrise, documente și publicații rezultate din întreaga existență a Societății; rezumate în franceză și engleză.

Contextul politic în care a activat „Societatea de lectură” din Oradea (cap. I) a fost dintre cele mai dinamice (regimul absolutist, regimul liberal, regimul dualist), realitate care i-a impus eforturi în plus în strădaniile de acomodare cu fiecare regim politic în parte. În general, în toți acești ani, strădaniile de deznaționalizare a națiunii române au constituit nota dominantă a politicii cercurilor din Viena și Budapesta. Una dintre căile de contracarare a acestora era și afirmarea spirituală a populației românești, prin păstrarea și cultivarea limbii naționale și ridicarea gradului de cultură a membrilor ei. Exact ceea ce își propunea să realizeze în practică și „Societatea de lectură” din Oradea.

Din trecerea în revistă a istoriografiei problemei (cap II), reiese interesul acordat temei de către cercetători de-a lungul celor cinci pătrare de veac care au trecut de la înființarea societății orădene. Primii cercetători care au redactat istoricul Societății

(ex. Nicolau Oncu, membru al acestora la 1866–1867) au avut la dispoziție documentele originale din arhiva Societății, ca și inventarul cărților bibliotecii Societății. Totuși ei „... nu s-au putut detașa de factologie și nici ridica la stadiul unor interpretări teoretice, de situare a societății în peisajul cultural al epocii” (p. 16), exact ceea ce încearcă și reușește Viorel Faur. Am mai sublinia că reușita lui V. Faur este cu atât mai valoroasă cu cât, în documentarea sa, nu a beneficiat de izvoarele de primă importanță emane de Societate în timpul existenței sale, arhiva și inventarul bibliotecii fiind astăzi pierdute.

În anii 1843–1844, tineretul român studios de la Academia de drept din Oradea reușește să se asocieze într-o primă grupare „gruparea literară”, interzisă însă, până la urmă, de către autorități. Suflul anului revoluționar 1848–1849 cuprinde populația română din întreg vestul Transilvaniei, care, cu anumite particularități, se încadrează în contextul obiectivelor și acțiunilor generale ale revoluției române. Sub influența puternicei mișcări revendicative a românilor din timpul revoluției, tineretul studios român din Oradea încearcă, din toamna anului 1849, să obțină acordul autorităților pentru activarea unei societăți a „junimii românești”. După Viorel Faur „... ne aflăm în fața celui dintâi demers postpașoptist al românilor de dincoace de Carpați pentru constituirea unei societăți culturale proprii” (p. 41). La capătul a trei ani de strădăni, care impun și cîteva renunțări din litera inițială a Statutelor, desigur sub presiunea autorităților, la 21 martie 1852 se aprobă intrarea în legalitate a „Societății de lectură” (cap. III).

Făcîndu-se comparație între Statutele inițiale din 1849 și cele aprobate de autorități în 1852 (cap. IV) se scot în relief încercările autorităților de a îngusta, sensibil, sfera de activitate a Societății, punînd-o totodată sub tutela episcopiei greco-catolice din Oradea și a seminarului acesteia, conducerea ei efectivă fiind exercitată de profesorul de limba și literatura română de pe lângă gimnaziul premonstratens din Oradea. Cu toate acestea, Societatea „... va reuși să iasă din canoanele impuse de guvernanți și să atragă în sfera sa de influențare socială și politică nu numai tineretul studios—cum prevedeau statutele acestora—ci și categorii diverse de locuitori (intelectuali, meșteșugari, țărani) din părțile vestice (Arad, Bihor, Satu Mare și Baia Mare) (p. 49–50).

În următoarele cinci capitole ale lucrării găsim date importante legate de organizarea și conducerea Societății de-a lungul ființării sale.

Desigur existența Societății este strîns legată de importantul număr de tineri români

existent atunci în Oradea, atât în școlile gimnaziale și mai înalte cât și instituțiile și administrația orașului. Astfel numai la gimnaziul premonstratens, în perioada 1851/1852 — 1873/1874, românii reprezentau 25—30 % din totalul elevilor. Aceștia trebuie să le adăugăm elevii de la preparandia românească, ca și studenții români de la Academia de drept (în jur de 30 în fiecare an, la cele trei cursuri) și Academia teologică. Societatea mai cuprindea pe lângă membrii ordinari (studenții și elevii români din clasele mari ale gimnaziului premonstratens) și membrii onorari, personalități culturale și politice din oraș, împrejurimi sau din zone mai îndepărtate. Rezultă și de aici caracterul de *asociație deschisă* a Societății, la acțiunile ei putând lua parte tineri și intelectuali români din Oradea și împrejurimi (cap. VIII).

Societatea avea o solidă organizare internă, bazată pe șase persoane, fiecare având atribuții bine delimitate. Ședințele mai reușite, cu important rol în culturalizarea populației românești, adevărate evenimente culturale, au fost ședințele publice ale Societății la care participau tineri și virșnici, intelectuali, țărani și meșteșugari, bărbați și femei române din Oradea și împrejurimi (cap. VII).

Având în vedere aflulxul tinerilor membri și a publicului la ședințele Societății, sala Seminarului român din Oradea, sediul permanent al Societății, nu odată se dovedea neîncăpătoare. În aceste situații se închiriau cele mai mari săli de spectacole din oraș, ca cele ale hotelurilor „Arborele verde” și „Vulturul negru”. Întotdeauna sărbătorește pavoazate, „... trase cu culori naționale” (p. 75), ambianța festivă din sală era desăvârșită de repertoriul național al ședințelor, împletirea tuturor acestor elemente având un efect pozitiv asupra ridicării moralului și hotărârii de luptă a națiunii noastre (cap. VI).

Mijloacele materiale de care Societatea avea nevoie pentru a-și desfășura activitatea în bune condiții erau procurate din donații publice, făcute de intelectuali, meșteșugari, negustori și țărani români, din Bihor, Sătmar și Arad, dar și din alte zone al Transilvaniei (cap. IX).

În fruntea Societății s-au aflat o serie de personalități politice și de cultură ca: Alexandru Roman, Dionisie Păscuțiu, Dumitru Sfura, dr. Vasile Iuțiu, Vasile Pop Silaghi, Iustin Popfju și alții. Ei s-au străduit să mențină treaz sentimentul demnității și datoriei naționale, să ridice generații de tineri tot mai culti, viitori conducători ai națiunii (cap. V).

„Societatea de lectură” din Oradea își infirmă numele atunci când trecem în revistă formele de activitate căreia i s-a dedicat

(cap. X). Pe lângă publicarea celor trei volume cu creații literare, ea și-a încurajat membrii să publice în presa românească a timpului, atât versuri, cât și proză, după o prealabilă discuție critică în jurul produselor literare susceptibile a fi înaintate presei, fapt ce facilita formarea unor deprinderi critice la tineri; a depus un interes deosebit pentru învățarea limbii literare românești, precum și păstrarea ei cu orice sacrificiu; a preconizat adunarea versurilor populare și a unor informații etnografice pe care le-a valorificat în volumele publicate, în conferințe publice, în lucrări de sine stătătoare dedicate exclusiv fenomenului literar popular și etnografiei — scrise de foști membri ai Societății (Atanasie M. Marinescu, Miron Pompliu); și-a constituit o bibliotecă proprie care cuprindea cărți, manuscrise și colecții de ziare și reviste, bibliotecă foarte frecventată și deschisă „... spre folosință publică” (p. 191), prima bibliotecă publică românească din Oradea și printre cele mai vechi din Imperiul habsburgic; a discutat problema înființării unei case române în Oradea, a scoaterii unor fol periodice manuscrise — cu ajutorul cărora să se suplinească absența unor ziare și reviste românești editate; a organizat „baluri naționale”, apreciate de contemporani ca fiind „semne de viață socială” (p. 221—222). Din această largă paletă de preocupări „Societatea de lectură” din Oradea ne apare, indiscutabil, ca o *societate culturală*, „... în programul ei prefigurându-se — desigur la proporții embrionare, deci mai modeste — puncte importante ale activității Astei...” (p. 110).

Mergând pe calea deschisă de cele mai recente studii de istoria și sociologia culturii române ardelen, Viorel Faur elucidează problema receptivității locuitorilor față de manifestările Societății (cap. XI). Din informațiile pe care le detaliază, rezultă că ideile programului culturalizator al Societății au pătruns în toate păturile sociale ale națiunii române din Bihor, în general din vestul românesc, criteriul suprem de verificare a utilității sociale.

Prin tot ce a făcut, „Societatea de lectură” din Oradea a vizat să propage, teneinic, ideea de unitate națională (cap. XII). În acest sens trebuie să înțelegem legăturile sale cu o serie de societăți culturale din România (denumire folosită la Oradea încă în 1854); schimbul de cărți, ziare și reviste ce apăreau peste Carpați; raportarea tuturor realizărilor literare ale membrilor Societății orădene la realizările similare din România etc.

Una dintre ideile generoase și de permanență în istoria noastră națională, manifestată din plin și în zilele noastre, a fost larga toleranță față de grupurile etnice care s-au așezat alături de noi, în spațiul carpato-

danubiano-pontic. Activitatea „Societății de lectură” din Oradea se încadrează firesc și plenar în cadrele acestei atitudini, a acestui comportament, respingând exclusivismul național, contribuind la realizarea unei apropieri româno-maghiare la nivelul oamenilor de rând și al intelectualilor cu vederi democratice (vezi p. 170, 229).

Desigur activitatea *instituției naționale* a cărei atență radiografie ne-o face Viorel Faur este prezentată critic, în comparație cu alte societăți similare, cu cele mai înaintate idei și produse literar-culturale românești ale vremii. De aici rezultă că Societatea orădeană nu a fost scutită de unele greșeli (ex. a fost adoptarea ortografiei etimologizante, a introducerii exagerate de italianisme și expresii latinești în limba română), în timp ce scrierile literare ale membrilor nu s-au ridicat, de multe ori, la un nivel cît de cît ridicat, care să le asigure impunerea în rândul operelor naționale nemuritoare, de referință. Aceste limite sînt însă pe deplin compensate de mesajul și rezultanta politică a întregii activități a Societății, ce contribuie la ridicarea culturală a națiunii române, obiectiv care împletit cu creșterea forței economice a națiunii — au ca finalitate însăși impunerea politică a națiunii noastre.

În final, ne-am permite și punctarea unor mici scăpări constatate în timpul studiilor lucrării. Ele nu sînt de esență, ci mai mult de formă și redactare. Sub influența documentului de epocă, autorul folosește o serie de expresii arhaice, proprii secolului trecut, deși ar fi putut ușor găsi corespondentele de astăzi ale cuvintelor: „producte” — în loc de „creații” (p. 130), „a augmenta” (p. 191), „a lectura” (p. 192) etc. De asemenea, rămînem cu impresia că în dorința de a exploata la maximum diferitele sensuri ale documentului de arhivă sau presă, Viorel Faur repetă unele informații (vezi cap. X și XII), pe care le-ar fi putut evita fără ca lucrarea, în întregimea ei, să sufere.

Desființată de către autoritățile guvernamentale maghiare în 1875, datorită activității naționale pe care o desfășura, mesajul cultural-național al „Societății de lectură” va fi dus mai departe, este adevărat — acordînd prioritate melodiilor corale și instrumentale —, de Reuniunea de cîntări „Hilaria”, înființată la Oradea în noiembrie 1875.

Prin punerea la dispoziția specialiștilor și publicului larg iubitor de istorie a unor temeinice monografii istorice dedicate unor instituții, asociații și personalități române din BiHORul epocii moderne, așa cum face Viorel Faur prin prezenta lucrare, vom putea veni cu noi argumente în sprijinul, adevărului potrivit căruia BiHORul, alături de Sătmar, Arad, Sălaj și Maramureș, a pulsă de o

puternică viață națională românească, vibrînd alături de întreaga națiune, pregătind treptat, an de an, apropierea momentului 1918.

Mihai Drecin

* * * Ștefan Meteș la 85 de ani. Studii și documente arhivistice (Din publicațiile Arhivelor Statului Cluj-Napoca, serie nouă îngrijită de Al. Matei), nr. 2 (8), Cluj-Napoca, 1977, 580 p.

Arhivele Statului din Cluj-Napoca s-au învrednicit să reia după aproape patru decenii o valoroasă inițiativă prin publicarea unei noi serii de volume cu tematică istorico-arhivistică. Împlinirea ori poate tocmai cugetul recunoștinței fac ca acest prim volum de contribuții — cel destinat să inaugureze formal noua serie apărută prin grija directorului arhivelor clujene, Alexandru Matei, fiind încă sub teascurile tipografice — să fie dedicat omagierii istoricului Ștefan Meteș, primul director al arhivelor românești din Transilvania și al arhivei românești din Cluj (1922—1949), cu ocazia împlinirii a 85 de ani de viață și a peste șase decenii de rodnică activitate științifică. Este însă o închinare întreită, prinos adus de lumea științifică românească, unui Nestor al istoriei naționale, căci volumul omagial deschizînd noua serie de publicații a arhivelor clujene nu face decît să reia și să continue cu aceeași știință și conștiință cele șase volume ale seriei vechi, ctitorite, elaborate și editate de cel omagiat acum.

Ar fi temerar să ne încumăm a prezenta integral cele peste 80 de studii și articole din domeniul istoriei ori al arhivisticii, precum și cele aproape 20 de studii, note și evocări închinăte omului, dar cu deosebire operei științifice remarcabile, dascălului și savantului Ștefan Meteș. Ținem să evidențiem însă de la bun început, că la încheierea consistentului și variatului sumar, exprimat prin cele aproape 600 de pagini de tipar, s-a pornit și de la dorința reprezentării — cu gîndul la continuitatea firească din prezent — a principalelor direcții care au jalonat cercetările și însușeșit condeul patriotului Ștefan Meteș, vechinea și permanența elementului românesc pe cuprinsul Transilvaniei în timpul evului de mijloc; legăturile neîntrerupte și schimbările mutuale pe toate planurile dintre cele trei țări române pînă la realizarea unității național-politice; istoria țărănimii românești din Transilvania medievală cu sublinierea luptei ei pentru emancipare socială și neatîrnare națională; istoria vieții religioase și bisericești ca parte integrantă a evoluției culturale și contribuția adusă

atît la îmbogățirea patrimoniului național spiritual-artistic, cît și la înaltele-mergere a luptei pentru libertate și unitate național-politică și, în fine, dar deloc la urmă, contribuția la organizarea și dezvoltarea arhivisticii românești pe criterii științifice.

La prezentarea contribuțiilor înmănușate în paginile volumului omagial, orientarea tematică a cercetărilor lui Ștefan Meteș ne va sluji ca un binevenit îndreptar și călăuză firească.

După îndătinata cuvîntă pentru o scriere festivă, paginile de început sînt închinete omului și operei sărbătoritului magistr. Acad. Constantin Daicoviciu rostește un emoționant elogiu la adresa Nestorului istoriografiei românești, iar acad. Ștefan Pascu, cu erudiția unită într-un mare dascăl și istoric, discipol al celui omagiat, evocă aportul adus de creația istorică a lui Ștefan Meteș la patrimoniul științei și culturii românești. Alexandru Matei, succesorul lui Ștefan Meteș în fruntea arhivelor clujene, închină pagini de prețuire mentorului său spiritual, fie că e vorba de viața și activitatea acestuia ori de bibliografia operei sale științifice dăruită cu generozitate neamului din care își trăgea obîrșia. Multiplele preocupări ale învățatului omagiat, ca istoric al artelor românești, al vieții religioase și a bisericii românești ori ca slujitor al arhivelor, ne sînt înfățișate prin contribuțiile documentate datorate lui M. M. Popescu, M. Păcurariu și M. Fănescu, venind să întregască și să desăvîrșască imaginea cărturarului patriot și a dascălului generos. Evocări pline de emoție și recunoștință la adresa maestrului rodesc foștii colaboratori și discipoli Aurel Decel, Elena Mureșan și Alexandru Matei. La loc de cinste este așezată și evocarea festivității de omagiere a lui Ștefan Meteș în 1972, odată cu sesiunea științifică jubiliară organizată cu acest prilej de arhivele clujene.

Cîteva dintre contribuțiile cuprinse în volum sînt dedicate studiului vechimii și continuității românilor și a formelor lor de organizare pe pămîntul Transilvaniei ori al celor două principate dunărene. D. Zaharia semnalează încă o mărturie străină, cea a umanistului italian Pietro Ransano, despre continuitatea neîntrepută a românilor pe arcu Carpaților, la gurile Dunării și țarmul Pontului Euxin și originea lor latină (*Ransano despre latinitatea românilor*). Însemnătatea cnezilor români din Transilvania secolelor XIV—XV, element caracteristic de organizare a populației autohtone majoritare, resimțită nu numai pe plan local, ci la nivelul puterii centrale din regatul feudal maghiar, este înfățișată în studiul datorat lui K. G. Gündisch (*Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*). Articolul semnat de H.

Chircă (*Structura națională a populației Scaunului Sibiu la 1750*), abordînd probleme specifice demografiei istorice, vine să aducă noi dovezi pentru viețuirea neîntrepută și preponderența românilor într-o regiune de mare însemnătate a Transilvaniei medievale, după cum studiul datorat lui C. Șerban (*Date statistice privind populația orașului Curtea de Argeș la începutul secolului al XIX-lea*) evidențiază odată mai mult rezultatele aplicării metodei statistice la cercetările de istorie social-economică.

O contribuție deosebită, atît în ceea ce privește lărgirea bazei documentare, cît și nuanțările de interpretare, o aduc studiile consacrate studierii luptei românești pentru neatrînire și realizare a unității de stat. Aspectele teoretice ale reflectării ideilor de unitate națională, independență și suveranitate în Programul Partidului Comunist Român sînt dezbătute cu vervă și competență de Gh. I. Ioniță (*Ideile unității naționale, independenței și suveranității patriei în Programul Partidului Comunist Român*). Gh. Platon prezintă cîteva documente inedite din arhivele de peste hotare privind pregătirea diplomatică a Unirii din 1859 (*Documente privind ecoul luptei românilor pentru unitate națională*). În timp ce O. Rotar pune în circuitul științific noi documente din arhivele interne referitoare la un moment crucial din lupta națională a românilor transilvăneni: pronunțarea de la Blaj (*Noi documente în legătură cu pronunțarea de la Blaj din 3 15 mai 1868*). Războiului pentru independență (1877—1878) îi sînt închinete articolele datorate lui O. Mureșan (*Un erou al războiului de independență: matorul Murgescu*) și E. Borza (*Războiul pentru independență în creația muzicală românească*), constituind tot atitea mărturii ale puternicului ecou înregistrat în rîndul maselor românești de luptă pentru dobîndirea neatrînării statale. Studiile datorate lui I. Lungu (*Aspecte ale problemei naționale la români din Transilvania, înainte și în timpul Școlii ardeleni*) și L. Gyémánt (*Problema limbii în viața politică a Transilvaniei între 17 0—1848*) vin să puncteze aspecte ale frămîntărilor și clarificărilor produse în mișcarea națională românească din Transilvania în perioada angajării acestora pe făgașul luptei politice pentru dobîndirea egalității în drepturi, a autonomiei și mai apoi a unirii cu frații de dincolo de Carpați. De notat pentru interesantul aport documentar adus la cunoașterea evoluției mișcării naționale românești din Transilvania de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și de la începutul celui următor sînt acele inedite publicate de N. Nistor și M. Racovițan (*Acțiuni social-politice ale românilor transilvăneni oglindite în documentele sibiene între anii 1895—1902*).

De un deosebit interes sînt studiile și notele consacrate unor aspecte variate ale relațiilor, pe multiple planuri, dintre cele trei țări române: N. Grigoraș, *Un maramureșan întemeietor al municipiului Piatra Neamț?*; S. Goldenberg, *Rolul orașelor medievale din Transilvania în dezvoltarea relațiilor economice cu Moldova și Țara Românească*; V. Stănică, *Radu Mihnea voievod Corvinul, stăpîn al Moldovei și Țării Românești (1623—1626)*; A. Sacerdoțeanu, *Înlocuirea domnească din 1827 pentru mocanii care pasc vite în Țara Românească*; M. Porumb, *Zugrăvi de școală brîncovenească din Transilvania primei jumătăți a secolului al XVIII-lea*.

De nu mai puțin interes sînt unele dintre comunicările privitoare la diferite aspecte ale istoriei țărănilor, începînd cu evul mediu dezvoltat și pînă în epoca modernă: C. Feneșan, *Noi informații privind iobăgia din Banat în secolul al XIV-lea*; B. Surdu, *Sistemul impunerilor fiscale din Banat în secolul al XVIII-lea*; L. Moldovan, *Audieri de matori privind fuga în Muntenia a unor iobagi români din satul Cornești, comitatul Tîrnava (1767)*; I. Nistor, *Condiția și rolul țăranimii oglindite în literatura didactică românească din Transilvania (1770—1830)*; L. Báthory, *Desființarea iobăgiei în comuna Gîrbou (județul Sălaj)*; V. Șchiopu, *Situația țăranimii din județul Bihor și lupta ei pentru pămînt în a doua jumătate a anului 1720*. Un grup de studii și note este închinat marii răscoale țăărănești din Transilvania anului 1784 și urmărilor ei: Gh. Duzinchevici, *Date și interpretări noi relative la răscoala țăărănească din anul 1784*; I. Bozac, *Un epilog al răscoalei lui Horea, după un raport din februarie 1785*; A. Răduțiu, *Un decret al lui Iosif al II-lea privind slujba iobăgească, tipărit în limba română (1785)*.

Nu puteau lipsi dintr-un volum omagîind pe arhivistul Ștefan Meteș contribuții din domeniul arhivisticii. Într-adevăr volumul înmănușează atît studii de istorie a arhivelor ori de științe auxiliare, cît și binevenite prezentări ale unor fonduri de arhivă, debateri pe teme de terminologie și practică arhivistică ori de aplicare a unor cuceriri ale științei contemporane (de ex. informatica) în munca arhivistă.

Indici multipli (de persoane, localități și materii) vin să faciliteze consultarea bogatului material cuprins în volumul, care, sîntem convingși, se va impune curînd atenției cercurilor de specialitate.

Costin Feneșan

ANA DOBJANSCHI, VICTOR SIMION, *Artă în epoca lui Vasile Lupu*, Edit. Meridiane, București, 1979, 111 p., 60 il. color, 40 il. alb negru și 40 desene.

Personaj istoric de excepție, domnitorul Vasile Lupu (1634—1653) a atras atenția nu numai istoricilor, dar și istoricilor de artă. Mărturia concretă a acestui interes o reprezintă lucrarea cu titlul de mai sus realizată, sub auspiciile Editurii Meridiane, de Ana Dobjanschi și Victor Simion, asupra căreia dorim să ne oprim pe scurt în cele ce urmează.

Așa cum se arată în prezentarea editorială a volumului, acesta „însușește (în partea de comentariu științific — n.n.) principalele date privind viața politică, istorică, religioasă, culturală și artistică din timpul domniei lui Vasile Lupu. S-a urmărit nu o simplă trecere în revistă a creației artistice din acea vreme, ci o descifrare a cauzelor care o fundamentează, o tălmăcire a sensului și semnificațiilor particulare ale actului artistic”.

Consecvenți acestui principiu, autorii consacră primele trei capitole unor probleme legate de personalitatea lui Vasile Lupu, de influența bizantină în cultura românească, ca și de izvoarele umanismului în Moldova.

Dar viața și activitatea complexă a domnitorului Moldovei nu pot fi înțelese dacă nu le raportăm la contextul social-economic al epocii respective — prima jumătate a secolului al XVII-lea. Documentele păstrate pînă azi, precum și alte mărturii de epocă, evidențiază faptul că în această perioadă, producția bunurilor materiale a fost concentrată îndeosebi în sectorul agricol, sector ce înregistrează acum o evoluție ascendentă și unde asistăm și la introducerea și acclimatizarea unor plante noi.

Mesteșugurile sporesc acum ca specializare, iar o parte din practicanții acestora (atît cei munteni, cît și cei moldoveni) evoluează către organizarea în breaslă, cu ierarhizările corespunzătoare. În ceea ce privește comerțul, cel intern s-a concentrat cu deosebire în jurul orașelor sau al satelor din jurul acestora¹.

Apare așadar îndreptățită, în acest context, aprecierea lui Miron Costin, utilizată în excursul lor teoretic și de către cei doi autori: „Că de au fost cîndva vremi fericite acestor părți de lume, atuncea au fost...”.

Trebuie adăugat aici și faptul că această situație de avînt economic și stabilitate politică a fost facilitată și de un context internațional favorabil, caracterizat prin an-

¹ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, ed. a 2-a, Edit. Albatros, București, 1975, p. 413.

grenarea majorității statelor din Europa apuseană și cea centrală în războiul de treizeci de ani, și implicarea Imperiului otoman într-un istovitor conflict militar cu Persia. Paradoxal, această atmosferă relativ pașnică a fost întreruptă tocmai de domnul moldovean, care, prin tentativele sale de a-și instala fiul pe tronul Țării Românești, a creat o stare de tensiune conflictuală în raporturile cu domnul vecin, Matei Basarab.

Acesta este deci fundalul social-economic și politic în care au fost create operele artistice specifice perioadei lui V. Lupu.

Apreciind importanța deosebită pe care cultura, în ansamblul fenomenelor pe care le înglobează, a jucat-o în contextul epocii, marcând fiind de începuturile umanismului în Moldova, autorii dedică un întreg capitol acestor probleme, evidențiind noua dimensiune spirituală a omului secolului al XVII-lea. Argumentele aduse îi determină pe autori să susțină că prin realizările și aportul adus în cultura și arta românească, se poate vorbi de o „epocă a lui Vasile Lupu”.

Partea cea mai întinsă și mai importantă a lucrării o reprezintă, desigur, analiza creației artistice a epocii vasilene. Sint evidențiate pe rând, de pe poziția istoricului de artă contemporan, particularitățile stilistice, plastice, iconografice ale celor mai reprezentative realizări artistice aparținând arhitecturii, picturii în frescă și tempera, miniaturii și ilustrației de carte, broderiilor și costumelor, sculpturii și argintăriei etc. Corespunzător noilor prefaceri și înnoiri produse în „establishmentul” economic și cultural al epocii, A. Dobjanschi și V. Simion urmăresc elementele de nou și progres care apar în principalele domenii de manifestare ale artei din această perioadă. Autorii stabilesc tipologii, descifrează interferențe cu alte arii de cultură, evidențiază particularități de stil, de școală sau de atelier, nominalizând un număr important de meșteri creatori. Deosebit de important ni se pare și faptul că autorii nu au o viziune îngustă asupra fenomenului artistic moldovenesc, nu îl văd ca pe o entitate izolată,

ci îl raportează în permanență la întreaga arie de cultură și civilizație românească din spațiul carpatin, având deci în vedere și relațiile cu arta din Țara Românească și Transilvania.

Spațiul restrins al unei prezentări nu ne îngăduie analiza tuturor concluziilor pertinente și originale expuse în carte. Menționăm totuși că se reliefează cu pregnanță noile trăsături care caracterizează monumentele reprezentative ale acestei epoci (în special cele religioase), iar în analiza picturii se subliniază noua viziune artistică caracteristică acestei epoci, specific căreia îi este, printre altele, creșterea ponderii omului în spațiul pictural, detașarea acestuia de cadrul plastic în care este amplasat, sporirea individualității sale.

Elementele teoretice și cele grafice furnizate de cei doi cercetători în monografie îi conduc, în chip logic și necesar, la concluzia — justă, după opinia noastră — potrivit căreia „Epoca lui Vasile Lupu... deschide o nouă și lungă perioadă în viața spirituală și artistică a Moldovei, constituind primul pas pe care societatea medievală moldovenească îl face spre epoca modernă”.

Pe lângă demersul teoretic conținut, lucrarea capătă și caracterul unui util instrument de lucru, datorat includerii la finele volumului a unui „Inventar al monumentelor ridicate, refăcute sau reparate de către Vasile Lupu”.

Prin competența tratării, stilul accesibil și ilustrația abundentă, realizată în excelente condiții grafice, studiul Anei Dobjanschi și al lui Victor Simion oferă cititorului o imagine substanțial înnoită despre Vasile Lupu și despre epoca artistică pe care el o patronează.

Un cuvânt de laudă Editurii Meridiane pentru condițiile grafice de excepție oferite acestei apariții, ce constituie indiscutabil una din reușitele seriei „Comori de artă în România”.

Nicolae N. Rădulescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

MILAN VANKU, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei, 1920—1938*, Edit. politică, București, 1979, cu o prefață de Viorica Moisuc. Traducere. Carmen Moldoveanu 260 p.

Milan Vanku, cunoscutul istoric iugoslav, specialist în relațiile internaționale și în politica externă a Iugoslaviei secolului al

XX-lea, a elaborat o nouă ¹ lucrare despre istoria Micii Înțelegeri. Viziunea sa despre organizația antirevizionistă, central-europeană s-a lărgit prin descoperirea a noi și noi documente. Utilizând, în mare măsură, așa cum arată dr. Viorica Moisuc în succinta, dar atotcuprinzătoarea sa prefață, surse

¹ În 1969, a publicat la Belgrad, *Mala Antantă*.

documentare iugoslave de prim rang, memoriile, ca și o remarcabilă literatură istorică de specialitate, el a izbutit să înfățișeze cu efectivă competență, complexa activitate a acestei organizații. Autorul a ajuns astfel la multe și deosebit de importante concluzii similare cu cele ale istoricilor români, care s-au ocupat atât de istoria Micii Înțelegeri, cât și de cea a perioadei interbelice.

Cu atât mai meritorie este deci inițiativa Editurii politice de a publica traducerea monografiei lui Milan Vanku, cu cât atât specialiștii, cât și cercurile largi de cititori, interesați în cunoașterea istoriei acestei frământate epoci, își pot îmbogăți, în mod evident, informațiile, luând contact nemijlocit cu documente iugoslave de primă importanță. De asemenea, ei pot constata, odată mai mult, că tradiționala prietenie dintre poporul român și popoarele Iugoslaviei, lupta lor de veacuri pentru libertate și independență națională capătă noi dimensiuni în secolul al XX-lea; că atât lupta pentru desăvârșirea unității lor naționale și statale, cât și cea pentru recunoașterea pe plan internațional a operei patriotice, săvârșite de popoarele lor, impunea celor două state prietene luarea unor măsuri realiste, destinate să contribuie la consolidarea păcii și securității, la apărarea înaltelor principii de drept internațional înscrise în Pactul Societății Națiunilor. Astfel, arată Milan Vanku, România, Iugoslavia³ și Cehoslovacia au fundat Mica Înțelegere în împrejurări internaționale, vădind, îndeosebi, carențe ale securității europene. Întreaga activitate a acestei organizații defensive și antirevizioniste, subliniază autorul, ilustrează pe deplin rolul internațional, contribuția creatoare a acestor state mici la apărarea păcii și securității. Susținătoare hotărâte ale statutului Societății Națiunilor, cele trei state militau pentru punerea în vigoare a normelor internaționale, bazate pe forța dreptului, pentru principiile destinate să elimine violența și amenințarea cu violența din relațiile interstatale. În acest sens, afirmă autorul, Mica Înțelegere „a constituit un factor de ordine și de stabilitate în Europa Centrală și în Balcani; după 1933, în condițiile creșterii pericolului fascist și nazist, activitatea politică și diplomatică a Micii Înțelegeri a avut un pregnant caracter antifascist și antinazist; nu a avut niciodată un caracter de bloc, a fost o organizație deschisă participării oricărui stat care îi împărtășea programul și orientarea politică” (p. 87).

Economia lucrării vedește un efectiv echilibrul, fiecare capitol incluzând un număr de pagini corespunzător fondului.

³ Până în 1929, numele statului este Regatul sârbilor, croaților și slovenilor.

Împărțită în trei mari capitole, care se succed în ordine cronologică, cartea conține atât principalele evenimente ale istoriei Micii Înțelegeri, cât și amănunțele caracteristice, care marchează îndeosebi, poziția Iugoslaviei.

De asemenea, autorul analizează, cu deosebit simț critic, activitatea Micii Înțelegeri, oprindu-se mai ales asupra acelor fapte, asupra acelor documente, care ilustrează pe deplin concepțiile și direcțiile de activitate ale acestei organizații. Astfel, în partea consacrată anilor 1920—1929, Milan Vanku stăruie asupra permanenței dorințe a Micii Înțelegeri de a coopera cu statele Europei Centrale sprijinind, de pildă, activitatea Societății Națiunilor și a altor foruri pentru refacerea Austriei; sau susținând la forul de la Geneva cererea Ungariei pentru obținerea unui împrumut; sau luând hotărârea de a sista primirea despăgubirilor de război din partea Ungariei, pentru ca acest stat să-și poată reface mai rapid economia (p. 39).

De asemenea, un deosebit interes oferă paragraful consacrat încercării de a fonda un „Locarno-balcanic” (p. 44—45), paragraf ce prefigurează crearea, în 1934, a Înțelegerii balcanice, paragraf ce vedește preocuparea permanentă a poporului iugoslav pentru salvagardarea păcii și a securității.

Concomitent, autorul urmărește, de aceea, cu deosebită grijă, scoaterea la iveală a acelor elemente, care încă în decada 1920—1930, începuseră să dea contur agresivității în creștere a cercurilor revizioniste, cercuri ce urmăreau să distrugă ordinea politică, juridică și teritorială a Europei postbelice. Caracteristice în acest sens sînt paragrafe ca: un nou val al campaniei pentru Anschluss (p. 47—50) sau Afacerea mitralierelor (p. 50—53).

O mare parte a lucrării este consacrată activității Micii Înțelegeri pentru apărarea securității regionale, vădind însă cu prisosință faptul că cele trei țări, luptând pentru apărarea propriului lor teritoriu național, luptau, concomitent, și pentru menținerea păcii și securității europene. Elocvente în această ordine sînt paginile consacrate Pactului de organizare a Micii Înțelegeri, din 16 februarie 1933, pact care a fost semnat în împrejurările instaurării nazismului în Germania și al ascensiunii fascismului, în genere. Autorul subliniază că acest pact a fost prezentat spre ratificare Skupștinei populare, la 1 martie 1933, fiind apreciat ca un important instrument pentru menținerea și organizarea păcii generale” (p. 84). Se marca astfel, odată mai mult, susține autorul, angajarea plenară a celor trei state în lupta pentru apărarea înaltelor principii de drept internațional, înscrise în Pactul Societății Națiunilor; în lupta pentru a opri ingerințele marilor puteri în treburile interne ale altor state; în lupta pentru a stăvili forța sau amenințarea cu

forța. Ilustrativ în acest sens este paragraful consacrat poziției ferme luate de statele Micii Înțelegerii împotriva Pactului cvadripartit, pact care tindea să elimine micile state de pe arena politică internațională, să pună Europa sub obediența celor patru mari puteri: Franța, Anglia, Germania, Italia și să reînvie anacronicul Concert european (p. 87–91). Prefigurare a capitulardului Acord de la München, din septembrie 1938, pactul cvadripartit a constituit și o expresie deosebit de semnificativă a politicii conciliatoriste a celor două mari puteri occidentale față de statele fasciste, politică condamnată de autor cu toată vigoarea.

Analizând cu obiectivitate și simț critic etapa dramatică a anilor 1933–1938, Milan Vanku scoate în evidență întreaga politică externă a Iugoslaviei, care a fost, în genere, un factor de echilibru în Europa Centrală, un partener activ în lupta Micii Înțelegeri pentru păstrarea păcii și securității. Dar tocmai această obiectivitate îl obligă pe Vanku să expună în adevărata sa înfățișare politica promovată de guvernul Stojadinović, care, așa cum se știe, a dat lovituri serioase Micii Înțelegeri. În acest context, autorul arată că în timp ce Nicolae Titulescu lupta la Societatea Națiunilor pentru sancționarea Germaniei naziste, care la 7 martie 1936, invadase zona demilitarizată a Rinului, Milan Stojadinović se detașa public și cu vădită ostentație de această constructivă poziție a Micii Înțelegeri (p. 149–150). El mai arată, citind chiar din memoriile lui Stojadinović, că acesta s-a hotărât să dea o altă orientare politicii externe a Iugoslaviei trecind la „o înțelegere directă cu puternicul dușman, care se găsea la granițele noastre de vest” (p. 156). Astfel, se poate explica pe deplin, arată autorul, poziția ambiguă a lui Milan Stojadinović în timpul crizei cehoslovace; astfel se înțelege de ce el a răspuns negativ sau șovăielnic cererilor repetate ale României de a ajuta efectiv Cehoslovacia. Astfel se poate aprecia pe deplin, subliniază Vanku, poziția luată în 1942, de Eduard Beneș, care a afirmat că „numai România ne-a rămas credincioasă până la capăt” (p. 247). Condamnând poziția lui Stojadinović, autorul relevă, concomitent, marile mișcări de masă antifasciste din țara sa, protestele vehemente ale forțelor progresiste, democratice și patriotice din Iugoslavia împotriva politicii propriului guvern, împotriva catastrofalului acord de la München.

Atunci, ca și în anii grei ai celui de-al doilea război mondial, poporul român și popoarele iugoslave s-au găsit alături în lupta antifascistă, în lupta contra cotropitorilor naziști. Ieri, ca și astăzi, relațiile de prietenie dintre cele două state au constituit și constituie o vie realitate istorică. În acest context

prezentul se lărgesc și capătă noi dimensiuni, atât în lumina trecutului apropiat, cât și a celui mai îndepărtat. În această ordine de idei, lucrarea lui Milan Vanku, care prezintă atât de interesante pagini din istoria contemporană a relațiilor interstatale din centrul și sud-estul Europei, constituie și o contribuție solidă la istoria tradiționalei prietenii dintre poporul român și popoarele iugoslave.

Eliza Campus

*** *Documenta bohemica bellum tricennale illustrantia*, t. VI. *Der grosse Kampf um die Vormacht in Europa, 1635–1643*. Academia. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha, 1978, 533 p. + 20 reproduceri

Volumul VI, penultimul din această colecție închinată Războiului de 30 ani, cuprinde evenimentele politice și militare, începând cu pacea de la Praga (1635) și până la lupta de la Rocroi (1643). Intrarea Franței în coaliția antihabsburgică și încă în fruntea acestei opoziții – fapt consemnat în documentele vol. V – a avut darul, pe de o parte, să lărgescă cadrul geografic al acestei conflagrații, iar, pe de altă, să accelereze încetinirea acțiunilor militare. Acest din urmă fenomen a avut o consecință dintre cele mai dezastruoase pentru populația din Europa Centrală: în măsura în care se diminuează puterea de luptă a părților beligerante, în aceeași măsură sporește caracterul de jaf și pustire. Dar, nu numai atât. De îndată ce situația militară se ameliorează, chiar și numai aparent, Țările de Jos, care, inițial, finanțau acțiunile antihabsburgice, încep să se retrănșeze pe planul al doilea.

În 1635, Saxonia încheie pace separată și exemplul ei ispășește și pe alții. Fiul lui Friedrich Palatinul trece, în cele din urmă, în tabăra Habsburgilor și odată cu el și emigranții cehi, care cer amnistie prin intermediul prințului elector. Secătuirea economică a țărilor cehice (Cehia și Moravia) din ultimul an al domniei lui Ferdinand al II-lea provoacă tulburări și răsmărițe printre țărani. Se menționează puternica răscoală a lobagilor din Holiče (Moravia).

După moartea lui Ferdinand II (1637), urmează fiul său Ferdinand al III-lea care, în acțiunea de recatolicizare, recurge la mijloace mai prudente decât tatăl său. Nu mult după aceea, în 1639–1640, trupele suedeze, de sub comanda generalului Johan Gustavsson Banér, însoțite și de un grup de emigranți cehi, se urnesc spre inima Boemiei și încearcă să ocupe Praga, însă nu izbu-

tesc. Cu acest prilej, generalul suedez lansează o proclamație către populația Pragăi, în care se înfățișează ca un eliberator. Însă, această declarație solemnă e în contradicție flagrantă cu jafurile nestăpinite ale trupelor suedeze. Cehia, cu excepția orașului Praga, rămâne în mâinile suedezilor, care mai ocupaseră și o parte din Silezia, pînă în primăvara anului 1640.

Cu doi ani mai înainte, au loc la Hamburg tratative, în timpul cărora suedezii, iar nu Franța, care se afla în fruntea coaliției, cer revenirea la *statu quo* — în toate privințele — din 1618. Negocierile continuă și în 1640—1641 la Regensburg, unde se dezbate probleme care nu erau pe placul tuturor. Astfel, se cerea amnistie pentru dezertori, libertate politică pentru principii germani ș.a., în schimbul cedării Europei Centrale Habsburgilor. Imperialii erau dispuși să se revină la situația de după 1627, însă cu excluderea așa-ziselor „teritorii ereditare”.

În 1641, moare Baner și în locul lui e numit Lennart Torstensson care, în primăvara anului următor, pătrunde în Moravia și construiește o bază de rezistență la Olomouc (Olmütz). Generalul suedez nu avea interes să ocupe toată Moravia și neputîndu-se apropia nici de Praga și nici de Viena se retrage peste iarnă în Saxonia. Însă, în primăvara anului 1643 se reîntoarce la Olomouc, asediat de imperiali. Aflat în Moravia, Torstensson intră în contact cu grupurile de rezistență ale valașilor. O serie de regeste menționează rezistența acestor vajnici luptători pentru libertate, care încă din anii '30 creau dificultăți Habsburgilor. În momentul cînd generalul suedez luase legătura cu un nou adversar al Habsburgilor — principele George Rákóczy din Transilvania, este rechemat în zona baltică, unde se formase o amenințătoare coaliție, alcătuită din imperiali, Polonia și Danemarca.

Retragerea trupelor suedeze din Moravia e folosită de Habsburgi spre a lichida războaiele valașilor. În februarie 1644, imperialii atacă, sub conducerea generalului Buchheim, centrul valaș din regiunea Moraviei de sud-est, Vsetín, apărut de valași, împreună cu o mîna de muschetari suedezi și slovaci. Luptele se soldează cu înfrîngerea și risipirea răsculaților. 200 de valași sînt torturați și uciși, alte cîteva sute fug peste munții de graniță în Slovacia. În afară de lupta pentru supremația politică și militară în Europa, elementul cu totul nou din această perioadă este, fără îndoială, participarea activă a valașilor la luptele antihabsburgice.

Teama de mizeria economică, ca și de noile tulburări în perspectivă, conving părțile beligerante să înceapă tratative în vederea lichidării conflictului. Pornindu-se de la negocierile din 1641, de la Regensburg, s-a

ajuns după trei ani (1644) la începerea unor tratative de pace în orașele westfalice, Münster și Osnabrück. Mijlocitorii acestor negocieri au fost venețienii și curia papală, ceea ce nu era deloc un semn de bun augur pentru emigrația cehă. În adevăr, exilul cehi din cele două tabere — suedeză și spaniolă — se agită zadarnic printre adversitățile beligeranților și speranțele lor lipsite de perspectivă. Comenius conta mai ales pe suedezii. De aceea, trimite pe ginerele său, J. Figal, în Suedia pentru a sonda și obține promisiuni certe. Oxenstierna îl asigură că emigrația cehă nu va fi uitată și că suedezii nu vor semna pacea, dacă nu se ajunge la *statu quo* din 1618. O astfel de condiție a fost inclusă și în proiectul tratatului de pace suedezo-francez din iunie 1645. Ferdinand al III-lea era dispus să accepte o revenire la situația din 1630, pentru problemele politice și 1627, pentru cele religioase.

Oamenii politici din Țările de Jos, pentru care o Franță puternică era mai primejdioasă decît Spania, încetaseră să mai aibă legături cu Suedia și, în consecință, nu se mai interesau de problema cehă. La fel, se împotmolise și acțiunea emigrației din Saxonia. Aceasta din urmă înaintase un memoriu la masa tratativelor din Westfalia, care a rămas însă fără urmări. În 1646, ambasadorul imperial, Trauttmansdorf îl respinge de plano. În aceste condiții, nici Suedia nu-și mai formulează cu fermitate condițiile de pace. Se desfășura și acolo lupta pentru putere între partizanii lui Oxenstierna și tabăra curtenilor care, sub influența Franței, simpatiza cu acțiunea Cristinei. Lupta pentru supremație în Europa grefată de Războiul de 30 de ani e îndelungată și nehotărîtă. De fiecare dată, intervin pe parcurs noi situații și evenimente care crează obstacole și răstoarnă aparentele succese ale unora sau altora dintre beligeranți.

Materialul documentar, care se dă publicității sub formă de regeste, provine din mai multe fonduri de arhivă, în special arhive de familie din Cehia și Moravia. E vorba de o bogată corespondență, note informative și rapoarte cu caracter militar, aparținînd unor personalități din clasa dominantă cu sarcini de mare răspundere în cadrele armatei: Gallas, Piccolomini, Colloredo, Schwarzenberg, Lobkovic, Černin, Slavata ș.a. Ele se referă la mișcări de trupe în Europa Centrală, dar și de aiurea, Franța sau Țările de Jos. Interesante sînt informațiile privitoare la relațiile politice, negocierile de pace, proviant, soarta unor solii, desfășurarea atît de inegală a războiului, cooperarea dintre „Hauptarmee” și principii electori de Brandenburg,

Saxonia și Bavaria. Importante sînt știrile în legătură cu desfășurarea luptelor de la Chemnitz (1643), ca și momentele dificile în care se găsea împăratul în fața planurilor de război ale suedezilor sau față de nenumăratele probleme legate de situația trupelor imperiale.

Volumul cuprinde 1521 de regește de porții inegale, însă sugestive și pregnante. O substanțială „Introducere” însoțește aceste materiale, semnată de Bohumil Badura. Lucrarea a fost elaborată de un colectiv de 23 de specialiști, dintre care cîțiva cunoscuți prin lucrări din domeniul istoriei universale. La urmă, un indice onomastic, bine întocmit.

După publicarea a cinci tomuri de materiale documentare și inițial o monografie introductivă asupra problematicei Războiului de 30 ani, semnată de Josef Polišenský, sintem îndrituiți să așteptăm cu interes ultimul volum cu concluziile de rigoare asupra celor trei decenii de lupte pustiitoare, care n-au oferit niciuneia din părți un vădit câștig de cauză.

Tr. Ionescu-Nișcov

GIUSEPPE TRAMAROLLO, *Un pensiero per l'azione*, Cremona. 1977, 173 p.

Cercetător de consistentă coerență al mișcării democratice republicane și europeiste italiene, promotor de dezbateri penetrante în jurul personajelor care au ilustrat-o, profesorul Giuseppe Tramarollo, el însuși un militant fervent pentru o Europă fratern asociată în libertate, grupează în volumul al cărui titlu sugestiv i l-a inspirat cea mai cuprinzătoare deviză mazziniană, unsprezece studii stimulate de meditația operantă a ilustrului european, Giuseppe Mazzini, examinînd destinul uman în elementele anecdotice și forța de iradiere a acțiunii, principalele reconstrucții biografice, istoriografice și politologice, incidentele literare italiene și neitaliene, vocația și normele activității sale jurnalistice, statura moral-politică a omului de stat, extensiunea profundă a doctrinei sale între poli conceptuali naționalitate-umanitate, ideologia economică și socială, polemicile ireductibile în care s-a angajat, ansamblul concepțiilor pedagogice și opera educativă, tezele în materie de religie, mitul fundamental al celei de-a treia Rome.

Diminuat, alterat sau mitizat în multe din interpretările date substanței mesajului său ardent și complex, valabil, în determinate limite și sensuri, în principii și finalități fundamentale, Mazzini continuă să rămînă obiect de studii aplicate într-o încercare

onest și exigent articulată de a-i restitui adevăratele dimensiuni italiene, europene, mondiale.

Identificate momente-cheie ale unui curriculum înnobilit de o constantă tensiune în care ideea a constituit aliment și premisă pentru act — revelația juvenilă a datoriei de a se angaja în bătălia pentru libertatea patriei, crearea „Tinerei Italii” pentru fondarea unei republici italiene unitare, independente, a „Tinerei Europe” pentru emanciparea tuturor naționalităților oprite și constituirea Statelor Unite ale continentului, exilul elvețian și britanic din care a dirijat propaganda și tentativele insurecționale în Peninsula italică, inițierea Asociației Naționale Italiene, iar după proclamarea Republicii Romane, a Comitetului Democratic European, proiectarea și organizarea, în timpul nollor peregrinări a altor secțiuni revoluționare, inaugurarea Alianței Republicane Universale — se marchează și se definesc pregnant mutații politice, economice, sociale de amploare între ai căror vizionari sau protagoniști, Mazzini s-a distins exemplar: între acestea, de considerabile semnificații și consecințe, înfringerea pretinsului fundament al legitimismului de către principiul naționalității, dar și altele, intuite analog, de gestație dificilă și lentă care se incorporează instituțional în zilele noastre.

Biografiile personajului sînt supuse unei confruntări din care se detașează preferința autorului pentru narațiunea proprie inițiată de Mazzini tardiv și continuată de Saffi; o substanțială critică bibliografică, de la Salvemini, Gobetti și Gramsci, la recente sinteze monografice revelă merite incontestabile în cîmpul studiilor mazziniene, dar și evidente insuficiențe de lectură sau distorsiuni¹.

Un îndreptățit loc privilegiat ocupă în volum esul consacrat jurnalismului, o activitate esențială pentru Mazzini căreia agitatorul i s-a dedicat fără intermitențe, de la primul articol² din *Indicatore genovese* (1828),

¹ Relevantă în special, pe lângă operele citate, ale lui Luigi Salvatorelli, Terenzio Grandi, Guglielmo Macchia, Emilia Morelli, Franco Della Peruta, Giuseppe Galasso, Rosario Romeo, Giovanni Spadolini, Leo Valiani, Dell'Isola-Bourgin, De Rougemont, devotata revenire la Mazzini a unor cercetători ca A. M. Ghisalberti, A. Galante Garrone, A. Tamborra ș.a., ca și remarcabila operă de investigație întreprinsă în congrese și convenii de studii, reunită în volume ca *Mazzini e il mazzinianesimo*, Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano (Genova, 24—28 sett. 1972), Roma, 1974, *Mazzini nel mondo in Il Veltro* 4—6, 1973; *Mazzini e i repubblicani italiani*, Torino, 1976,

până la ultimul, publicat trei zile înaintea morții în *Roma del popolo*, în cele 23 de perioade fondate, conduse sau animate de el, ca și în numeroasele, italiene și străine, la care a colaborat: activitate exemplară în istoria presei democratice, apreciată de autor, a celui mai mare ziarist italian, iar de cel ce o prestase în gazete cu un rol determinant în istoria constituirii Italiei ca *Italia e Popolo*, *Italia del Popolo*, *Pensiero ed azione*, *Popolo d'Italia*, *Unità sau Dove* — fiecare cu programul sintetizat în titlu — misiune sacră aspirând la educarea generațiilor.

Omul de stat modern e definit în ipostaza și experiența lui politică, guvernamentală și constituțională, de triumvir al Republicii Romane, expresie demnă a revoluției popoarelor și triumf al democratismului autentic, încorporarea embrionară a statului de drept — model de formațiune națională suverană deplin armonizabilă cu celelalte, la fel de libere, într-o alianță europeană.

Conceptele de națiune și Europa, de unitate națională și concordie europeană, sînt examinate în istoria lor așa cum ea a fost trasată de Federico Chabod (*L'idea di nazione și Storia dell'idea d'Europa*), în textele în care s-a fundamentat antiteza și concilierea lor, ca și în diversele forme instituționale în care s-a conturat tendința de asociere, distingîndu-se trei etape în gîndirea mazziniană asupra Europei. Exaltată ca ligă de popoare, ideea de Europa nu este încă, în pactul de la Berna din 1834, subscris de inițiatorii italieni, germani și polonezi, traducerea unui proiect instituțional bine determinat: idealul *Tineret Europe* este substanțial umanitar, reprezentînd o înfrățire liberă într-un crez comun a popoarelor regenerate în entități naționale unitare, distincte, caracterizate prin conștiința unei misiuni proprii. Mazzini depășește ulterior umanitarismul generic inițial pentru a articula doctrina sa europeistă în sensul organizării conciliului de națiuni liber asociate (1848), al constituirii partidului european al acțiunii (1858) sau al alianței republicane universale (1867), acceptarea adeziunii la ultima fiind condițională de afirmarea explicită a idealului Statelor Unite ale Europei. Tendința noii epoci desprinsă în formulările din această a doua fază a europeismului mazzinian, este aceea a unei asocieri intime, democratice, a statelor constituite fiecare conform vocației naționale, alianță de popoare al căror standard nu mai reprezintă interese de clasă privilegiate sau dinastice: „Națiunile vor fi surori. Libere și independente în alegerea modurilor de a ajunge scopul comun și a organizării forțelor lor pentru tot ceea ce se referă la viața internă, se vor uni într-un crez, într-un pact, pentru tot ceea ce privește viața internațională”. Europa popoarelor este concepută ca asociație

neîmpusă, unitate ideală cimentată de recunoașterea unui cod de principii valabil pentru toți, expresie consimțită a vieții externe, a vieții de relație a națiunilor. Inaugurarea unei asemenea Europe succedînd celei monarhice, implica refacerea hărții continentului pe alte criterii decît cele care prezidaseră împărțirile arbitrare operate prin tratatele de la Viena. Antiteza între Europa caselor domnitoare și Europa națiunilor, care trebuia să-i ia locul, era sugestiv enunțată de Mazzini în deviza operantă: „Sfînta Alianță a popoarelor contra Sfîntei Alianțe a regilor”. *Tînăra Europă* (1834), *Liga internațională a popoarelor* (1847), *Comitetul Democrat European* (1850) în care au fost reprezentați și românii prin Dimitrie Brătianu, *Alianța republicană universală* au fost expresii succesive ale aceleiași viziuni europene bazate pe triumful principiului naționalității, pe respingerea oricărui tratat impus prin cucerire, artificiu, abuz, pe „reorganizarea colectivă corespunzătoare aspirațiilor, vocațiilor popoarelor, și liber consimțită de ele”, expresii nu ale unui organism supranațional abolind suveranitatea națiunilor libere, egale, asociate, ci ale unei familii internaționale chemate să o consolideze, să o apere contra posibilelor uzurpări ale violenței. Entitățile naționale definitiv constituite se puteau asocia în confederații libere, obstacole eficiente în calea agresiunii: leitmotiv al viziunii sale de politică externă, acesta reprezintă termenul ultim al gîndirii europeiste a lui Mazzini.

Obiectiv realizabil în 1870, precum crede autorul, în condițiile unor raporturi de forță luate în considerare cu spirit realist de cel ce o elaborase, linia politică indicată de Mazzini Italiei, a fost ignorată de ea pentru veleitățile de expansionism balcanic. Congresul naționalităților oprite din Imperiul habsburgic (Roma, 8—10 aprilie 1918) care revendică o inspirație mazziniană nu a putut opera o modificare în politica externă italiană care, sub fascism, s-a manifestat în direcție diametral opusă orientării preconizate de Mazzini, axîndu-se pe ostilitatea față de Iugoslavia și pe revizuirea frontierelor sud-est europene stabilite prin sistemul tratatelor de la Versailles.

Reparcînd rezumativ fazele gîndirii europene a lui Mazzini, autorul observă cum în prima, concilierea între națiune și comunitate europeană, irealizabilă în europeismul meternichian și în naționalismul bismarkian care negau primul, respectiv ultimul termen, e descoperită de Mazzini în conceptul de misiune specială pe care o revendică pentru toate popoarele spre a le netezi calea spre resurrecție prin revelarea conștiinței ei, ocrotind simultan atît drepturile lor, cît și pe acelea ale entității mai vaste, Europa, asociație echivalentă cu însăși constituirea naționalității

ților libere, iar nu schemă instituțională suprastatală rezultantă a unui proces de integrare. Nici în cea de-a doua fază, posteroară primăverii popoarelor din 1848–1849, Mazzini nu concepe instituirea unei puteri superioare naționalităților și mișcărilor revoluționare democratice reprezentate paritar în Comitetul Democrat European, operînd o distincție netă între guverne naționale și congres al popoarelor, după cum nici în ultima, în care configurează un fel de sistem de „echilibru democratic” între state naționale mai mari și confederații de naționalități mici și mijlocii, nu recunoaște o autoritate supranațională.

În grandioasele mutații postbelice, în ansamblul cărora problema națională a devenit mondială, autorul preconizează susținerea de către Italia a noilor naționalități din țările decolonizate, în care identifică o orientare valabilă, în același spirit mazzinian care a intuit cu extraordinară clarviziune și necesitatea imperioasă, atât de actuală, a unei noi ordini mondiale economice în care binefacerile progresului să nu rămână apanajul privilegiatilor.

Lucrarea abordează apoi problematica economică și socială mazziniană, controversa lui Mazzini cu Saint Simon, Fourier, Louis Blanc, Pierre Leroux, Robert Owen, Marx și Internaționala I, precum și cu individualis-

mul anarhic al lui Proudhon și Bakunin. Pătrunzînd în profunzime doctrina și opera pedagogică a lui Mazzini, cercetarea evidențiază rolul său de precursor în conceptul de învățămînt etatizat uniform, gratuit, obligatoriu, și în acelea de unitate programatică a învățămîntului, de educație permanentă, de învățămînt profesional de bază nespecializat, subliniind înțelegerea educației ca formație completă, implicit deci și politică-socială, extinsă nediscriminat la întreaga viață, de către acela care situa educabilitatea printre caracteristicile esențiale ale persoanei umane, împreună cu libertatea etico-filosofică, socialitatea și vocația de progres.

Volumul se încheie după examinarea scrierilor capitale în care s-a reflectat meditația religioasă a lui Mazzini, în special în aspectele ei reformatoare, cu interpretarea conceptului de „a treia Romă”, în evoluția lui pluridecennială și în cadrul unei istorii a mitului Romei în Italia preunitară, a ponderei *romanității* în nașterea unitarismului mazzinian, a semnificației prezenței italiene în Roma ca și a conținutului ideal al numelui de Roma ca simbol al afirmării principiului naționalității, fundament al asocierii internaționale a democrației, teren de promovare a unei noi concepții sociale.

Ștefan Delureanu

INDEX ALFABETIC

ANUL XXXII, 1979

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

** Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român — eveniment de primordiale însemnătate în istoria patriei	11	2031
** Omagiu Președintelui Nicolae Ceaușescu	1	5
BERINDEI, DAN, Legături și convergențe istorice româno-franceze	3	405
BOZGA, VASILE, Agricultura României socialiste	5	805
BOZGA, VASILE, România socialistă pe spirala dezvoltării industriale	11	
BULEI, ION, Cultura socialistă — o componentă esențială a procesului edificării conștiinței a socialismului în țara noastră	11	2077
IONIȚĂ, GH. I., Probleme actuale ale creșterii rolului conducător al Partidului Comunist în societatea noastră	11	
MATICHEȘCU, OLIMPIU, Tovarășa Elena Ceaușescu — eminentă personalitate a vieții noastre politice și științifice	1	11
OLTEANU, CONSTANTIN, Mutații calitative intervenite în dezvoltarea puterii armate în perioada de după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român	12	2241
ROMAN, LOUIS, Influența materialismului dialectic și istoric asupra operei lui Ioan Bogdan	12	2303
SURPAT, GHEORGHE, Programul ridicării României pe o treaptă superioară a dezvoltării sale economice și sociale	10	1823
SURPAT, GHEORGHE, Partidul — promotorul dezvoltării democrației socialiste în procesul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate în România	12	2221
TABIȘALIEV, S. (U.R.S.S.) Știința istorică în R.S.S. Kirghiză	2	277

Istorie contemporană

BADEA, MARIN, Forțele progresiste și democratice ale naționalităților con- locuitoare, în frunte cu comuniștii, parte componentă a luptei poporului român pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a țării (1933—1940)	9	1649
BAICU, ION ȘT., Muncitorimea din Valea Pahovei împotriva dictaturii anto- nesciene	8	1547
BOLINTINEANU, ALEXANDRU, Independența și suveranitatea națională — coordonate majore actuale ale politicii Partidului Comunist Român	8	1515
CAMPUS, ELIZA, Preludii ale actului istoric de la 23 August 1944.	8	1433
CĂZĂNIȘTEANU, CONSTANTIN, Tehnica de luptă aflată în dotarea armatei române în războiul antihitlerist	8	1531
CONSTANTINIU, FLORIN, Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste.	7	1305
CONSTANTINIU, FLORIN, Victoria insurecției din august 1944 și falimentul politic definitiv al Gărzii de fier	8	1491
IGNAT, PETRU, Lupta de idei în presa din România privind înfăptuirea reformei agrară din 1945	4	631
IONESCU, MIHAIL E., Forțele militare și populare în insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă	8	1445
IONIȚĂ, GH. I., Insurecția română victorioasă din august 1944 — rezultat al luptelor seculare purtate de poporul nostru pentru eliberarea socială și națională	8	1405

IONIȚĂ, GH. I., Colaborarea și solidaritatea internațională a Partidului Comunist Român cu partidele comuniste și muncitorești, cu partidele socialiste și democratice, cu forțele progresiste, revoluționare din întreaga lume . . .	10	1841
ISTRATE, SILVIA, Acțiuni întreprinse de clasa muncitoare din România pentru apărarea dreptului de organizare în sindicate și aplicarea lui în practică (1922—1929) . . .	7	1287
KAREŢKI, A., EŞANU, L., Opinia publică internă și internațională despre solidaritatea poporului român cu poporul polonez în anii celui de-al doilea război mondial . . .	9	1707
LIVEANU, VASILE, Problema constituției României (23 August 1944—30 Decembrie 1947) . . .	8	1459
MATICHESCU, OLIMPIU, 40 de ani de la manifestațiile revoluționare antifasciste și patriotice de la 1 mai 1939 . . .	4	607
MOLDOVEANU, MILICĂ, Contribuții privind relațiile româno-poloneze în timpul celui de-al doilea război mondial . . .	6	1037
NEDELICU, FLOREA, Preocupări și soluții în documentele Partidului Comunist Român pentru întărirea politico-organizatorică a rîndurilor sale în anii 1921—1939 . . .	10	1855
PETRIC, ARON, Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944 și semnificația sa istorică . . .	8	1397
RUSESCU, MIHAIL, Procesul cooperativizării agriculturii în România (1949—1962) . . .	3	429
SAIZU, IOAN, Dimensiunile, caracterul și structura concepției „prin noi înșine” în perioada 1922—1928 . . .	12	2319
SBĂRNA, GHEORGHE, Crearea și activitatea Uniunii Tineretului Muncitoresc (1947—1949) . . .	5	825
SEFTIUC, ILIE, Solidaritatea României socialiste, a Partidului Comunist Român cu mișcările de eliberare națională, cu lupta țărilor în curs de dezvoltare pentru consolidarea independenței . . .	9	1623
STROIA, MARIAN, Coordonate ale mișcării de eliberare națională din Birmania (1942—1978) . . .	12	2341
TUDOR, CONSTANTIN, Desfășurarea insurecției în Bărăganul ialomițean . .	8	1565
TUDOR, GHEORGHE, Rolul conducător al Partidului Comunist Român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate . . .	2	199
TUDOR, GHEORGHE, Politica Partidului Comunist Român de ridicare continuă a bunăstării materiale și spirituale a întregului popor în perioada consolidării construcției socialiste și a edificării societății socialiste multilateral dezvoltate . . .	9	1605
ȚUȚUI, GHEORGHE, Lupta maselor populare din România pentru democratizarea organelor locale ale administrației de stat (1944—1945) . . .	8	1499
UDREA, TRAIAN, Politica de alianțe ale Partidului Comunist Român. Constituirea Blocului Național Democratic în iunie 1944 . . .	6	1011
* * Sub semnul unității de luptă a clasei muncitoare din România . . .	4	597

Istorie modernă

BARBU, PAUL, Oltenia în perioada premergătoare revoluției de la 1848 . . .	1	129
BERINDEI, DAN, Semnificația formării statului național român . . .	1	21
BODEA, CORNELIA, <i>Cîntarea României</i> în dublă versiune tipografică la 1850: Paris și Sibiu . . .	9	1691
CERNOVODEANU, PAUL, Operațiile trupelor române în războiul pentru independență în lumina rapoartelor atașatului militar american F.V. Greene . . .	5	843
CRISTEA, GHEORGHE, Independența țării și ideea unității naționale a poporului român în obiectivul politicii externe a domnitorului Alexandru Ioan Cuza . . .	1	31
DEAC, AUGUSTIN, SPĂLĂȚELU, ION, Prăbușirea imperiului austro-ungar. Formarea statelor naționale unitare din centrul și sud-estul Europei . . .	3	449
FARSOLAS, JAMES J., (S.U.A.), Rolul Eteriei în pregătirea revoluției de la 1821 . . .	2	231
HUREZEANU, DAMIAN, Începuturile mișcării muncitorești în România 1848—1878 . . .	7	1257
IACOȘ, ION, O proeminentă figură a socialismului din România: Ioan Nădejde (1854—1928) (125 de ani de la naștere) . . .	11	2123

IONESCU, MIHAIL E., Luptele de pe frontul italian în primul război mondial reflectate în publicistica românească a epocii	4	645
ISAR, NICOLAE, Saint-Marc Girardin și contribuția sa la luptele de eliberare națională a românilor	1	111
MAMINA, ION, Partidul revoluționar — reprezentantul politic al intereselor clasei muncitoare (1900—1914)	11	2097
OLTEANU, CONSTANTIN, Concepția conducătorilor revoluționari pașoptiști din țările române cu privire la puterea armată	6	1055
POPA, ION, Nicolae Bălcescu și perenitatea valorilor în filozofia istoriei	9	1667
POPA, ANGHEL, Regulamentul Organic și organizarea armatei pămîntene în Moldova	10	1871
POPESCU, TEODOR, Modernizarea forțelor armate românești în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza	1	79
PORȚEANU, ALEXANDRU, Din activitatea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria (1906—1918) — organizație politică a muncitorilor români din Transilvania (I)	2	211
SIBECHI, GHEORGHE, Un luptător pentru Unire: Dimitrie Ralet	1	103
STAN, APOSTOL, Desăvîrșirea unității statale în conștiința politică a României între Unire și Independență	1	57
TAFTĂ, LUCIA, Mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Imperiul otoman în prima jumătate a secolului al XIX-lea	6	1097

Istorie medie

ANDREESCU, ȘTEFAN, Legături politice între Țara Românească și Moldova (1574—1593)	7	1235
CONSTANTINESCU, IOANA, Agricultură în Țara Românească în timpul regimului fanariot	4	663
DIȚĂ, ALEXANDRU V., Reinterpretări și adăugiri la studiul cronicilor moldovene	5	875
HĂTEGAN, IOAN, Pavel Chinezu — un conducător al luptei antiotomane	10	1889
IONESCU-NIȘCOV, TRAIAN, Cancelaria domnească a lui Mihail Viteazul	5	865
LAZEA, EMIL, Apicultură în Transilvania în secolele XI—XIV	3	481
MIHORDEA, V., Raporturile Moldovei și Țării Românești cu tătarii în secolele XVI—XVIII	6	1069
STRIHAN, PETRE, Regența în dreptul feudal român	4	687
ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, MIOC, DAMASCHIN, Țărânimia din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea	12	2285

Istorie veche

CRÎȘAN, ION HORĂȚIU, Statul dac condus de Burebista	7	1215
PETOLESCU, CONSTANTIN C., Contribuții privind organizarea administrativă a Daciei Romane	2	259
VULPE, ALEXANDRU, Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane	12	2261

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

BOIA, LUCIAN, Congresele internaționale de științe istorice din perioada interbelică și participarea românească	4	703
BOIA, LUCIAN, Climatologia istorică	6	1119
CERNOVODEANU, PAUL, Imaginea țărilor române la călătorii străini din secolele XIV—XVIII	12	2353
GAVRILĂ, IRINA, Cuantificarea în istorie — valoare și limite	5	895
IONIȚĂ CECILIA, „Primii greci” pe teritoriul Helladel. Apariția și evoluția regatelor aheene (2200—1200 î.e.n.)	10	1915
LUPU, N.Z., Antecedente ale agresiunii Japoniei în China de nord-est	5	905
MANOLESCU, RADU, Lupta antifeudală a țăranimii din Anglia în secolele XIII—XIV	3	505

MAXIM, MIHAI, Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea	9	1731
MAXIM, MIHAI, Constituirea Comisiei române de istorie maritimă	10	1933
MĂRGHITAN, LIVIU, Probleme ale arheologiei românești în publicistica științifică: S.C.I.V.A., nr. 1—4, 1978	2	309
OLTEANU, ȘTEFAN, Structuri teritorial-politice românești în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—XI.	2	285
SANDA, ANDREI, Congresul internațional de științe istorice în atenția Comitetului național al istoricilor din România	3	521

DOCUMENTAR

ABRUDAN, PAUL, Date noi cu privire la bătălia din 22 martie 1442 dintre oștile lui Iancu de Hunedoara și Meződor	2	319
ATANASIU, CARMEN, Participarea marinei comerciale românești la primul război mondial	10	1935
BORDEIANU, MIHAI, Contribuții la bibliografia publicațiilor periodice românești. Le Glaneur moldo-valaque	4	717
CAMARIANO, NESTOR, Scriitorul bizantin Ioan Tzetzes despre podul lui Traian de la Drobeta	5	929
CORFUS, ILIE, Noutăți despre tatăl lui Miron Costin	4	721
CRISTIAN, MARIN ALEXANDRU, Aplicarea legii rurale din 1864 în județul Ilfov	3	535
DUMITRIU-SNAGOV, ION, Borgiana V și Borgiana VIII—două hărți italiene din Renaștere și localizarea Vicinei pe Dunăre	10	1941
MĂRZA, IACOB, Contribuții la istoria culturii transilvănene în primele decenii ale secolului al XIX-lea	3	523
NEDELICU, FLOREA, Date noi privind legăturile Gărzii de fier cu nazismul	7	1351
NISTOR, IOAN, Instituirea sistemului modern de editură la tipografia din Blaj	2	325
NUSSBÄCHER, GERNOT, Contribuții privitoare la mișcările sociale din sud-estul Transilvaniei la începutul secolului al XVI-lea	7	1315
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski	7	1327
ȘERBAN, CONSTANTIN, O știre privind pe românii din nordul Dunării în 1205	10	1949
TUDOR, CONSTANTIN, Un document cartografic privind împărțirea administrativă a României în 1865.	5	923

DEZBATERI

Istoria în manualele școlare — imperative științifice și pedagogice	6	1131
Opinii și clarificări în problema daci, romani, români (<i>Gheorghe Bichir</i>)	9	1767
Problema organizării statale ca „regim boieresc” în Țara Românească și Moldova	5	941

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

GOROVEI, ȘTEFAN S., Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei	2	337
IONIȚĂ, GH. I., Reflecții peste timp	4	733
IOSIPESCU, SERGIU, Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (secolul al XIV-lea)	10	1959
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Mihai Viteazul — înainte și după Guruslău	11	2149

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

BĂLGĂRĂDEAN, ION, Sesiunea științifică anuală a secției Istorie-filozofie a Facultății de Istorie-filozofie din București	8	1574
BERINDEI, DAN, A 10-a sesiune a Cercului de studii pentru Istoria relațiilor culturale din Europa centrală și de răsărit	2	351

BERINDEI, DAN, Conferința internațională de la Mainz consacrată Congresului de la Berlin din 1878	3	555
BERINDEI, DAN, Prima sesiune științifică a Centrului italo-român de studii istorice din Milano	12	2368
BOIA, LUCIAN, Colocviul româno-olandez	2	350
BREZEANU, STELIAN, A XIV-a Conferință națională a cercurilor științifice studențești; secția discipline umaniste; subsecția istorie	3	551
CERNOVODEANU, PAUL, Lucrările comisiei mixte a istoricilor români și bulgari	9	1777
CHIPER, IOAN, Colocviul româno-american de istorie de la Cluj-Napoca	11	2179
CHIPER, IOAN, A doua sesiune a Comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și R.D. Germană	10	1980
COMȘA, EUGEN, A XIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1978	7	1357
COMȘA, EUGEN, A III-a sesiune științifică „Săptămânile philippopolitane” de la Plovdiv	9	1780
CONSTANTINIU, FLORIN, A III-a sesiune a comisiei mixte româno-polone de istorie	1	166
CONSTANTINIU, FLORIN, Reuniunea Comisiei mixte de istorie româno-poloneze	10	1979
DAMIAN, CONSTANTIN, 100 de ani de la nașterea lui I.C. Filitti	10	1983
DAMIAN, CONSTANTIN, Ședință publică de comunicări la Academia Republicii Socialiste România	12	2367
DASCĂLU, NICOLAE, Conferința internațională „Navigația pe Dunăre și afluenții săi de-a lungul secolelor”	10	1987
DOGARU, MARIA, Reuniunea Comitetului Internațional de Sigilografie de la București	2	353
DOGARU, MARIA, Săptămâna internațională a Arhivelor	11	2180
DUȚU, ALEXANDRU, Dezbaterile științifice „Conștiință națională și mișcări de eliberare în sud-estul european”	6	1159
GRIGORAȘ, NICOLAE, Scurte observații cu privire la cronologia primilor domni ai Moldovei	12	2372
ILIESCU, OCTAVIAN, Cu privire la haraciul țărilor române în secolul al XVI-lea	3	556
ILIESCU, OCTAVIAN, Al IX-lea Congres internațional de numismatică de la Berna	12	2370
IONIȚĂ, GH. I., Faza republicană a celei de-a treia Olimpiade naționale de istoria României	6	1153
IONIȚĂ, GH. I., Sesiunea științifică de la Pitești dedicată zilei de 23 August	8	1577
IONIȚĂ GH. I., A XII-a întâlnire a Comisiei de problemă „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a revoluțiilor următoare”	10	1986
IOSA, MIRCEA, Sesiunea științifică a Facultății de istorie-filozofie a Universității din București consacrată împlinirii a 60 de ani de la făurirea statului național unitar	1	161
MANOLESCU, RADU, Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie-filozofie (secția istorie-filozofie) în anul 1978	5	957
MAXUTOVICI, GELCU, Sesiune de comunicări a muzeografilor	10	1984
MAXUTOVICI, GELCU, Expoziția jubiliară „România la a XXXV-a aniversare a revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă”	11	2175
MOCANU, CONSTANTIN, Sesiunea științifică și simpozionul Societății de științe istorice, filiala București, dedicate celei de-a 35-a aniversări a insurecției din august 1944	9	1775
NEAGU, NINA, Colocviul „Arheologia așezărilor rurale din secolele XII—XIV pe teritoriul României”	7	1355
OPRESCU, PAUL, Colocviul româno-italian de istorie	3	554
OPRIȚESCU, MIHAI, Sesiunea științifică a Institutului de istorie „Nicolae Iorga” consacrată celei de-a 35-a aniversări a eliberării României de sub dominația fascistă	8	1573
PAPACOSTEA, ȘERBAN, Călătorie de studii în R. D. Germană	9	1788
PARASCHIV, CONSTANTIN, Prima întâlnire a comisiei mixte a istoricilor din R.S. România și R.D. Germană	1	164
PĂSĂILĂ, VASILE, Sesiune științifică consacrată celei de-a 60-a aniversări a făuririi statului național unitar român	2	349
PĂSĂILĂ, VASILE, Sesiune științifică consacrată aniversării a trei decenii de la făurirea unității mișcării de tineret din România	6	1157

RĂDULESCU, NICOLAE N., Expoziția de artă plastică închinată celei de-a 60-a aniversări a statului național unitar român	3	553
SIMIONESCU-DĂSCĂLESCU, ȘTEFANA, Călătorie de documentare în Republica Federală Germania	5	960
ȘERBAN, CONSTANTIN, Al V-lea simpozion național de istorie agrară a României	3	549
ȘERBAN, CONSTANTIN, Călătorie de documentare în U.R.S.S.	6	1161
ȘERBAN, CONSTANTIN, Sesiunea de comunicări „Lupta poporului român pentru unitate și suveranitate pentru edificarea societății socialiste multilaterale dezvoltate”	11	2179
TROHANI, GEORGE, Al II-lea seminar internațional „Terra Antiqua Balcanica”	12	
*** Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1978	4	719
*** Comunicări prezentate de membrii Institutului de istorie „N. Iorga” la manifestări științifice interne și internaționale în 1978	4	764
*** Publicațiile membrilor Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1978	4	738
*** Sesiunea științifică „Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres”	2	347
*** Sesiunea științifică „Unirea din 1859 — moment crucial în afirmarea și dezvoltarea României moderne”	3	547
*** Sesiunea de comunicări consacrată împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Ștefan Gheorghiu	3	548
*** Sesiunea de comunicări consacrată celei de-a 35-a aniversări a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă	11	2171
*** Cronica	2	354
*** Cronica	3	559
*** Cronica	5	961
*** Cronica	7	1361
*** Cronica	9	1789
*** Cronica	10	1988
*** Cronica	11	2181

RECENZII

BERINDEI, DAN, <i>Epoca Unirii</i> , Edit. Academiei R.S. România, București, 1979 272 p. (Apostol Stan)	5	963
BINDREITER, UTA, <i>Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1875—1888</i> , Wien-Köln-Graz, Hermann Böhlau Nachf 1976, 322 p. (Constantin Nufu, Gheorghe Nicolae Căzan)	2	365
BOICU, LEONID, <i>Diplomația europeană și cauza română (1856—1859)</i> , Edit. Junimea, Iași, 1978, 261 p. (Gr. Chiriță)	11	2189
CARBONEL, CHARLES OLIVIER, <i>Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français 1865—1885</i> , Privat, Toulouse, 1976, 605 p. (Lucian Bota)	2	373
CORBU, CONSTANTIN, <i>Răscoala țăranilor de la 1888</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 234 p. (N. Adaniloaie)	11	2185
DANOV, HRISTO M., <i>Tracia antică. Cercetări asupra teritoriilor trace de la sud de Dunăre până la țărmurile egeice, de la sfârșitul secolului al IX-lea și până la sfârșitul secolului al III-lea î.e.n.</i> Traducere de prof. univ. dr. Constantin Velichl. Prefață de prof. univ. dr. Radu Vulpe, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, 491 p. (Adelina Piatkowski)	3	571
DECEI, AUREL, <i>Istoria Imperiului otoman</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 410 p. (Mihai Maxim)	5	970
DEMEL, J., <i>Aleksander Jan Cuza Ksiąze Rumunii (Alexandru Ioan Cuza, principe al României)</i> , Edit. Institutului Național „Ossolinski”, Wrocław, 1977, 244 p. (Ilie Corfus)	1	175
DIACONU, PETRE, <i>Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles</i> , Edit. Academiei R.S. România, București, 1978, 158 p. (Silvia Baraschi)	4	773
DUBY, GEORGES, <i>Guerriers et paysans (VII-e—XII siècles)</i> . Premier essor de l'économie européenne, Gallimard, Paris, 1978, 303 p. (Dan A. Lăzărescu)	6	1180

- FILSTICH, JOHANN, *Încercare de istorie românească* (Tentamen Historiae Vallachicae). Studiu introductiv, ediția textului și note Adolf Armbruster. Traducere Radu Constantinescu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 303 p. (Pavel Binder) 9 1794
- HÄNSEL, BERNARD, *Beiträge zur regionalen und cronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, vol. I (text), vol. II (planșe și hărți, indici), Edit. Rudolf Habelt Bonn, 1976, 251 p. (Alexandru Vulpe) 12 2384
- HILL, C.P., *British Economic and Social History, 1700—1795*, Edward Arnold Publishers, London, 1978, 322 p. (Marian Stroia) 4 784
- IONIȚĂ, GH. I., *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 376 p. (Gh. I. Florescu) 2 361
- JÖHANN, ERNST, JÖRG, JUNKER, *Histoire de la civilisation allemande de cent dernières années*, Nymphenburger Verlag, München, 1976, 232 p. + il. (Nicolae N. Rădulescu) 5 976
- LACHE, ȘTEFAN, ȚUȚUI, GHEROGHE, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 352 p. (Ion Alexandrescu) 10 1989
- LACOUR-GAYET, ROBERT, *A concise history of Australia*, Penguin Books, Harmondsworth (Middlesex, England), 1976, 484 p. (Ion Stanciu) . . . 10 2003
- LAUNAY, JACQUES DE, *Les grandes controverses de l'histoire moderne (1789—1914)*, Editoservice S. A., Genève, 1976, 314 p. (Nicolae N. Rădulescu) 9 1800
- LIUBLINSKAJA, A. D., *Francuzskie krestiane v XVI—XVIII v. v.*, „Nauka”, Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1978, 256 p. (Ludovic Demény) 9 1797
- MACREA, MIHAIL, *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanență istorică*, Studiu introductiv, ediție îngrijită, note, comentarii și indice de Mihai Bărbulescu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 321 p. (Liviú Mărghită) 3 507
- MARGUERAT, PHILIPPE, *Le III-e Reich et le pétrole roumain 1938—1940. Contributions à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille et au début de la Seconde Guerre mondiale*, A. W. Sythoff — Leyden, Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales, Genève, 1977, 232 p. (Constantin Bușe) 4 778
- MARICA, GEORGE E., *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, Edit. Dacia, 1977—1978. I 309 p. II 334 p. (Iacob Mârza) 11 2192
- MATEI, HORIA, C., *O istorie a Romei antice*, Edit. Albatros, București, 1979, 318 p., 32 fotografii, 9 hărți, 5 schițe de bătălii, 2 diagrame, 8 tabele genealogice (Alexandru Suceveanu) 7 1372
- MAZILU, DUMITRU, *Independența națională. Gîndire și acțiune românească*, Edit. militară, București, 1978, 414 p. (Constantin Gheorghe) 8 1589
- MILWARD, ALAN S., SAUL, S. B., *The Development of the Economies of Continental Europe 1850—1914*, George Allen și Unwin, London, 1977, 555 p. (Dan A. Lăzărescu) 3 573
- MORINTZ, SEBASTIAN, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I, Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1978, 216 p. Biblioteca de arheologie, XXXIV (Alexandru Oancea — George Trohan) 6 1165
- NASTOVICI, EMA, *România și Puterile centrale în anii 1914—1916*, Edit. politică, București, 1979, 192 p. (Paul Opreșcu) 12 2381
- NEAGOE, MANOLE, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 273 p. (Constantin Șerban) 1 167
- NETEA, VASILE, MARINESCU, C. GH., „Liga Culturală” și *Untrea Transilvaniei cu România*, Edit. Junimea, Iași, 1978, 374 p. (Stelian Popescu) 5 966
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Edit. Junimea, Iași, 1978, 203 p. + 31 fig. + III pl. (Liviú Mărghită) . . . 12 2377
- PETRESCU, DUMITRU, G. *Bogdan-Duică*, Edit. Minerva, București, 1978, 245 p. (Nicolae Bocșan) 7 1363
- POPEANGĂ, VASILE, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867—1918)*, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 311 p. (Stelian Popescu) 8 1586
- RUSENESCU, MIHAIL, SAIZU, IOAN, *Viața politică în România 1922—1928*, Edit. politică, București, 1979, 264 p. (Ioan Scurtu) 9 1791

- SEEBER, GUSTAV, *Bismarks Sturz. Zur Rolle der Klassen in der Endphase der Preussisch-Deutschen Bonapartismus 1884/1885 bis 1890*, Akademie Verlag, Berlin, 1977, 422 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 10 1997
- SONEA, EMILIA, SONEA, GAVRILĂ, *Viața economică și politică a României 1933—1938*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 331 p. (*Gh. I. Florescu*) 8 1581
- STĂVĂRUȘ, ION, *Povestiri medievale despre Vlad Țepeș-Dracula. Studiu critic și antologic*, Edit. Univers, București, 1978, 201 p. + 17 pl. (*Nicolae Stoicescu*) 1 172
- ȘTREMPÊL, GABRIEL, *Catalogul manuscriselor românești. Biblioteca Academiei Române 1—1600*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 429 p. (*Aurora Ilieș*) 1 180
- VELCIU, DUMITRU, *Grigore Ureche*, Edit. Minerva, București, 1979, 422 p., seria „Universitas” (*Andrei Pippidi*) 10 1994
- * * * *Contribuții la istoria învâlmintului militar din România*, vol. II, Perioada 1901—1947, Edit. militară, București, 1978, 302 p. (*Traian Ionescu*) 7 1365
- * * * *Documente privind istoria militară a poporului român, 23—31 august 1944*, vol. II—IV, Edit. militară, București, 1977—1979, LXXX + 298 p.; LXXII + 283 p.; XLVIII + 304 p. (*Florin Constantiniu*) 8 1579
- * * * *Enciclopedia istoriografiei românești*, Coordonator științific, Ștefan Ștefănescu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 472 p. (*Lucian Boia*) 4 771
- * * * *Gazavat-i Sultan Murad b. Mehmed han. İzladi ve Varna Savaşları (1443—1444) uzerinde Anonim Gazavatname* (Campaniile sultanului Murad, fiul lui Mehmed han. Cronică anonimă despre luptele de la Zlatița și Varna în 1443—1444), Text facsimilat și transcris, note și vocabular de Halil Inalcik și Mevlut Oguz, Edit. Turk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1978, X + 120 + 129 p. (facs.) (*Mihail Guboglu*) 12 2390
- * * * *Istoria Craiovei*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 292 p. + 64 planșe (nenumerate) (*Nicolae Stoicescu*) 6 1170
- * * * *Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurate și urmări*, Sub redacția Benkő Samu, Demény Lajos (redactor responsabil) și Vekov Karoly, Edit. Academiei R. S. România, București, 1978, 336 p. (*Paul Cernovodeanu*) 2 363
- * * * *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1975, 440 p. (*Nicolae Dascălu*) 7 1369
- * * * *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. III, Edit. Academiei R.S. România, București, 1978, 182 p. (*Mihai Oprîșescu*) 3 563
- * * * *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VI, Edit. Academiei R.S.R., București 1979, 200 p. (*Adrian Stănescu*) 11 2196
- * * * *Türk-Macar Kültür münasebetleri işiği Altında II Râkoczi Ferenc ve macâr mullecileri...* (Symposium on Rákóczi II and the Hungarians refugees in the light of Turco-Hungarian cultural relations, 31 May—3 June 1976) University of Istanbul. The Faculty of Lettres, Istanbul, 1976, 239 p. + VI. p. 2 portrete + pl. (*Mihail Guboglu*) 6 1174

REVISTA REVISTELOR

- GORON, DORU, „Acta Musei Porolissensis”, vol. II, (1978), Zakău, 1978, 460 p. 12 2401
- LEMNY, ȘTEFAN, „Suceava”. Anuarul muzeului județean, vol. IV (Suceava), 1977, 340 p. 2 379
- LEMNY, ȘTEFAN, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, tom. XV, Edit. Academiei R.S. România, Iași, 1978, XV + 693 p. 10 2009
- MARCU, PARASCHIV, „Ilfov. File de istorie”, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Ilfov, Muzeul județean, București, 1978, 610 p. 5 981
- MĂRGHITAN, LIVIU, „Apulum”, XV, Alba Iulia, 1977, 781 p. 1 183
- PETOLESCU, CONSTANTIN C., „Acta Musei Napocensis”, XV (1978), XVI + 712 p. 11 2201
- RĂȚOL TUDOR M., „Sargeția”, XIII, 1977, 620 p. 7 1377
- STAN, VALERIU, „Analele Universității București. Istorie”, an XXVII (1978), 142 p. 6 1187

- STROIA, MARIAN, „Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Complexul muzeal Golești (Argeș), I (1974), 396 p.; II (1978) 562 p. 3 583
- TROHANI, GEORGE, „Apulum”, „Arheologie-istorie-etnografie”, XVI (1978), Alba Iulia, 557 p. + VIII pl. 9 1805

ÎNSEMĂNĂRI

Istoria României

- ANDREI, NICOLAE, PĂRNUȚĂ, GHEORGHE, *Istoria învățământului din Oltenia*, vol. I, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 515 p. (*Victoria Popovici*) 2 385
- CHIPURICI, N., MĂNEANU, M., *Mehedințiul sub steagul revoluției române de la 1848*, Drobeta Tr. Severin, 1978, 101 p. (*Constantin Dobrescu*) 10 2018
- BIBESCU, MARTHA, *Jurnal politic, ianuarie 1939—ianuarie 1941*. Studiu introductiv, selecție, note și traducere de Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, Edit. politică, București, 1979, 236 p. (*Adrian Stănescu*) 10 2017
- BOICU, LEONID, PLATON GHEORGHE, *La vote des Roumains vers l'indépendance*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 103 p. (*Mihai Opreșcu*) 1 192
- BONCU, CONSTANTIN M., *Școala prahoveană. Secolele X—XIX*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, 194 p. (*Gelu Maxutovici*) 2 386
- BUTURĂ, VALER, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 440 p. text + 81 desene + 62 pl. alb-negru + XVI pl. color (*Maria Cioară*) 7 1386
- CACIORA, ANDREI, NICOLAE ROȘUȚ, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, Documente, I, Arad, 1978, 335 p. (*Marcel D. Ciucă*) 3 589
- CORFUS, ILIE, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1979, XXII + 148 p. (*Gheorghe Duzinchevici*) 10 2019
- DOBJANSCHI, ANA, SIMION, VICTOR, *Artă în epoca lui Vasile Lupu*, Edit. Meridiane, București, 1979, 111 p., 60 il. color, 40 il. alb-negru + 40 desene (*Nicolae N. Rădulescu*) 12 2411
- DRĂGOESCU, ION I., *Plugul în civilizația românească*, Muzeul Țării Crișurilor, Biblioteca Biharea, Oradea, 1977, 62 p. + XXIV pl. (*Marian Stroia*) 10 2020
- DUDAS, FLORIAN, *Carte vechi românească în Bihor. Sec. XVI—XVIII (Catalog)*, Oradea, 1977, 202 p., 45 fig. (*Eva Mărza*) 7 1384
- DUMITRESCU, CONSTANTIN, *Din lunga timpului băltaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 278 p., (*S. Adrian*) 11 2207
- FAUR, VIOREL, *Societatea de lectură din Oradea (1852—1875). Studiu monografic*, Oradea, 1978, 336 p. (*Mihai Drecin*) 12 2407
- GHIBU, ONISIFOR, *Pentru o pedagogie românească*. Antologie de scrieri pedagogice. Îngrijirea ediției, tabel cronologic, bibliografie, note și comentarii : Octavian O. Ghibu. Studiu introductiv : conf. dr. Ion Gh. Stanciu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1977, 391 p. (*Iacob Mărza*) 2 387
- ISCRU, G.D., *Aspecte privind relațiile de proprietate și de muncă în țările române de la feudalism la capitalism*, București, 1979, 100 p. (*Apostol Stan*) 7 1383
- DR. FIALA, LAJOS, *Reminiscențe de război 1877/78* (Haborús Emlékek), Edit. Kriterion, București, 1977, 212 p. (*I. D. Suciu*) 4 793
- MARIN, WILLIAM, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 170 p. (*Adrian Stănescu*) 7 1381
- MARINESCU, BEATRICE, DUȚU, AUREL, RĂDULESCU-ZONER ȘERBAN, *Bucureștiul și epopeea independenței 1877—1878*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1978, 198 p. (*Mircea Iosa*) 4 787
- MATEESCU, TUDOR, BURLACU, IOANA, MĂRĂȘOIU, GABRIELA, *Publicațiile Arhivelor Statului (1860—1977). Bibliografie analitică*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1978, 191 p. (*Radu Constantinescu*) 5 987
- MAZILU, DAN IORIA, *Cronici muntene*, Edit. Minerva, Colecția „Universitas”, București, 1978, 347 p. (*Dumitru Velciu*) 9 1812
- MĂRGIHITAN, LIVIU, *Fortificații dacice și romane*, Edit. militară, București, 1978, 135 p. (*M. Străin*) 5 988

- MORARU, Col. GHEORGHE, *Gărzile patriotice — tradiție și actualitate*, Edit. militară, București, 1979, 210 p. (*Gelu Apostol*) 8 1596
- MOROIANU, DINU, ȘTEFAN I.M., *Maestrii ingineriei românești*, Edit. didactică și pedagogică, 1976, 274 p. (*Dem. Urmă*) 5 989
- NEGRI, COSTACHE, *Scrieri social-politice*, Edit. politică, București, 1978, 278 p. (*Andrei Busuioceanu*) 1 189
- NETEA, VASILE, *Spre unitatea statală a poporului român*, Edit. științifică, și enciclopedică, București, 1979, 605 p. (*Victor Neumann*) 8 1598
- PĂLĂNCEANU, ELENA, APOSTOL, CORNELIA, DUMITRIU, MIRCEA, *Mărturii muzeistice privind independența de stat a României 1877—1878*, Edit. militară, București, 1978, 120 p. (*Gelu Maxutovici*) 4 794
- PERVAIN, IOSIF, CHINDRIȘ, IOAN, *Correspondența lui Alexandru Papii Ilarian*, Edit. Dacia, Cluj, 1972, vol. I, II, 316+495 p. (*Victor A. Neumann*) 1 190
- POPOVICI, IOAN, COVACI, VERONICA, MUDURA, GHEORGHE, CĂLUȘER IUDITA, APAN, MIHAI, ILEA, ANA, CACIORA, ANDREI, 1918. *Bihorul în epopeea Unirii. Documente*, Oradea, 1978, 475 p. (*Mihai Drecin*) 8 1596
- PREDA, Lt. col. GHEORGHE, GROZA, MAIOR, LIVIU, *Un erou bănățean al independenței, generalul Moise Groza*, Edit. militară, București, 1977, 135 p. (*Mihai Opreșescu*) 4 793
- SCURTU, IOAN, *Presărați pe-a lor morminte ale laurilor foi*, Edit. Albatros, București, 1978, 178 p. (*Constantin Dobrescu*) 3 588
- STRATAN, IOAN, *Dor de frați. Epistolă lugojean*, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 313 p. (*Victor A. Neumann*) 3 590
- TAMAȘ, CORNELIU, BĂRDAȘU, PETRE, PURECE, SERGIU, *Aspecte militare privind revoluția de la 1848 în Oltenia. Documente inedite*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 255 p. (*Valeriu Stan*) 11 2210
- ZAHARIA, EUGENIA, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1977, 136 p. (*Vasile Păsăilă*) 6 1196
- ZAHARIA, GHEORGHE, *Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 127 p. (*Mihai Opreșescu*) 8 1595
- *** *Brașovul și independența de stat a României*, (Cumidava, vol. X), Muzeul județean Brașov, Filiala Arhivelor Statului, Brașov, 1977, 400 p. (*Constantin Gheorghe*) 4 788
- *** *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, II, (1601—1620), 1974, 839 p. + 30 facsimile, III, (1620—1632), 1977, 901 p. + 26 facsimile (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 3 587
- *** *Consiliul Național Român din Blaj*, (noiembrie 1918—ianuarie 1919) *Protocoloale și acte*, vol. I, Ediție îngrijită studiu introductiv, indici și glosar de Viorica Lascu și Marcel Știrban, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 228 p. + 16 planșe (*Ioan Nistor*) 9 1809
- *** *Istoria Universității din București*, vol. I, Tipografia Universității din București, 1977, 266 p. (*R. Păușan*) 2 383
- *** *Istoriei români și străini despre războiul de independență al României 1877—1878*, Edit. militară, București, 1979, 326 p. (*Dumitru Preda*) 11 2208
- *** *Monografia întreprinderii „Vulcan” din București*, 1901—1977, Sub redacția lui Constantin Nușu și Ioan Scurtu, București, 1977, 160 p. (*Constantin Dobrescu*) 11 2210
- *** *Revoluția de la 1848 în județul Vâlcea — Studiu și documente*, Societatea „Prietenii Muzeului Bălcescu”, Bălcești pe Topolog, 1978, 110 p. (*Gabriel Petric*) 9 1811
- *** *România în sud-estul Europei*, Sub egida Institutului de studii sud-est europene Edit. politică, București, 1979, 266 p. (*Robert Păușan*) 6 1191
- *** *România revoluționară* (Revoluția de la 1848 și artele plastice), Edit. Meridiane, București, 1978, 24 p. + 76 pl. (*Marian Stroia*) 1 191
- *** *România din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900)*, *Studii*, Sub redacția acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia Cluj-Napoca, 1978, 327 p. (*Stelian Mîndruț*) 6 1194

- *** *Ștefan Mețș la 85 de ani. Studii și documente arhivistice* (Din publicațiile Arhivelor statului Cluj-Napoca, serie nouă îngrijită de Al. Matel, nr. 2(8), Cluj-Napoca, 1977, 580 p. (Costin Feneșan) 12 2409
- *** *Texte din gândirea social-politică progresistă românească (1900—1944)*, ed. Mircea Măciu, Edit. Albatros, București, 1979, 229+420 p. (Florin Constantin) 12 2405
- *** *1877 în județul Vâlcea. Contribuția județului Vâlcea la susținerea războiului de independență (1877—1878)*. Studiu și documente, Societatea „Prietenii Muzeului Bălcescu”, Bălcești pe Topolog, 1977, 676 p. (Gabriel Petric). . . 4 791

Istoria Universală

- BEYDILLI, KEMAL, *Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte Osmanischer Archivalien*. Ein Beitrag zur Geschichte der Osmanischen Machtpolitik, München, Rudolf Trofenik, 1976, 183 p.+112 fotocopii (Beiträge zur Kenntnis Südost-europas und des Nahen Orients, XIX bd.) (Șerban Papacostea) 10 2023
- BOIA, LUCIAN, *Mari istorici ai lumii*, Tipografia Universității din București, București, 1978, 224 p. (Fl. Constantin) 7 1389
- BRAUDEL, FERNAND, *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1977, 315 p. (Constantin Șerban) 7 1390
- CLAYTON, ANTONY, *The 1948 Zanzibar general strike*, Uppsala, 1976, 66 p. (Dan C. Rădulescu) 10 2024
- DEKAN, JÁN, *Moravia Magna Grossmünchen. Epoche und Kunst*, Edit. Tatran, Bratislava, 1976, 197 p.+29 il. în text și 196 foto (Victor Eskenasy) . . . 7 1388
- GARIN, EUGENIO, *La cultura italiana fra le ottocento e novecento anni*, Laterza Editori, Roma-Bari, 1976, 376 p. (Nicolae N. Rădulescu) 2 393
- HANGA, VLADIMIR, *Mari Legiuitori ai lumii* (Hamurapi, Iustinian, Napoleon), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 290 p. (Liviu P. Marcu) . 9 1816
- HAVLIK, LUBOMIR, *Morava v. 9—10 století* (Moravia în secolele IX—X), Akademia. Nakladatelství československé akademie věd, Praha, 1978, 157 p. (Traian Ionescu-Nișcov) 10 2021
- LURAGHI, RAIMONDO, *Gli Stati Uniti* (Statele Unite), Torino, iulie, 1974, XXIII+747 p. (Ștefan Delureanu) 6 1203
- MORAVCSIK, GYULA, *Einführung in die Byzantinologie*, Akademai Kiado, Budapest, 1976, 186 p.+11 pl. (Stelian Brezeanu) 5 991
- PUTO, ARBEN, *Pavarësta shqiptare dhe diplomacia a fuqive te medha 1912—1914* (Independența albaneză în diplomația marilor puteri, 1912—1914), Edit. „8 Nëntori”, Tirana, 1978, 652 p. (Gelcu Marutovici și Marius Dobrescu) . 6 1203
- ROBERTSON, ESMONDE, *Mussolini as Empire Builder. Europe and Africa 1932—1936*, Macmillan Press, London, 1977, 246 p. (Nicolae Dascălu) . 5 995
- TRAMAROLLO, GIUSEPPE, *Un pensiero per l'azione*, Cremona, 1977, 173 p. (Ștefan Delureanu) 12 2416
- VACALOPOULOS, CONSTANTINOS AP., *Grecia răsculată continentală și din Marea Egee între 1826—1829*. Potrivit cu izvoare necunoscute noi și alte elemente arhivistice (În lb. greacă), Thessaloniki, 1976, 305 p. (Nestor Camarlano) 9 1814
- VANKU, MILAN, *Mica înțelegere și politică externă a Iugoslaviei 1920—1938*, Edit. politică, București, 1979, 260 p. (Eliza Campus) 12 2412
- *** *Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia. Der schwedische Krieg und Wallensteins Ende, 1630—1635*, Academia. Nakladatelství československé akademie věd Praha, 1977, 488 p.+18 reproduceri (Traian Ionescu Nișcov) 5 993
- *** *Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia t. VI, Der Grosse Kampf und die Vormacht in Europa 1635—1643*, Academia. Nakladatelství československé akademie věd Praha, 1978, 533 p.+20 reproduceri (Traian Ionescu-Nișcov) 12 2114
- *** *The economic and material frame of the medieval University*, Notre Dame, Indiana, 87 p. (Ștefana Simionescu) 9 1815
- *** *Historische Bücherkunde Südosteuropa*. Herausgegeben von Mathias Bernath,

Leitung und Redaktion Gertrud Krallert, Band I : Mittelalter, Teil 1, München, R. Oldenbourg Verlag, 1978, XV+ 671 p. (Südosteuropäische Arbeiten 76/1) (Adolf Armbruster)	6	1199
* * Mică enciclopedie de politologie, Coordonatori științifici dr. Ovidiu Trăzneș și dr. Nicolae Kallos, Edit. politică, București, 1977, 423 p. (Alexandru Bolintineanu)	2	389
* * Sumarul periodicelor de istorie în limbi străine	5	999
* * Villes d'imprimerie et moulins à papier du XIV-e au XVI-e siècles. Aspects économiques et sociaux, Crédit communal de Belgique, Bruxelles, 1976, 369 p. (Constantin Șerban)	2	391
* * Buletin bibliografic (Gelu Apostol)	2	397
* * Buletin bibliografic (Gelu Apostol)	4	797
* * Buletin bibliografic (Gelu Apostol)	6	1207
* * Buletin bibliografic (Gelu Apostol)	11	2213
* * Index alfabetic (Gelu Apostol)	12	2419

Gelu Apostol

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infracupinate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
A.D. XENOPOL — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- ȘTEFAN PASCU ș.a. *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între țările române, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, *Păciul lui Soare. Așezarea medievală (secolele VIII—XV)*, vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.
- Acad. ANDREI OȚETEȘ, *Pătrunderea comerțului românesc în cîrețul internațional (În perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, 1977, 168 p., 11 lei.
- GHEORGHE CRISTEA, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învățăturile agricole (1866—1882), legislația și aplicarea*, 1977, 169 p., 11 lei.
- LEON ȘIMANSCHI, (redactor coordonator), *Petru Rareș*, 1978, 328 p. 20 lei.
- LUCIAN BOIA, *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks (1848—1914)*, 1977, 159 p., 12 lei.
- ** *Războiul secolilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, 1978, 336 p., 19 lei.
- FLOREA MOGOȘANU, *Paleoliticul din Banat*, 1978, 152 p., 11 lei.
- PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, 159 p., 18 lei.
- MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești)*, 1978, 181 p., 30 lei.
- PETRE DIACONU, *Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles*, 1978, 158 p., 8,25 lei.
- ION HORĂȚIU CRIȘAN, *Burebista and his time*, 1978, 253 p., 22 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, *Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History*, 1977, 196 p., 12 lei.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, IV, *Oratorie II, Partea IV (1874—1878)*, 1978, 662 p., 49 lei.
- OLIMPIU MATICHESCU, *Războiul solidarității în România (1921—1944 gg)* 1978, 232 p., 11 lei.
- SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-baleanic*, 1978, 211 p., 21 lei.
- BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUȚU, *Bucureștii și epopeea independenței 1877—1878*, 1978, 198 p., 12 lei.
- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.

RM ISSN CO—3870

„I. P. Informația” c. 1687

43 856

Lei 10

www.dacoromanica.ro